Slovenski etnograf

Razvoj srednjeveške keramike na Otoku pri Dobravi — Freizinški trg Gutenwerth

Časovno opredeljena srednjeveška keramika

Modrotisk na Slovenskem

Gostilne v Šiški

Preoblikovanje proporcijskih shem na Slovenskem

XXV - XXVI
Letnik
1972-73

Slovenski etnografski muzej Ljubljana 1974

Slovenski etnograf

Izdajo sta finančno omogočila Raziskovalna skupnost Slovenije in Kulturna skupnost Slovenije.

Publikacija šteje med proizvode iz 7. točke prvega odstavka 36. člena zakona o obdavčenju proizvodov in storitev v prometu (Uradni list SFRJ, št.33-316/72), za katere se ne plačuje temeljni davek od prometa proizvodov (mnenje Republiškega sekretariata za prosveto in kulturo.

Slovenski etnograf

Letnik
XXV - XXVI
1972-73

Slovenski etnografski muzej Ljubljana 1974

Uredniški odbor

Ljudmila Bras
Boris Kuhar
Gorazd Makarovič
Ivan Sedej

Tehnični urednik

Marjan Loboda

Odgovorni urednik

Boris Kuhar

Izdal in založil Slovenski etnografski muzej

Vsebina — Table des matières

Vinko Šribar, **Razvoj srednjeveške keramike na Otoku pri Dobravi — Freizinški trg Gutenwerth** 9

— dem Freisinger Marktflecken Gutenwerth Die Entwicklung der Mittelalterichen Keramik in Otok bei Dobrava

Vinko Šribar, Vida Stare, Tatjana Bergant, **Časovno opredeljena srednjeveška keramika** 39

Zeitlich eingeordnete mittelalterliche Keramik

Marija Makarovič, **Modrotisk na Slovenskem** 54

Blaudruck in Slowenien

Tanja Tomažič, **Gostilne v Šiški** 67

Gaststätten in Šiška

Tine Kurent, **Preoblikovanje proporcijskih shem na Slovenskem** 89

Mutations of Proportionals Keys in Slovenia

Zbirke — Collections

Pavla Štrukelj, **Etnološka zbirka severnoameriških Indijancev Ojibwa iz 19. stoletja v Slovenskem etnografskem muzeju** 109

The Ethnological Collection of the North American Indians Ojibwa Dating from the 19th Century and Kept by the Slovene Ethnological Museum

Polemika — Polemique

Angelos Baš, **O dravskih splavarjih** 143

Über die Drauflösser

Poročila — Comptes rendus

Angelos Baš, **Slovo od ljudskega življenja** 157

Abschied vom Volksleben

Vlasta Koren, **Etnološko raziskovanje Prlekije** 186

Volkskundliche Erhebungen in Prlekija

Vsebina — Table des matières

Raziskovanje lončarstva na Slovenskem

Raziskovanje in preučevanje lončarstva na Slovenskem sega v 50. leta, ko je bilo v SE posvečeno več študij tej značilni obrti. Preučevanje pa zajema predvsem obdobje 19. in 20. stoletja. Leta 1968 je bila v Slovenskem etnografskem muzeju tudi obsežna razstava, ki je prikazala lončarske izdelke iz vse Slovenije. Časovno je pokazala snovno bogastvo od 19. stoletja do današnjih dni. Za razstavo je bilo opravljeno obenem obsežno raziskovalno delo. To je pokazalo, da imamo iz starejših obdobij več zapisov, ki potrjujejo razširjenost lončarske obrti v Sloveniji. Posebne cehovske listine posameznih obrtnih združenj lončarjev v številnih krajih (Ljubljana, Kranj, Škofja Loka, Celje, Vojnik) dokazujejo prisotnost lončarske obrti. Pomanjkljiva pa je snovna dokumentacija. Za starejše obdobje, zlasti za srednji vek doslej nismo imeli na voljo dovolj snovnih dokazov o lončarstvu na Slovenskem. Pri tem so priskočili na pomoč etnologom arheologi, ki s svojo metodo iščejo snovne dokaze o lončarstvu za starejša obdobja.
V tej številki SE objavljena prispevka izpolnjujeta to praznino za pozni srednji vek. Za dopolnitev poznavanja oblik in za izpolnitev kontinuitete od poznega srednjega veka prek 16., 17. in 18. stoletja bomo morali temeljito izkoristiti še druge vire, predvsem freske in drugo slikovno gradivo. To delo nas še čaka.
Združena prizadevanja arheologov, umetnostnih zgodovinarjev in etnologov bodo tako rodila sadove za izpopolnitev dokumentacije o razvoju lončarstva pri nas.

Vrč za kis, sreda 19. stoletja, Vel. Podlog na Krškem polju zbirke SEM

T. 2
DOBRAVA – OTOK 1967, SONDE 1 – 6

Vinko Šribar

Razvoj srednjeveške keramike na Otok upri Dobravi — Freizinški trg Gutenwerth

Pri arheoloških izkopavanjih Narodnega muzeja v Ljubljani na Otoku pri Dobravi v času od leta 1967 do 1971 je prišlo na dan obsežno keramično gradivo. Delimo ga na tri skupine:

1. V prvi skupini je keramika iz šestih sond, ki smo jih razdelili po vsej površini Otoka.
2. Druga skupina keramike je iz površine, ki smo jo odkrivali sistematično na južnem delu naselja, tj. ob levem bregu nekdanje struge Krke nasproti vasi Drama. Na tem prostoru smo, kot je videti iz poročil,[1] odkrili predromansko in romansko cerkev, strojarsko delavnico, veliki železarski delovni kompleks ter cestišče. Na tem prostoru je bila keramika doslej najštevilnejša ter sega od poznega 10. stol., zanesljivo pa do konca 15. stol. To površino imenujemo izkopno polje št. 1, oz. I. P. 1.
3. Tretja skupina keramike je iz površine, ki smo jo sistematično odkrivali na osrednjem delu Otoka. Največji del te površine pokriva cestišče, na katerem je bilo le malo keramike. Nekaj več je je iz stavb, ki smo jih začeli odkrivati zahodno od cestišča.

Znanstvena problematika, ki ob tem nastaja, je zelo obsežna. Glede poznavanja visoko in poznosrednjeveške keramike v Sloveniji se do tega trenutka ne moremo pohvaliti, kajti razen objave R. Ložarja,[2] ki rekonstruira podobo poznosrednjeveškega lončarstva v Sloveniji samo na temelju posameznih najdb iz raznih najdišč, nismo imeli do sedaj na voljo gradiva, ki bi dokumentiralo vse razvojne stopnje poznosrednjeveške keramike na enem najdišču. Ložarjeva rekonstrukcija temelji na tipološki kompilaciji keramike iz raznih najdišč. Tudi v bližnji sosešči ni, tj. v Avstriji, Madžarski in v Italiji je podoba približno enaka. Zelo pozorni so postali na poznosrednjeveško keramiko na zgornjem Avstrijskem.[3] Na prostoru znotraj SRS tako prvič prihaja na dan keramika z jasno podobo razvoja od prehoda iz zgornjega v visoki in skozi ves pozni srednji vek.[4] Po dosedanjih spoznanjih o otoški naselbini je ta nastala na prehodu iz zgodnjega v visoki srednji vek ter živela do porušitve v drugi polovici 15. stol. Iz tega sklepamo, da moramo imeti v najstarejših slojih opraviti s keramiko, ki je nastala po domorodni staroslovanski tradiciji in je s spreminjanjem Otoka v freizinški trg Gutenwerth prišla v naselje nova tehnologija in nove oblike. Teoretično bi ob srečanju obeh tehnologij morala nastati oblikovna sinteza med domorodnimi in uvoženimi oblikami, ob katerih pa nedvomno živijo še naprej razne importirane oblike ali pa nastajajo nove kot posledica spremenjenega načina življenja.

Nedvomno je za nas v tem trenutku najpomembnejša keramika iz prve skupine,

[1] V. Šribar, Z. Č. 1972, 37—67 in 255—297.

[2] R. Ložar, GMDS, 29, 1939, 180.

[3] Herman Steininger, Der Münztopf von Haibach bei Saming (Ein Beitrag zur mittelalterlichen ostbairisch — ober österreichischen Keramik münzdatierten Keramik des 13. Jahrh. — Jahrbuch des Oberösterreichishen Musealvereines, Linz, 109, 1964, 233. V svojih opombah od 1 do 8 posreduje starejšo literaturo, ki obravnava srednjeveško keramiko na srednje evropskem prostoru. Isti avtor je objavil tudi študijo o keramiki 13. in 14. stol. in sicer pod naslovom Die Mündzatierte Tongefässe von Mooshon und Oed v Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines, Linz 1966, 305.

[4] Poznosrednjeveška keramika je prihajala na dan doslej na našem prostoru sporadično in samo v manjših količinah ter bržkone brez stratigrafskih podatkov. Pri raziskovanju na gradu Branik in enako na Celjskem gradu so izkopali visoko in poznosrednjeveško keramiko, ki je stratigrasko bolj določljiva. Gradivo obdelujejo avtorji obeh raziskovanj.

ker je iz raznih delov naselja in ker smo jo kataloško že obdelali.[5] Pomemben je tudi obseg gradiva. V skupini keramike iz sond je okoli tisoč kosov, kar je dovolj velika osnova, na katero se lahko opremo pri študiju tipološkega in časovnega okvira keramike na Otoku. Ker smo sonde praviloma izkopavali po planumih, to pomeni, da imamo pred seboj vertikalno in horizontalno stratigrafijo za vsak kos keramike.[6] Za izhodišče svoje obdelave postavljamo tipološko razvrstitev vsega keramičnega gradiva. Šele po tako opravljeni analizi bi razvrstili keramične tipe po planumih, in tako dobili horizontalno stratigrafijo znotraj vsakega planuma. Kartiranje posameznih keramičnih tipov glede na sondo in planum bi nam omogočilo razumevanje vzrokov za nastanek in razvoj posameznih keramičnih tipov itd.

Opis keramičnih oblik

Keramiko iz sond smo razdelili v sedem skupin:
1. skupina A: bikonični lonci (s podskupinami a—g)
2. skupina AA: dna posod (s podskupinami a—d)
3. skupina B: sklede in skodele (s podskupinami a—g)
4. skupina C: vrči (s podskupinami a—e)
5. skupina D: pečnice
6. skupina E: emajlirana posoda
7. skupina F: drugi keramični ornamentirani tipi

1. skupina A: Bikonični lonci

V skupini A razlikujemo 8 podskupin od a—g. S to splošno označbo so zajeti le lonci bikonične oblike z bolj ali manj poudarjenimi rameni in zoženim vratom ter z različnimi oblikami navzven zavihanega ustja. Velikost teh loncev je različna. Od majhnega lončka, katerega premer ustja je le do 10 cm, do velikih loncev s premerom ustja do 30 cm, ne oziraje se na strukturo lončevine. Vodilna je le oblika.

V podskupino Aa sodijo bikonični lonci z rahlo navzven zavihanim, poudarjeno odebeljenim ustjem. Dimenzije tega tipa loncev so različne.[7] Struktura materiala teh loncev je različna, vsekakor pa je med svetlo in temno sivo pečeno keramiko, ki ji je praviloma primešan kvarcitni pesek. Lonec te podskupine smo najpogosteje našli v višjih legah, tako npr. v sondi 1,1 a in 2 na prehodu iz 2. v 3. planum, v sondi 3,5 in 6 na prehodu iz 1. v 2. planum. Ne da bi analizirali relativno globino glede na sedanjo hodno površino v sondi 1,1 a in 2, so to najdbe

[5] Keramiko iz sond v letu 1967 smo obdelali kataloško na 161 tabelah formata A 4. Gradivo je razporejeno po sondah in planumih. Kot priloga kataloga je 40 preglednih tabel, na katerih smo pokazali vse oblike, ki se pojavijo v posameznih planumih. Na zbirni tabeli lahko sledimo posameznim oblikam v posameznih sondah in planumih. Katalog smo razmnožili po sistemu xerox — tehnike, ki zadovoljuje kot informacija. Poslej bomo na ta način objavljali vse gradivo v okviru projekta Mihovo, ki ga sicer ne bi mogli objaviti v rednem tisku.

[6] To smo prikazali na posebnih tabelah, kot omenjamo v opombi 5, ter obdelali v tej študiji, ki bo objavljena v Z. Č. ali pa v okviru kataloga iz op. 5.

[7] V tekstu bomo označevali dimenzije keramičnih posod po naslednjem zaporedju: višina posode, premer ustja, premer dna, premer največjega oboda, višina največjega oboda.

iz sredine kulturnega sloja, medtem ko so v sondi 3,5 in 6 iz najmlajše plasti kulturnega sloja. S popolnoma časovnimi merili pa bomo najdbe opredelili za vsako sondo posebej pri časovnem vrednotenju posameznih keramičnih tipov.

V podskupino Ab sodijo bikonični lonci z izredno poudarjenim in visokim ramenom ter z naglim prehodom v ustje, ki je močno zavihano navzven, vendar se gornja krivulja ustja izteka v pravilni polkrožni liniji. Tako so bili oblikovani v glavnem lonci manjših dimenzij. Struktura materiala je v glavnem enaka kot v Aa skupini, to je od svetlo do temno sive s primesjo kremenčevih kamenčkov. Tak lonec smo našli prav tako kot lonce iz Aa skupine v sondi 1,1 a in 2 na prehodu med 2. in 3. planumom, v sondi 5 in pa na prehodu iz 1. v 2. planum. Ni ga bilo v sondi 4. V sondi 1,1 a in 2 je bil ta lonec razširjen v sredini kulturne plasti, medtem ko je bil v sondi 5 in 6 v najmlajši kulturni plasti.

V podskupino Ac sodi bikonični lonec z izredno poudarjenim najširšim obodom, ki je, sodeč po rekonstrukciji, na sredini višine lonca in zelo počasi prehaja v dno in ustje. Vrat je zelo kratek in nizek, ustje pa je zavihano pod ostrim kotom navzven tj. v obliki ozko padajočega ovratnika. Lonec je srednjih dimenzij. Struktura materiala je srednje siva, pomešana s kremenčevim peskom. Najden je bil samo v najmlajšem horizontu kulturne plasti v sondi 5.

V podskupino Ad sodi bikonični lonček srednjih dimenzij z zelo nizko stoječim največjim obodom, ki je najbrž v spodnji tretjini posode. Prehod v ustje je postopen. Ustje je močno zavihano navzven in je dolgo in ovalno zaobljeno. Struktura materiala je srednje sive barve s primesjo kremenčevega peska. Najden je bil samo v najmlajšem horizontu sonde 3 in 5.

V podskupino Ae sodi bikonični lonec z močno profiliranim, lijakasto oblikovanim ustjem, ki je v glavnem velikega premera. Največji obod doseže posoda približno na sredini svoje višine. Lonec je raznih dimenzij. Struktura materiala je svetlo sive in rjave barve s primesjo kremenčevega peska. Posoda je bila zelo razširjena, saj smo jo našli v vseh sondah. V sondi 1 se pojavi na prehodu iz 2. v 3. planum ter je še v 3. in 4. planumu. V sondi 1 a je na prehodu iz 2. v 3. planum in v 3. planumu, v sondi 2 je na prehodu iz 2. v 3. planum in v 4. planumu, v sondi 3 je na prehodu iz 1. v 2. planum, v sondi 4 pa na prehodu iz 1. v 2. in na prehodu iz 3. v 4. planum, v sondi 5 in 6 pa na prehodu iz 1. v 2. planum. Ugotavljamo, da je bila ta vrsta loncev v vseh sondah, da se je pojavila že v najstarejši plasti sonde 1 in da traja vse do najmlajšega horizonta kulturne plasti na Otoku. Zanimivo je ugotoviti, da je bila najbolj uporabljana in se najprej pojavila v osrednjem delu otoške površine.

V podskupino Af sodi bikonični lonec z najširšim obodom v gornji tretjini posode, s kratkim vratom in obodom, ki daje vtis cilindričnega oblikovanja, vendar ob natančnejšem pogledu ugotovimo, da je notranji del ustja oblikovan polkrožno in je v zgornjem delu cilindričen. Zunanji rob ustja je rahlo nagnjen navzven in je kot celota lijakast. Zunanja površina ustja je rahlo razčlenjena. Ta tip lonca je različnih dimenzij od srednje velikih do velikih. Lonci so pečeni od svetlo sive do svetlo rjave barve, pomešane praviloma s kremenčevim peskom. Najden je bil v vseh sondah in sicer v sondi 1 in 4 na prehodu iz 2. v 3. in v 3.

planumu. V sondi 2 in 6 je bil v planumu 2, 3 in 4. V sondi 1 a pa v 3. planumu. Najzgodneje se pojavi v najvišjem horizontu kulturne plasti ter sega do zgornje meje 4. planuma. Manjka v starejši plasti otoškega naselja.

V podskupino Ag sodi kroglast lonec z nizkim vratom in ustjem z naglim prehodom v rame. Najširši obod doseže približno na sredini višine in ima premer ustja, ki doseže tudi do 30 cm. Iz kratkega vratu naglo prehaja v kratko navzven zavihano in po zunanjem robu profilirano ustje; na prvi pogled se zdi, kot bi posoda ne imela ustja in da le-to izhaja neposredno iz same posode. Ta vrsta posode je v glavnem temno sivo in črno žgana keramika s primesjo kremenčevega peska. Najdena je bila samo v najmlajšem horizontu sonde 3 in 5.
Pri keramiki v skupini A smo obravnavali sedem podskupin in smo kot predstavnika skupine vedno orisali eno keramično posodo. Ta posoda pa je le najznačilnejša kajti v vsaki podskupini so številni kosi keramike, ki niso enaki, vendar pa sodijo v to oblikovno zvrst. Veliko število nekoliko različnih izvedb znotraj ene podskupine priča, da so te različice izšle iz osnovnega tipa, po katerem smo odredili podskupino. Hkrati moramo ugotoviti, da so variacije istega tipa v podskupini vedno grupirane v istem stratigrafskem horizontu. Zdi se, da je pri oblikovanju varijacij v podskupini igrala odločilno vlogo velikost posode. Na temelju teh ugotovitev trdimo, da vsaka podskupina predstavlja le vodilno obliko, ki v določenem časovnem obdobju služi za zgled vsem posodam, ki so imele enako funkcijo in podobno osnovno obliko.
V skupini A, tj. v okviru bikoničnih loncev, smo našli samo en popolnoma ohranjen lonček. V vseh drugih primerih so le fragmenti ustja in zgornjega dela oboda posode, zato praviloma nikoli nismo delali rekonstrukcije cele posode, čeprav to ni nemogoče. Omejevali smo se raje le na zanesljivo rekonstrukcijo zgornjega dela posode ter pri posameznih podskupinah le domnevali obliko spodnjega dela in njegove dimenzije. To moramo še posebej poudariti zato, ker obravnavamo dna posod v okviru posebne AA skupine s štirimi različnimi podskupinami, za katere ne izključujemo možnosti, da pripadajo tudi že navedeni skupini A ali drugim skupinam, ki jih še nismo obravnavali. Da smo izločili obliko dna v posebno skupino se nam zdi opravičljivo, saj bi rekonstrukcija dna iz obstoječega zgornjega dela ali zgornjega dela iz obstoječega dna bila preveč tvegana.
Podrobnejši študij variacij znotraj enega podtipa bi nam dal poglobljeno podobo razvoja določene tipološke vrste, vendar nas ne bi pripeljal do podrobnejše kronološke in tipološke podobe, kot nam jo daje analiza in ugotavljanje njenega vodilnega tipa, kar bomo opravili v končni fazi pričujoče razprave.

2. skupina AA: Dna posod

V drugi skupini, ki smo jo označili z AA ter z variacijami od a—d obravnavamo dna posod.

V prvi AAa podskupini je dno z ravno prstanasto nogo z naglim prehodom iz dna v obod posode. Ta tip je zelo zastopan v vseh sondah, razen v sondi 2 in 6 in bi ga teoretično lahko pripisali vsem tipom posod znotraj Aa skupine, razen pri tipu Ac, ki zaradi svoje kroglaste oblike in v osnovi nizko zastavljenega največjega oboda izključuje možnost takega dna. Dimenzije take

oblike dna se v glavnem gibljejo do 30 cm premera. Struktura materiala je enaka strukturi vseh tipov posod, ki smo jih opisali znotraj prve A skupine. Razen v sondi 1, kjer je bil ta tip tudi v globini 3. planuma, je v drugih sondah ta tip dna v glavnem le na prehodu iz 1. v 2. planum, kar je isto kot s posodami z ustjem tipa Aa, Ab in nemara Ae in Af. S tem smo tudi omejili število keramičnih tipov iz A skupine, ki jim lahko pripada dno AAa.

V drugo podskupino AAb sodi dno z ravno stojno ploskvijo in najprej usločenim, nato pa počasnim prehodom dna v obod, kar bi nas pri rekonstrukciji gornjega dela posode pripeljalo do kroglaste oblike z največjim obodom na sredini višine posode. Ta tip dna smo našli prav v vseh sondah in sicer v sondi 1, 1a in 6 na prehodu iz 2. v 3. planum in v 3. planumu tj. približno na sredini višine kulturne plasti; v sondi 2 v 3. in 4. planumu v sondi 4 v 3. planumu, v sondi 5 pa v 2. planumu. To izpričuje, da se je takšno dno pojavilo šele v zadnji polovici otoške kulturne plasti. Poudariti moramo, da je bil ta tip dna razširjen po vsej otoški površini in bi teoretično ta oblika dna lahko pripadala vsem keramičnim tipom iz okvira A skupine.

V tretjo podskupino AAc sodi posoda z ravnim dnom z rahlo poudarjeno prstanasto nogo, ki prehaja v obod približno pod kotom 45°. To je tip posode, ki ima največji obod v gornji polovici posode. Struktura gradiva je v vseh različicah otoške keramike, tj. od svetlo sive do temno sive in srednje rjave ter pripada loncem velikosti do 35 cm premera ustja. Ta vrsta dna je zelo razširjena, imamo jo namreč v vseh sondah na prehodu iz 2. v 3. planum in samo v sondi 1a, 2 in 4 tudi v 3. planumu. Iz tega sklepamo, da se je ta tip dna razvil šele v drugi polovici kulturnega sloja na Otoku, oz. v mlajšem obdobju. Glede na profile ustij, ki so v skupini A, ga lahko pripišemo verjetno vsem tipom ustij, morda z izjemo skupine Af.

V podskupino AAd sodi tip dna, ki je rahlo usločeno navzgor s poudarjeno prstanasto nogo. Obod izhaja iz noge, ki je manjši od 45°, in je skoraj praviloma pri posodah, ki imajo največji obod v gornji tretjini posode. Tudi to dno je zelo razširjeno in je izdelano v vseh materialih otoške keramike. Našli smo jo povsod, razen v sondi 2 in to praviloma na prehodu iz 1. v 2. planum z izjemo v sondi 1a, kjer je bila tudi na prehodu iz 2. v 3. planum. Časovno je to dno mlajše in zanesljivo sodi v najmlajši horizont otoških kulturnih plasti. Pripadal je lahko loncem, ki imajo največji obod v gornji tretjini višine posode. Ne smemo pa izločiti možnosti, da so to dno lahko imeli tudi vrči, ki jih bomo obravnavali v skupini C.
V skupini AA smo obravnavali dna posod, ki smo jih praviloma obdelali v skupini A, tj. pri bikoničnih loncih. Ne izključujemo možnosti, da so nekatera dna pripadala tudi vrčem v skupini C, kot smo to že omenili pri dnu iz skupine AAd. Vsa dna od podskupine a—d so bila razširjena v vseh sondah in praviloma v mlajši polovici kulturne plasti. Iz tega sklepamo, da je isti tip dna rabil različnim posodam iz skupine A in C, kar govori za stereotipnost dna glede na bogatejšo izbiro oblikovanja ustij.

3. skupina B: sklede in skodele

V tretji skupini B obravnavamo posode z zelo velikimi ustji in sorazmerno velikim

dnom. V nekaterih primerih imajo dna in ustja posode tudi enake dimenzije in praviloma je ta tip posode nizek. Takšne dimenzije imajo navadno posode, ki jim pravimo skodele in sklede. Na Otoku razlikujemo sedem tipov posod te vrste.

V podskupino Ba štejemo skledo z ravno stojno ploskvijo s počasnim prehodom proti najširšemu obodu, kjer se zoži v ozek žlebast vrat in nato v nizko lijakasto ustje. Razmerje premera ustja in višine je približno 1 : 3. Premere ustja je do 35 cm, premer dna pa med 25 in 30 cm. Višina je okoli 12 cm. Posoda je največkrat izdelana iz temno žgane gline, pomešane s kremenčevim peskom. Zunanja površina ni gladka, kot je to bilo v drugih primerih tipov iz skupine A in AA, temveč je nažlebljena tako, da po zunanji površini tečejo horizontalni poglobljeni krogi. Ta tip sklede se pojavi na Otoku v globini 3. planuma, tj. v zgornji polovici kulturne plasti in traja do propada Gutenwertha. Ta tip ni zelo razširjen, imamo pa ga v sondi 1, 1 a, 3 in 5. V sondi 1 je na prehodu iz 2. v 3. planum, v sondi 1 a v globini 3. planuma, v sondi 3 in 5 pa na prehodu iz 1. v 2. planum. Ta tip sklede se zdi zelo pomemben, saj predstavlja do najnovejše dobe izhodiščno obliko za sklede.

V podskupino Bb postavljamo skledo, ki se nam ni ohranila v celoti, od nje imamo samo večji del oboda in ustje. Prehod iz oboda v ustje je kolenast pod kotom okoli 90°. To je tip sklede z ožjim ustjem od najširšega oboda, kar je med skledami izjema. Skleda je bila izdelana iz raznih materialov otoške keramike in je praviloma velikih dimenzij. Premer ustja je do 40 cm, višina posode pa najbrž do 1/4 premera ustja. Najdena je bila v sondah 1, 1 a, 3, 4, 5 in 6 povsod v 2. planumu, razen v sondi 4, kjer je tudi v 3. planumu. Ta vrsta sklede se pojavi v zgornji polovici otoške kulturne plasti.

V podskupino Bc sodi skleda z izredno veliko ravno stojno ploskvijo in nekaj širšim ustjem. Višina posode je 1/5 do 1/6 premera ustja. Prehod iz dna v ustje je kratek in močno usločen. Premer ustja je okoli 30 cm. Najdena je bila samo v sondi 3, 4, 5 in 6 in to v sondi 3 na prehodu iz 1. v 2. planum, v sondi 4 v 3. planumu, v sondi 5 na prehodu iz 1. v 2. planum in v sondi 6 na prehodu iz 1. v 2. planum in v 2. planumu. Gre za obliko, ki se pojavlja šele v zgornji polovici kulturne plasti na Otoku.

V podskupino Bd sodi skodeličasta oblika, od katere pa imamo ohranjen le obod in ustje posode. Posoda doseže premer ustja do 30 cm. Višina posode je do 1/3 premera ustja. Stojna ploskev je sorazmerno majhna in zelo počasi prehaja iz dna v obod. Ta je zelo usločen in neposredno pod ustjem posode teče ozek plitev žleb, ki prehaja v navzven usločeno ustje. Posoda je bila izdelana iz temnosivo in rjavo žgane gline s primesjo kremenčevega peska. Najdena je bila v globini 2. in 3. planuma v sondi 1, v globini 2. planuma v sondi 1 a, 5 in 6, v globini 3. planuma pa v sondi 4. Posoda sodi tako v zgornjo polovico otoške plasti.

V podskupino Be sodi skleda s premerom do 40 cm. Višina posode dosega 1/4 premera ustja. Iz dna posode izhaja obod pod kotom okoli 45°. V zadnji tretjini se obod kolenasto oblikuje v skoraj popolnoma ravno ustje. Ta tip posode je bil izdelan iz srednjesive in rjave gline s primešanim kremenčevim peskom. Posoda je bila najdena v vseh sondah, razen v sondi 2 in sicer v sondi 1

in 1 a v globini 3. planuma. Največjo razširjenost in uporabljanost doseže ta tip sklede v najmlajšem horizontu otoške kulturne plasti.

V podskupino Bd sodi skleda z ravnim dnom, ki prehaja v obod pod kotom 60°, ki se v zgornji tretjini rahlo prelomi v ravno, nekoliko navzven zavihano ustje, pri katerem pa je zgornji rob zavihan proti notranjosti posode. Doseže velikost do 30 cm, višina posode pa do 1/2 premera ustja. Izdelana je iz srednjerjavo žgane gline s primešanim kvarcitnim peskom. Najdena je bila v sondi 1 a v globini 3. planuma ter v sondi 6 na prehodu iz 2. v 3. planum. Glede na dosedanje tipe posod je ta le maloštevilna, čeprav se pojavi razmeroma zgodaj, kar govori o njeni redki uporabi.

V podskupino Bg sodi skleda, od katere imamo ohranjen le spodnji del. Ta ima veliko ravno stojno ploskev s prstanasto nogo. Obod izhaja iz dna pod kotom, ki je večji od 60° in usločeno prehaja v ramena, ki so na prehodu v zgornjo tretjino posode. Iz ramena oziroma vratu sklede izhaja navzven zavihano ustje pod kotom do 45°. Dno posode meri okoli 20 cm, v ramenih pa okoli 30 cm. Višina sklede je najbrž okoli 1/3 premera ustja. Izdelana je iz srednjerjave žgane gline s primešanim kremenčevim peskom. Najdena je bila samo v sondi 5 na prehodu iz 1. v 2. planum, kar govori da se je redko uporabljala in da se je pojavila šele v najmlajšem horizontu otoške plasti.

4. skupina: Vrči

V tej skupini obravnavamo razne oblike vrčev ali tiste posode, ki so bile namenjene samo tekočinam. Od vrčev imamo ohranjene samo fragmente, po katerih lahko rekonstruiramo manjkajoči spodnji ali zgornji del posode. V tej skupini razlikujemo pet podskupin od a—e.

V prvi podskupini Ca je vrč z dvema ročajema, ki izhajata iz lijakasto oblikovanega ustja. Ročaja sta bila pritrjena na sredini višine ustja in sta usmerjena proti obodu pod ostrim kotom. V to skupino prištevamo tudi vrče s podobno obliko ustja, vendar samo z enim ročajem in vrče, ki imajo ozek vretenčast vrat. Tako smo v to skupino dali vse vrče z ročaji ne glede na obliko ustja, vratu in drugih delov posode. Pri vrčih rimskega izvora je spodnji del posode skoraj praviloma kroglast ali bikoničen,[8] medtem ko se tu pojavijo tudi vrči z velikim premerom ustja, ki meri tudi do 15 cm, toda praviloma z lijakasto oblikovanim ustjem, ali tip vrča, od katerega imamo ohranjen le zgornji del; pri tem je največji obod v spodnji četrtini posode, kar spominja na obliko današnjih gostilniških steklenic, ki rabijo za merjenje količine tekočine in so brez ročaja. Pri tej vrsti vrčev je noga ravna s premerom do 15 cm ter s prehodom v največji obod pod kotom, ki je okoli 45°. Ročaj izhaja iz najširšega oboda. Ta vrsta posode je bila praviloma izdelana iz sive in rjavo žgane gline. Vrče z dvema ali enim ročajem smo našli v vseh sondah. V sondi 1 a in 4 so bili že v globini 3. planuma, v sondah 1, 2, 3, 5 in 6 pa v globinah 2. in na prehodu iz 1. v 2. planum. Posebej

[8] Avgust Schörgendorfer, Die römerzeitliche Keramik der Ostalpenländer Wien 1942, 92, T. 37, T. 39—44.
Bonis Eva, Die Kaiserzeitliche Keramik von Pannonien 1942.
Plesničar - Gec Ljudmila, Severno emonsko grobišče, Ljubljana 1972, npr. grob 923, T. 182.

številna je bila ta posoda v sondi 1 v globini planuma 2., kjer se hkrati pojavijo tudi vrči z enim ročajem ter ozkim grlom in navzven zavihanim ustjem, vrči s širokim lijakastim ustjem in enim ročajem ter vrči, ki imajo največji obod v spodnji četrtini posode.
Podskupino Ca bi morali obravnavati nadrobneje glede na vsako varianto tega podtipa, kajti v globini planuma 3 se pojavijo samo nekatere oblike in šele v najmlajšem horizontu kulturne plasti na Otoku tiste oblike, ki smo jih pravkar obravnavali v sondi 1.

V podskupini Cb imamo ohranjena samo dna vrča z veliko stojno ploskvijo, kjer je največji obod posode enak premeru dna, torej gre za izrazito stekleničasto obliko. Obod izhaja iz rahlo poudarjene prstanaste noge in sicer pod kotom, ki je nekaj večji od 90°, to pomeni, da se obod takoj po izhodu iz dna začne zoževati. Ta v zasnovi popolnoma nov pojav je redek in se pokaže šele v najmlajšem horizontu otoške kulturne plasti. Tako v sondi 5 v globini 1. planuma in v sondi 1 na prehodu v 2. planum. Premer dna te posode doseže do 15 cm. Izdelana je bila iz rjavkastordeče žgane gline.

V podskupini Cc imamo ohranjena samo dna posode, ki smo jih v skupino C uvrstili zaradi visoke, močno poudarjene prstanaste noge. Obod izhaja iz noge, usločene navzven pod kotom 70°. Najširši obod doseže posoda verjetno v zgornji tretjini posode. Oblike ustja še nismo mogli dokumentirati. To je posoda manjših dimenzij, premer dna meri le do 10 cm. Ima izrazito kompaktno strukturo in je produkt najmlajšega horizonta otoških plasti. Najdena je bila na prehodu iz 2. v 3. planum v sondi 1 ter na prehodu iz 1. v 2. planum v sondah 3, 5 in 6. V enem primeru pri tej podskupini je ostal le fragment tudi navzven zavihanega ustja, ki je močno profilirano, torej posoda na nogi z velikim premerom ustja, ki samo po svoji funkciji opravičuje, da je še v skupini C.

V podskupini Cd imamo ohranjene le fragmente ustja in ramena posode, ki je lijakasto s premerom do 10 cm z usločenim vratom in prehodom v ramena. Vrat doseže višino, ki je večja od premera ustja in na prehodu iz vratu v ramena posode je premer manjši od premera ustja. To je vrsta posode, ki je dosegla največji obod na polovici višine posode ter ima majhno prstanasto nogo. Ni izključena možnost, da vrsta dna, kot smo jo opisali v Cc skupini, predstavlja tipološko dopolnilo za ustje in vrat posode v podskupini c in d. Ta vrsta posode je bila maloštevilna, v sondi 1 a smo jo našli v 2. planumu, v sondi 5 in 6 pa v 1. planumu.
V podskupini Ce so vrči oziroma vrsta posode, ki ima visok skoraj cilindričen vrat z ustjem, ki je poudarjeno zaobljeno in zavihano navzven. Najbrž je to najstarejša posoda iz skupine vrčev, ne le po obliki ustja. Posoda se je pojavila namreč v sondi 1 a v 3. planumu, v sondi 1 na prehodu iz 2. v 3. planum, v sondi 5 in 6 pa na prehodu iz 1. v 2. planum, tako je to posoda, ki se je pojavila v starejši polovici otoške kulturne plasti in je trajala ves čas obstoja Otoka.

5. skupina D: pečnice

V skupini D obravnavamo pečnice, ki smo jih našli v sondi 3 in 5. Praviloma so to le fragmenti, ki so pa izredno zanimivi kot pojav zaradi tehnike izdelave in zaradi dekoracije. V sondi 3 se pojavi fragment na prehodu iz 1. v 2. planum

(ak. št. 440; Katalog T. 94), v istem planumu je še fragment (ak. št. 441; Katalog T. 95) ter v isti sondi, neposredno nad tlakom, še fragment pečnice (ak. št. 509; Katalog T. 97). Prvi fragment je izdelan iz svetlorumeno žgane gline, ki je prevlečena z zeleno glazuro. Od pečnice je ohranjen le vogal s profiliranim robom, ki ima v vogalu srčast list s pecljem. Drugi fragment verjetno pripada pečnici ali podobni dekorativni plošči, od katere je ohranjen le en fragment. Keramika je žgana svetlordeče. Plastična dekoracija na površini pa je bila odtisnjena v lesenem modelu, kar je spet novost v otoški keramiki. Iz fragmenta izhajata dva plastična izrastka, nekakšen ornament v obliki črke V. V osnovi tega dekorativnega elementa je plastično rebro in ob njem še eno. Na nasprotnem koncu fragmenta so ostanki krožnega loka, ki je bil izdelan iz dveh koncentrično tekočih plastičnih reber. Rekonstrukcija, ki smo jo naredili na temelju tega fragmenta, je takšnale: na keramični ploščici, ki meri približno 24 × 15 cm, sta dve v eni osi stoječi krožni praznini, obrobljeni z dvema koncentričnima plastičnima rebroma; sledita še dve vzporedni plastični rebri, ki obrobljata celotno ploščico. Na obeh ožjih straneh ploščice v podaljšku premera kroga izhaja že omenjen plastični »V« ornament, ki se štirikrat ponavlja. Zdi se, da kraki »V« ornamentov služijo za povezavo s kraki »V« ornamentov naslednje ploščice tako, da več takih ornamentov ustvarja enotno, v predrti tehniki okrašeno keramično ploščo.

Fragment pečnice velikosti 21 × 21 cm z močno profiliranim in širokim robom ter s plastičnim ornamentom v sredini je bil izdelan iz svetlordeče žgane gilne. Noga pečnice je bila okrogla in nizka. Plastični okras je bil odtisnjen v lesenem modelu. Ornament je geometričen. V krogu na sredini, ki ga obrobija plastično rebro, je zvezdast ornament s šestimi kraki. Med kraki so 4 majhni plastični križi, ki jih obrobija nizek plastičen krog. V vogalih najnižjega kvadrata pečnice so obrobljeni križi, iz dveh izhaja križu podoben podaljšek z odebeljenim krakom. V sondi 5 v globini na prehodu iz 1. v 2. planum je bil fragment pečnice oziroma njenega vogala in noge, ki je bila profilirana in okrašena s plastičnim ornamentom. Pečnica je bila izdelana v lesenem modelu (ak. št. 684; Katalog T. 125). Plošča je merila približno 21 × 22 cm. Dekoracija na njej predstavlja kompozicijo geometričnega in rastlinskega ornamenta. Iz kvadrata na sredini plošče izhajajo štirje deltoidi z izhodiščem v središču diagonal v kvadratu. Robovi deltoida zunaj kvadrata so okrašeni s celičnim ornamentom. Tako je nastala štirikraka zvezda, iz katere izhajajo vitice, ki se prepletajo in dopolnjujejo z viticami, ki prihajajo iz zunanjega roba kvadratnega polja. Prazen prostor med viticami dopolnjuje še sistem trikotnikov.

V isti globini te sonde so bili še trije fragmenti najbrž ene pečnice (ak. št. 641; Katalog T. 125), kjer je morda rob pečnice fragment ak. št. 654 s plastično upodobitvijo glave neke fantastične živali ter še en fragment ak. št. 654 a, na katerem so ostanki verjetno neke plastične zoomorfne upodobitve.

V okviru keramike, ki smo jo doslej obravnavali, so pečnice posebno poglavje in so produkt mlajšega horizonta plasti na Otoku. Glede na druge keramične izdelke pomenijo novost ne samo zaradi izdelave v kalupu in zaradi uvajanja novega tehnološkega postopka pri obdelavi površine, tj. glaziranja, ampak so posebnost zaradi bogatih likovnih predstav, ki so zelo raznolične in pomenijo predvsem osnovo za likovno analizo, ki nam hkrati daje možnost preučevanja kulturnih vplivov na Otoku v njegovi mlajši fazi. Povrh tega so pečnice nova priča o načinu življenja in ureditve notranjosti stanovanjskega prostora v mlajšem obdobju kulturne plasti otoškega naselja.

6. skupina E: emajlirana posoda

No Otoku se zelo zgodaj pojavi emajlirana posoda, ki se pa ne omejuje na določeno vrsto keramike. Tako pridejo v sondi 1 v globini 3. planuma na dan fragmenti plitve sklede ali krožnika (ak. št. 93; katalog T. 9) z lijakasto oblikovanim ustjem, ki je na notranji strani okrašeno z vrezano, dvakrat dvojno valovnico. Dvojno valovnico obkrožata dva vrezana kroga. Posoda je bila izdelana iz svetlorumeno žgane gline s primesjo kvarcitnega peska, z glajeno notranjo površino z zeleno glazuro.
V skupino emajlirane keramike bi morali šteti tudi vse pečnice, ki smo jih obravnavali v skupini D. Tudi tu smo skoraj v vseh primerih ugotovili, da je bila površina najprej dobro zglajena in šele nato prevlečena z zelenim loščem. V sondi 1 a na prehodu iz 2. v 3. planum in v 2. in 3. planum, so bili fragmenti bikoničnih loncev z navzven usločenim ustjem ter z vratom, ki je okrašen z vzporednimi vrezi (ak. št. 242, 252; katalog T. 51), tj. temnosivo žgana keramika, pomešana s kvarcitnim peskom, ki pa ima loščeno površino. Istemu pojavu sledimo v sondi 3 ter v plasteh na prehodu iz planuma 1 v 2, kjer je bil najden ročaj (ak. št. 402; katalog T. 82), izdelan zelo dekorativno ter prevlečen s srebrno glazuro, v nasprotju z vsemi do sedaj naštetimi primeri, kjer je bil lošč zelen. V sondi 5, prav tako v plasti na prehodu iz planuma 1 v 2, je bilo več fragmentov, tako (ak. št. 730; katalog T. 116) fragment ustja majhnega lončka iz črno žgane gline, z zelo uglajeno zunanjo površino, ki ima črn lošč, za katerega pa ne trdimo, da bi bil emajl, ali fragment oboda skodelice (ak. št. 656; katalog T. 120), ki je bil izdelan iz svetlordeče žgane gline, pomešane s kvarcitnim peskom in z glazirano površino, prevlečene s temnooranžnim loščem, in še fragment oboda posode skodeličaste oblike (ak. št. 668; katalog T. 121), ki je izdelan iz svetlorumene žgane gline, pri kateri je notranja površina okrašena z loščeno belim ornamentom na temnordeči podlagi. Kljub tej definiciji pa ne bi mogli za ta lošč trditi, da je emajl.
Kot smo že ugotovili v sondi 1 in 1 a, se lošč kot tehnika in način dekoracije pojavi v prvi polovici kulturne plasti na Otoku v sondi 3 in 5; na temelju opredeljevanja pečnic vidimo, da ta tehnika traja vse do najmlajših otoških plasti.
Preseneča tudi raznovrstnost barv, kot smo jo omenili v zvezi s plastično barvno kompozicijo pri fragmentu ak. št. 686 na T. 121.

7. skupina F: ornamentirani keramični tipi

V skupini F bomo obravnavali ornamentirano keramiko. Okrase delimo v naslednje skupine:

a) keramika, okrašena z valovnico,
b) keramika z metličastim ornamentom,
c) keramika s plastičnimi okraski,
d) dna, okrašena z znaki,
e) keramika, okrašena z vrezi,
f) keramika, okrašena s kanelurami,
g) keramika s slikanim ornamentom,
h) oblika ustja kot dekorativni element posode.

Podskupina Fa obravnava posode, okrašene z valovnico. Keramiko z va-

lovnico smo našli samo v sondah 1 in 3. V sondi 1 v 2. in 3. planumu in v isti globini tudi v sondi 3. Na fragmentu vrča z ročajem (ak. št. 143; katalog T. 11) je nepravilno oblikovana plastična valovnica, ki pa je izgubila značaj vrezane valovnice, in je le degeneracija tega ornamenta v mlajših plasteh na Otoku. Na fragmentu oboda iz plasti na prehodu iz 2. v 3. planum v sondi 1 (ak. št. 68; katalog T. 19) je tip valovnice z zelo majhnim nagibom in z zelo dolgo zanko, ki je široko vrezana. Po obliki je v popolnosti ohranila značaj valovnice, vendar je različna od valovnic, ki smo jih vajeni na zgodnjesrednjeveški keramiki. Tudi ta fragment je iz mlajšega horizonta kulturne plasti na Otoku. Novost v dekoraciji z valovnico je prostor, kjer je vrezana, tj. neposredno pod robom ustja, kar je v nasprotju z drugimi primeri na Otoku in tudi na drugi zgodnjesrednjeveški keramiki, kjer je valovnica praviloma na prehodu iz vrata v rame posode.[9] Na fragmentu ramena posode je levo usmerjena, nizko ležeča valovnica z dolgim hrbtom zanke (ak. št. 408; katalog T. 701) iz sonde 3, iz plasti na prehodu iz 1. v 2. planum. Polje z valovnico omejuje z gornje strani vrezan žleb. Posoda pripada tipu velikega bikoničnega lonca s premerom ustja 24 cm in premerom največjega oboda okoli 40 cm. Čeprav je ta valovnica po izvedbi podobna oni na keramičnem fragmentu (ak. št. 68; katalog T. 19), se zdi, da je bolj dinamična in primitivneje izdelana. Vsekakor pa je ta posoda iz najmlajšega horizonta kulturne plasti na Otoku. Iz istega sloja v sondi 3 je še fragment ustja in oboda bikoničnega lonca z močno navzven zavihanim ustjem, s polkrožno odebeljenim robom ustja, z ostanki dvojno levo tekoče valovnice, z dolgim hrbtom zanke in z višjim kotom, kot smo to spoznali pri drugih doslej opisanih kosih. Čeprav je bil ta fragment najden v najmlajšem horizontu kulturne plasti, je valovnica po izvedbi bližja značaju zgodnjesrednjeveške valovnice. Isto lahko trdimo za valovnico na fragmentu ustja in oboda keramične posode (ak. št. 925; katalog T. 155), ki je bila najdena v plasti na prehodu iz 1. v 2. planum v sondi 6.
Pri orisu vseh upodobitev valovnice ugotavljamo, da pripadajo posodam, ki sodijo mlajši keramiki, oz. gutenwerškemu horizontu kulturne plasti na Otoku. Zelo verjetno je, da keramika z valovnico — čeprav v glavnem od 13. do 15. stol. — temelji na lokalni zgodnjesrednjeveški in visokosrednjeveški keramiki z valovnico. To tezo opravičuje fragment največjega oboda bikonične keramične posode (ak. št. 856; katalog T. 160) iz sloja na prehodu iz 1. v 2. planum v sondi 6, kjer je valovnica po dimenzijah, tehniki izvedbe in obliki skoraj analogna zgodnjesrednjeveški slovanski keramiki.

Podskupina Fb obravnava keramiko, ki je okrašena z metličastim ornamentom. Najdemo ga že v sondi 1 na fragmentu (ak. št. 135; katalog T. 11), kjer je postavljen neposredno pod rob ustja in leži poševno glede na obod posode. Nato ga imamo na fragmentu (ak. št. 156 a in b; katalog T. 132) v sondi 1, kjer je neposredno na obodu nad stojno ploskvijo. Metličasti vrezi so široki ter kratki in jih je več. So v vertikalnem položaju. V obeh omenjenih primerih je tako na posodi, ki je bila najdena na prehodu iz 2. v 3. planum. Zanimivo je, da je ta ornament tudi na fragmentu (ak. št. 61; katalog T. 37) iz sonde 1 ter iz sloja na prehodu iz 2. v 3. planum postavljen na obodu, neposredno nad stojno ploskvijo in tudi na dnu, kjer v obliki nepravilne elipse obkroža polje z andrejevim križem. Na keramičnih fragmentih v drugih sondah ga ni, razen na fragmentu oboda

[9] Josip Korošec, Uvod v materialno kulturo starih Slovanov, Ljubljana 1953, 130.

posode (ak. št. 442, katalog T. 88) v sondi 3 iz sloja na prehodu iz 1. v 2. planum. Tu so ostanki metličastega okrasa na polju, ki je omejeno z dvema vzporednima tekočima žlebovoma.

Podskupina Fc zajema plastično okraševanje, ki je bilo na Otoku zelo omiljeno. Robovi ustij so okrašeni naravnost baročno igrivo v raznih inačicah. Nato so tu še plastična rebra, ki tečejo po obodu ali vratu in jih lahko označimo kot pogost in skupen okrasni element keramike na Otoku in vseh kulturnih plasteh. Plastično rebro ima veliko različnih izvedb in je v višji ali nižji izvedbi uporabljeno kot sestavni del oblikovanja. Kot najbolj značilen dekorativni element, ki vzbuja poseben interes, je plastično rebro, še posebej okrašeno z razčlenjenim prstnim odtisom. Ta dekorativna tehnika je zelo star pojav, saj jo poznamo pri nas na keramiki Ljubljanskega barja, na keramiki kulture žarnih grobišč in na halštatskih posodah,[10] vendar se ornament na otoški keramiki po svoji izvedbi razlikuje od istoimenskega prazgodovinskega okrasa. Pri prazgodovinski keramiki teče razčlenjen prstni odtis povezano, tako da velikokrat spominja na grobo izpeljan vrvičast ornament. Prstni odtisi na plastičnem rebru na otoški keramiki pa predstavljajo vrsto zaporednih, osamljenih, krožno oblikovanih polj. Za zgled navajamo fragment največjega oboda bikonične posode (ak. št. 878; katalog T. 142) iz plasti na prehodu iz 1. v 2. planum v sondi 6, kar priča, da se je ta ornament pojavil na Otoku v najmlajšem horizontu. Analogno okrašene bikonične lonce smo dobili tudi v sloju na prehodu iz 1. v 2. planum v sondi 3. To sta fragmenta (ak. št. 481; katalog T. 86 in ak. št. 471; katalog T. 59) iz sonde 1 a iz sloja na prehodu iz 2. v 3. planum, kjer je ta ornament tekel po robu ustja skodele; to je stratigrafsko najstarejša najdba.[11] Iz iste sonde, vendar na prehodu v 1. v 2. planum, je prav taka ornamentacija na fragmentu (ak. št. 318, katalog T. 45);

Podskupina Fd obravnava okras na dnu posode. Kljub številnim najdbam fragmentov dna posode je značilno, da so v glavnem z neoznačenim dnom. Z okrašenim dnom jih je malo. Kot zglede navajamo vrezan andrejevski križ; ugotovili smo ga na fragmentu dna (ak. št. 61; katalog T. 37), ki je bil v plasti na prehodu iz 1. v 2. planum v sondi 1 in smo ga že omenjali pri opisu keramike z metličastim ornamentom, in fragment dna (ak. št. 878; katalog T. 142) iz sloja na prehodu iz 1. v 2. planum v sondi 6. Skoraj natančno na sredini dna s prstanasto nogo teče rahlo poudarjen plastični krog s premerom nekaj nad 2 cm, v katerem je v isti tehniki izveden enokraki križ. Večjo pozornost od izvedbe ornamenta na tem fragmentu, ki je dokaj običajna na vseh primerih visokosrednjeveške in deloma zgodnjesrednjeveške keramike, deluje kot novost izvedba andrejevskega križa na fragmentu (ak. št. 61; katalog T. 37). Mogoče bi se zadovoljili z ugotovitvijo, da sta kraka križa rahlo usločena zato, da oblikujeta

[10] Okras z razčlenjenim prstnim odtisom:
F. Stare, Vače, katalog 1952, npr. T. 30, 7.
Dobova grob 164 v depoju Nar. muzeja, neobjavljeno.
P. Korošec - J. Korošec, Najdbe s koliščarskih naselbin pri Igu na Ljubljanskem barju, Ljubljana, 1969, npr. T. 63, 1—5.

[11] Ivan Komelj, Gotska arhitektura, Ljubljana 1969.
Das Hausbuch de Mendelschen Zwölfbrüderstiftung za Nürnberg, München 1965, 134, 216, 243.

S-vijugo, da ornament ni na sredini posode ter da je na polju eliptične oblike, ki ga omejuje metličast ornament.

Podskupina Fe obravnava keramiko, okrašeno z vrezi. Tehnika vrezovanja ornamenta je splošna pri izvedbi skoraj vseh okrasov kot so npr. krožni vrezi na vratu, ustju in ramenu posode, ki največkrat služijo za oblikovanje plastičnih reber. Vrezana je tudi valovnica, vendar imamo v vseh teh primerih opraviti z nizkim, ozkim ali nekoliko širšim vrezom, ki predstavlja samo tehniko za oblikovanje določenega ornamenta. V nekaj primerih pa je globok vrez — ne glede na njegovo obliko — sam po sebi okras. Tako npr. je bil v sondi 3 v sloju na prehodu iz 1. v 2. planum fragment (ak. št. 499; katalog T. 88), kjer so po hrbtu ročaja po vzdolžni osi vrezani kratki in globoki vrezi nepravilno ovalne oblike, ki pa ne tečejo v eni črti, temveč nakazujejo medsebojno vzporednost. Enako je na ročaju vrča iz sonde 6 (ak. št. 935; katalog T. 129). Vzporednost vrezov je tukaj bolj poudarjena in je njihov nagib glede na os lista večji. Na fragmentu oboda bikoničnega lonca iz sonde 6 v plasti na prehodu iz 1. v 2. planum (ak. št. 781; katalog T. 147) tečeta dve vzporedni krožnici, narejeni s kratkimi vzporednimi vrezi, ki so nagnjeni na desno stran in tako tvorijo oster kot s krožno krivuljo, ki jo vrezi nakazujejo. Na enak način sta okrašena ročaja na skodelicah (ak. št. 257 in 298; katalog T. 46) iz sloja na prehodu iz 1. v 2. planum, le da so tu vrezi postavljeni drug poleg drugega. Oba načina okraševanja, tj. vzporednega in zaporednega postavljanja vrezov, spoznavamo na ročaju (ak. št. 344; katalog T. 66) iz sloja na prehodu iz 2. v 3. planum v sondi 2. V vseh primerih ugotavljamo, da gre za keramiko iz najmlajšega horizonta otoških plasti.

Podskupina Ef obravnava keramiko, okrašeno s kanelurami. Že v obravnavi ornamenta v okviru Fe skupine smo omenjali, da so v tehniki vreza izdelane tudi krožne krivulje, ki tečejo po periferiji keramičnega oboda. Kot tehnika so kanelure nastajale s tehniko plitvejšega ali globljega vrezovanja, vendar je kanelura dobila poseben značaj zaradi načina vrezovanja. Skoraj praviloma je to vrez s popolnoma vzporednimi stranicami, ki so tudi popolnoma ravne in praviloma tudi enako globoke. Dno poglobitve je vedno polkrožno in le izjemoma ravno. V primerih okraševanja s kaneluro je na otoški keramiki ta pri vrezovanju krožnih krivulj. Širina kanelure je različna. Najmanjša meri po širini 1 mm, najširša pa med 3 in 4 mm. Globina vreza je do 2 mm. Kanelura kot ornament traja ves čas otoškega naselja do porušenja Gutenwertha.

Podskupina Fg obravnava keramiko s slikanim ornamentom. Barvno slikarske učinke so na otoški keramiki uporabljali le malokrat in tudi to le v okviru tehnike raznobarvnega emajla, kot smo to že opisali v okviru podskupine E in sicer pri fragmentu (ak. št. 681; katalog T. 17) iz sloja na prehodu iz planuma 1 v 2 v sondi 5 ter iz istega sloja v tej sondi ak. št. 680, ki je upodobljen na isti tabeli. Prave, večbarvne slikarske tehnike pa na otoški keramiki dejansko ne poznamo.

Podskupina Fh obravnava obliko ustja kot dekorativni element posode. Ustje ima poleg svoje funkcije tudi dekorativni značaj. To je še posebej razvidno na otoški keramiki. Dekorativnost ustja je lahko v obliki in v neposrednem okra-

ševanju roba ustja. Na otoški keramiki se srečujemo z obema tehnikama. Obliko ustja smo zasledovali že v okviru skupine A, kjer smo prav po obliki ustja to vrsto keramike razdelili na sedem podskupin in sicer Aa kot rahlo navzven zavihano ustje s poudarjenim robom. V okviru te podskupine so številne različice ustja, ki so toliko bolj igrive po obliki, kolikor je vrsta lonca manjša. V podskupini Ab je ustje enako oblikovano kot v skupini Aa, toda zavihano je še nižje. V skupini Ac se rob navzven zavihanega ustja lomi pod ostrim kotom, medtem ko je v podskupini Ad rob ustja zelo dolg in zavihan skoraj pod pravim kotom. V okviru podskupin Ae, Af in Ag imamo opraviti s tremi tipi lijakastega ustja. V prvih štirih podskupinah je dodatno okraševanje roba ustja skoraj izjemno, zato pa je v Ae, Af in Ag skoraj pravilo. Tu je rob ustja okrašen s plastičnimi rebri in kanelurami, ki so izvedene v raznih kombinacijah in različicah. Ta vrsta dekoracije je eno izmed izhodišč za tipološko in časovno vrednotenje raznih keramičnih tipov te vrste, kajti ustje je doživljalo svoj razvoj in enako razčlenitev zunanjega roba.

V pričujočem tekstu smo tipološko opredelili vso keramiko, najdeno v šestih sondah, ki smo jih izkopali leta 1967 na Otoku. Vodilo pri opredelitvi skupin nam je bila osnovna oblika posode, ki praviloma izhaja iz njene funkcije. V podskupine istega tipa posode pa smo postavili različne inačice tega tipa, ki se med seboj razlikujejo po izvedbi ustja ali dna. V posebno skupino smo postavili keramiko, ki ni imela funkcije posode; take so pečnice. Posebno skupino predstavlja emajlirana keramika, ne glede na funkcijo in obliko. Kot posebno karakteristiko raznih posod smo obravnavali okrasne elemente na otoški keramiki. Že na temelju tega dela, ki ga jemljejo le kot izhodiščno študijo obravnave naše keramike, smo ugotovili številna pomembna dejstva. To je npr. bogastvo raznih oblik, razne tehnologije, regionalna razširjenost posameznih keramičnih tipov in predvsem dokaj jasno nakazana razvojna nit od preprostejših k zelo zapletenim oblikam ter izredno pomnoževanje varijacij raznih keramičnih tipov. Podoba o razvoju keramike je le sumarična; ker nas zanima podroben tipološki in kronološki oris doslej le sumarično opredeljene keramike, bomo v nadaljevanju analizirali v okviru enega časovnega oz. višinskega horizonta pojav vseh oblik in med seboj povezovali oblikovne zaklade posameznih časovnih oz. globinskih horizontov.

Horizontalna in vertikalna stratigrafija.
(pregled keramičnih oblik v planumu 1 in 2 v sondah 1—6)

V sondi 1 v globini planuma 2 (rel. gl. do 25 cm pod današnjo površino) so bile naslednje oblike:
bikonični lonci forme Aa, Ab, Ae in Af,
dna vseh štirih podskupin AAa—AAd,
skodele in sklede oblik Ba, Bb, Bd in Be,

bogato so zastopani vrči Ca, v manjšem številu pa vrči Cb, Cc in Ce.
V sondi 1A v globini planuma 2 (rel. gl. do 30 cm pod današnjo površino) so bile naslednje oblike:
bikonični lonci Aa, Ab, Ae in Af,
dna vseh tipov, razen AAa,
sklede Ba, Bb, Bd, Be in Bf,
vrči Ca, Cd ter Ce.

V sondi 2 v globini planuma 2 (rel. gl. med 20—30 cm pod današnjo površino) so bile naslednje oblike:
bikonični lonci Aa, Ab, Ae in Af,
dna posod AAb in AAc,
posode B skupine izostajajo,
vrči Ca in Ce, ki so še posebej zanimivi zaradi svoje skoraj prazgodovinske oblike,
pečnica iz skupine D.

V sondi 3 v globini planuma 1 (rel. gl. 40 cm pod današnjo površino) so bile naslednje oblike:
bikonični lonci vseh podskupin razen tip Ac,
dna posod so zastopana vseh podskupin AAa—AAd,
skodele B skupine Ba, Bb, Bc in Be tipa,
vrči Ca in Cc oblike,
pečnica skupine D,
emajlirana keramika skupine E.

V sondi 4 v globini 2 planuma (rel. gl. med 50 cm in 60 cm pod današnjo površino) so bile naslednje oblike:
bikonični lonci le Aa in Af oblike,
dna samo v obliki AAb in AAc,
sklede Bb, Bc in Bd oblike,
vrči samo Ca oblike.

V sondi 5 v globini med planumoma 1 in 2 (rel. gl. 50—60 cm pod današnjo površino) so bile naslednje oblike:
bikonični lonci vseh oblik razen Ac,
dna vseh oblik od AAa—AAd,
skodele Ba, Bb, Bc in Bd oblike,
vrči Ca, Cb in Ce oblike,
najdene so pečnice D skupine,
kosi emajlirane keramike skupine E.
V sondi 6 v globini planuma 1 in 2 (rel. gl. 100—200 cm pod današnjo površino) so bile naslednje oblike:

bikonični lonci skupin Aa, Ab, Ae in Af,
vsa dna skupine AA razen AAa,
vse oblike skodel razen Ba in Bg,
vrči obli Ca, Cc, Cd in Ce.

Če povzamemo ugotovitve iz prejšnjega odstavka, dobimo naslednjo podobo horizontalne stratigrafije v planumu 1 in 2 v vseh sondah: Bikonični lonček Aa in Ab oblike je bil v sondi 1, 2, 3, 5 in 6, ni ga v sondi 4. Obliki Ac in Ad sta izjemi, toda sočasni z oblikama Aa in Ab in ju najdemo samo v sondi 3 in 6. Skupna za vse sonde in številčno najbolj razširjena je oblika Ae tj. bikonični lonček z lijakastim ustjem in zelo razgibanim zunanjim robom. Tako ugotavljamo, da sta v horizontu planuma 1 in 2 vodilna bikonična lončka Aa in Ae.
V istem horizontu in seveda v istočasni rabi so skledaste oblike posode Ba, Bb, Bd in Be. V glavnem so enako razširjene v vseh sondah, razen v sondi 4, kjer je od skledaste posode samo oblika Bb. Vrčev je v tem času zelo veliko v

uporabi in to Ca, Cb in Cc oblike. Značilen za ta horizont je tudi pojav pečnice. Vsiljuje se neenakomerna podoba razširjenosti teh tipov povsod po otoški površini; tako je oblika bikoničnega lonca z lijakastim ustjem Ae skupna za vse sonde in ves otoški prostor ter slede skupine Bc, ki so zelo blizu današnjim globokim krožnikom za juho. V sondi 4 opažamo, npr. popolno odsotnost skoraj vseh keramičnih oblik v planumu 1 in 2, razen bikoničnega lončka Ae in sklede Bc. Ker nam za planum 1 in 2 manjka neposredna arheološka dokumentacija za časovno opredelitev, se moramo zadovoljiti z delovno hipotezo, ki jo postavljamo na temelju izročila in dejstev, da najmlajši kulturni horizont v otoških plasteh sodi v čas neposredno pred uničenjem Guthenwertha po Turkih, tj. v drugi polovici 15. stol. ter verjetno tudi v prvi polovici 15. stol. in še celo v 14. stol. Ta čas opredeljevanja sovpada s spoznanjem, da oblike bikoničnega lončka Ab in Ae ter enako skledaste oblike Bb in Be, kakor tudi vrči iz skupine Ca te pečnice, sodijo v najbolj napredne oz. najbolj razvite oblike keramike iz obdobja poznega srednjega veka. Zanesljivo lahko trdimo za vse naštete oblike, da sodijo v čas pred 1473, ko so Turki porušili Gutenwerth. Stopnja razvitosti, kot smo že omenili, pa ne dovoljuje, da bi šli globlje v pozni srednji vek. Neposrednih, z novci ali s stratigrafijo natančneje datiranih kosov tega tipa na našem prostoru nimamo.

V globjih horizontih je število keramičnih najdb izredno revno. Tudi oblikovni zaklad je neprimerno maloštevilnejši, kot smo to ugotovili v globini planuma 1 in 2. V sondah imamo še keramiko iz planumov 3 in 4. V sondi 1 je planum 3 do 70 cm pod današnjo površino. V sondi 2 pa je do 60 cm pod površino in v sondi 6 do 1,3 m pod površino. V drugih sondah, se pravi v sondi 3,4 in 5, nismo imeli planuma 3. V sondi 1 prihaja na dan v globini 3. planuma bikonični lonček Ae, ki je zastopan samo v nekaj primerih, zato so pa zelo številni kosi, ki pripadajo tipu Af. Od skled je tu zastopana samo podskupina Bd. Mimo teh osnovnih oblik se v globini planuma 3 sonde 1 pojavlja izredno lep primerek valovnice na skledi Bd tipa ter andrejevski križ, kot okras na dnu posode. Osnovna značilnost planuma 3 v sondi 1 je pojav bikoničnega lončka iz Af podskupine, ki glede na razvoj tega tipa lonca predstavlja še neko naprednejšo stopnjo, ter široka skodela z ustjem, ki je analogna po svoji izvedbi, tipu ustja pri bikoničnem lončku Af. V tem horizontu nas preseneča tudi popolnoma nova uporaba in izvedba valovnice. V sondi 2 v globini 3. planuma se srečamo le z bikoničnim lončkom Af, in enako v sondi 6 v istem planumu. Preseneča odsotnost skledastih oblik, kar pa je verjetno treba pripisati samo značaju prostora, na katerem sta bili sonda 2 in 6, ne pa času, iz katerega sta. Af oblika bikoničnega lončka je skupna značilnost planuma 3 v sondah 1 2 in 6.

V planumu 4, ki je v sondi 1 v globini do 1 m pod današnjo površino in v sondi 2, ki je do 80 cm pod površino, bomo obravnavali keramiko v globini planuma 4. V sondi 1 v globini tega planuma je samo oblika Af. V sondi 2 pa imamo v sloju planuma 4 primerke podskupine bikoničnih loncev Ae in Af. Vse druge oblike popolnom amanjkajo. Značilnost planuma 4 je bikonični lonček Af oblike, ki je v obeh sondah.

Keramiko smo pri zgornji analizi razvrščali po stratumih, ki imajo delovni naziv planum. Planum sam po sebi predstavlja le neki določen globinski horizont, ki nam ga je narekovala sistematika izkopavanja. Planum, kot izravnana površina, ki jo v raziskovalnem postopku dokumentiramo, je velikokrat na prehodu iz enega materiala v drugi, dostikrat pa sovpada z neko hodno površino, praviloma

pa je le ena horizontalna ploskev sloja, za katero si ne dovoljujemo, da bi bila debelejša od 25 cm tudi tam, kjer imamo debelo enotno kulturno plast. Služi nam le kot pripomoček za tridimenzionalno rekonstrukcijo določenega stanja. Zato, da bi lahko časovno izvrednotili najdbe v enem planumu, je potrebno ugotoviti, kakšen odnos ima ta planum glede na vertikalno stratigrafijo kulturne plasti. Tako sta v sondi 1 in 2 humus, in subhumus izkopana v treh planumih oz. planum 1 sega iz humusa tudi v kulturno plast in subhumus kot kulturna plast je tako kot enotna kulturna plast razdeljen v sloje treh planumov. Se pravi, da razdelitev na naši pregledni tabeli za sondo 1 odkriva, da tudi v tej na oko enotni kulturni plasti (sloj 2 v severnem profilu sonde 1) lahko sledimo le določenemu tipološkemu razvoju, ki ni istočasen, ne vemo pa razloga, zakaj je po materialu, tj. po zemlji in drugih sestavinah, popolnoma enoten. Docela nasproten primer je zahodni profil sonde 6, ki smo ga dokumentirali samo z dvema planumoma zaradi izredno težkih pogojev izkopavanja (izkop v glavnem v vodi); ta profil je visok skoraj 4 m in kaže izredno veliko razgibanost. Planumi pa nam kažejo le dve situaciji: prvo neposredno po začetku izkopavanja in drugo na koncu izkopavanja, torej se podoba po planumih in po profilu ne ujema. Dogajanju na prostoru te sonde sledimo le s formalno tipologijo. Podobno situacijo smo imeli tudi v sondi 3 in 5. Popolnoma pa se ujemajo planumi in izmenjava kulturnih plasti samo v sondi 4. Zato,da bi dobili enotno podobo, se bomo pri tokratnem pregledu keramike iz Otoka naslonili le na zakonitost razvoja od preprostih k bolj razvitim oblikam in oprli na podatek o planumu oz. o stratigrafiji le tam, kjer gre za pojav novih oblik.

Če najprej opazujemo skupino A, tj. bikonične posode, tedaj ni nobenega dvoma, da je Aa oblika izhodiščna za vse druge bikonične posode, da se vse druge razvijajo iz nje. Ab oblika je naslednja stopnja razvoja ustja, ki smo ga ugotovili pri Aa obliki. S formami Ac in Ad pa je ta razvoj končan. Stratigrafsko, kot lahko ugotovimo v vseh sondah, se vse štiri oblike pojavljajo v istih kulturnih slojih. Edino za oblike Ae in Af lahko trdimo, da ne predstavljajo kasnejši, temveč vzporeden razvoj s formami od Ae do Ag. Tako, npr. obliko Ae zasledimo v sondi 1 le v globini 4. planuma, v sondi 1, 1a v 3. planumu, v sondi 2 pa v 4. planumu itd. Iz tega sledi, da je oblika Ab le nadaljevanje razvoja Aa ustja in da se v istem času že pojavi Ae oblika, ki je (zaradi svojega lijakastega ustja zanesljivo) nastala zaradi druge funkcije kot sta jo imeli obliki Aa in Ab. V nadaljevanju razvoja lijakastega ustja sledimo še oblikam Af in Ag. Slednja pomeni zadnjo stopnjo v razvoju lijakastega ustja in dosledno temu se pojavi šele na koncu kulturne plasti, oz. v zadnjem horizontu otoške kulturne plasti. Izdelovalci keramike so prav v tej lijakasti obliki imeli možnost izredno bogatega razčlenjevanja zunanjega roba ustja, kar so tudi s pridom izrabili. Čeprav pokažemo na tabeli samo tri izvedbe okraševanja s plastičnimi rebri, je različic teh oblik zelo veliko, vendar so le tri od Ae—Ag izhodiščne. Z raznimi variacijami teh oblik sta posebno bogati sondi 1 in 2. Podskupini Ac in Ad se po situaciji v sondah pojavita šele v končni fazi razvoja otoške keramike, torej isto, kot smo ugotovili za obliko Ag. S tem postavljamo trditev, da je med oblikama Aa in Ad zaobsežen ves razvoj bikoničnih lončkov z navzven zavihanim ustjem. To lahko trdimo za razpon med oblikami Ae in Ag.

V visoko, oz. poznosrednjeveški keramiki pomenijo glede na zgodnje srednjeveško keramiko skledaste oblike keramike posebnost. Pri analizi horizontalne stratigrafije smo ugotovili, da se pojavljajo v mlajšem horizontu otoške kulturne plasti,

vendar tudi tukaj lahko določimo zakonitost razvoja. Predvsem lahko trdimo, da se oblika Bb, tj. oblika, pri kateri je ustje ožje od največjega oboda, pojavi v sondi 4 že na prehodu iz 2. v 3. planum oziroma v globini 3. planuma, tj. glede na stratigrafijo te sonde, v starejšem horizontu otoške kulturne plasti. Enako lahko trdimo za obliko Bc in Bd, ki prehajata skoraj v krožnik. Oblika Bc je bila najdena v sloju 2 v sondi 6, kar vsekakor predstavlja starejši horizont otoške kulturne plasti. Nič drugače tudi ni pri obliki Bd, ki je v sondi 1 najden v globini planuma 3, kar je za sondo 1 v nižjih slojih kulturne plasti. To nas sili v sklep, da sta skledasti obliki Bb in Bd in oblika Bc, ki je podobna plitvemu krožniku, najstarejše te oblike na Otoku, ki se pojavijo istočasno z bikoničnim lončkom z lijakastim ustjem, kar je tehnično povezano. Šele v najmlajšem horizontu otoške plasti se pojavijo še vse druge oblike skled iz skupine B.

Pri dosedanjih oblikah posod pri A in B skupini smo lahko v celoti rekonstruirali tipološko zaporedje in to predvsem, ker smo na temelju obstoječih form lahko rekonstruirali skoraj vse omenjene keramične oblike. Žal pa ni tako tudi pri vrčih iz skupine C in čeprav imamo tu pet podskupin, ne moremo govoriti o medsebojni povezavi. Zanesljivo lahko trdimo samo, da se vrč z lijakastim ustjem in dvema ročajema, kakor tudi vrča Cd in Ce z lijakastim ustjem in brez ročaja pojavijo že v globini planuma 3 in 2, kar ustreza npr. v sondi 1 pojavu bikoničnega lončka z lijakastim ustjem forme Ae. Isto lahko trdimo za obliko Ce, ki se v sondi 1, 1 a in 2 pojavi v globini planuma 2 in 3 skupaj z bikoničnim lončkom z lijakastim ustjem forme Ae. Enako velja za vrč z dvema ročajema in lijakastim ustjem, ki se v sondi 1 a in 4 v globini planuma 3 pojavi skupaj z lončkom Ae. Drugi dve obliki vrčev, od katerih imamo le dna, tj. Cb in Cc, pa sodita v mlajši horizont otoških plasti.

V okviru Ca forme smo omenjali vrče, ki jih ne moremo povezovati z drugimi formami v tej skupini. Toda že pri opisu posameznih tipov smo ugotovili, da se v okviru Ca podskupine pojavlja vrsta vrčev, za katere brez nadaljnjega lahko vsaj v določenih primerih govorimo o medsebojni povezavi. Edino za vrč z enim ročajem (ak. št. 120; katalog T. 8) iz sloja med planumoma 2 in 3 v sondi 1 ne najdemo povezave z drugimi tipi. Zato pa, npr. trdimo, da je vrsta vrčev nastala iz normalnega bikoničnega lončka z navzven zavihanim ustjem, kot je to primer z vrči z enim ročajem, ki so bili najdeni v sondi 1 v sloju med 2 in 3 planumom (ak. št. 97 in 143; katalog T. 11); ti se pojavijo v času navzven zavihanega ustja, ki ima bogato profiliran zunanji rob. Menimo, da je oblika tega vrča rabila za izhodišče tudi tistim vrstam vrčev, ki so nekaj mlajši in se pojavijo v sloju na prehodu iz 1. v 2. planum, imajo pa že malo zoženo ustje, ki rahlo spominja na klasičen vrč, ki smo ga omenjali v sondi 1 (ak. št. 120; katalog T. 8). Vrče, ki nastajajo po vzoru bikoničnega lonca z ročajem, poznamo v sondi 3, 4 in 6 (ak. št. 529; katalog T. 85; ak. št. 570; katalog T. 103 in ak. št. 135; katalog T. 129). V isto skupino, kjer ustje manjka, sodijo tudi vrči iz sonde 1 in sicer tisti, pri katerih je najširši obod premaknjen na spodnjo tretjino sonde (ak. št. 173; katalog T. 29 in ak. št. 194; katalog T. 29 in verjetno tudi ak. št. 114; katalog T. 29). V okviru Ca oblike se pojavljajo tudi vrči z enim ali dvema ročajema; pri teh je ustje najširši del posode, iz njega se posoda končno zožuje proti stojni ploskvi. Nastanek te posode je dokaj zgoden, našli pa so ga v sondi 1 a v plasti med 2. in 3. planumom (ak. št. 298, 275; katalog T. 46). S tem prikazom smo ugotovili, da v okviru Ca skupine nastopajo tri različne oblike, ki so razvojno med seboj nepovezane. Pri prvi obliki, pri vrču z bikoničnim trupom in ozkim grlom ter pri

tretji skupini, tj. neka kupa z ročajem, ne vidimo tipološkega razvoja in medsebojne povezanosti. Zato pa pri drugem tipu opažamo jasen razvoj od vrča z velikim premerom ustja z enim ročajem in vrča z manjšim premerom ustja z dvema ročajema. Prva razvojna stopnja v okviru druge skupine se pojavi v sloju med 2. in 3. planumom, druga pa šele na prehodu iz planuma 1 in 2. Plast med 2. in 3. planumom v sondi 1 je med drugim datirana tudi s pojavom železnega ključa, ki se končuje z zanko v obliki usločenega gotskega loka in se pri nas ne pojavi pred 14. stol.[12] Celoten prikaz nam je pokazal daljše obdobje razvoja in izredno pestrost vrčem podobnih oblik v otoški keramiki ter čas njihovega pojava.

Pri keramičnih skupinah D, E, in F, tj. pri problemu pečnic, emajla in dekoracije na posodah, nimamo možnosti, da bi v okviru pričujočega gradiva prišli do podrobnejših rezultatov. Zadovoljiti se moramo že s tem, do česar smo prišli pri tipološkem opisu teh oblik, ki smo ga opravili uvodoma v to študijo, kjer smo še ugotovili, da so to pojavi mlajše polovice otoške kulturne plasti.

Kronologija

Pri našem tipološkem in kronološkem prikazu otoške keramike smo nastanek in čas trajanja posameznih oblik omejevali s planumi, ter poskušali v okviru posameznih planumov fiksirati sočasne oblike. To sta dva osnovna elementa za časovno opredelitev posameznih keramičnih tipov oziroma otoške keramike na sploh. Za datacijo posameznih planumov na temelju izsledkov v sondah, kot so npr. železne najdbe, ostanki arhitekture, hodne površine in cestišča, lahko trdimo tole: da je najmlajši horizont kulturne plasti na Otoku povezan s časom propada Gutenwertha. Čeprav je bil ta porušen od Turkov leta 1473[13] je najbrž trajalo življenje na Otoku še kratek čas, najpozneje do konca 15. stol., kot vidimo po najdbah. Ta podatek bi tako postavljal zgornjo oziroma najmlajšo absolutno časovno mejo. V sondi 1 in 1 a je to sloj med prvim in 2. planumom, v sondi 2 na sami površini planuma 2, v sondi 3 v sloju med planumoma 1 in 2, v sondi 4 na prehodu iz planuma 2 v 3, v sondi 5 v nižjih plasteh sloja med planumoma 1 in 2 ter v sondi 6 v sloju na prehodu iz planuma 1 v 2.

Pojav zidane arhitekture v sondah pa je verjetno povezan s časom, ko otoško naselje postane freisinški trg Gutenwerth, vsekakor pa je to obdobje romanike, tj. 12. stol. ali najpozneje začetek 13. stol.[14] Nobena izmed najdb ali drugih ostankov v sondah ne seže v čas predromanike, kar pa je na temelju izsledkov pri sistematičnem odkrivanju na otoški površini nerealno, kajti med najdbami in arhitekturo imamo številne dokaze o predfreisinški naselitvi Otoka,[15] torej je le naključje, da tečejo sonde prav na prostoru, ki ni bil poseljen ali uporabljen v času predfreisinškega naselja na Otoku. Vsekakor pa velja za šest sond, ki smo jih izkopali na Otoku v letu 1967, da sodi najstarejša kulturna plast v čas nastanka Gutenwertha.

Okvirno datacijo za plasti v sondah dobimo tudi na temelju drobnega gradiva, v katerem so gotovo najbolj značilni in časovno najbolj oprejemljivi ključi, tako je, npr. v sloju med 2. in 3. planumom v sondi 1 železen ključ z zanko, ki je obli-

[12] Ferdo Gestrin, ZČ, 26, 1972, 36, 37.
[13] l. c. 34.
[14] V. Šribar, ZČ, 26, 1972, 49, 61.
[15] Pojav gotskega ključa.

kovana v obliki oslovskega hrbta. Plast med 2. in 3. planumom v sondi 1 je približno v sredini višine profila, kar velja tudi za druge sonde, kjer smo izkopavali po sistemu več od dveh planumov. Pojav tega ključa je v našem prostoru lahko razmeroma zelo zgoden, predvsem je lahko zgodnejši od enako oblikovanih gotskih lokov v cerkveni ali profani arhitekturi. Če je to oblika, ki jo prinesejo s seboj od fevdalcev priseljeni nemško govoreči obrtniki, potem je druga polovica 13. stol. že možna datacija za ta horizont otoške kulturne plasti. Če pa je to ključ, ki je za obliko svoje zanke dobil vzor v loku, ki je postavljen pri nas, potem je 13. stol. zanesljivo prezgodnje, ker je druga polovica 14. ali pa prva polovica 15. stol. zgornja meja, ko se začne ta oblika pri nas pojavljati.[16] Menimo, da je v našem primeru zgodnejša datacija, tj. 13. ali prva polovica 14. stol., realnejša predvsem zaradi tega, ker je sloj med 2. in 3. planumom, kot smo že omenili, globoko v kulturni plasti, kar bi bilo izključeno, če bi se ta oblika pojavila v drugi polovici 14. ali v 15. stol., to je v času pred uničenjem tega naselja. Že danes, ko obravnavamo keramiko v sondah in smo se zato prisiljeni gibati v okviru izsledkov, ki jih dajejo sonde, vemo, da bomo pri kompleksni obravnavi otoške keramike, ki bo sledila šele po končnih izkopavanjih, lahko datirali posamezne plasti in planume z neprimerno večjo zanesljivostjo, kajti na izkopnem polju 1 in 2 smo dobili zanesljive časovne ločnice, kot so ostanki romanske in predromanske cerkve na IP 1, ali pa cestišče na IP 2 itd. Na površini IP 1 pa je bila sonda 2 vključena v površino, ki smo jo odkrivali sistematično in zato bodo za njo veljale časovne ločnice, ki smo jih odkrili v teku poznejših raziskovalnih akcij.

Z dosedanjim poskusom časovnega opredeljevanja otoške kulturne stratigrafije smo prišli do časovnega okvira, pri katerem spoznamo približno spodnjo in zgornjo mejo. Časovna sredina med obema mejama, ki jo dobimo z aritmetičnim postopkom, se popolnoma ujema z datacijo ključa z zanko v obliki oslovskega hrbta. Časovni okvir, ki smo mu doslej dali že tri časovne ločnice, pa lahko dopolnimo tudi z datacijami za posamezne keramične oblike, ki jih dobimo na temelju analogij s keramičnimi oblikami v Sloveniji ali pa tudi zunaj njenih meja, tako, npr. na temelju pregleda, ki ga je za zgodnjesrednjeveško keramiko pripravil R. Ložar. Ta avtor se je pri datacijah naslanjal na fragmente iz posameznih najdišč v vsej Sloveniji in datiral na temelju analogij zunaj slovenskega prostora, tako je npr. njegov tip I, ki je oblikovno analogen bikoničnim lončkom podskupin Aa in Ab, postavil v časovni okvir 12. stol., kar v popolnosti ustreza tudi našim predstavam o pojavu tega lončka v Gutenwerthu, čeprav ta oblika traja, kljub tipološkemu razvoju, še naprej do konca poznega srednjega veka. Dokaj natančno je Ložar po tujih analogijah datiral bikonične posode za navzven zavihanim ustjem in profiliranim robom, tj. njegova skupina 3, ki v osnovi ustreza našim podskupinam Af, Ae in Ag. Ložar jih postavlja v 14. stol.[17] Taka opredelitev približno sovpada s časovno in stratigrafsko analizo, ki smo jo opravili pri opisovanju teh tipov. Lahko bi analizirali še posamezne oblike iz okvira skupine A, vendar smo že s tako zarisanim okvirom dobili dokaj jasno podobo o kronološki opredelitvi naše skupine A in o njihovem tipološkem razvoju. Podrobnih časovnih opredelitev in primerjav z drugimi slovenskimi in tujimi analogijami ne bomo naredili. Zdi se, da bo daleč bolj smotrno opraviti takšno analizo tedaj, ko bomo

[16] Rajko Ložar, GMDS 20, 1939, sl. 215, 219.
[17] l. c. 220, 221.

imeli pred seboj popolno podobo razvoja posameznih oblik od 10. stol. do druge polovice 15. stol. in ne bo več potrebno delati korektur, ki nastajajo ob novem materialu. Problem odnosa doline Krke do ostalega srednjeevropskega prostora bo tedaj osvetljen tudi z zornega kota drugih človekovih dejavnosti in zato bo vprašanje analogij našega gradiva do drugih že znanih keramičnih najdb v Sloveniji in na tujem daleč jasnejše. Delati končno podobo na temelju le manjšega odstotka gradiva vsekakor ni priporočljivo. To analizo opravljamo sedaj le zato, da bi imeli že pri tem stanju materiala določeno tipološko in časovno predstavo o gradivu, ki v velikih količinah prihaja med izkopavanjem v naše roke. To velja tudi za druge keramične oblike, ki smo jih opisali pri tipološkem orisu, kot so npr. vse skledam in vrčem podobne oblike, tj. skupini B in C. Ložar se pri orisu našega lončarstva zadovolji, ko pride do teh dveh oblik s preprosto ugotovitvijo, da je računati, da se ti obliki pojavita šele v 14. ali 15. stol.[18]

Dejstvo, da imamo že sedaj pred seboj zelo obsežno skupino keramike iz Otoka oziroma iz IP 1, pri kateri je časovni in tipološki okvir širši in eksaktnejši, govori tudi za to, da bo bolj smotrno, če se za zdaj ne bomo spuščali v podrobne tipološke in genetične študije. V dveh izkopanih strojarskih jamah na IP 1 imamo keramiko, ki je stratigrafsko, časovno in funkcijsko popolnoma določena. Tu so še fragmenti iz ukopov za peč za taljenje brona ali pa stratigrafsko najnižji in časovno najstarejši fragmenti z valovnico, ki zanesljivo sodijo v pozno 10. ali najpozneje v začetek 11. stol. To so vsekakor elementi, ki podobo otoške keramike ne samo dopolnjujejo, ampak v marsičem tudi spreminjajo. Teh elementov pa nismo mogli upoštevati pri tipološkem prikazu keramike iz sond. Povezanost zgodnje in visokosrednjeveškega lončarstva na Otoku je nesporna, torej bo oboje potrebno opazovati v luči izsledkov, ki ga daje celotno gradivo. Številna keramika na Otoku in njena nesporna starost v časovnem razponu od 10. ali 11. stol. do druge polovice 15. stol. govori za lokalno obrt, ki v raznih detajlih odstopa od splošne podobe istočasnega srednjeveškega lončarstva. To je zaradi njene zakoreninjenosti v staroslovanski keramiki na eni in v močni domači keramični proizvajalnosti na drugi strani. Čeprav ni mogoče zanikati že v danih oblikah sorodnosti s splošnimi srednjeveškimi keramičnimi oblikami tega časa, je vendar tu preveč elementov, ki govore za poudarjen lokalni izraz. Nekateri kosi keramike z IP 1 nakazujejo tudi prazgodovinske zglede, kot je slutil že Ložar v svojem pregledu srednjeveške keramike na Slovenskem.

V zadnjem času je poznosrednjeveško keramično gradivo prihajalo na dan v večjih količinah tudi pri drugih izkopavanjih npr. pri sondiranju v gradu Branik, na Celjskem gradu itd. Nekaj je tudi z novci datirane keramike na Blejskem otoku. Enako je z bogato najdbo poznosrednjeveške keramike iz Grobelj na Dolenjskem. Povsod opažamo skupne poteze, vendar zelo poudarjene lokalne značilnosti, ki pa so za podrobno kronologijo in tipologijo merodajne. Z vsemi temi navedbami podpiramo le naše stališče, da se pri opredeljevanju keramike, ki je bila izkopana v sondah na Otoku, za sedaj omejimo na njen tipološki in stratigrafsko kronološki oris in da jo dokončno obdelamo šele po obravnavi keramičnih najdb z IP 1 in IP 2.

Glede na to, da bodo izkopavanja na Otoku trajala predvidoma do leta 1975 ter da je risarski del kataloga keramike z IP 1 že v glavnem pripravljen, vidimo jam-

[18] l. c. 222.

stvo, da do dokončne študije otoške keramike ne bo treba čakati v nedogled. Pričujoči tipološko-kronološki okvir pomeni za obdelovalca shemo, ki jo bo pri obdelavi še neobjavljenega gradiva treba samo dopolniti. Za druge zainteresirane pa naj bi ta prikaz pomagal premostiti obdobje do dokončne študije o otoški keramiki.

Iz shematičnega prikaza tipologije otoške keramike ter njene vertikalne in horizontalne stratigrafije izhajajo še številna druga spoznanja: npr., da se število keramičnih najdb stopnjuje iz nižjih proti višje ležečim plastem. Največje število oblik je bilo v uporabi ob koncu kulturne plasti in kolikor naša domneva pravilna, neposredno pred padcem Gutenwertha. Izrazita množitev oblik pa se začenja že v globini planuma 3 tj. v okviru 14. stol. ali mogoče že koncem 13. stol., ko se pojavijo skledaste in vrčem podobne posode. Izredno bogat je obseg skledastih in vrčem podobnih oblik, toda te se nikoli ne pojavijo same, temveč vedno v kombinaciji z bikoničnimi lonci. Število keramike in njihovih vrst ni enakomerno razporejeno po vsej otoški površini. Tako se npr. v sondi 2 pojavijo samo bikonični lonci in vrči. Sonda 2 pa leži na izrazito delavniškem arealu v okviru IP 1, torej je to posoda, iz katere so verjetno jedli in pili na delovnih mestih. Podobno je tudi s sondo 4, kjer se ob bikoničnih lončkih in vrčih pojavijo tudi še sklede. To pomeni samo obogatitev vrst posode, iz katerih so jedli na delovnih mestih. Zanimiva je ugotovitev, da se v obeh sondah tj. v 2 in 4 pojavijo te oblike zelo zgodaj in sicer že v globini 3. planuma. V sondah 1, 1a, 3 in 5 so zastopane skoraj vse oblike, le da z razliko, da se v sondi 1 in 1 a začenja uporaba vseh vrst posode že v nižji polovici kulturne plasti, v sondi 3 in 5 pa šele neposredno pred propadom otoškega naselja. Čeprav je položaj v sondi 6 podoben stanju v sondah 3 in 5, je podobnost le formalna, kajti s sondo 6 smo načeli le prostor, ki je nedvomno služil za odpadno gradivo. Iz tega bi morali povzeti, da je prostor, kjer so bile sonde 1 in 1 a, starejši poselitveni prostor, prostor s sondama 3 in 5 pa mlajši. V prvo skupino sodi tudi površina sonde 2 in 4, toda opredeljujemo ga kot delavniški prostor. S tem smo ugotovili širjenje naselja iz nekega manjšega jedra do velikosti kasnejše tržne naselbine Gutenwerth.

Pojav skledastih oblik keramike in raznih vrčev se začenja šele v polovici višine kulturne plasti na Otoku. Tukaj namenoma opuščamo absolutni kronološki podatek, ker bi bil samo na temelju izsledkov v sondah sedaj le preveč okviren (13.—14. stol.) Vertikalno stratigrafski prikaz na naši preglednici kaže, da se ta obogatitev keramičnega zaklada omejuje samo na stanovanjski del otoškega naselja (sonda 1, 1a, 3,5 in 4?), kar samo po sebi predstavlja popolno spremembo načina prehrane in verjetno tudi gmotnega stanja prebivalcev. Skoraj istočasni pojav najmanj desetih različnih skledastih oblik od oblike skodelice, krožnika in pravih skled vseh velikosti in oblik do različno oblikovanih vrčev vseh vrst, je vsekakor posledica v osnovi gmotno in kulturno spremenjene podobe življenja na Otoku. To podobo dopolnjuje še pojav pečnic in emajlirane posode.

Ni nobenega dvoma, da smo s temi podatki pokazali na možnost preučevanja socialne strukture otoškega prebivalstva in dokaj jasnega kulturnega razvoja ter možnosti, da se poglobimo v kulturni in materialni razvoj življenja na Otoku. To, kar smo s keramiko iz sond samo nakazali, bo nedvomno dopolnjeno s keramičnimi in drugimi najdbami iz sistematičnih izkopavanj na IP 1 in IP 2. Tako nam bo drobno arheološko gradivo iz srednjeveškega naselja na Otoku dovolilo pogled, ne samo v materialna, temveč tudi v historična dogajanja na Otoku,

ki je v zgodovini srednjega toka reke Krke v času med 11. in 15. stol. vsekakor odigral pomembno vlogo.
Ta prikaz bo dosegel svoj namen samo v primeru, če se zadovoljimo s tipološkim orisom keramičnega gradiva, ki je bilo izkopano v sondah na Otoku v letu 1967 in ga imamo samo za uvod v končno študijo o otoški keramiki, na katero bo treba počakati do konca izkopavanja. Problemi, ki smo jih tu samo nakazali, pa so le del številnih vprašanj, ki jih otoška keramika načenja v svojem lokalnem, regionalnem in splošno slovenskem okviru.

Zusammenfassung

Die Entwicklung der Mittelalterlichen Keramik in Otok bei Dobrava — dem Freisinger Marktflecken Gutenwerth

Anläßlich der archäologischen Ausgrabungen des Narodni muzej in Ljubljana in Otok bei Dobrava in den Jahren 1967 bis 1971 wurde reichliches keramisches Material zutage gebracht, das wir in drei Gruppen einteilen:

1. In der ersten Gruppe ist die Keramik aus sechs Sonden, die wir über das ganze Areal von Otok verteilt haben.
2. Die zweite Keramikgruppe stammt aus dem Bereich, das wir systematisch im Südteil der Siedlung, d. h. am linken Ufer des ehemaligen Flußbettes der Krka dem Dorf Drama gegenüber aufgedeckt haben. Wie aus dem Bericht zu ersehen ist,[1] wurden in diesem Bereich eine vorromanische und romanische Kirche, eine Gerberei, ein große Eisenwerkkomplex sowie eine Straßendecke entdeckt. Hier ist bisher die zahlreichste Keramik gefunden worden, die bis ins späte 10. Jh. reicht. Dieses Areal nennen wir Grabungsfeld 1.
3. Die dritte Keramikgruppe kommt aus dem Areal, das wir systematisch im zentralen Teil von Otok abgetragen haben. Den größten Teil nimmt die Straßendecke ein, wo jedoch Keramik nur spärlich vertreten war. Die meiste rührt aus den Gebäuden her, die wir westlich von der Straßendecke aufzudecken begannen.
Die wissenschaftliche Problematik, die dabei ausgelöst wird, ist sehr umfangreich. Wir können uns nicht rühmen, die hoch- und spätmittelalterliche Keramik in Slowenien besonders gut zu kennen, denn außer der Veröffentlichung von R. Ložar,[2] welche das Bild der spätmittelalterlichen Töpferei in Slowenien nur auf Grund von Einzelfunden aus unterschiedlichen Fundstätten rekonstruiert, haben wir bisher über kein Fundgut verfügt, das alle Entwicklungsstufen der mittelalterlichen Keramik in einem Fundort dokumentiert hätte. Ložars Rekonstruktion ist auf der typologischen Kompilation von Keramikwaren aus unterschiedlichen Fundorten begründet.[3] Jetzt wird im Raum innerhalb der Sozialistischen Republik Slowenien (SRS) zum ersten Mal Keramik mit deutlichem Entwicklungsumriß vom Übergang aus dem frühen ins hohe sowie durch das ganze Spätmittelalter zutage gefördert.[4] Nach den bisherigen Ermittlungen über die Siedlung Otok entstand diese am Übregang aus dem frühen ins hohe Mittelalter und lebte zur Zerstörung in der zwelten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Daraus ist zu schließen, daß es sich in den ältesten Schichten um Keramik handelt, die im Einklang mit der autochthonen altslawischen Überlieferung entstanden war und daß mit der Wandlung von Otok zum Freisinger Marktflecken Gutenwerth eine neue Technologie und neue Formen ihren Weg in die Niederlassung fanden. Theoretisch müßte es beim Zusammentreffen beider Technologien zu einer Formensynthese zwischen den autochthonen und den neuen Formen gekommen sein, wobei jedoch sicher parallel damit unterschiedliche importierte Formen noch weiter lebten oder als Folge der veränderten Lebensweise neue entstanden.

Zweifellos ist für uns augenblicklich am wichtigsten die Keramik aus der ersten Gruppe, da sie aus verschiedenen Teilen der Siedlung stammt und da wir sie katalogisch bereits bearbeitet haben.[5] Die ungefähr tausend Keramikstücke aus den Sonden stellen eine genügend große Grundlage dar, auf die wir uns beim Studium des typologischen und des zeitlichen Rahmens der Keramik in Otok stützen können.

Als Ausgangspunkt zur Bearbeitung stellen wir die typologische Anordnung des gesamten Keramikmaterials auf. Erst nach der so durchgeführten Analyse würden wir die Keramiktypen nach den Planen eingliedern und so zur horizontalen Stratigraphie innerhalb jedes einzelnen Planums gelangen. Das Kartieren der einzelnen Keramiktypen mit Hinsicht auf Sonde und Planum würde uns das Verstehen der Ursachen für die Entstehung und Entwicklung der einzelnen Keramiktypen ermöglichen.

Horizontale und vertikale Stratigraphie
(Übersicht über die Keramikformen in Planum 1 und 2 und den Sonden 1—6)
In Sonde 1 in der Tiefe des Planums 2 (rel. Tiefe bis 25 cm unter der heutigen Bodenfläche) befanden sich folgende Formen:

bikonische Töpfe der Formen Aa, Ab, Ae und Af,
Gefäßböden der Untergruppen AAa und AAd,
Schalen und Schüsseln der Formen Ba, Bb, Bd und Be
reichlich sind vertreten die Krüge
Ca, in geringerer Anzahl Cb, Cc und Ce.

In der Sonde 1 A in der Tiefe des Planums 2 (rel. Tiefe bis 30 cm unter der heutigen Bodenfläche) wurden folgende Formen gefunden:

bikonische Töpfe Aa, Ab, Ae und Af,
Gefäßböden aller Typen außer AAa,
Schüsseln Ba, Bb, Bd, Be und Bf,
Krüge Ca, Cd und Ce.

In Sonde 2 in der Tiefe des Planums 2 (rel. Tiefe zwischen 20—30 cm unter dem heutigen Erdboden) waren folgende Formen:

bikonische Töpfe Aa, Ab, Ae und Af,
Gefäßböden AAb und AAc,
Gefäße der B-Gruppe stehen aus,
Krüge Ca und Ce, besonders interessant noch wegen ihrer fast vorgeschichtlichen Form Ofenkacheln der Gruppe D.

In Sonde 3 in der Tiefe des Planums 1 (rel. Tiefe 40 cm unter dem heutigen Erdboden) fanden sich folgende Formen:

bikonische Töpfe aller Untergruppen außer Typ Ac,
Gefäßböden aller Untergruppen AAa—AAd,
Schalen der B-Gruppe des Ba-, Bb-, Bc- und Be-Typs,
Krüge der Ca- und Cc-Form,
Kachel der Gruppe D,
emaillierte Keramik der Gruppe E.

In Sonde 4 in der Tiefe des 2. Planums (rel. Tiefe zwischen 50 und 60 cm unter dem heutigen Erdboden) kamen folgende Formen zutage:

bikonische Töpfe, doch nur Aa- und Af-Formen,
Gefäßböden, lediglich die Formen AAb und AAc,
Schüsseln der Bb-, Bc- und Bd-Form,
Krüge, nur die Ca-Form.

In Sonde 5 in der Tiefe zwischen Planum 1 und 2 (rel. Tiefe 50—60 cm unter dem heutigen Erdboden) waren folgende Formen:

bikonische Töpfe aller Formen außer Ac,
Gefäßböden aller Formen von AAa—AAd,
Schalen Ba, Bb, Bc und Bd,
Krüge der Ca-, Cb- und Ce-Form,
Kacheln der D-Gruppe,
Bruchstücke von emaillierter Keramik der Gruppe E.

In Sonde 6 in der Tiefe der Planen 1 und 2 (rel. Tiefe 100—200 cm unter dem heutigen Erdboden) waren folgende Formen vertreten:

bikonische Töpfe der Gruppen Aa, Ab, Ae und Af,
alle Gefäßböden der Gruppe AA außer AAa,
alle Schalenformen außer Ba und Bg,
Krüge der Formen Ca, Cc, Cd und Ce.

Wenn wir unsere im vorigen Absatz angeführten Feststellungen zusammenfassen, gewinnen wir folgendes Bild der horizontalen Stratigraphie in den Planen 1 und 2 in sämtlichen Sonden:
Das bikonische Töpfchen der Formen Aa und Ab war enthalten in den Sonden 1, 2, 3, 5 und 6, doch nicht in Sonde 4. Die Formen Ac und Ad sind Ausnahmen, doch gleichzeitig mit den Formen Aa und Ab und finden sich nur in den Sonden 3 und 6. Allen Sonden gemeinsam und zahlenmäßig am meisten verbreitet ist die Form Ae, d. h. das bikonische Töpfchen mit trichterförmigem Mund und sehr bewegtem Außenrand. So stellen wir fest, daß im Horizont der Planen 1 und 2 die bikonischen Töpfchen Aa und Ae führend sind.
Im gleichen Horizont und natürlich in gleichzeitigem Gebrauch sind die Schüsselformen Ba, Bb, Bd und Be. In der Hauptsache sind sie in allen Sonden gleich verbreitet, außer in Sonde 4, wo lediglich die Form Bb vorkommt.
Krüge stehen zu dieser Zeit sehr zahlreich im Gebrauch, und zwar die Formen Ca, Cb und Cc. Für diesen Horizont ist charakteristisch auch das Erscheinen von Ofenkacheln.
Im Areal von Otok sind die unterschiedlichen Typen sehr ungleichmäßig verbreitet, doch die Form des bikonischen Topfes mit trichterförmigem Mund der Gruppe Ae ist allen Sonden und dem Gesamtraum von Otok gemeisam. Dasselbe gilt auch für die Schüsseln der Gruppe Bc, die den heutigen Suppentellern ähnlich sind.
In Sonde 4 bemerken wir z. B. die völlige Abwesenheit fast aller Keramikformen in Planum 1 und 2, außer dem bikonischen Töpfchen Ae und der Schüssel Bc.
Für Planum 1 und 2 fehlt uns eine unmittelbare archäologische Dokumentation für die zeitliche Einordnung, deshalb müssen wir uns mit der auf Überlieferung und Tatsache begründeten Hypothese zufriedengeben, daß der jüngste Kulturhorizont aus der Zeit unmittelbar vor der Vernichtung von Gutenwerth durch die Türken ist, d. h. er fällt in die zweite Hälfte des 15. Jh., vielleicht jedoch schon ans Ende des 14. oder an den Beginn des 15. Jahrhunderts. Diese Zeit der Einordnung steht mit der Erkenntnis in Einklang, daß die Formen Ab und Ae des bikonischen Töpfchens, die Schüsselformen Bb und Be, die Krüge der Form Ca sowie die Ofenkacheln zu den fortschrittlichsten und bestentwickelten Keramikformen des Spätmittelalters gehören. Für alle aufgezählten Formen kann mit Sicherheit behauptet werden, daß sie der Zeit vor dem Jahr 1473 angehören, als Gutenwerth durch die Türken zerstört wurde.

In den tieferen Horizonten ist die Zahl der Keramikfunde außerordentlich spärlich. Auch der Formenschatz ist unvergleichlich geringer als wir in der Tiefe des Planums 1 und 2 feststellen konnten.
In den Sonden gibt es noch Keramik aus den Planen 3 und 4.
In Sonde 1 legt das Planum 3 bis 70 cm unter dem heutigen Erdboden, in Sonde 2 ist es 60 cm unter den Erdboden und in Sonde 6 bis zu 1,3 m unter dem Erdboden. In den übrigen Sonden, d. h. in den Sonden 3, 4 und 5, gab es kein Planum 3.
In Sonde 1 ist in der Tiefe des 3. Planums das bikonische Töpfchen Ae vertreten, doch nur mit einigen Exemplaren, wogegen dem Typ Af angehörende Bruchstücke sehr zahlreich sind. Von den Schüsseln erscheint hier nur die Untergruppe Bd. An der Schüssel des Typs Bd erscheint eine außerordentlich schöne Wellenlinie und das Andreaskreuz, und zwar als Verzierung am Gefäßboden. Das basische Merkmal des Planums ist im Vorkommen des Töpfchens Af zu sehen, das schon eine fortschrittlichere Stufe dieses Topftyps darstellt, sowie in der Schalle mit einem seiner Ausführung nach dem Mundtyp des bikonischen Töpfchens Af analogen Mundrand. Überraschend ist auch die neue Anwendung und Ausführung der Wellenlinie.
In Sonde 2 finden wir in der Tiefe des 3. Planums nur das bikonische Töpfchen Af, ebenso auch in Sonde 6 im selben Planum. Eine Überraschung bietet die Abwesenheit von Schüsselformen, was dem Charakter des Raumes, wo die 2. und 6. Sonde waren, zuzuschreiben ist, nicht aber der Zeit, aus der sie stammen.
Die Form Af des bikonischen Töpfchens ist das gemeinsame Merkmal des Planums 3 in den Sonden 1, 2 und 6.
In Planum 4, das sich in Sonde 1 in einer Tiefe bis 1 m unter dem heutigen Erdboden befindet, und in Sonde 2, die bis 80 cm unter dem Erdboden ist, werden wir die Keramik nur in der Tiefe des Planums 4 besprechen. In Sonde 1 dieses Planums kommt nur die Form Af vor. In Sonde 2 erscheinen im Planum 4 die Untergruppen Ae und Af der bikonischen Töpfe.
Alle übrigen Formen fehlen. Charakteristisch für beide Sonden ist das Vorkommen des Töpfchens der Af-Form.

Chronologie

Bei der typologischen und chronologischen Darstellung der Keramik aus Otok haben wir Entstehung und Länge der Fortdauer der einzelnen Formen durch die Planen begrenzt und versucht, im Rahmen der einzelnen Planen die gleichzeitigen Formen zu fixieren. Dies sind die zwei Grundelemente für die zeitliche Einordnung der einzelnen Keramiktypen von Otok im allgemeinen. Für die Datierung der einzelnen Planen durch Eisenfunde, Architekturüberreste, Gehfläche und Straßendecke kann behauptet werden, daß der jüngste Horizont der Kulturschicht in Otok mit der Zeit des Untergangs von Gutenwerth im Zusammenhang steht. Obwohl diese Siedlung im Jahr 1473 durch die Türken zerstört wurde,[12] dürfte das Leben in Otok noch eine Weile fortgedauert haben, doch spätestens bis Ende das 15. Jahrhunderts. Diese Angabe könnte die obere jüngste absolute Zeitgrenze bestimmen .In den Sonden 1 und 1a ist dies die Schicht zwischen Planum 1 und 2, in der Sonde 2 befindet sie sich direkt auf der Oberfläche des Planums, in Sonde 3 in der Schicht zwischen Planum 1 und 2, in Sonde 4 am Übergang aus Planum 2 ins Planum 3 in Sonde 5 in den niedrigeren Lagen der Schicht zwischen Planum 1 und 2 und in Sonde 6 in der Schicht am Übergang aus Planum 1 ins Planum 2.

Das Erscheinen gemauerter Architektur in den Sonden ist wahrscheinlich mit der Zeit verbunden, als die Siedlung Otok der Freisinger Marktflecken Gutenwerth wurde, das ist der Zeitraum der Romanik im 12. oder am Beginn des 13. Jahrhunderts.[13] Aus der Zeit der Vorromanik gibt es im bisher ausgehobenen Teil keine anderen Überreste; dies ist wohl dem zuzuschreiben, daß die Sonden zufällig gerade an einer Stelle sind die zur Zeit der Vor-Freising Niederlassung in Otok weder besiedelt noch irgendwie anders verwendet wurde.[14]

Zu einer Rahmendatierung für die Schichten in den Sonden gelangen wir auch auf Grund der Kleinfunde, unter denen die Schlüssel zweifellos am charakteristischsten und zeitlich am leichtesten einzuordnen sind. So wurde in der Schicht zwischen dem 2. und 3. Planum in Sonde 1 ein eiserner Schlüssel mit Räute in Form eines Eselsrückens gefunden. Das Auftreten eines derartigen Schlüssels kann in unserem Raum verhältnismäßig sehr früh sein; er könnte sogar früher entstanden sein, als die gleich gestalteten Bögen in der Kirchen- oder Profanarchitektur. Falls diese Form von deutschsprachigen Handwerkern mitgebracht wurde, dann käme die zweite Hälfte des 13. Jh. für die Datierung dieses Horizonts der Kulturschicht von Otok in Betracht. Im Fall jedoch, daß als Vorbild für diesen Schlüssel ein bei uns schon erbauter Bogen diente, dann ist die Zeit des 13. Jh. entschieden zu früh angesetzt, denn diese Form beginnt bei uns erst in der zweiten Hälfte des 14. oder in der ersten Hälfte des 15. Jh. zu erscheinen.[15] Die frühzeitigere Datierung, d. h. das 13. oder die erste Hälfte des 14. Jh. scheint eher annehmbar zu sein, da die Schicht zwischen dem 2. und 3. Planum, wo der Schlüssel gefunden wurde, tief unten in der Kulturschicht liegt, was bei einer späteren Entstehungszeit nicht möglich wäre.

Bereits jetzt, bei der Besprechung der Keramik aus den Sonden, wissen wir, daß wir bei der komplexen Bearbeitung der Otok-Keramik, die erst nach dem Abschluß der Grabungen erfolgen wird, die einzelnen Schichten und Planen mit weit größerer Zuverlässigkeit werden datieren können. Im Grabfeld 1 haben wir mit den Überresten der romanischen und vorromanischen Kirche eine zuverlässige zeitliche Scheidelinie gewonnen, ebenso auch mit der Straßendecke in Grabfeld 2 usw. Im Areal des Grabungsfeldes 1 war aber die Sonde 2 in jenen Bereich eingeschlossen, wo wir systematische Grabungen durchgeführt haben, und so worden dafür jene Scheidelinien gültig sein die wir im Lauf der späteren Untersuchungen entdeckt haben.

Der bisherige Versuch einer zeitlichen Einordnung der Kulturstratigraphie von Otok hat uns zu einem Zeitrahmen geführt, für den wir die ungefähre untere und obere Grenze bestimmt haben. Die Zeitmitte zwischen beiden Grenzen, die wir durch ein arithmetisches Verfahren gewinnen, stimmt mit der Datierung des Schlüssels mit Räute in Form eines Eselsrückens überein. Diesen Zeitrahmen, für den wir einstweilen drei zeitliche Scheidelinien bestimmt haben, können wir auch noch mit den Datierungen der einzelnen Keramik formen ergänzen, die wir durch Analogien mit den Keramikformen im Gebiet von Slowenien oder außerhalb seiner Grenzen auf Grund der von R. Ložar zusammengestellten Übersicht erhalten. Dieser Autor hat sich bei seiner Datierung auf Fragmente aus einzelnen Fundorten in Slowenien gestützt, wie auch auf der Grundlage von Analogien außerhalb des slowenischen Raumes datiert. Seinen Typ I z. B., der seiner Form nach den bikonischen Töpfchen der Untergruppen Aa und Ab analogisch ist, hat er in den Rahmen des 12. Jh. gestellt, was in Gänze den Vorstellungen über das Erscheinen dieses Töpfchens in Gutenwerth entspricht, wen auch diese Form, trotz der typologischen Entwicklung, noch weiter bis ans Ende des Spätmittelalters andauert.

Ziemlich genau hat Ložar, nach fremden Analogien, die bikonischen Gefäße mit nach auswärts gebogenem Mund und profiliertem Rand datiert. Dies ist seine Gruppe 3, die im Grunde unseren Untergruppen Af, Ae und Ag entspricht. Ložar ordnet sie ins 14. Jh. ein.[16] Diese Einordnung fällt mit der zeitlichen und stratigraphischen Analyse zusammen, die wir anläßlich der Beschreibung dieser Typen durchgeführt haben. An dieser Stelle werden wir keine eingehenden zeitlichen Einordnungen und Vergleiche mit den übrigen Fundstätten in unserem Raum und mit fremden Analogien vornehmen. Das wird zweckdienlicher dann erfolgen, wenn ein vollständiges Entwicklungsbild der Einzelformen vom 10. bis zur zweiten Hälfte des 15. Jh. vorliegen wird. So können Korrekturen vermieden werden, die durch neu entdecktes Material bedingt würden. Das Problem der Beziehungen des Krkatals zum übrigen mitteleuropäischen Raum wird dann auch aus dem Blickpunkt der anderen Betätigungen des Menschen beleuchtet sein, deshalb wird die Frage der Analogien für unser Material weit klarer sein.

Die Analyse führen wir jetzt deswegen durch, damit wir bereits zu diesem Zeitpunkt eine gewisse typologische und zeitliche Vorstellung von der großen Menge des ausgegrabenen Materials hätten, was beim weiteren Studium jedenfalls willkommen sein wird. Das gleiche gilt auch für die anderen Keramikfarmen, die wir im typologischen Abriß beschrieben haben, wie z. B. die Schüsseln und Krügen ähnlichen Formen der Gruppen B und C. Ložar hat sich bei seiner Besprechung unserer Töpferei bei diesen zwei Formen mit der einfachen Feststellung begnügt, daß diese zwei Formen erst im 14. oder 15. Jh. in Erscheinung treten.[17]

Angesichts der Tatsache, daß aus Grabungsfeld 1 eine sehr umfangreiche Keramikgruppe vorliegt, für die der zeitliche und typologische Rahmen breiter und genauer ist, wird es besser sein, wenn wir uns augenblicklich nich in eingehende typologische und genetische Studien einlassen. In den zwei ausgehobenen Gerbergruben im Grabungsfeld 1 findet sich Keramik, die stratigraphisch, zeitlich und funktionell völlig bestimmt ist. Hier sind noch Fragmente aus den Eingrabungen für einen Schmelzofen für Bronze oder die stratigraphisch neidrigsten und zeitlich ältesten Fragmente mit Wellenlinie, die zuverlassig ins späte 10. oder spätestens an den Beginn des 11. Jh. gehören. Dies sind aber Elemente, die das Bild der Otok-Keramik nicht nur ergänzen, sondern in mancherlei Hinsicht auch ändern. Diese beiden Elemente haben wir jedoch bei der typologischen Darstellung der Keramik aus den Sonden nicht berücksichtigen können.

Der Zusammenhang der Töpferei des frühen und des hohen Mittelalters in Otok ist unbestreitbar, folglich wird man beides nur im Licht der Ermittlungen betrachten dürfen, die das Gesamtmaterial ergibt. Die Anzahl der Keramik und ihr unbestreitbares Alter aus dem Zeitraum vom 10. oder 11. Jh. bis zur zweiten Hälfte des 15. Jh. spricht zugunsten eines lokalen Gewerbewesens, das in unterschiedlichen Details vom allgemeinen Charakter der gleichzeitigen mittelalterlichen Töpferei abweicht. Dies ist die Folge seiner Verwurzelung in der altslawischen Keramik einerseits und der starken einheimischen keramischen Produktivität andererseits. Einige Keramikstücke aus dem Grabungsfeld 1 deuten auch auf vorgeschichtliche Vorbilder hin, wie auch schon Ložar in seiner Übersicht der Keramik in Slowenien vermutet hat.[18]

In letzter Zeit wurden größere Mengen von spätmittelalterlichen Keramikwaren auch bei anderen Grabungen gefunden, so z. B. anläßlich der Sondierungen auf Schloß Branik, auf dem Schloß von Celje usw. Einige Keramik wird auch durch Münzen datiert, z. B. auf der Insel in Bled. Das gleiche gilt für den reichen Fund spätmittelalterlicher Keramik aus Groblje in Dolenjsko (Unterkrain). Überall fallen gewisse gemeinsame Züge auf, doch daneben sehr ausgeprägte, für die genaue Chronologie un Typologie maßgebende Lokaleigenheiten. Mit all diesen Angaben stützen wir den Standpunkt, daß wir uns beim Einordnen der in den Sonden in Otok ausgegrabenen Keramik einstweilen nur auf ihren typologischen und stratigraphisch-chronologischen Abriß beschränken und sie endgültig erst nach der Besprechung der Funde aus den Grabungsfeldern 1 und 2 bearbeiten.

Da die Ausgrabungsarbeiten in Otok voraussichtlich bis zum Jahr 1975 dauern werden und da der zeichnerische Teil des Katalogs der Keramik aus dem Grabungsfeld 1 im großen ganzen bereits vorbereitet ist, darf wohl vorausgesetzt werden, daß wir auf die Veröffentlichung der endgültigen Studie über die Keramik aus Otok nicht endlos lange werden warten müssen. Der vorliegende typologisch-chronologische Rahmen stellt für den Bearbeiter ein Schema dar, das bei der Bearbeitung des noch nicht veröffentlichten Materials lediglich zu ergänzen sein wird. Anderen soll aber diese Darstellung den Zeitabschnitt bis zum Erscheinen der endgültigen Studie über die Otok-Keramik überbrücken helfen.

Aus dem schematischen Abriß der Typologie der Keramik aus Otok sowie ihrer vertikalen und horizontalen Stratigraphie sind noch zahlreiche andere Erkenntnisse ersichtlich. Die Anzahl der Keramik z. B. steigt von den niedrigeren gegen die höheren Schichten an. Die größte Formenzahl war am Ende der Kulturschicht, bzw. unmittelbar vor dem Fall von Gutenwerth in Gebrauch.

Eine ausgeprägte Vermehrung der Formen setzt schon in der Tiefe des Planums 3 ein, d. h. im Rahmen des 14. oder Ende des 13. Jh., als schüssel- und krugaritge Gefäßformen erscheinen. Der Umfang der schüssel- und krugähnlichen Formen ist außerordentlich groß, doch erscheinen sie nie allein, sondern stets in Verbindung mit bikonischen Töpfen. Die Zahl der Keramik ist nicht im ganzen Areal von Otok gleich verteilt. So kommen z. B. in Sonde 2 nur bikonische Töpfe und Krüge vor. Sonde 2 aber liegt in einem ausgesprochen erkennbaren Arbeiterareal im Rahmen des Grabungsfeldes 1, also ist dies das Geschirr, aus dem die Arbeiter wahrscheinlich an ihren Arbeitsplätzen aßen und tranken. Ähnlich verhält es sich mit Sonde 4, wo neben bikonischen Töpfchen und Krügen auch Schüsseln auftauchen, worin eine Anreicherung des Geschirrs zu sehen ist, das bei der Arbeit zum Essen diente. Interessant ist auch die Feststellung, daß in beiden Sonden, d. h. in der Sonde 2 und 4, diese Formen sehr früh vorkommen, bereits in der Tiefe des 3. Planums. In den Sonden 1, 1 a, 3 und 5 sind fast alle Formen vertreten, mit dem Unterschied, daß in den Sonden 1 und 1 a die Verwendung aller Gefäßgattungen bereits in der niedrigeren Hälfte der Kulturschicht einsetzt, in den Sonden 3 und 5 dagegen unmittelbar vor dem Untergang der Niederlassung Otok. Obwohl die Situation in Sonde 6 dem Stand in den Sonden 3 und 5 ähnelt, ist diese Ähnlichkeit doch bloß formal, denn mit dieser Sonde nahmen wir einen Bereich in Angriff, der ohne Zweifel als Ablageort für Abfähle diente.

Daraus würde man schließen, daß das Areal, wo die Sonden 1 und 1 a sind, der ältere Ansiedlungsraum war, der Teil mit den Sonden 3 und 5 aber der jüngere. Zur ersten Gruppe gehört auch das Areal der Sonden 2 und 4, doch ordnen wir es als Arbeitsgelände ein.

Schüsselartige Keramikformen und unterschiedliche Krüge erscheinen in Otok erst in halbert Höhe der Kulturschicht. Mit voller Absicht unterlassen wir eine absolute chronologische Angabe, weil sie nur auf Grund der Ermittlungen in den Sonden allzu rahmenhaft wäre (13.—14. Jh.). Die vertikal-stratigraphische Darstellung auf der Übersichtstabelle zeigt, daß sich diese Anreicherung des Keramikvorrats nur auf den Wohnungsbereich der Siedlung Otok beschränkt (Sonde 1, 1 a, 3, 5 und 4?), was an sich selbst eine vollständige Handlung der Ernährungsweise und wahrscheinlich auch der materiellen Lage der Einwohnerschaft aussagt. Das fast gleichzeitige Aufkommen von zumindest zehn unterschiedlichen Schüsselformen ist jedenfalls die Folge des von Grund aus sowohl materiell als auch kulturell gewandelten Lebens in Otok. Dieses Bild wird noch durch das Erscheinen von Ofenkacheln und emailliertem Geschirr vervollständigt.

Mit diesen Angaben haben wir ohne Zweifel auf die Möglichkeit der Erforschung der Sozialstruktur der Einwohnerschaft von Otok und die ziemlich klare kulturelle Entwicklung hingewiesen, wie auch auf die Möglichkeit, uns in die kulturelle Entwicklung des Lebens in Otok zu vertiefen. Das, was wir mit der Keramik aus den Sonden nur angedeutet haben, wird zweifellos durch keramisches und anderes Fundgut der systematischen Grabungen in den Grabungsfeldern 1 und 2 ergänzt werden. So werden uns die archäologischen Kleinfunde aus der mittelalterlichen Siedlung Otok einen Einblick nicht nur in die materiellen, sondern, auch in die historischen Geschehen der Siedlung Otok gewähren, die in der Geschichte des Mittellaufs des Krkaflusses in der Zeit zwischen dem 11. und dem 15. Jh. jedenfalls eine beachtliche Rolle gespielt hat.

Die vorliegende Darstellung wird ihren Zweck nur im Fall erreichen, daß wir uns mit dem typologischen Abriß des in den Sonden im Jahr 1967 ausgegrabenen keramischen Materials begnügen und ihn als Einleitung in die endgültige Studie übre die Otok-Keramik auf fassen, auf die jedoch bis zum Abschluß der Grabungen gewartet werden muß. Die hier nur angedeuteten Probleme sind aber nur ein Teil der zahlreichen Probleme, welche die Keramik aus Otok in ihrem lokalen, regionalen und im allgemein slowenischen Rahmen aufwirft.

Tabla 1: 1. Bled (1/3 nar. vel.); 2. Grabrovec pri Metliki (1/3 nar. vel.); 3—6 Groblje (1/1 nar. vel.);

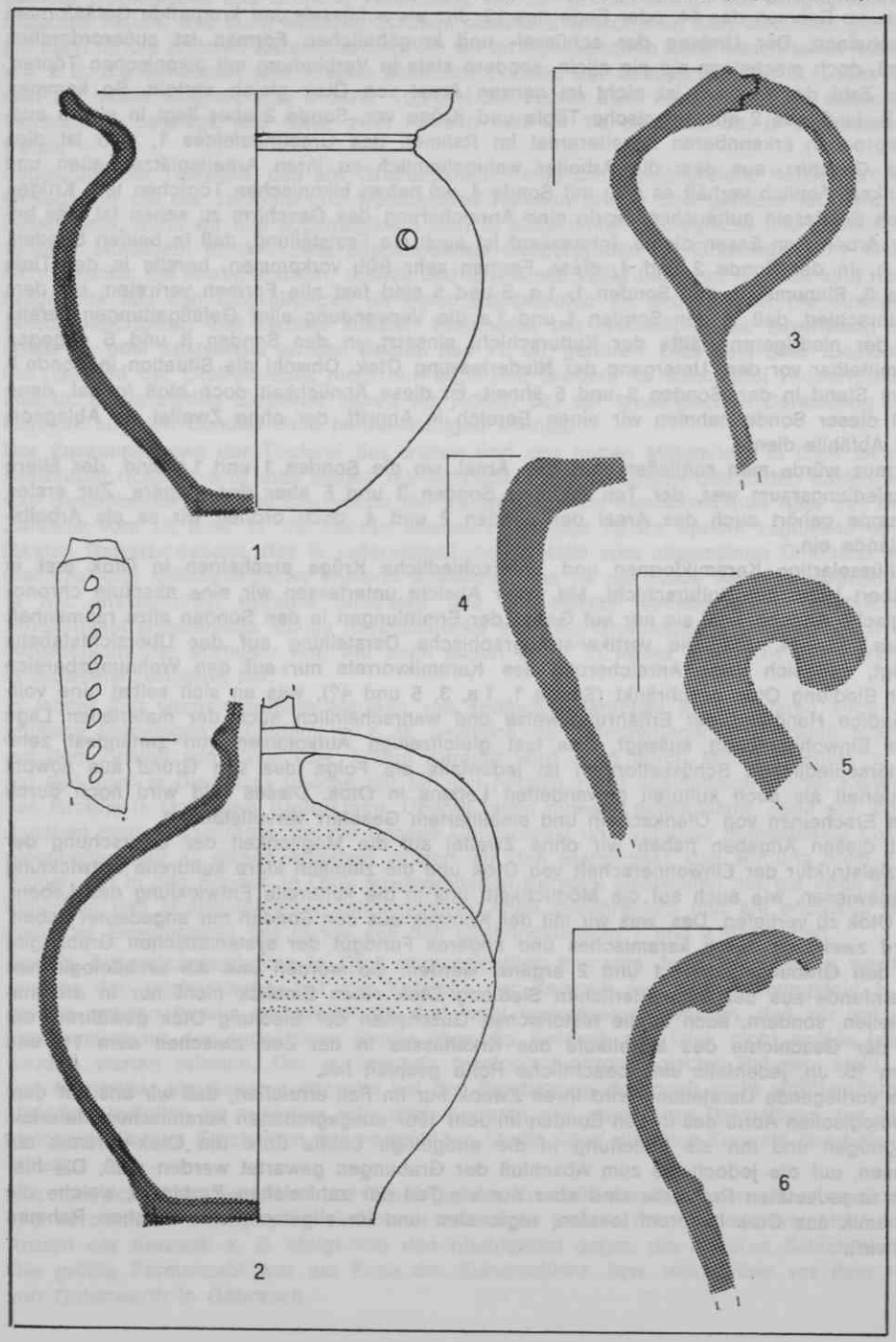

Vinko Šribar, Vida Stare, Tatjana Bregant

Časovno opredeljena srednjeveška keramika

V spomin prijatelju in kolegu Stanku Škalerju

O problemu nastajanja visokosrednjeveške keramike v slovenskem prostoru in o njenem razvoju tudi v obdobju poznega srednjega veka ter o dataciji keramičnih oblik v obdobju od 11. do 15. stol. sta dosedaj razpravljala R. Ložar v svoji študiji[1] ter V. Šribar v svojem prispevku o razvoju srednjeveške keramike na Otoku pri Dobravi[2] ter v katalogu istega avtorja o visoko in poznosrednjeveški keramiki na Otoku pri Dobravi.[3]

R. Ložar je v svoji študiji podal genezo srednjeveške keramike za slovenski prostor ter poskusil okvirno datirati njene posamezne oblike. V. Šribar pa podaja srednjeveško keramiko le z ene lokacije, tj. iz freisinškega trga Otok pri Dobravi — Gutenwerth, vendar s to prednostjo, da je ta keramika časovno zanesljivo omejena pri svoji spodnji in zgornji meji, da so tu zastopane vse oblike, ki so bile v uporabi v naseljih tega časa skozi ves srednji vek ter da lahko govorimo o keramičnem oblikovnem zakladu v posameznih kulturnih, oziroma časovnih horizontih, ki so pa zaenkrat datirani le relativno. Celotnemu prikazu srednjeveške keramike v Sloveniji manjkajo doslej absolutne časovne opredelitve za posamezne oblike. Na temelju zgornjih prikazov keramike v Sloveniji lahko govorimo o regionalnosti, vendar so si forme na našem prostoru le toliko sorodne, da opredelitev ene velja najbrž tudi za časovno opredelitev sorodnih in blizkih tipov, vsaj na kranjsko-štajerskem prostoru.

Ker je oblikovni zaklad srednjeveške keramike zelo bogat, se zavedamo, da bo proces njene absolutne opredelitve zelo postopen in dolgotrajen in tako pomeni objava tudi enega časovno opredeljenega lonca prispevek k reševanju celote. Ob tej priložnosti smo izbrali nekaj keramičnih najdb, ki so opredeljene z novci ali pa tiste, ki so jasno opredeljene pri izkopavanju z zaprtimi, časovno jasno definiranimi horizonti. V tem prispevku bomo objavili: lonec, ki je bil izkopan v okviru staroslovanskega grobišča na blejskem Otoku in so bili v njem srebrniki iz 13. stoletja; vrč iz belokranjskega muzeja v Metliki z depojsko najdbo bavarskih srebrnikov; keramiko iz Groblja z jasno časovno opredeljeno stratigrafijo; keramiko iz Kostanjevice (?), opredeljeno z arhitekturo, in, končno, keramiko iz izkopavanja na starem gradu v Celju, datirano s hodnimi površinami.

K razumevanju keramike z Otoka pri Dobravi bo zanesljivo dobrodošla keramika iz Groblja in Kostanjevice, saj gre za isto geografsko sklenjeno regijo. Keramika z Bleda in Celja pa pomeni splošen donesek k podobi keramike na Slovenskem v obdobju srednjega veka.

Bled — Otok — izkopavanje staroslovenskega grobišča leta 1962 — zakladna najdba srebrnikov v loncu (T. 1,1).

1. Fragmentiran bikoničen lonček s širokim, lijakasto razširjenim ustjem, ki je z zgornjim robom rahlo zavito proti notranjosti posode. Po vratu posode tečejo drobne kanelure. Na največjem obodu je luknjica s premerom 5 mm. Posoda je bila izdelana iz sivkasto žgane gline, pomešane s kremenčevim peskom. Približna višina posode je 170 mm, največji obod 175 mm, premer ustja 165 mm in premer dna 55 mm (inv. št. S 1885). V Lončku je bilo 14 tržaških srebrnikov (najmlajši iz

[1] R. Ložar. Staroslovansko in srednjeveško lončarstvo v Sloveniji, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, 20, zv. 1—4, 1939, 180.

[2] Objavljeno v tej številki Slovenskega Etnografa na str. 00.

[3] V. Šribar, Arheološko odkrivanje Otoka pri Dobravi — freisinški trg Gutenwerth, projekt »Mihovo« — katalog keramičnega gradiva iz leta 1967.

Tabla 2: 1—5 Kostanjevica (?) — (1/4 nar. vel.);

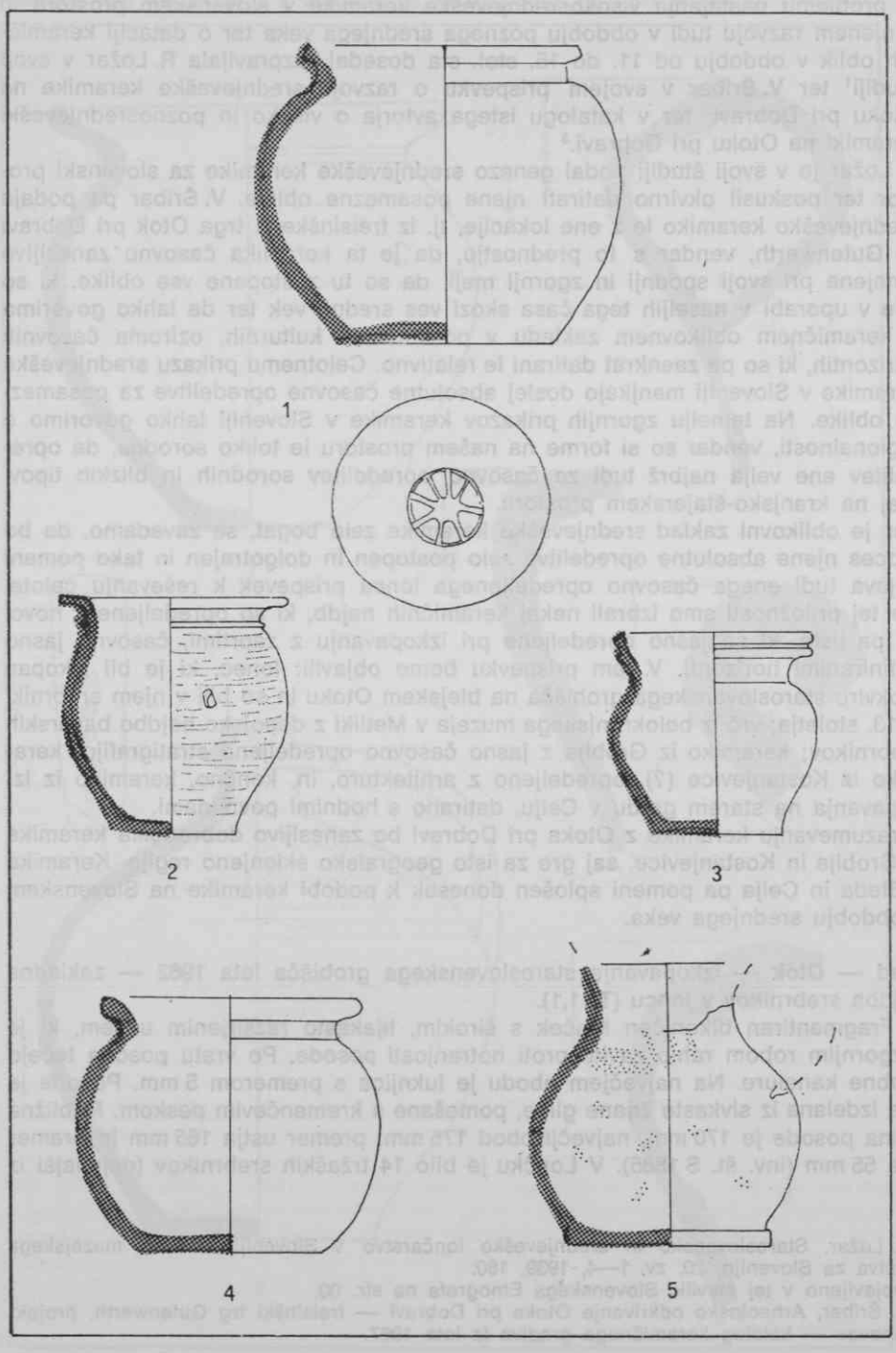

leta 1234), 13 novcev Arlango de'Visgoni (1260—1282), dva goriška srebrnika Alberta II. (1271—1304) ter 17 aquilejskih srebrnikov: 10 kosov Gregorio di Montelongo (1251—1269) in 7 kosov Raimond della Torre (1273—1298). Depojsko najdbo je treba najbrž postaviti v drugo polovico 13. stoletja. Lonček je bil v zasipni plasti nad grobno jamo 54 in 55, neposredno pred severnim vhodom v cerkveno lopo.

Grabrovec pri Metliki — zakladna najdba srebrnikov v keramičnem vrču (T. 1,2).
1. Vrč z enim ročajem iz fino prečiščene, svetlorjavo žgane gline. Ročaj izhaja iz vratu posode in sega do največjega oboda. Ročaj je trakast in okrašen z globokimi prečnimi vrezi. Po obodu tečejo vzporednice iz temnorjave barve, široke 3—4 mm. Štiri vzporednice so na vratu, tri na ramenu in štiri na največjem obodu. Stojna ploskev je ravna in se hitro širi proti največjemu obodu. Višina posode s poškodovanim ustjem je 215 mm, največji obod 190 mm, premer dna 95 mm in premer ustja 25 mm. V loncu je bilo čez tri tisoč bavarskih srebrnikov iz obdobja med 1393 in 1505. Večji del te najdbe je v Numizmatičnem kabinetu Narodnega muzeja v Ljubljani in le manjši je v Belokranjskem muzeju v Metliki, skupaj z opisanim vrčem. Vrč je izkopal na svojem vrtu Gornik Anton iz vasi Grabrovec 31 pri Metliki leta 1941 in je najdbo kot celoto daroval Belokranjskemu muzeju v Metliki. Depojska najdba kot celota je bila zakopana verjetno koncem 15. stoletja.

Kostanjevica (?)

Kot zaključeno najdbo obravnavamo naslednje posode:
1. Bikonični lonec iz sivkastorjavo žgane ilovice, ki je bila pomešana z drobnim kremenčevim peskom, s široko, rahlo navzven zavihanim ustjem. Po obliki je ta lonec popolna novost, saj je njegov največji obod, ki znaša 196 mm, daleč večji od višine, ki je 191 mm, premer dna je 124 mm in premer ustja 145 mm. Dno je rahlo usločeno. Na osrednjem delu je reliefen ornament vetrnice (T. 2,1);
2. Bikoničen lonec iz sivkastorjavo žgane gline, ki je pomešana z drobnim kremenčevim peskom. Višina je 138 mm, največji obod 168 mm, premer dna 108 mm in premer ustja 141 mm. Tudi ta lonec je širok ter sorazmerno nizek in ima na dnu reliefno upodobitev vetrnice (T. 2,4);
3. Bikoničen lonček z lijakastim ustjem in močno profiliranim zunanjim robom iz rumenkastosivo žgane, fino prečiščene gline. Višina je 110 mm, največji obod 108 mm, premer ustja 110 mm in premer dna 62 mm.

Ta posoda pomeni izredno oblikovno obogatitev srednjeveške keramike in to zaradi svojevrstne oblike in sorazmerno majhne stojne ploskve. Obod zelo počasi prehaja proti največjemu obodu, ki je v zgornji polovici posode ter z izredno širokim vratom, iz katerega izhaja visoko lijakasto ustje; zanj bi našli le malo analogij med zakladom zgodnjesrednjeveške keramike (T. 2,3);
4. Vrč s poškodovanim ustjem z enim odlomljenim ročajem iz rumenkasto žgane fino prečiščene gline. Po površini posode so ostanki rjavkastordeče slikanega ornamenta, ki je bil verjetno razširjen po vsej površini posode. Po sledovih sodeč je imel rastlinski značaj. Vrč je imel zelo široko dno z dokaj naglim prehodom proti največjemu obodu, ki je v spodnji polovici posode. Ustje je bilo zelo široko in lijakasto. Domnevna višina posode je okoli 156 mm, največji obod 150 mm in premer 106 mm (T. 2,5);

Tabela 3: Stratigrafski prikaz keramike v kvadratu XV na starem gradu v Celju: profil po slojih (okoli 1/2 nar. vel.):

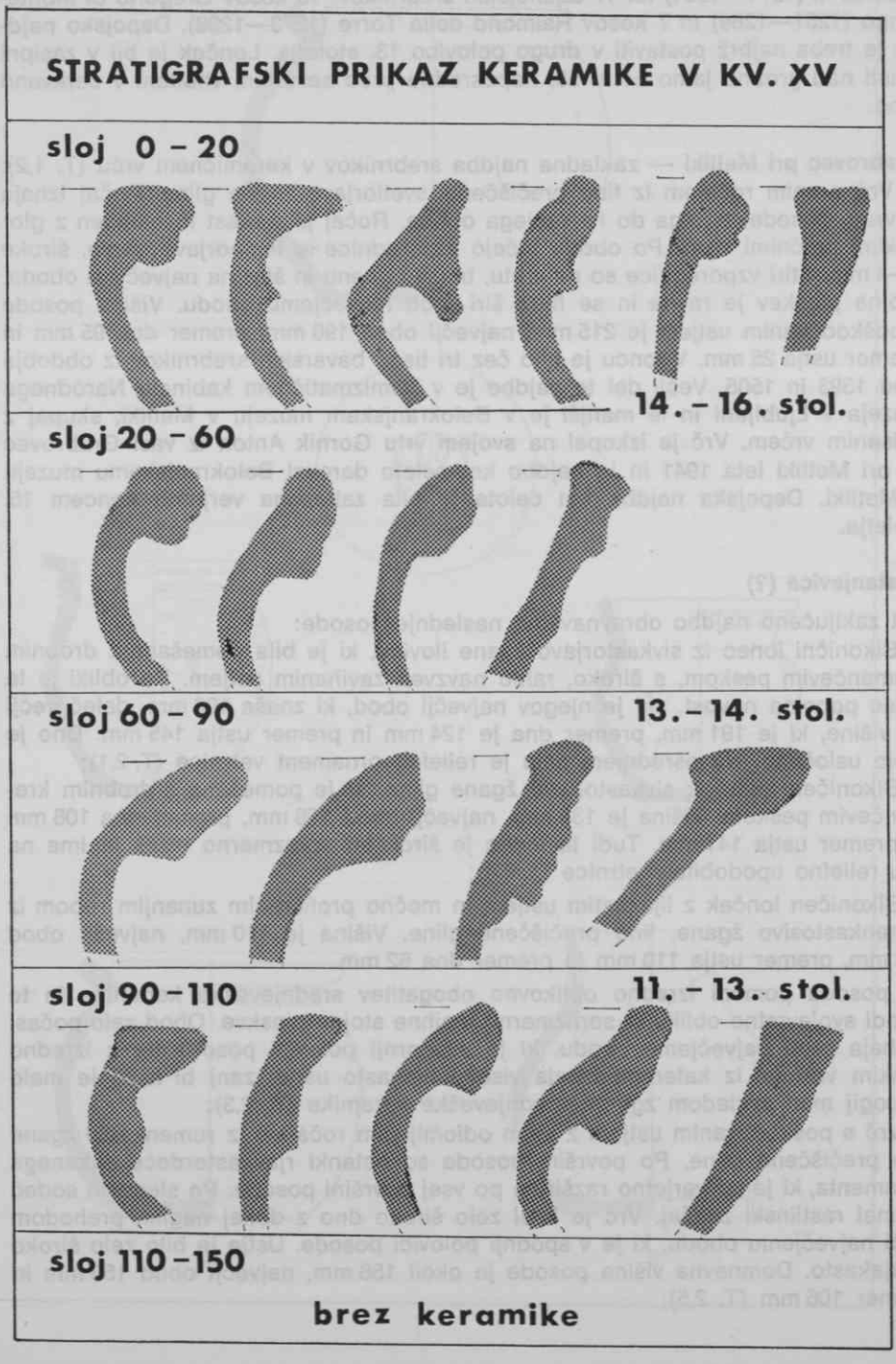

5. Bikoničen lonec iz sivosvetlorjavo žgane gline, pomešane s kremenčevim peskom, z ozkim, rahlo usločenim dnom, z največjim premerom v zgornji polovici posode in z visokim močno navzven zavihanim ustjem. Na prehodu iz ramena v vrat je polkrožno rebro. Na najširšem obodu je luknjica nepravilne oblike. Celo površino krasi metličast vrez. Višina posode je 128 mm, največji obod 108 mm, premer ustja 121 mm in premer dna 70 mm (T. 2,2);
Izvor in enotnost te najdbe ni zajamčena, vendar kaže, da izvira iz kostanjeviškega samostana in je bila odkrita pri rušenju nekega zidu, ki je bil opredeljen v čas 15. ali 16. stoletja.
Te podatke je posredoval ravnatelj dr. Boris Kuhar, ki jih je dobil pri pokojnem profesorju Stanetu Škalerju, ravnatelju Posavskega muzeja v Brežicah, ko mu je obljubil, da bo najdbo obdelal in objavil v Slovenskem etnografu.
Ker so bile te posode v Posavskem muzeju skupaj in neevidentirane in ker sodijo v čas prehoda iz srednjega veka v novo dobo, domnevamo, da je omenjenih pet posod tistih, ki jih je profesor Škaler dobil v Kostanjevici. Vendar ne bomo ne glede na nezanesljivost najdiščnih podatkov veliko zgrešili, če to najdbo postavimo v čas druge polovice 15. ali v začetek 16. stoletja.

Groblje

Obsežna najdba keramičnih fragmentov, ki jih lahko razdelimo v štiri skupine:
1. Bikonični lonci iz fino prečiščene svetlorjavo ali temnosivo žgane ilovice z visoko, rahlo navzven zavihanim ustjem, ki je po notranjem robu enkrat in po zunanjem najmanj dvakrat profilirano. Praviloma teče po obodu posode na prehodu iz ramena v vrat eno ali več plastičnih reber, ki so nastala z globokimi vrezi (T. 1,6);

2. Bikonični lonci z močno navzven zavihanim ustjem; to je na zunanji strani okrašeno z globokim vrezom, ki zunanji rob ustja razčlenjuje v polkrožni rob in stopničasto odebelitev. Prehod iz vratu v ramena je zelo poudarjen. Ta tip posode je bil iz temnosivo žgane, slabo prečiščene ilovice (T. 1,4);

3. Keramične posode z debelimi stenami z močno navzven zavihanim in odebeljenim ustjem in s počasnim prehodom iz ramena v največji obod posode, navadno iz srednjesive, slabo prečiščene ilovice (T. 1,5);

4. Vrči iz svetlorumeno žgane, fino prečiščene ilovice s tenkimi stenami, z močno navzven zavihanim ustjem ter ročajem, ki se vzboči nad rob ustja in nato pada v ramena posode. Ustje ima zarezo ob zunanjem in notranjem robu, poudarjen je rob ustja. Na fragmentu, ki je ohranjen, sta na prehodu iz vrata v rame 5 mm široki srednje rjavi slikani črti (T. 1,3).
Do te najdbe je prišlo leta 1972, ko so v Groblju izkopavali jarek za polaganje vodovoda na prostoru med Martinovo cerkvijo in Vedetovo hišo (hišni številki 18 in 19) v globini 60 do 70 cm, kjer je estrih, nad katerim je 20 cm žganine. V zgornjem delu te plasti so bili omenjeni številni ostanki poznosrednjeveške oziroma novodobne keramike. Srednjeveško in s tem tudi rimsko kulturno plast je na tem prostoru prekrivala debela hudourniška plast, ki je nastala postopoma. Življenjska doba te struge sodi v čas med 14. in 17. stoletjem. Keramični fragmenti, ki smo jih našli, pa sodijo verjetno v čas 14. ali najpozneje 15. stoletja.
V zgornjem pregledu smo imeli opraviti s keramičnimi izdelki štirih lokacij, posebno pomembni sta najdbi z Bleda in iz Grabrovca pri Metliki, ki sta datirani z novci. Najdba lonca z depojem novcev z blejskega otoka predstavlja v tem

Tabla 4: 1—3 fragmenti pečnic s starega grada v Celju (1/2 nar. vel);

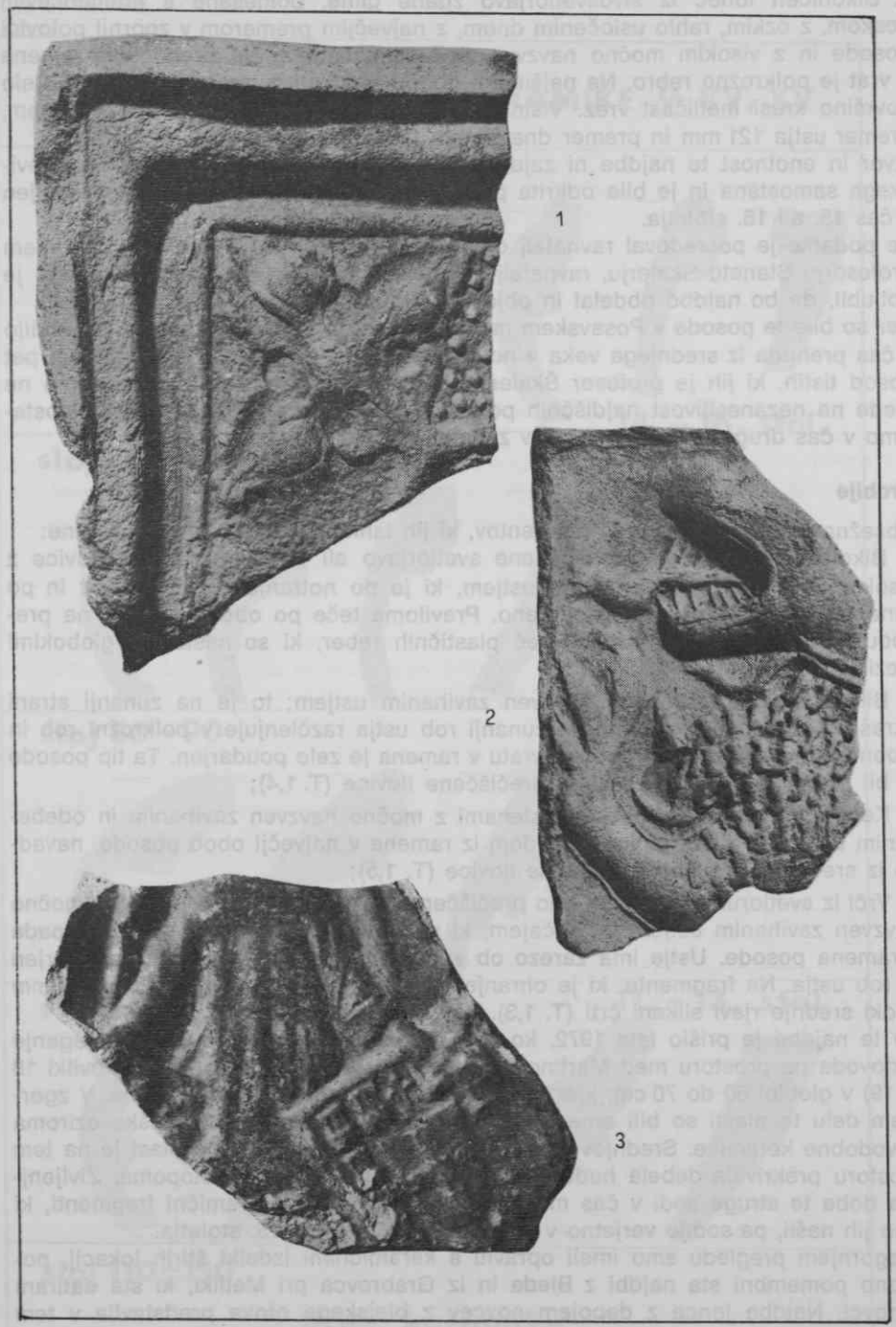

primeru našo najzgodnejšo absolutno datirano najdbo, tj. druga polovica 13. stoletja. Najpoznejša možna meja za to najdbo je začetek 14. stoletja. Najdba vrča iz Grabrovca pri Metliki sodi v začetek 16. stoletja, možna pa je tudi že ob koncu 15. stoletja. Najdba iz Groblja ima širok časovni razpon, tj. okvir 14. in 15. stoletja, ter končno najdba iz Kostanjevice iz 15. in 16. stoletja.

Takoj je poudariti, da se najdbe iz Groblja, Kostanjevice in Metlike časovno deloma pokrivajo in tako vidimo, da je vrč iz Groblja po fakturi in osnovni obliki zelo podoben vrču iz Grabrovca pri Metliki. Po drugi strani pa lahko govorimo o sorodnosti ustij posod iz Groblja s posodami iz Kostanjevice, ko gre najbrž za forme, ki so bile skupne v 15. stoletju. Trenutno imamo v mislih lonec z močno zavihanim ter poudarjenim in odebeljenim ustjem, ki potrjuje uvodoma postavljeno tezo, da so bile izhodiščne oblike v istem času ne glede na regionalno pripadnost povsod enake.

Celje — stari grad

Za primerjavo keramiki iz raznih lokacij, ki smo jih pravkar obravnavali, podajamo tudi gradivo iz Celja, ki ga je izkopala doc. dr. Tatjana Bregant v dvorišču starega gradu. Ker je prišlo tu na dan obsežno keramično gradivo, bomo obravnavali le material iz kvadranta XV in pa pečnice, ki so bile najdene v severnem profilu kvadrantov III, IX, XV, in XX. Posebno bogato so zastopane razne oblike pečnic, ki dokumentirajo obdobje 15. in 16. stoletja.

1. Posodica iz svetlosivo rjavo žgane, dokaj čiste gline. Površina je uglajena s trojno gubasto oblikovanim ustjem in obodom. Dno je rahlo usločeno. Višina 90 mm, premer ustja 40 mm in premer dna 65 mm. Najdeno na grajskem dvorišču, s. III, globina 0—20 cm; (T. 5, 3).
2. Dno z delom oboda posodice iz fino prečiščene gline iz svetlorjavo žgane gline. Na obodu teče štirikotni pečatni vzorec, dno je rahlo usločeno. Ohranjena višina 80 mm, premer dna 60 mm in premer prehoda iz noge v obod 47 mm (T. 5, 4). Najdeno na grajskem dvorišču, s. III, globina 20—60 cm.
3. Fragment štirikotne pečnice iz dokaj prečiščene svetlosive, rdečkasto žgane gline, z reliefno upodobitvijo zmaja z odprtim zobatim gobcem, iz katerega moli jezik ali sika ogenj. Telo je pokrito z luskami, leva taca je razčlenjena v troprsto šapo. Velikost fragmenta 150 × 90 mm (T. 4, 2).
Najdeno na grajskem dvorišču, s. III, globina 0—60 cm.
4. Fragment pečnice iz prečiščene svetlordečkasto rjavo žgane gline, z upodobitvijo ležečega leva z glavo v pokončnem položaju pod košatim drevesom, z nazaj zavitim košatim repom. Velikost fragmenta 100 × 110 mm (T. 5, 2).
Najdeno na grajskem dvorišču, s VII, globina 20—60 cm.
5. Fragment štirikotne pečnice iz svetlosivo rumenkasto žgane, fino prečiščene gline z reliefno zelo razgibanim rastlinskim ornamentom. Velikost 130 × 150 mm (T. 4, 1).
Najdeno na grajskem dvorišču, s. V, VI, globina 295—345.
6. Fragment štirikotne pečnice iz svetlosivo rumenkasto žgane in fino prečiščene gline. Lice pečnice je svetlozeleno glazirano. Na površini je reliefna upodobitev zmaja z dolgim telesom, pokritim z luskami. Glava je iztegnjena navzgor z odprtim gobcem, polnim velikih zob. Ob robu ohranjene pečnice teče uvit stiliziran rastlinski ornament. Velikost fragmenta 200 × 210 mm (T. 5, 1).
Najdeno na grajskem dvorišču, s IX, globina 0—20 cm.

Tabla 5: 1—3 fragmenta pečnic s starega gradu v Celju (1/2 nar. vel.): 3—4 keramični posodi s starega gradu v Celju (1/2 nar. vel.):

7. Fragment kvadratne pečnice iz fino prečiščene svetlorjavo žgane gline s temnozeleno glazuro na površini. Na fragmentu je del reliefne upodobitve antropomorfne figure, najbrž moškega, ki mu manjka glava in spodnji del nog. Figura je oblečena v dolgo prepasano oblačilo, bogato nagubano, rokavi so dolgi in nagubani. Ramena in prsi pokriva nekakšno pektoralno pregrinjalo. Roke so v razširjenem položaju, z rahlim nagibom v komolcih in v zapestju. Z levo roko drži ščit, na gornjem robu pa je prislonjen na levo stegnenico. Na ščitu, ki je poškodovan, ločimo ob dveh ohranjenih robovih ornament v obliki stolpičev, ki se sedemkrat ponovi. Na osrednjem delu ščita je reliefno upodobljen manjši ščit, ki je podoben velikemu, na njem je upodobljen križ. Neposredno pod gornjim robom velikega ščita in med dvema motivoma stolpiča je upodobljen cvet lilije. Tudi z desnico drži figura neki predmet, ki je popolnoma poškodovan. Na temelju ostalin pa menimo, da je to ščit, podoben tistemu na desni strani. Velikost fragmenta 150 × 100 mm (T. 4, 3).
Najdeno na grajskem dvorišču, s. V, VI, globina 295—235 cm.

V nadaljevanju bomo opazovali gradivo iz kvadranta XV in to po globinskih horizontih. Ker je gradivo preobsežno, ga ne bomo opisovali, temveč prikazali le karakteristične profile (T. 3):

1. V sloju do globine 20 cm so bili najdeni profili (glej vertikalni prikaz v kvadrantu XV). Iz profilov sklepamo, da so to fragmenti bikoničnih posod sivo ali črno žgane keramike, z močno navzven zavihanim in bogato razgibanim ustjem;
2. V globini 20—60 cm je bilo ca. 70 fragmentov iz svetlo žgane, fino prečiščene gline. V glavnem so to bikonične posode, z močno navzven zavihanim, bogato profiliranim ustjem;
3. V globini 60—90 cm je bilo najdenih le 25 fragmentov sivo žgane keramike s črnim premazom.. Fragmenti predstavljajo praviloma dele bikoničnih posod, z močno navzven zavihanim, bogato profiliranim ustjem;
4. V globini od 90—110 cm je bilo okoli sto fragmentov keramike iz sivorjavo žgane, fino prečiščene gline, ki je pomešana s kvarcitnim peskom. Posode so bikonične, vendar je stopnja zavihanosti pri ramenu večja kot pri keramiki v višjih legah. Na enem fragmentu je vrezana valovnica. Zunanji rob ustja je skoraj praviloma zelo razgiban. Že pri posodah z lijakasto oblikovanim ustjem je to samo polkrožno odebeljeno in brez posebne profilacije.
5. Čeprav je bil profil izkopan do globine 150 cm, v sloju med 110 in 150 cm ni bilo keramičnih najdb.

Keramiko, ki smo jo opisali pod št. 4 v sloju od 90 do 110 cm, lahko postavljamo v čas visokega srednjega veka znotraj meja 11. do 13. stoletja.
Sloj od 60 do 90 cm sodi na tem prostoru v obdobje gotike oziroma v časovni okvir verjetno 13. in 14. stoletja.
Oba najvišja sloja, tj. 1 in 2, sta mlajša, verjetno ne presegata časovnega okvira 14., 15. in deloma 16. stoletja.

Z odstavkom, v katerem omenjamo keramiko iz Celja, smo hoteli najprej opozoriti na obsežno gradivo s starega gradu, ki je stratigrafsko jasno razčlenjeno s časovnim razponom od 10. ali 11. stoletja vse do začetka nove dobe.
Ko bo to gradivo objavljeno, bo skupaj z že objavljenim z Otoka pri Dobravi, izpolnilo vrzel v našem poznavanju srednjeveške keramike v slovenskem prostoru. Istočasno je treba opozoriti na keramične najdbe, ki so prišle na dan na gradu Branik, a trenutno niso bile dostopne za primerjavo, vendar bo po objavi gradiva zastopana tudi Primorska, tako da bomo lahko bolj poglobljeno govorili

Tabla 6: Časovna razpredelnica

	CELJE: sloj 110 - 150	
	sloj 90 - 110	11. - 13. stol.
BLED - OTOK		druga polovica 13. stol.
	sloj 60 - 90	13. - 14. stol.
GROBLJE		14. - 17. stol.
	sloj 20 - 60	14. - 16. stol.
GRABROVEC pri METLIKI		druga polovica 15., zač. 16. stol.
KOSTANJEVICA		
CELJE - pečnice	sloj 0 - 20	15. - 17. stol.

o keramiki kot pojavu, ki poleg splošnih nosi tudi regionalne značilnosti. Gradivo iz Celja, postavljeno ob datirano keramiko z Bleda, Grabrovca pri Metliki, Groblja in Kostanjevice, kaže bogastvo oblikovne zakladnice visokega in poznega srednjega veka, s poudarkom na tistih tipoloških primerih, ki smo jih lahko časovno bliže opredelili.

Zusammenfassung

Zeitlich eingeordnete mittelalterliche Keramik

Mit dem Problem der Entstehung der hochmittelalterlichen Keramik im slowenischen Raum und mit deren Entwicklung im späten Mittelalter, so wie auch mit der Datierung der keramischen Form in die Zeit vom 11. bis zum 15. Jahrhundert haben sich bisher R. Ložar[1] und V. Šribar[2, 3] befaßt.
Bei der Gesamtherstellung der mittelalterlichen Keramik in Slowenien fehlen bisher absolute zeitliche Bestimmungen für einzelne Formen. Aufgrund der bis heute gleisteten Darstellungen der Keramik in Slowenien kann man von Regionalität sprechen, die Formen in unserem Raum sind jedoch so miteinander verwandt, daß eine Einordnung der einen wahrscheinlich auch für eine zeitliche Bestimmung verwandter Topoi gilt, mindestens im Raum von Krain und der Steiermark. Gelänge es, auch nur einen Topf zeitlich absolut einzuordnen, so wäre das ein wesentlicher Beitrag zur Lösung des Ganzen.
Bei dieser Gelegenheit wurden einige keramische Funde zusammengetragen, die durch Münzen datiert sind oder solche, die bei Ausgrabungen durch zeitlich gut definierte Horizonte klarer bestimmt werden konnten.

Bled — Insel

Ausgrabung eines altslawischen Gräberfelds im Jahre 1962. Schatzfiund von Silbermünzen in einem bikonischen gräulich gebrannten Töpfchen (T. 1,1). Darin waren 14 Triester Silbermünzen (die jungste aus dem Jahre 1234), 13 Münzen Arlongo de Visgnoi (1260—1282), zwei Silbermünzen Alberto II aus Gorica (1271—1304), 10 Münzen Gregorio di Montelogno und sieben Münzen Raimond della Torre (1273—1298). Der gesamente Fund ist wahrscheinlich in der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts anzusetzen.

Grabrovec bei Metlika

Schatzfund von Silbermünzen in einem Krug mit Henkel und rotbraunen gemalten Linien auf dem oberen Teil des Gefäßes (T. 1, 2). Darin waren mehr als 3000 Silbermünzen aus der Zeit zwischen 1393 und 1505. Der größere Teil des Fundes befindet sich im Numismatischen Kabinett des Nationalmuseums in Ljubljana. Der Krug und der restliche Teil des Fundes befindet sich im Belokranjski muzej in Metlika, wohin er von A. Gornik aus Grabrovec 31 bei Metlika verschenkt wurde. Gornik hatte den Topf 1941 in seinem Garten gefunden. Der Depotfund ist wahrscheinlich Ende des 15. Jahrhunderts eingegraben worden.

Kostanjevica (?)

Hier werden 5 Gefäße (T. 2, 1—5) als ein geschlossener Fund behandelt. Sie stellen eine Neuheit und Bereicherung der Formen und des Formenschatzes mittelalterlicher Keramik dar.
Die Herkunft und die Einheitlichkeit dieses Fundes sind nicht gewährleistet. Es scheint jedoch, daß dieser Fund beim Abriß einer Mauer entdeckt wurde, die in der Zei zwischen

dem 15. und 16. Jahrhundert in Kostanjevica zeitlich angesetzt worden ist. Diese Angaben hat dr. Boris Kuhar, Direktor des slowenischen ethnografischen Museum von dem verstorbenen Professor S. Škaler erhalten, der Direktor des Posavski muzej in Brežice war. Dieser hatte ihm versprochen, diese Funde im »Slovenski etnograf« zu veröffentlichen. Da die Fundangaben aber unsicher sind, hoffen, wir, nich allzu sehr fehlzugehen, wenn wir den Fund in die 2. Hälfte des 15. oder in den Beginn des 16. Jahrhunderts setzen.

Groblje

Als 1972 Wasserleitungsgraben zwischen der Martinskirche und Vedets Haus ausgehoben wurden, entdeckte man in 60 bis 70 cm Tiefe, wo sich der Estrich befindet und darüber 20 cm Brandgut, in der oberen Schicht viele keramische Fragmente, die in 4 Gruppen eingeteilt werden können (T. 1, 3—6).
Die mittelalterliche und damit auch die römische Schicht ist hier überlagert von der Schicht eines Sturzbaches, die stufenweise entstanden ist. Das Bett dieses Wasserlaufs gehört in die Zeit zwischen dem 14. und 17. Jahrhundert, die vorgefundene Keramik aber wahrscheinlich in das 14. oder spätestens 15. Jahrhundert.
Bei der obigen Übersicht sind die durch Münzen datierten Depot-Funde aus Bled und Grabrovec bei Metlika besonders bedeutend. Der Fund aus Bled ist der früheste absolut datierte Fund bei uns, d. h. er stammt aus der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts. Der Fund aus Grabrovec bei Metlika gehört an das Ende des 15. oder vielleicht in das beginnende 16. Jahrhundert. Der Fund aus Groblje stammt aus der Zeit zwischen dem 14. und 15. Jahrhundert und der aus Kostanjevica aus dem 15. und 16. Jahrhundert. Es muß gleich hervorgehoben werden, daß sich die Funde von man sehen, daß der Krug aus Groblje seiner Faktur und Grundform nach dem aus Grabrovec sehr ähnlich ist. Andererseits können wir von einer Verwandtschaft der Öffnungen bei den Gefäßen aus Groblje und Kostanjevica sprechen, wobei es sich wahrscheinlich um Formen handelt, die dem 15. Jahrhundert eigen waren.

Celje — Alte Burg

Zum Vergleich führen wir keramisches Fundgut vom Hof der Alten Burg in Celje an (Ausgrabungen unter Doz. Dr. T. Bregant), und zwar wegen der Großen Fülle des Materials nur das aus dem Quadranten XV und Ofenkacheln, die im nördlichen Profil der Quadranten 3, 9, 15 und 20 gefunden worden.
Besonders reich vertreten sind verschiedene Ofenkachelformen, die die Zeitspanne des 15. und 16. Jahrhunderts belegen (T. 4, 1—3 und T. 5, 1, 2).
Das keramische Material aus dem Quadranten XV werden wir nach Tiefenhorizonten behandeln. Da das Material umfangreich ist, werden nur die charakteristischen Profile zur Darstellung gelangen (T. 3).
Das keramische Gut in der Schicht von 90 bis 60 cm entstand in im Hoch-Mittelalter, begrenzt durch das beginnende 11. Jahrhundert und das ausgehende 13. Jahrhundert.
Die Keramik in der Schicht von 60 bis 90 cm in diesem Raum stammt aus der gotischen Zeit und gehört in den Rahmen des ausgehenden 13. und beginnenden 14. Jahrhunderts.
Die beiden höchstgelegenen Schichten, d. h. die von 20 bis 60 cm und die von 0 bis 20 cm, übersteigen wahrscheinlich den Rahmen des 14., 15. und teilweise des 16. Jahrhunderts nicht.
Mit dem Absatz, in dem die Keramik aus Celje erwähnt wird, sollte zunächst auf das umfangreiche Material aus der Alten Burg hingewiesen werden, das stratigrafisch klar eingegliedert ist durch einen Zeitraum vom 10. oder 11. Jahrhundert bis hin zur Neuzeit.
Nach Veröffentlichung des Materials, wird dieses zusammen mit dem bereits veröffentlichten aus Otok bei Dobrava die Lücke in unserem Wissen über die mittelalterliche Keramik im slowenischen Raum ausfüllen. Zugleich muß auf keramische Funde hingewiesen werden, die auf der Burg Branik aufgetaucht sind, die zu der Zeit zum Zweck eines Vergleichs nicht zugänglich waren. Nach der Veröffentlichung auch dieses Materials wird auch das

Küstenland vertreten sein, so kann dann eingehender über Keramik als Erscheinung gesprochen werden die neben den allgemeinen auch regionale Eigentümlichkeiten aufweist. Dieses Material neben die datierte Keramik aus Bled, Grabrovec bei Metlika, Groblje und Kostanjevica gestellt, bietet einen Reichtum des Formenschatzes des Hoch- und Spät-Mittelalters mit der Betonung jener typologischen Beispiele, die zeitlich näher bestimmt werden konnten.

Sl. 1. Noša v Smledniku in okolici, risal K. F. Goldenstein, 1838. Ženska ima opasan predpasnik iz modrega potiskanega platna

Marija Makarovič

Modrotisk na Slovenskem

Modrotisk[1] sodi v vrsto negativnega tiska, pri katerem je svetel vzorec na temni osnovi, za razloček od pozitivnega, s temnim vzorcem na svetli osnovi. Želeni vzorec se lahko dobi na dva načina: pri prvem se najprej natisne vzorec in nato blago modro pobarva, po drugem pa se najprej barva osnova temnomodro, nato pa se natisne svetel vzorec.

Že nekaj stoletij pred našim štetjem so v Aziji zgodovinsko dokazani nekateri načini tiskanja blaga, med njimi tudi tako imenovani rezervni postopek, po katerem so s čopičem nanesli na tkanino kašasto, lepljivo snov (rezervo) v obliki vzorca, nakar so tkanino modro pobarvali v hladni indigo kopeli, po končanem barvanju pa so s segrevanjem odstranili prej naneseno maso, da se je pokazal bel vzorec. V Indiji so uporabljali za tiskanje tudi modele, modrotisk so poznali tudi Kitajci.

Tiskanje blaga omenjajo nadalje antični pisatelji. Med njimi opisuje Plinij postopek tedanjega barvanja, ki je v bistvu enak, kot so ga poznali tudi pri nas. Od 6. stoletja, ko so znani zadnji sledovi modrega negativnega tiska, vse do konca 16. stoletja je bilo v navadi pozitivno tiskanje tkanine. V 17. stoletju pa so se Nizozemci ob kolonizaciji Indije seznanili s takratnim modrotiskom in uvedli na Nizozemskem tiskanje z lesenimi modeli na rezervni ali voščeni postopek. Leta 1678 je bila na Nizozemskem ustanovljena tudi prva tovarna modrotiska. Iz Nizozemske se je razširilo tiskanje tudi v Nemčijo in nato še na Slovaško in Češko. V Nemčiji in na Češkoslovaškem pa so si svoje modrotiskarsko znanje vsaj že v prvi polovici 19. stoletja pridobivali tudi slovenski tiskarji.

V sestavku podajam krajši pregled modrotiskarstva na Slovenskem v 19. in v začetku 20. stoletja, ki se je tudi pri nas največkrat odvijalo v okviru večjih mestnih, trških manufakturnih in tovarniških barvarskih obratov ali pa manjših, večinoma vaških, prav tako barvarskih delavnic. Predvsem vaški barvarji so se največkrat dodatno ukvarjali še z valjanjem sukna in s kmetijstvom.

Za razloček od nekaterih obratov s starejšo barvarsko tradicijo, kjer se je začelo, razvijalo in propadlo modrotiskarstvo v dobrem polstoletju (Tržič, Škofja Loka), so druge, nekatere sicer večje, v glavnem pa manjše barvarne in modrotiskarne obratovale le po nekaj desetletij (Mozirje, Vitanje), bodisi proti koncu 19. ali pa že na prehodu v 20. stoletje. Nadalje so bili izdelki manufakturnih in tovarniških obratov namenjeni tudi tujim in ne samo domačim kupcem, medtem ko so polkmečki-vaški barvarji in modrotiskarji zadovoljevali potrebe bližnjih ali le nekaj bolj oddaljenih odjemalcev in so večinoma barvali le prinešeno blago.

1

Dosedanje raziskave modrotiskarske obrti na Slovenskem so zelo skromne. Tako premoremo le krajšo študijo Doroteje Goriškove[2] o barvarski obrti v Škofji Loki ob koncu 18. in v 19. stoletju ter splošnejše zgodovinske

[1] Splošne podatke o modrotisku povzemam po delu: Josef Vydra, Der Blaudruck in der Slowakischen Volkskunst, Prag 1954, str. 7. ss.

[2] Gorišek Doroteja, Barvarska obrt v Škofji Loki, Loški razgledi VI, 1959, str. 158—166.

podatke Ivana Mohoriča[3] in Katice Kobe-Arzenškove[4] v delih, ki obravnavajo tekstilne obrate na Slovenskem, med katerimi so navedeni tudi modrotiskarji iz Tržiča in Kranja v 19. stoletju.

Razvoj modrotiskarstva je bil tudi na Slovenskem odvisen od povpraševanja in porabe modrovine. Ker pa viri, kolikor smo mogli doslej dognati, ne omenjajo, da bi kmetice, ki so bile v 19. stoletju že glavni porabnik modrovine — bodisi za izdelovanje oblačil ali pa proti koncu stoletja za razno notranjo tekstilno opremo — pred tem časom nosile oblačila iz modrotiska, so se verjetno še na prehodu v 19. stoletje barvarji ukvarjali samo z barvanjem, ne pa tudi tiskanjem domačega platna.

Že leta 1814 pa navaja poročevalec pri opisu moške in ženske noše za Slivnico na Štajerskem, da nosijo ženske krila iz črnega lanenega platna z modrimi črtami, moški pa poleg suknenih in volnenih telovnikov tudi telovnike iz tiskanega lanenega platna.[5] Tudi na nekaj let mlajši upodobitvi noše ima kmetica iz Savinjske doline na akvarelu Karla Russa (1811)[6] po vsej verjetnosti pripasan platnen predpasnik s tiskanimi belimi in rumenimi cvetovi.

Številni pisani in slikovni viri nam nadalje pričajo že nekaj pred sredino 19. stoletja, da je predvsem za izdelovanje ženskih vrhnjih oblačil, tako kril in predpasnikov, postalo priljubljeno tudi barvano in potiskano domače platno. Za ilustracijo naj navedem nekaj podatkov o kmečki noši, ki pričajo o deležu modrovine v ženski noši, po posameznih območjih pred 19. stoletjem.

Tako je sporočil popisovalec koroške ljudske noše leta 1838 iz beljaškega gospostva, da nosijo ženske »krila s kratkimi životki, ki segajo do peta in se izdelujejo večinoma iz modrega, potiskanega, doma pripravljenega platna«, medtem ko krojijo »špenzerje« in predpasnike iz barvanega platna.[7] Z obema podatkoma pa je poročevalec tudi navedel razloček v uporabi barvanega in potiskanega platna. V istem letu so nosile ženske iz gospostva Kapla na Koroškem »ob delavnikih krila iz belega, tudi modrega potiskanega, domačega patna«[8] in v gospostvu Rožek so se oblačile v »potiskano platno, katun ali cic.«[9] Da je bila modrovina na Koroškem proti sredini 19. stoletja precej v modi, potrjuje še opis ženske noše za gospostvo Dobrlaves, kjer so ženske nosile modre in črne platnene ali pa tudi rožaste predpasnike čez krilo.[10]

Tudi iz okrajnega gospostva Planina so navedli pri opisu ženskih noš za leto 1838, da oblačijo ženske po en predpasnik »birtah«, večinoma iz potiskanega ali barvanega platna.[11] Za okrajno gospostvo Postojna pa imamo podatek, da so nosile ženske poleg drugih vrst kril tudi krila iz različno barvanega platna in da so najraje segale po črtastih, karirastih in rožastih vzorcih.[12]

[3] Mohorič Ivan, Bombažna predilnica in tkalnica v Tržiču, Tržič 1960.
[4] Kobe-Arzenšek Katarina, Prvi tekstilni obrati na Slovenskem, Ljubljana 1968.
[5] Goetsche Serie (odslej GS), podatek za Slivnico. Arhiv Narodopisnega inštituta v Ljubljani.
[6] Geramb Viktor, Steirisches Trachtenbuch II, Graz 1935, sl. 140.
[7] Arhiv Slovenije (odslej AS), podatki za nošo iz leta 1838. Beljak, 18. junija, 1838, št. 17.
[8] AS, Kapla, 1838.
[9] AS, Rožek, 18. junija, 1838, št. 20.
[10] AS, Dobrlaves, 16. 6. 1838, št. 835.
[11] AS, Planina, 15. 6. 1838, št. 710.
[12] AS, Postojna, 6. 6. 1838, št. 775.

Čeprav poročevalec za dolenjsko gospostvo Ruperčvrh ni določno navedel, da so bili predpasniki, črni ali modri z belimi rožami, ki jih omenja, krojeni iz domačega barvanega in potiskanega platna, pa moremo to vseeno domnevati.[13]

Tudi na Goldensteinovih upodobitvah kmečkih noš iz leta 1838 moremo prepoznati, da nekatere ženske nosijo predpasnike iz potiskanega platna. Tako ima na primer ljubljanska okoličanka po vsej verjetnosti opasan predpasnik iz modrega barvanega platna, potiskanega s pikastim vzorcem.[14] Enak predpasnik iz »finega in pooglajenega platna« so nosile ženske v Škofji Loki in okolici.[15] Pri opisu ženske noše iz Smlednika, pa je zapisal Kordeš, da je »blago za predpasnik enako modro platno s pikami, kot smo ga ugotovili pri ženski iz ljubljanske okolice«.[16] Tudi obe Bohinjki in Kranjici imata iz enakega blaga krojen predpasnik, kar velja tudi za dekle z Notranjskega. Platneni predpasniki so bili nadalje, kot moremo sklepati po upodobitvi, v navadi tudi v pokrajini med Dravo in Muro.[17] Modrotiskan predpasnik, ki ga hrani Slovenski etnografski muzej, izvira verjetno iz prve polovice 19. stoletja.

V drugi polovici 19. stoletja se oblačenje v modrovino nadaljuje. Tako je pri opisu ženske noše iz Savinjske doline zapisal Liebenfells za sedemdeseta leta 19. stoletja, da so ženske ob delavnikih nosile kot glavno oblačilo katunasto, večinoma modrotiskano janko, sestoječo iz krila in modrca.[18] In spet za štajerske Slovence J. Pajek 1876. leta omenja, da so v navadi »janke iz sinjega druka« in »predprti« iz modrega druka.[19]

Po Marti Ložarjevi, ki ugotavlja, da so bili »priljubljeni povsod na Kranjskem, Koroškem in bližnjem Štajerskem modro barvani predpasniki, potiskani z belimi pikami in cvetličnimi vzorci«, povzemamo, da so nosile ženske široko krojene in »pri Firbarju« v Horjulu barvane in potiskane predpasnike v Horjulu in okolici še pred prvo svetovno vojno.[20]

Še živeče ljudsko izročilo pa omenja tudi za druga območja, da so še po prvi svetovni vojni nosile ženske oblačila iz barvanega in potiskanega domačega platna, tako na primer v Slovenskih goricah krila, poimenovana kar »drukance« po vrsti blaga, iz katerega so bila krojena.[21] Vsaj proti koncu 19. stoletja pa so zlasti pri premožnejših — podatek velja prav tako za Slovenske gorice — pregrinjali postelje s pregrinjali iz »druka«, modrega z rožami.[22]

V okolici Vitanja so prav tako med prvo svetovno vojno nosile ženske oblačila iz platnenega ali bombažnega druka, za delovne srajce so ga rabili tudi nekateri moški,[23] enaka pričevanja so tudi iz Prlekije.[24]

[13] AS, Ruperčvrh, 16. 6. 1838, št. 19.
[14] Carniolia, Ljubljana 1844, sl. 1.
[15] Isto, sl. 9.
[16] Isto, sl. 2 in Kordesch Leopold, str. ...
[17] F. K. Goldenstein, Słowianscizna, sl. 65—68.
[18] Liebenfels za leto 1873—1882, cit. po Geramb, o. c. str. 257.
[19] Pajek J., Noša štajerskih Slovencev, Zora 1876, str. 93.
[20] Ložar Marta, Krila, predpasniki in pasovi, Slovenski etnograf II, 1949, str. 63.
[21] Makarovič Marija, Terenski zapiski, Ljutomersko-Jeruzalemske gorice 1972, Mihalovci, Cuber.
[22] Isti, Cuber.
[23] Isti, Vitanje 1964 in 1973.
[24] Isti za Prlekijo (Cuber, Mihalovci).

Sl. 2. Zakmašna noša iz tiskanine, Vitanje 1964

Navedeni podatki, ki govorijo o deležu modre tiskanine, predvsem v ženski noši, nam istočasno še povedo, da je bilo barvano in potiskano platno v navadi vsaj že v prvi polovici 19. stoletja na Gorenjskem, Koroškem, Štajerskem in na Dolenjskem. Verjetno pa proti koncu stoletja tudi na vzhodnem Štajerskem.
Proti koncu preteklega stoletja opažamo, da zamenjuje ročno barvano in potiskano domače platno ali tudi bombažno blago, vedno bolj industrijsko izdelana modrovina. Ta je postala priljubljena za izdelovanje ženskih oblačil in je na deželi, zlasti pri starejših ženskah, upoštevana še danes, tako za obleke kot predpasnike. V Beli krajini, zlasti v Poljanski dolini, predstavljajo oblačila, krojena iz kupljene modrovine, značilno varianto v noši na prehodu iz bele noše v temno. Saj so nekaj pred prvo svetovno vojno nosile ženske zlasti ob delavnikih najprej gornja oblačila, bluze in predpasnike krojene iz tiskanine, h belemu, platnenemu ali bombažnemu krilu.[25]
Iz modrega tiska krojeni predpasniki pa so bili med vojnama in po njej tudi po mestih priljubljeni dodatek k delovni opravi mestnih gospodinj, ki so tako kot kmečke cenile zlasti za delovne predpasnike na obe strani tiskano modrovino, ker so ga, kadar je bil umazan ali če je stopil gost v hišo obrnile še na drugo stran.

2

Pobudo za ustanavljanje in obratovanje modrotiskarskih delavnic ali vsaj delno preusmerjanje že obstoječih barvarn za dodatno tiskanje blaga so nedvomno dajale v 19. stoletju zadostne količine domačega platna. Viri nam sicer pričajo, da so bili barvarji v Škofji Loki, Tržiču in Radovljici že 1673. leta, ko so tedaj tudi pristopili k novoustanovljenemu cehu v Kranju[26], vendar bi na podlagi celotnega gradiva težko trdili, da so se začeli na Slovenskem ukvarjati z modrotiskarstvom kaj dosti pred 19. stoletjem. Na splošno so naši najmočnejši modrotiskarski obrati manufakturnega značaja delali z večjo močjo v prvi polovici 19. stoletja, ko so tiskali večje količine domačega, navadno prinešenega blaga, platna za kmečke potrebe ali pa tudi že bombažnega blaga.
Kot omenjajo obrtni in industrijski zgodovinarji,[27] je bila v prvi polovici 19. stoletja pomembna rokodelska delavnica, barvarna in modrotiskarna v Tržiču v družini Peharcev pri Firbarju, kot podobno poimenujejo tudi drugod po Sloveniji barvarske in modrotiskarske obrate.
Tako je Jožef Peharc (1790—1856) na ljubljanski obrtni in industrijski razstavi leta 1844 razstavil 25 kosov svojih manufakturnih izdelkov. Poročila o tej razstavi pravijo, da je bil v čisti izdelavi ter živih pristnih barvah in odlični apreturi nedosegljiv. Peharc je izdeloval blago, ki je po svoji cenenosti konkuriralo po vsej avstro-ogrski monarhiji, na posebni napravi z barvnimi valji pestrih vzorcev. O precejšnji proizvodnji priča poročilo za sredino 19. stoletja, ko je omenjeni mojster izdelal letno nad 15.000 kosov barvaste in tiskane kotenine, ki so jo na hitro razprodali po alpskih krajih in tudi po Primorju.
Druga pomembna družina tekstilnih mojstrov v Tržiču, ki je zakladala tako mestne kot kmečke prebivalce, je bila družina Polak. Med njimi velja omeniti Gašperja

[25] Isti za Poljansko dolino 1972 in 1973 (Predgrad).
[26] Blaznik Pavle, Škofja Loka in loško gospostvo (973—1803), Škofja Loka 1973, str. 273.
[27] Cit. pod opombo 3, 4.

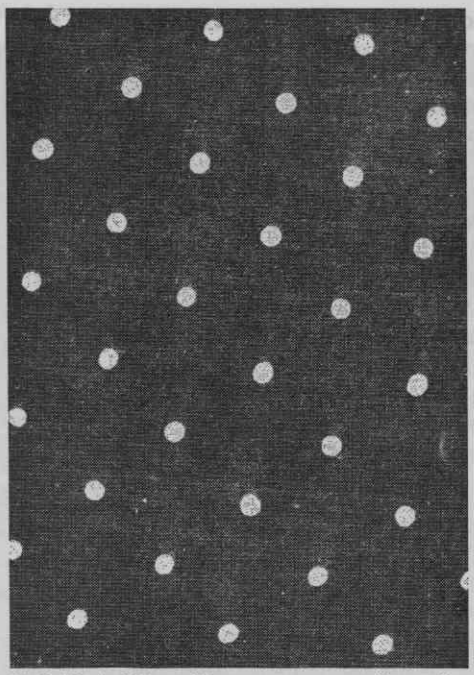

Sl. 3. Modrotiskano blago, vzorec za moško srajco, Vitanje okoli 1930

Sl. 4. Modrotiskano blago, vzorec za ženske obleke, Vitanje okoli 1930

Sl. 5. Modrotiskano blago, vzorec za moško srajco, Vitanje okoli 1930

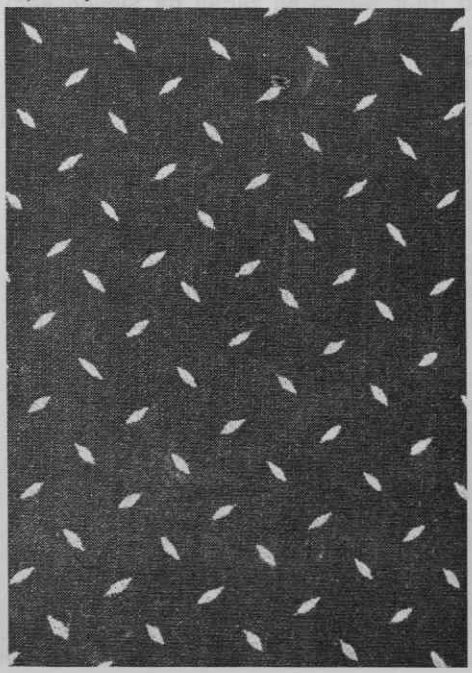

Sl. 6. Modrotiskano blago, vzorec za moško srajco, Vitanje okoli 1930

Polaka (1800—1880), ki je kot usnjarski pomočnik prepotoval vso Nemčijo in delal več let v tovarni kotenine C. A. Mann v Berlinu, kjer se je tudi izučil tkalstva, barvarstva in apretiranja. V hiši, kjer je danes tržiški muzej, je ustanovil manufakturo kotenine in barvarno. Tudi on je leta 1844, obenem s Peharcem, na ljubljanski obrtni razstavi predstavil svoje izdelke. Za ilustracijo naj o razstavi citiramo poročilo Bleiweisovih Kmetijskih in rokodelskih novic, ki pravi, »da je Karel Polak, fabrikant in farbar v Tržiču, umeten mojster svojega rokodelstva, so nam lično farbani višnjevi pavolniki in pertene rute očitno pokazale«. In nadalje o obeh razstavljalcih: »Veliko tavžent vatlov imenovanega pavolnika ta dva mojstra na leto izdelata in s svojo robo kmetice cele kranjske dežele in drugih bližnjih krajev oblačita. V hvalo teh dveh mojstrov še tole pristaviti, da so že večkrat Nemci in Čehi si veliko prizadevali enako blago izdelovati, toda imenovana mojstra sta jih vselej prekosila.«
Obe manufakturi sta prenehali obratovanje okoli leta 1900.
Čeprav se že sredi 18. stoletja omenja barvarski mojster Lovro Pirc, ki je delal v Kranju in je njegovo delo nadaljeval njegov sin Andrej, je doživelo barvarstvo in verjetno tudi v tem času vpeljano modrotiskarstvo večji vzpon šele za Metoda Pirca (1866—1891). O uspešnem poslovanju pričajo zajetne knjige. Pirčeve izdelke so naročali iz vseh večjih slovenskih mest, največ iz Ljubljane. Naročila pa so prihajala v veliki meri tudi z Dunaja, iz Prage, Trsta, Linza in Celovca in drugih avstro-ogrskih mest. Še leta 1895 so, kot razberemo iz skrbno vodenih zvezkov o poslovanju obrata, pretežno barvali kotenino v črno in višnjevo barvo, ko so kmetje prinašali v barvanje rute, obleke, nogavice itd. Verjetno pa so tudi še v tem času po želji tiskali domače platno.
Več kot stoletje uspešno delujoča barvarna in tiskarna, ki je zakladala s svojimi črno barvanimi ali modro potiskanimi izdelki tudi precejšen del ženskih samostanov po monarhiji, je prav tako morala prenehati obratovanje 1922. leta zavoljo konkurence cenenih tovarniških izdelkov. Mogočna »monga« in »preša« iz konca 18. stoletja, ki sta še ohranjeni, obenem s knjigami in posameznimi modeli za tiskanje, pričata o obratovanju te delavnice.
Za izdelki tržiških in kranjskih mojstrov ni zaostajala modrotiskanina škofjeloških barvarjev in tiskarjev. Pretežno v prvi polovici 19. stoletja je v Škofji Loki obratovalo v predmestju Karlovec kar 6 barvarjev. Med njimi srečamo imena Martin in Anton Sušnik, Jakob Vilfan in najpomembnejše med njimi Jurija Pokorna (1800—1875), ki je imel v Loki največjo barvarsko delavnico in je tudi najdlje časa delal. Kot po nekaterih drugih krajih, se je tudi tukaj še danes ohranilo domače ime »pri Firbarju«.
Medtem ko se je tržiški mojster Polak priučeval tej obrti v Nemčiji, se je Jurij Pokorn izučil na Češkem, o čemer priča učno pismo iz leta 1872, izstavljeno v Schenkenfeldu, kjer je bil štiri leta barvarski pomočnik pri mojstru Alojziju Gerbecu. Pomagala sta mu dva pomočnika z Moravskega. Jurijevi nasledniki so med prvo svetovno vojno prenehali obratovanje, ko so tudi kmetje s Črnega vrha nad Polhovim Gradcem, ki so najdalje prinašali domače platno v delo, opustili pridelovanje platna.
Navedli smo le nekaj pomembnejših večjih barvarskih in modrotiskarskih obratov, statistična poročila o obrteh na Kranjskem iz druge polovice 19. stoletja, v katerih so navedeni tudi podatki o gornjih delavnicah, pa pričajo, da se je ukvarjalo z barvarstvom še sredi 19. stoletja precej več mojstrov. Vendar moramo ta poročila upoštevati le do določene mere. Pod imenom »barvarjev« so

zagotovo upoštevani tudi modrotiskarji, vendar ni nujno, da se je vsak barvar ukvarjal tudi z modrotiskarstvom. Saj premoremo podatke — celo za večje barvarske obrate, ki so delali v 19. stoletju — da so se pretežno ukvarjali z barvanjem in so tiskali tako rekoč le »po želji«.[28]

Tako je bilo leta 1852 registriranih na območju Kranjske kar 48 barvarjev, ki so bili razporejeni po večjih in manjših krajih, kot so Ljubljana, Tržič, Škofja Loka, Kranj, Idrija itd. Leta 1870 jih je bilo v vsem zborničnem okraju 36, čez dve leti 30 in 1880 samo še 24 in sicer v okraju Ljubljana (3), v Vipavi (1), v Račah (1), v Kranju (1), Loki (3), Tržiču (1), Ljubljana okolica (1), Litiji (1), Idriji (2), Kranjski gori (3), Radovljici (3), Novem mestu (1), Brdu (1), Kamniku (2).[29]

Primerjava skupnega števila barvarjev nam pokaže, da je malo manj kot v treh desetletjih opustilo barvarsko obrt kar 24 registriranih obrtnikov. To vsekakor priča, da se je poraba barvanega in tiskanega domačega platna in kotenine zmanjšala, ker so se čedalje bolj uveljavljale industrijsko izdelane tkanine.

Po drugi strani pa so nam omembe v literaturi, predvsem pa terenska raziskovanja pokazala, da je proti koncu 19. in še na prehodu v 20. stoletje delovalo na Slovenskem še nekaj več barvarskih obratov; ti so večidel tiskali vzorce na prineseno domače platno, ki so ga v tem času še izdelovali po okoliških, predvsem hribovskih vaseh. Večinoma pa ti obrati niso imeli značaja večjih obrti, saj so se ukvarjali dodatno še s kmetijstvom in zato po drugi strani tudi niso bili vedno registrirani kot obrtniki.

Prav te delavnice — v njih so barvali in tiskali domače platno ali pa tudi kupljeno blago, ki so ga prinašali domačini, večidel le priučeni »obrtniki«, ki so se morali dodatno ukvarjati še s kmetijstvom, ker jim barvarstvo ni dajalo dovolj rednega zaslužka — so do zadnjega krile potrebe tistih, največkrat hribovskih naselij, kjer so še nekaj let po prvi svetovni vojni sejali in predelovali lan za domače platno, namenjeno barvanju in tiskanju.

Med temi je bila nedvomno najpomembnejša Hofbauerjeva Firbarija v Vitanju, ki je prenehala obratovati med prvo svetovno vojno. Barvar in tiskar Hofbauer se je preselil v Vitanje iz Mozirja okoli leta 1884, kjer je imel tako kot v Vitanju tudi delavnico (obrat) za valjanje sukna in raševine. Platno in kotenino je barval še njegov sin, kot smo omenili, nekako do pred prve svetovne vojne, ko so ljudje začeli vedno bolj kupovati blago od potujočih kramarjev, ki so po vaseh prodajali vse mogoče, kajpada tudi upoštevani, tovarniško izdelani »druk«. Kot pomni sedanji lastnik, so najdlje nosili platno v barvo in tiskanje kmetje iz hribovskih vasi in okolice Slovenj Gradca.

Okoli 200 ohranjenih modelov za tiskanje priča, da je Hofbauerjeva firbarija, ki je sicer delala le za okoliške in nekaj bolj oddaljene odjemalce, premogla toliko vzorcev kot večji obrati. Nekaj češke literature, ki jo še vedno hrani Hofbauer, pa priča, da so se barvarji izpopolnjevali tudi s tujimi priročniki.[30]

Proti koncu 19. stoletja je delal, kot priča izročilo, v Mozirju barvar in tiskar Pepelnjak, ki je predvsem kupoval rjavo kotenino, jo ustrezno pobarval in potiskal, nato pa prodajal kmeticam za delovne »firtohe«, predpasnike.[31]

[28] Kobe-Arzenšek, o. c., str. 20.

[29] Podatki povzeti po Statischer Bericht der Handelns- und Gewerbekamer für das Kronland Krain (zu Laibach) in Jahre 1852. Laibach 1853 — isti, za 1870, Ljubljana 1870 — isti za 1880 (str. 446).

[30] Makarovič, TZ za Vitanje, 1973.

[31] Isti, Mozirje, 1973.

Platno so nadalje barvali in tiskali, kot omenja Ložarjeva, tudi v Horjulu.[32] Starejši ljudje iz Slovenskih goric (Cuber) se še spominjajo, da so nekako do druge svetovne vojne nosili barvat domače platno v Središče ob Dravi.[33] Pri nadrobnejšem raziskovanju pa bi verjetno ugotovili še več barvarskih obratov, kar pa ne bi prineslo bistveno novih spoznanj.

3

O modrotiskarski dejavnosti mestnih in vaških obratov pričajo ohranjeni modeli za tiskanje, vzorčniki in druge modrotiskarske in barvarske priprave. Muzejske zbirke v Ljubljani, Škofji Loki, Tržiču, Kranju hranijo okrog 400 modelov, ki so pripadali delavnicam iz Škofje Loke, Tržiča, Kranja, Vitanja in Motnika.

Vzorce predstavljajo zelo priljubljene pike, ter bolj ali manj stilizirani rastlinski motivi in geometrični liki, največkrat vkomponirani v vijuge ali proge. Na podlagi popolnejših zbirk modelov iz Škofje Loke, Vitanja in Tržiča moremo sklepati, da so v vsakem barvarskem obratu, kjer so se ukvarjali tudi s tiskanjem, premogli poleg preprostejših modelov za tiskanje tudi bogatejše. Čeprav zatrjujejo potomci barvarjev, da so bili najbolj priljubljeni bolj preprosti vzorci, nam število ohranjenih modelov priča ravno nasprotno. Verjetno pa je, da so za prodajo namenjeno blago tiskali z bogateje ornamentiranimi modeli.

Čeprav imamo podatke, da so barvarji sami izdelovali modele in da se je v Tržiču naselil verjetno sredi 19. stoletja modlar Anton Berger, »v čigar družini so izdelovali modele z rožnatimi vzorci za tiskanje blaga«,[34] se ne moremo pridružiti domnevi, da so modele izdelovali pri nas. Izdelovanja lesenih modelov bi se kak domačin morda še lotil, za modele s kovinskimi zatiči in vložki pa so bili potrebni prav posebni stroji, ki jih pri nas nikjer ne zasledimo. Po drugi strani so vsi modeli, ki jih hranijo muzeji iz raznih krajev, povsem enaki in tako je verjetnejša domneva, da so k nam prihajali od drugod, iz enega ali istega središča.

Tudi na Slovenskem so tiskali z modeli treh vrst. Med preprostejše in najbrž tudi starejše, ki so jih rabili sicer tudi še v 19. stoletju, sodijo leseni modeli s skromnejšimi vzorci. Na splošno pa so v 19. stoletju po vseh delavnicah prevladovali modeli, katerih vzorci so sestavljeni iz medeninastih igel, zatičev in trakov ter redkeje modeli, sestavljeni iz medeninastih in lesenih ornamentov. Enako kakor tuji modeli imajo tudi slovenski na vogalih zabite medeninaste žebljičke, ki puščajo po blagu točke, po katerih nadaljuje tiskar vzorec. Prav tako je večina modelov označena s številko vzorca, le posamezni imajo vrezani začetnici lastnika ali izdelovalca.

Modele so izdelovali iz trdnega, nevlaknatega, običajno hruškovega lesa. Ploskev modela, ki se je ravnala po širini platna oziroma bombažnega blaga, meri približno 18 do 22 cm, s čimer je bilo s trikratnim pritiskom modela prekrito blago po širini. Med modeli je tudi nekaj manjših, podolgovatih in namenjenih za tiskanje bordur na ženskih rutah in culah. Barvar Gašper Polak iz Tržiča je

[32] Ložar, o. c. str. 63.
[33] Makarovič, TZ, cit. pod op. 21.
[34] Mohorič, o. c. str. 13.

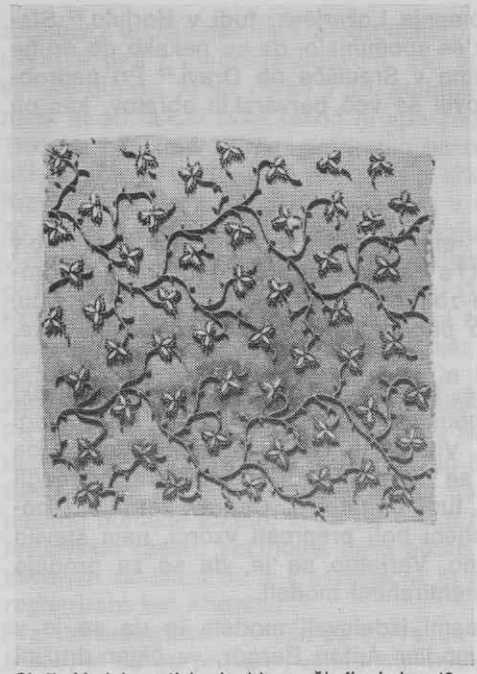

Sl. 7. Model za tiskanje blaga, Škofja Loka, 19. stoletje, SEM 1728

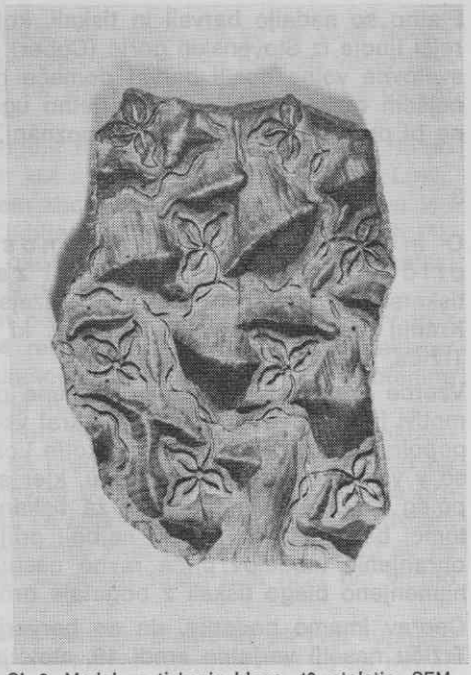

Sl. 8. Model za tiskanje blaga, 19. stoletje, SEM 2073

Sl. 9. Model za tiskanje blaga, Vitanje, 19. stoletje, SEM 9603

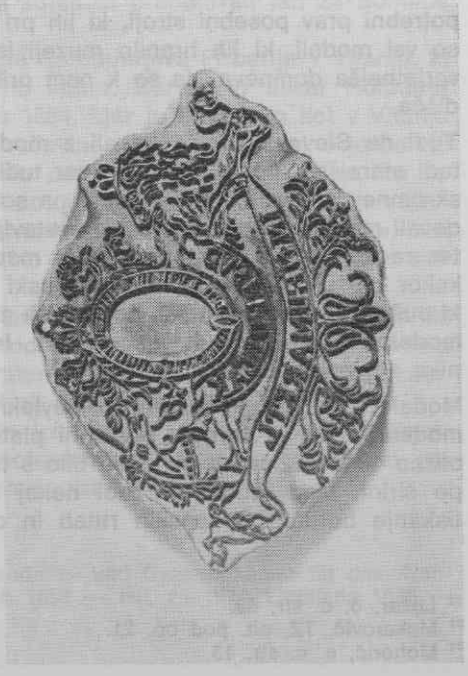

Sl. 10. Model za tiskanje blaga, Tržič, 19. stoletje

označeval svoje izdelke z zaščitnim znakom, o tem nam priča ohranjeni model z njegovim imenom.[35]

4

Ker so se barvarji, »firbarji ali ferbarji«, največkrat dodatno ukvarjali še s kmetijstvom, so bile modrotiskarske delavnice, »ferbarije«, situirane v sklopu kmečkih domačij (Vitanje, Žiri) ali pa so bile tudi mogočne samostojne manufakturne zgradbe (Kranj, Tržič). Temu primerno je bila nameščena tudi »munga« za likanje pobarvanega in potiskanega blaga. Do danes sta se ohranili edinole mungi v Kranju in Vitanju. Barvar je imel za munganje in dovažanje materiala lastne konje. Pri večjih obratih je zaposloval tujo, pri manjših pa domačo delovno silo. Prav tako so imeli pri večjih obratih na enem koncu hiše posebno, naprej molečo streho z lesenim grebenom, »grabljami«, za sušenje pobarvanega blaga (Škofja Loka). Pri drugih, največkrat manjših obratih, so blago sušili na rantah pred hišo (Vitanje). V delavnici so bile navadno ob kotlih in mizah za tiskanje nameščene še police za modele, mizica za rezervo, tudi »pop« imenovano, na stropu pa so bili drogovi za obešanje potiskane tkanine. Barvarna v Škofji Loki je imela za tiskanje platna poseben prostor, »drukarco«.

Kolikor moremo ugotoviti, so barvarji na Slovenskem tiskali na dva načina. V začetku 19. stoletja, ponekod pa tudi še v 20. stoletju, so barvali in tiskali na »rezervni postopek«. Tako so na belo tkanino najprej nanesli z modelom »rezervo«, nekakšno kašasto lepilo, nakar so blago, ko se je poprej posušilo na rantah, modro pobarvali. V vodi raztopljeno modro indigo barvo so imeli v »kipi«, kamnitem kotlu. Blago so barvali tako, da so naravnali 25 metrov dolgo blago na železen obroč »ram«, nakar so ga s pomočjo škripca spuščali in dvigali iz barve. Po manjših obratih so blago posušili kar na škripcu in so ga potem namakali v žvepleni kislini, razredčeni v primernem razmerju z vodo, da je odpadlo lepilo in se je pokazala lepa modra barva hkrati z vzorci.

Po drugem postopku so tiskali barvne vzorce neposredno na platno. Tudi tukaj so imeli za enakomerno nanašanje lepila na model globoko mizico, ki je imela dno obloženo s povoščenim platnom ali usnjem. Vanjo so nalili lepilo — barvarji so uporabljali različne recepte za pripravljanje lepila — v katerega je barvar pomakal model in ga pritiskal na blago. Pri drugem postopku so najprej blago modro pobarvali, nato so šele tiskali vzorce. Če so hoteli dobiti bele vzorce, so tiskarski barvi dodali snovi, ki so razkrojile osnovno barvo tkanine, to so bile brezbarvne, v vodi topljive snovi, ki so jih pri kasnejšem pranju odstranili s tkanine. Pestrejše vzorce pa so dobivali tako, da so dodali barvilo, obstojno proti jedkim sredstvom. Svetlejše vzorce na temni podlagi so dosegli s tem, da so tiskarski barvi dodali manjšo količino jedkih snovi da se osnovna barva ni povsem uničila.

Tako obdelano blago so sušili na že omenjenih grabljah na hiši ali pa na rantah pred hišo. Nato so blago še »majstrali v štirki«, namakali v škrobu, sestavljenem iz lima, sode, moke in nekaj zrn modre galice, ga spet posušili in ga končno zlikali, »zmangali na mungi, na mongi«, kot imenujejo leseno pripravo z velikim vretenom za glajenje potiskanega platna. Vreteno je poganjala živina ali pa ljudje.

[35] Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani, model (s. n.), sl. 10.

Zmangano blago so barvarji nato zmerili in navili na palico. Starejši barvarji so še konec 19. stoletja merili na laket (1,20 m), mlajši pa že na metre. Zaslužek je bil samo od barvanja in tiskanja blaga, ker so kmetje sprva prinašali le doma izdelano platno, kasneje pa so barvarji sami kupovali bombažno blago, ga barvali in so nekaj malega zaslužili tudi s preprodajo blaga.

Tako kot na Češkoslovaškem in v Nemčiji so bile tudi na Slovenskem modrotiskarske delavnice dveh vrst: prve so obratovale pretežno v 19. stoletju v večjih krajih in so imele značaj manufakturniških in tovarniških obratov z dolgoletno barvarsko tradicijo še iz 17. stoletja (Tržič, Kranj, Škofja Loka), druge pa so nastale večinoma po vaseh in manjših trgih v drugi polovici 19. stoletja, ko so velike že ponehavale obratovati. Zavoljo še živečega platnarstva je potreba po barvanju in tiskanju zlasti v odročnejših krajih še vedno obstajala (Žiri, Vitanje). Te delavnice so torej zadovoljevale potrebe kmečkega porabnika, bližnjega in tudi bolj oddaljenega. Večji modrotiskarski obrati so svoje izdelke prodajali tudi v tujino.
Medtem ko so večji barvarski obrati prenehali obratovati v glavnem že ob koncu 19. stoletja, so manjše delavnice opustile izdelovanje modrovine med prvo svetovno vojno. Tudi tem so takrat kmetje prenehali prinašati blago v barvanje in tiskanje, po drugi strani pa je postalo tiskanje platnenega in bombažnega blaga v primerjavi z industrijskim, po hitrejšem postopku izdelanim blagom — predrago.
Na osnovi medsebojnih primerjav moremo trditi, da so se naše modrotiskarske delavnice razvijale pod močnim avstrijskim in češkoslovaškim vplivom, o čemer pričajo enaki ali podobni vzorci in izdelovalni postopki, nadalje spričevala obrtnikov, ki so se izpolnjevali ali priučevali tej obrti v omenjenih deželah ter končno tudi ohranjena strokovna literatura, izvirajoča s Češkoslovaškega ali Avstrijskega. Kljub temu pa pomeni pred desetletji na Slovenskem zamrlo modrotiskarstvo v primerjavi s češkoslovaškim, kjer se je ohranilo do današnjih dni, zanimivo, čeprav še skoraj neobdelano poglavje tekstilne dejavnosti na Slovenskem.

Zusammenfassung

Blaudruck in Slowenien

Wie in der Tschechoslowakei und in Deutschland gab es auch in Slowenien zwei Arten von Werkstätten. Die einen arbeiteten überwiegend im 19. Jahrhundert in größeren Orten; sie hatten den Character von Manufaktur- und Fabrikbetrieben mit langer Färberei-Tradition, die bis ins 17. Jahrhundert zurückreicht (Tržič, Kranj, Škofja Loka). Die anderen entstanden größtenteils auf dem Dorfe oder in kleinen Marktflecken in der Mitte des 19. Jahrhunderts, als die großen bereits allmählich geschlossen wurden. Da aber die Herstellung von Leinen noch immer existierte, brauchte man in entlegenen Orten noch immer Färbereien und Druckereien (Žiri, Vitanje). Sowohl die eine als auch die andere deckten den Bedarf des bäuerlichen Verbrauchers in der Nachbarschaft und auch in entfernteren Gebieten. Größere Blaudruckbetriebe verkauften ihre Erzeugnisse auch ins Ausland.

Während die größeren Blaudruckbetriebe vornehmlich bereits Ende des 19. Jahrhunderts ihre Arbeit einstellten, hörten die kleinen Werkstätten erst während des I. Weltkriegs auf, Blaudruckwaren herzustellen. Auch hier also brachten die Bauern ihre Stoffe nicht mehr zum Färben und Drucken. Andererseits wurde das Bedrucken von Leinen und Baumwolle im Vergleich zu den industriell in schnelleren Verfahren hergestellten Stoffen zu teuer. Aufgrund der Vergleiche kann behauptet werden, daß sich unsere Blaudruckwerkstätten unter dem starken österreichischen und tschechischen Einfluß entwickelten. Davon zeugen gleiche und ähnliche Muster oder Herstellungsverfahren, ferner Zeugnisse von Handwerkern, die in den genannten Ländern ihre Kenntnisse erwarben oder erweiterten, und schließlich auch die erhaltene, aus Österreich und der Tschechoslowakei stammende Fachliteratur. Trotzdem stellt dieses vor Jahrzehnten in Slowenien ausgestorbene Blaudruckgewerbe im Vergleich mit dem der Tschechoslowakei, wo es bis auf den heutigen Tag erhalten geblieben ist, ein interessantes, obwohl noch nahezu unbearbeitetes Kapitel der Textilbearbeitung in Slowenien dar.

Gostilna Pri Raci, Celovška cesta, pred prvo svetovno vojsko. Originalna razglednica

Tanja Tomažič

Gostilne v Šiški

Od okrog 1900 do začetka druge vojske

Uvod

Sestavek želi prikazati gostilne in gostilniško obrt v severozahodnem delu Ljubljane od konca 19. stoletja do začetka druge vojske. Zajete so gostilne po današnji Celovški cesti od železniškega prelaza čez progo Ljubljana—Trst do gostilne Pri slepem Janezu, po Vodnikovi, Šišenski in Podutiški cesti ter lokali v ulicah vzhodno od Celovške ceste do gorenjske železniške proge, torej na prostoru nekdanjih občin Spodnje in Zgornje Šiške.

Poleg različnih podatkov o gostilniških lokalih (razširjenost in spremembe števila lokalov v obravnavanem obdobju, vpliv gospodarstva in gospodarskih razmer na nastanek ali ukinitev lokala, pojav različnih vrst lokalov in podobno) je namen sestavka predvsem prikazati, kaj so obiskovalci iskali v lokalih, kaj in kako so jim gostilničarji ustregli. Prav tako želi sestavek vsaj osvetliti pojav gostilničarja, lastnika ali najemnika, njegov poklic in veljavo v okolju, v katerem je živel. Pri zbiranju podatkov sem bila v glavnem vezana na ustno izročilo starejših prebivalcev Šiške, gostilničarjev in konsumentov.[1]

Sestavek ne omenja podatkov o stroških in zaslužkih, ki bi sicer največ povedali, koliko so ljudje porabili v gostilni, koliko svojega zaslužka so odmerili za tovrstne zabave. Ker sem bila vezana na današnje intervjuje, je razumljivo, da ne bi bili vedno natančni, saj si takih podatkov pač nihče ni redno zapisoval. Poleg tega pri nobenem nekdanjem gostilničarju nisem več zasledila pisanih virov (blagajniške in knjigovodske knjige, zadolžnice in podobno) o denarnem prometu.

Poleg ustnega izročila sem uporabljala še arhivske podatke bivših občin Zg. in Sp. Šiška iz Mestnega arhiva Ljubljane (Zgodovinski arhiv mesta Ljubljane), pri pregledu starejših časopisov pa različne oglase in sestavke, predvsem o društvenih prireditvah v stari Šiški.

Kratek oris gostiln v Šiški od konca 19. stoletja do začetka druge vojske

Pred letom 1900 so bile najstarejše gostilne na severnem robu Ljubljane postavljene ob današnji Gosposvetski cesti in so se orientirale predvsem na gôste, ki so potovali po gorenjski cesti. To so bile obcestne gostilne, tako imenovana postajališča,[2] kjer so se ustavljali prevozniki, poštne kočije in kmetje, ki so vozili

[1] Seznam pripovedovalcev:
Ljudmila Vrhovec, r. 1914, hči gostilničarke; Greti Hubad, r. 1891, natakarica pri Keršiču; Janez Pogačar, r. 1915, gostilničar Pri Mirtu; Tomo Kosi, r. 1893, gostilničar; Marija Marinko, r. 1910, kmetica; Franc Kovačič, r. 1883, upokojeni poštar; Katarina Klanšičar, r. 1889, gostilničarka; Frančiška Babnik, r. 1922, hči gostilničarja; Franc Klanšičar, r. 1891, gostilničar; Marija Habjan, r. 1898, gostilničarka; Fani Kavčič, r. 1893, gostilničarka; Julka Kosirnik, r. 1902, hči gostilničarja; Pavle Kovič, r. 1899, dramski igralec, član čitalnice; Alojz Brecelnik, r. 1883, mesar; Franc Lunka, r. 1890, železokrivec; Albin Omejc, r. 1893, uslužbenec; Mara Eržen, r. 1910, tajnica Gostilničarske zadruge; Miha Šušelj, r. 1888, gostilničar; Ivan Matevžič, r. 1883, železničar; Jože Černe, r. 1884, kmet; Anton Franetič, r. 1884, sodnijski uslužbenec; Lojzka Cek, r. 1903, uslužbenka, hči železničarja; Ivanka Lunka, r. 1886, natakarica; Janez Martinc, r. 1900, gostilničar; Angelca Brecelnik, r. 1915, uslužbenka, hči mesarja.

[2] Staroslav (Ivan Vrhovnik), Gostilne v stari Ljubljani, Popravljen in pomnožen ponatis iz »Jutra«, 1926, str. 8.

pridelke na ljubljanski trg. Zato so imele skoraj vse te gostilne velika dvorišča za dovoz vozov in hleve, da so lahko opravili tudi živini. Če bi danes še stale, bi gostilne pri Figovcu, Pri levu in Pri novem svetu bile že v središču mesta.
Gostilne od železniške proge Ljubljana—Trst proti Gorenjski so bile mlajše od omenjenih, a so se pred koncem stoletja še vedno vzdrževale predvsem s kmeti, živinskimi mešetarji in prevozniki. Kljub temu, da je bila doba prevozništva že v zatonu, se jih zdajšnji pripovedovalci še zmeraj spominjajo kot furmanskih gostiln. Podobne so bile v tem času krčme po današnji Vodnikovi in Podutiški cesti.
Šiška je bila ob koncu stoletja severozahodno obrobje Ljubljane, njeni prebivalci pa v večini še kmetje in obrtniki. Kljub relativno majhni oddaljenosti od mesta so še dolgo časa vztrajali pri »šišenski« pripadnosti.[3]
Staro središče vaške Sp. Šiške je bila Jernejeva cesta, današnja ulica M. Majcna. Povezavo z mestom in Gorenjsko so imeli po današnji Celovški cesti.
Vzporedno z naraščanjem prebivalstva in s pozidavo prejšnje obdelovalne zemlje je prihajalo do večjih sprememb tudi v družbeni strukturi Šiškarjev. Novi naseljenci so bili službeno v veliki večini vezani na Ljubljano.[4]
Naselitveni razvoj je povzročil poleg vseh drugih tudi opazne spremembe pri gostinskih lokalih. Tip gostilne se je spreminjal, kakor so to zahtevale nove razmere in novi gostje.
V Šiški so v obravnavanem obdobju poznali glede na pretežno večino obiskovalcev: kmečke, furmanske, napol meščanske in delavske gostilne. Njihovo število se je v tem času nekajkrat spremenilo, vendar pa je do najizrazitejše kvantitativne spremembe prišlo šele po koncu druge vojske, ko so jih skoraj vse zaprli, le nekaj se jih je obdržalo kot podržavljeni obrati.
Ob koncu 19. stoletja so bili vojaki — računajmo na njih kot na prebivalce Ljubljane — stalni obiskovalci šišenskih gostiln. Do začetka prve vojske so ob sobotah, nedeljah in praznikih zahajali v Šiško vojaki iz vse Ljubljane: kanonirji iz topniške kasarne, 27. pešpolk iz belgijske kasarne in brambovci (landverovci) iz poljanske kasarne. Doba furmanstva in poštnih kočij je bila mimo, zato so se bili gostilničarji prisiljeni preusmeriti na drugačne vrste gostov, če so še hoteli računati na večji zaslužek. Tako so v gostilnah uvedli stalne sobotne in nedeljske plese, da so z njimi privabili vojake in njihove spremljevalke, služkinje in delavke iz Ljubljane. Gostilne, ki jih je zajel ta »vojaški val«, so bile večinoma v Sp. Šiški, ob Celovški cesti in v začetku Vodnikove: Pri Keršiču (bivši Oraš), Pri Reininghausu, Pri Kankretu, Pri Anžoku (kasnejši Lasan), Pri Šternu. Pri domačih prebivalcih ti lokali niso imeli posebnega ugleda. O precej razburljivem obdobju z vojaščino priča tudi to, da so bile vse te gostilne znane po stalnih prepirih in pretepih med vojaki in civilisti.

[3] Še leta 1922 se je 23 šišenskih posestnikov in obrtnikov pritožilo na občinski odbor občine Zg. Šiška, češ da nočejo priključitve občine Zg. Šiška k občini ljubljanski, »... in to iz upravičenih razlogov, ker je občina povečini kmečka in obrtniška in nečemo prevzeti davčnih bremen in drugih obveznosti, katere bi potem nosili.« (Mestni arhiv Ljubljane, Zgodovinski arhiv mesta Ljubljane, Občina Zg. Šiška, PO II, fasc. 11.)

[4] Leta 1932 je občinsko načelstvo občine Zg. Šiška prosilo Ministrstvo prosvete v Beogradu, naj bi jim dovolilo obdržati meščansko šolo v Zg. Šiški in pri tem navedlo, da »... tvorijo prebivalstvo občine po poklicu mali kmetovalci, mali obrtniki, mali trgovci, nižje uradništvo, državni železničarji, poštarji itd., ter navadni delavci.« (Mestni arhiv Ljubljane, Zgodovinski arhiv mesta Ljubljane, Občina Zg. Šiška, PO II, fasc. 12.)

Seveda pa so poleg vojakov prihajali v tem času v Šiško tudi drugi gostje iz Ljubljane. Najbolj pogostni so bili nedeljski izletniki, ki so se po dolgi poti še za dne ustavljali po gostilniških vrtovih. Šiška je takrat še pomenila ravno pravšen cilj za nedeljsko pešačenje. Ko so podaljšali tramvajsko progo proti severu (1933), so se izletniške postojanke pomaknile še malo dlje.

Nekatere starejše gostilne (odprte sredi 19. stol.) v Sp. Šiški, v glavnem ob Celovški cesti, so se torej v začetku 20. stoletja že začele počasi spreminjati iz kmečkih in furmanskih v napol mestne in se pri tem opirale delno na domače in delno na ljubljanske goste.

Po obrobnih delih (levo in desno od Celovške ceste) so bile gostilne v tem času v glavnem navezane na domačega šišenskega obiskovalca.

Ljubljančani niso, razen redkih izjem, nikoli zahajali v manjše šišenske lokale. Vzhodno od Celovške na Vodnikovi cesti so bile posebno znane gostilne: Pri Maleziju (Weiss), Pri birtu (Pavšič), Pri Zajcu, Pri Matjanu (Kamnita miza), Pri Černetu (Burgar). Obiskovali so jih kmetje, delavci in prevozniki. Nekatere od teh starejših gostiln so se kasneje z menjavo gospodarjev bolj ali manj uspešno prilagodile novim gostom.

Gostilne, ki so še po letu 1920 lahko računale s kmečkimi obiskovalci, so bile okrog Jernejeve ceste, tam, kjer so bile postavljene hiše največjih spodnješišenskih kmetov.

Po ustnem izročilu se zdi, da si je večina gostilničarjev v tem času iz svojih lokalov prizadevala ustvariti čim bolj mestno gostilno. Na prvem mestu so bili tu lastniki ali najemniki lokalov po Spodnji Šiški, ki je bila mestu najbližja. Merilo za kvaliteto gostilne pri gostilničarjih in pri domačinih (četudi lokala niso obiskovali) je bilo število gostov iz mesta in poklici. Tu so šteli predvsem obiski med tednom. Gostilne, o katerih še danes govore, da so imele »boljše« goste (to ni pomenilo več samo Ljubljančana, biti je moral zdravnik, profesor, advokat ali vsaj uradnik), so bile okrog leta 1900: Pri Keršiču, Pri Ančniku, Pri Seidlu.

Ko se je razlika med mestom in obrobjem izgubljala, se je hkrati zgubljala tudi med domačim in mestnim obiskovalcem; podobna merila po poklicih pa poznamo navsezadnje še danes, tudi pri gostilniških gostih.

Po prvi vojski se položaj šišenskih gostiln ni bistveno spremenil. Število je v dvajsetih letih ostalo približno enako, prav tako je bilo z obiskovalci, le da so se morale gostilne, prej znane po svojih plesih, posloviti od vojaških gostov. Med prvo vojsko seveda lokali niso imeli toliko obiskovalcev, vendar jih še niso zapirali. Prvi pojav, ki je pokazal v začetku dvajsetih let na težje gospodarske razmere, je bil pogostnejše menjavanje lastnikov ali najemnikov. Vsakokratni gostilničar je skušal dvigniti svoj lokal, vendar je to le maloštevilnim uspelo.

Še težji položaj pa je nastal ob koncu dvajsetih in v začetku tridesetih let, ko so iz dobro obiskanih gostiln z dobro kuhinjo in postrežbo počasi nastajali lokali, ki so jih obiskovali samo še zaradi pijače.

Največje spremembe so doživeli lokali vzhodno od Celovške ceste proti gorenjski progi. Prejšnje kmečke gostilne so postale gostiteljice delavcev, ki so v vedno večji meri poseljevali ta del. Na tem koncu najdemo dve gostilni, o katerih danes vedo povedati, da sta bili »socialistični in delavski«: Celarc in Šlibar.

Po letu 1920 so se v Šiški precej naseljevali Primorci, ki so sestavljali prave kolonije in so tudi v novem okolju obdržali občutek pokrajinske pripadnosti. Poleg tega se jih je veliko zaposlilo pri železnici, tako da so imeli tudi skupne

Gostilna Pri Kankretu, Celovška cesta, pred prvo svetovno vojsko.

Gostilna Pri Pavšiču, Vodnikova cesta, pred prvo svetovno vojsko. Originalna razglednica

službene interese. Prav Primorci so ustvarjali v teh gostilnah precej čvrsto jedro.

Po statističnih podatkih je bilo v Sloveniji leta 1922 5604 gostinskih obratov, čez 10 let 6004, leta 1937 pa že 6228.[5] Podatek, da je bilo po letu 1930 kljub težjemu gospodarskemu položaju odprtih več novih gostinskih lokalov, je sprva malo nerazumljiv. Ko pa vidimo, da se nobeden teh lokalov ni obdržal dlje kot nekaj let, pogostoma celo le nekaj mesecev pod istim gospodarjem, nam postane jasno, da so si ljudje s pridobitvijo gostilniške koncesije skušali priskrbeti nekakšno eksistenco, ker niso mogli dobiti drugega dela ali ker je bila plača pri osnovnem poklicu premajhna. V tem času so v glavnem na novo odpirali manjše točilnice in tako imenovane »izkuhe«. Večinoma so računali na porabnike pijače.

Družabnost

Med letom so imeli v Šiški precej družabnih prireditev, ki so bile po svojem značaju zvezane z letnimi šegami, cerkvenimi prazniki ali z različnimi društvi, ki so v tem času obstajala. Vse te zabave in veselice so bile vedno povezane z gostilnami, pa naj so se tam začenjale ali pa nehavale.

Najbolj znan kmečki praznik v Sp. Šiški je bil žegnanje, na prvo avgustovsko nedeljo po svetem Jerneju. Imenovali so jo »komarjevo« nedeljo. S priljubljenostjo tega praznika v okolici Ljubljane se je lahko merilo samo še žegnanje pri svetem Roku v Dravljah. Na ta dan je bilo v Šiški »pol Ljubljane«. Od cerkve po Jernejevi cesti in po Celovški proti Ljubljani so bile druga zraven druge postavljene stojnice z lectom, lončenino, suho robo in podobno kramo, kakršno so prodajali ob semanjih dneh. Čez dan so imeli vsakršne parade, člani različnih društev (gasilci, Sokoli, čitalničarji in podobni) so nastopali v svojih uniformah in narodnih nošah. Prav tako je bila ta dan obvezna gasilska veselica. Za gostilničarje je bila »komarjeva nedelja« pravi božji blagoslov, saj so bili lokali po vsej Šiški ves dan polni. Zvečer so imeli plese tudi po »boljših« gostilnah, kjer so se jih običajno branili, npr.: Pri Keršiču.

Podobno kot na »komarjevo nedeljo« so bile videti šišenske ceste in gostilne vsako leto o pustu. Nekaj let so imeli organiziran celo karnevalski sprevod. Njegov pobudnik je bil obogateli obrtnik, kolar Keršič, ki se je priženil h gostilni. Imel je dovolj poslovnega duha in je vsakoletni pustni sprevod uporabil za reklamo svojih izdelkov: na začetek je postavil svoje na novo izdelane vozove, za njim so vpregli drugi Šiškarji in so peljali po Celovški do Dravelj in po Vodnikovi nazaj.

Za pusta so bile veselice po večjih gostilnah ob Celovški cesti naprej pripravljene, z najetimi muzikanti, po drugih lokalih pa kakor je naneslo, odvisno od dobre volje gostov in priložnostnega harmonikarja.

Največjo maškarado s plesom je prirejala šišenska čitalnica. Vsako leto so jo pripravili v eni izmed večjih gostiln ob Celovški cesti (Keršič, Reininghaus, Štern, Kankret). To je bila prireditev, ki se je najdlje obdržala, vse do sredine tridesetih let.

Prav številne so bile v tem času v Šiški prireditve, ki so vezane na različna

[5] Janko Traven, Dvajset let razvoja slovenskega obrtništva, Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 390.

društva. Kmetje, obrtniki in delavci so bili stalni obiskovalci veselic, ki so se zvrstile čez leto, pa naj so pripadale temu ali onemu društvu.
V obravnavanem obdobju je bilo v Zg. in Sp. Šiški uradno prijavljenih osem društev. Po namenu in strukturi članov so bila zelo različna. Vsa pa so vsaj enkrat na leto pripravila zabavo, kar je bil nemara tudi najvidnejši znak njihovega delovanja. Večinoma so bile to veselice, ki so si bile programsko zelo podobne, pripravili so jih navadno v gostilnah in so bile dostopne vsem obiskovalcem.
Najbolj delavna v tem smislu sta bila gasilsko društvo in čitalnica. Spodnja in Zgornja Šiška sta imeli vsaka svoje gasilsko društvo, vsako društvo pa po dvakrat do trikrat na leto zabavo: pred pustom, poleti na žegnanjsko nedeljo in oktobra ob trgatvi. Gasilske veselice so bile včasih tudi po kmečkih domovih, vendar pogosteje po gostilnah. Enkrat na leto so gasilci volili svojega predsednika, največkrat je bil to gostilničar.[6]
Nekoliko bolj neodvisna v izbiri lokalov je bila za svoje prireditve šišenska čitalnica. Njene zabave in predstave so bile po večkrat na leto in tako obiskovane, da se čitalničarji, kot pripovedujejo še danes, niso nikoli bali za obiskovalce. Na njihove predstave je hodilo tudi največ ljudi iz Ljubljane.
Nastopali so z gledališkimi enodejankami, s pevskim zborom z različnimi skeči in podobnim, za konec prireditve pa je bila »prosta zabava s plesom«, torej podobno kot pri gasilskih veselicah. Tudi gasilci so zmeraj pripravili še majhen kulturni program z nastopi pevcev, tamburaških zborov in podobno. V navadi so bila celo sodelovanja med posameznimi društvi, če le ni šlo za prehuda politična nasprotja. Gasilci in čitalničarji so si redno »posojali« pevske zbore in godbe.
Precej aktivno je bilo tudi šišensko sokolsko društvo (ustanovljeno 1902), ki je celo svoje telovadne nastope prirejalo na gostilniških vrtovih.
Druga društva (Katoliško slovensko izobraževalno društvo, Podružnica sv. Cirila in Metoda, Prosveta), ki so bila ustanovljena ob koncu 19. ali začetku 20. stoletja, so tudi prirejala društvene veselice po gostilnah, vendar manj pogosto in njihovo delovanje je po koncu prve vojske hitreje zamrlo. Še najbolj delavni sta bili v času med vojskama društvo Sokol in leta 1920 ustanovljeno društvo Valentin Vodnik.
Od vseh teh veselic in prireditev so imeli največ koristi gostilničarji. Razumljivo je, da se nihče ni branil dajati svojih prostorov za te namene. Levji delež pri vseh društvenih veselicah so pobrali lokali ob Celovški in Vodnikovi cesti.
Društva niso bila različna le po namenu, ampak tudi po svoji politični usmerjenosti. Glede na to, v katerih lokalih so bile veselice liberalnih ali klerikalnih društev, ne moremo sklepati o strankarskih simpatijah gostilničarjev. Kot poslovni ljudje so bili v glavnem apolitični in so imeli enkrat klerikalno drugič pa liberalno društvo v gosteh. Le nekaj redkih lokalov pripovedovalci še danes takoj uvrste pod določen politični imenovalec. Arhivskih podatkov je za to premalo. Med temi sta dve »socialistični« ali »delavski« gostilni severovzhodno od Celovške ceste in ena klerikalna na skrajnem robu Zg. Šiške v Podutiku.

[6] Iz prošenj za dovoljenja, ki so jih društva pošiljala na policijske urade, je razvidno, da se naslov gasilskega predsednika ujema z naslovom gostilne, kjer naj bi imeli veselico. (Mestni arhiv Ljubljane, Zgodovinski arhiv mesta Ljubljane, Občina Zg. Šiška, PO II, fasc. 12.)

O izbiri lokalov za gasilske veselice je odločal samo gospodarski ali prestižni razlog vsakokratnega predsednika, če je bil hkrati gostilničar.
Člani Narodne čitalnice so sicer veljali za liberalce, vendar tudi njihova dejavnost ni bila prehudo politično obarvana. Lokale so si izbirali po tem, kako velika in pripravna je bila katera gostilna, saj so navadno potrebovali precejšnjo dvorano za oder in občinstvo. Zato so imeli prireditve največkrat pri Keršiču, pri Reininghausu ali pri Kankretu.

Številne prireditve med letom so dajale svoj ritem in barvo šišenskemu družabnemu življenju. Na zabavah so sodelovali skoraj vsi prebivalci Šiške in s tem dokazovali svojo privrženost vaškemu okolju in nekakšno avtonomnost. Mestni obiskovalci, npr. za »komarjevo nedeljo«, za pusta ali na čitalniških prireditvah, so bili sicer dobrodošli, vendar opazni tujci med domačini. Po tridesetem letu se je z nastajajočimi spremembami v socialni strukturi in z vedno večjim dotokom novih naseljencev spremenilo tudi pojmovanje družabnosti. Prebivalci se niso čutili več tolikanj povezani in prireditve, kjer bi se vsi poznali, so postajale čedalje redkejše. Še pred letom 1930 je zamrlo žegnanje pri svetem Jerneju, po tem letu pa so se razšli tudi člani čitalnice.

Namen gostilne in vrste gostov

Družabnost je dala gostilni funkcijo zbirališčnega prostora. Čim bolj so se v manjših skupnostih ljudje čutili povezane med seboj (vaška in delavska Šiška), tem večjo vlogo je igrala gostilna kot stalni kraj za sestajanje.
Neposredni, vsakodnevni vzroki za obiske so bili seveda različni: nekateri so hodili zaradi pijače, drugi so se lahko pogovorili o službenih zadevah, tretji zaradi kupčij, zaradi plesa, balinanja, kvartanja — vse to pa se je vedno dogajalo v družbi. Če je kdo hodil vrsto let vsak dan v isto gostilno, je bil vsekakor prepričan, da bo tam srečal znanca.
Tako so se po gostilnah oblikovale različne družbe, ki so lokalom dajale določen predznak in po tem predznaku so jih ljudje vrednotili. V dolgih letih je le redka šišenska gostilna menjala svoje goste, pa čeprav se je medtem zvrstilo več lastnikov ali najemnikov. Ljudem so ostale v spominu kot lokali z »boljšo družbo«, z delavci, kmeti, mešetarji, tramvajarji in podobno.
Najbolj zaključene družbe, ki so obiskovale nekatere šišenske lokale — teh je bilo razmeroma malo med množico šišenskih gostiln — so bili gostje iz mesta, ki so se tedensko dobivali na tako imenovanih »jour fixih«. Mednje bi lahko prišteli tudi družbe lovcev in večjih obrtnikov, ki so bili doma iz Šiške. To so bile gostilne: Keršič, Ančnik, kasneje pa še Kmet in Vodnik v Podutiku. Domačini, mišljeni so kmetje in delavci, so jih sicer kdaj pa kdaj obiskovali, za svoje jih pa niso nikoli imeli, priznavali so jim le nekakšno višjo raven.
Gostilničarji, ki so imeli opravka z različnimi gosti, so morali biti dovolj iznajdljivi, da so znali preceniti, s čim jih bodo znali pridobiti in obdržati. Če so računali na mestne obiskovalce, so morali imeti več gostilniških prostorov, kamor so razdelili različne vrste svojih gostov. Tako so nastajale sobe z zvenečimi imeni: salon, mala soba, lovska soba, posebna soba in podobno. Običajni, vsakodnevni gostje tja niso zahajali, ker se tudi niso dobro počutili. Večina gostilničarjev si je tudi prizadevala urediti vrt, kegljišče in balinišče. Vrt je bil namenjen vsem vrstam obiskovalcev, kegljanje in balinanje pa je v glavnem večalo obisk delavcev in obrtnikov. Kmetje so se te vrste zabave razmeroma najmanj udeleževali,

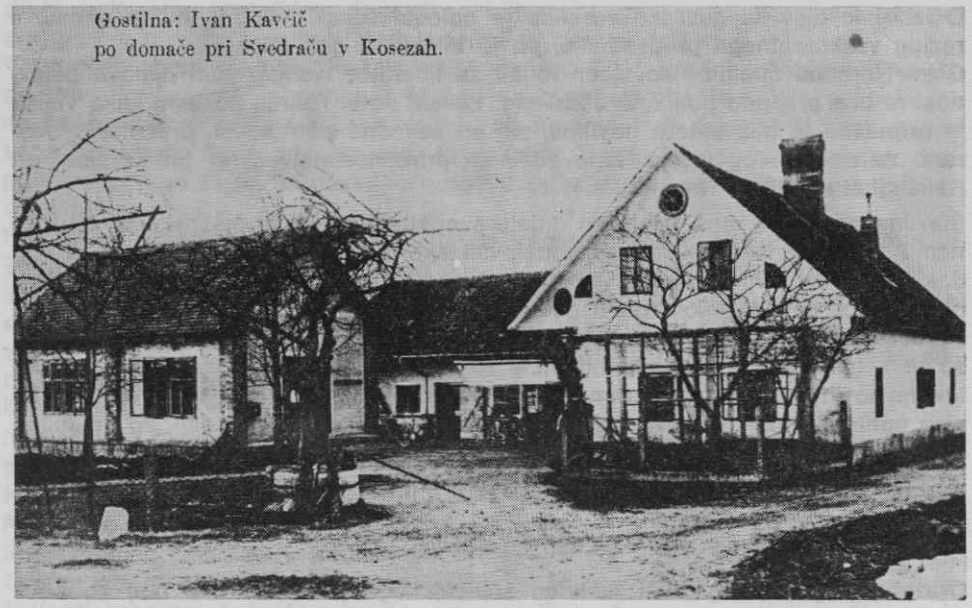

Gostilna Pri Svedraču, Podutiška cesta, pred prvo svetovno vojsko. Originalna razglednica

Gosti v gostilni Pri Svedraču, pred prvo svetovno vojsko

pa čeprav so bile gostilne z najbolj znanimi prostori za balinanje na območju, kjer so se kolikor toliko gosto naseljeni kmetje najdlje ohranili: v Kosezah in ob gorenjski železnici. To so bile: Šlibarjeva gostilna na Jernejevi cesti, gostilne pri Černetu, Svedraču in Zrimšku v Kosezah.
Poleg omenjenih zabaviščnih naprav so imeli v gostilnah največkrat biljard in marjanco, takoj po letu 1930 pa je posebno privlačnost pomenil tudi radio. Eden prvih, ki je imel radio v Ljubljani, je bil gostilničar Klanšičar, ki je nasledil lastnike Pavšiče v gostilni Pri birtu na Vodnikovi cesti. Še danes se pohvali, da je imela njegova prijavnica številko 5. Menda pa so se gostje radia hitro naveličali in ker je bila pristojbina prevelika, če je igral v gostilniških prostorih, so ga umaknili v stanovanje. Poglavitna muzika so bili še naprej harmonikarji, ki so se navadno sami hodili ponujat po gostilnah. Še pred prvo vojsko je imel gostilničar Weiss (Pri Maleziju) prijavljen »lajerkosten«, sicer pa ljudje še danes pripovedujejo, da so imeli nekaj podobnega tudi v gostilni Pri Grčarju na Gasilski cesti.
Ko so gostilničarji uvajali biljard, so navadno za začetek z gosti tudi igrali. Pri biljardu se je prav tako nabirala stalna družba kot pri balinanju ali kegljanju, razlika je bila le v letnem času: balinanje poleti, in biljard pozimi.
Marjanca je bila najbolj nedolžna gostilniška zabava. Včasih so jo igrali otroci, pa tudi domači odrasli z znanimi gosti, nikoli za denar.
Nekateri gostilničarji so si omislili tudi vrtne gugalnice za otroke. Te so prišle v poštev predvsem ob nedeljah, ko so prihajali izletniki.
Najbolj običajna in najbolj pogostna zabava gostov pa je bilo kvartanje. Tukaj so bile družbe najbolj stalne. Gostilničarji so kvartanje vsi po vrsti dovoljevali, največkrat še pospeševali. Kvartaške družbe so imele v vsaki gostilni vsaj posebne mize, če že ne posebnih sob. Zbirali so se ponavadi ob določenih dnevih in določenih urah, včasih tudi po več let isti udeleženci. Kvartopirske družbe so s svojim sestavom kazale celotno strukturo gostilniških obiskovalcev. Pri Ančniku in Pri Keršiču so kvartali Ljubljančani, Pri Reininghausu je bilo stalno omizje primorskih železničarjev, Pri raci obrtniki in delavci. Take družbe so bile navadno prijateljske, igrali so zaradi družbe ali da je bilo bolj zanimivo, tudi za liter vina ali pa za manjše denarne zneske. Za večje denarje so menda še pred prvo vojsko igrali Pri Reininghausu.
Če pogledamo, kakšne vrste gostje so ponavadi obiskovali lokal, vidimo, da je pri tem precej odločal poklic ali poklicno nagnjenje lastnika ali najemnika. Gostilničarji, ki so se po prvi vojski začeli ukvarjati z gostilniško obrtjo, so večinoma že imeli prvoten poklic. Nekateri so ga še opravljali, drugi že opustili ali bili upokojeni. Tak gostilničar je privabil vrsto obiskovalcev, ki so bili njegovi službeni znanci. Gostilničar Šlibar je bil železniški sprevodnik, v njegovem lokalu so se stalno zbirali železničarji. Klanšičar (Pri birtu) je bil v službi na davkariji, gostov z davkarije in sodišča pa je imel toliko, da se tega ljudje še danes spominjajo. Gregor Habjan (Pri Habjanu) je bil prekupčevalec s konji, zato so k njemu zahajali konjski in živinski mešetarji. Peter Burja (Pri Ančniku) je imel otroke, ki so bili aktivni člani šišenske čitalnice, zato so imeli stalna čitalniška omizja. Josip Seidel (Pri Seidlu, nekdaj Pri Kozlu) je bil navdušen lovec, zato so se pri njem zbirali lovci. In podobno.
Za zbirališčni prostor so si omislili lokale tudi šišenski fantje, ki so bili po letu 1900 (po ustnih virih) včlanjeni v nekakšno fantovsko družbo Goba. Družbi je bil edini namen zabava in popivanje po gostilnah. Fantje so morali vsako nedeljo

Gostilna Pri Habjanu, Celovška cesta, posneto leta 1971

nositi za klobukom pero, sicer so plačali kazni. Ko se je nabralo že dovolj denarja, so ga skupaj zapili. Starost članov je bila od šestnajst do nekaj čez dvajset let. Poročenih ni bilo, mladi fantje iz Sp. Šiške pa so se rade volje pridruževali. V društvu, ki je stalno menjavalo člane, so bili kmečki sinovi, obrtniški vajenci, delavci. Táko družabno življenje šišenskih fantov je trajalo do prve polovice dvajsetih let.

Včasih so imeli po gostilnah zelo radi pevce. Kot pripovedujejo še danes, skoraj ni bilo gostilničarja, ki ne bi dal za pijačo, če so le lepo zapeli. V Zg. in Sp. Šiški je bilo vsa leta pred drugo vojsko dosti pevskih zborov in v navadi je bilo, da so po vajah zavijali v gostilne. Pred prvo vojsko so bili znani ljubitelji lepega petja gostilničarji: Burja (Pri Ančniku), Seidel in Stepič.

Največ časa so prebili v šišenskih gostilnah delavci, železničarji, poštarji, tramvajarji, delavci v kamnolomih in obrtniki. Te vrste gostov je imela vsaka gostilna na obrobju in tudi ob glavni Celovški cesti. Ločile so se pravzaprav le po tem, katera jih je imela v večini ali samo ob določenih dnevnih urah ali dneh v tednu. Skoraj vse gostilne so začenjale svoj delovni dan s »šnopsarji«, ljudmi, ki so na poti v službo zavili v lokal. Žgane pijače, ki so jih imeli na razpolago, so bile različne, največ pa so prodali »ta zelenega« ali »arbajterkonjaka«. Še danes lahko opazimo, kako redki so bivši gostilničarji, ki povedo, koliko te pijače so stočili. Bila je najbolj otipljiv dokaz za kakovost gostov. Od vseh šišenskih gostiln se menda le Pri Keršiču (še pred prvo vojsko) niso ozirali na jutranje »šnopsarje« in so lokal odpirali šele po sedmi uri. Delavci so se navadno še po dvakrat vračali v gostilne: po opravljenem delu in zvečer. Takrat je postala gostilna prostor za shhajanje, prostor, kjer so kvartali, igrali biljard, balinali ali pa se pogovarjali med seboj o politiki, o službi in drugem, zvečine o tako imenovanih moških problemih. (Nekaj tega je povedal upokojeni železničar, ki je včasih presedel vsak večer po nekaj ur v tej ali oni gostilni: »Če ne greš v gostilno, nisi mož!)

Res so bili lokali ob delavnikih (izvzeti so »jour fixi« ljubljanske gospode) rezervirani za moške. Ženske niso, razen redkih izjem, zahajale v gostilne, še posebej ne zvečer. Seveda, bilo jih je nekaj, ki so prihajale na pijačo, te so že zdavnaj nehale paziti na svoj ugled. Dostojen vstop v lokale so imele le v moški družbi.

Šišenski domačini so pripeljali svoje družine v gostilne le ob nedeljah in praznikih. Plesi ob sobotah in nedeljah so bili običajno rezervirani za mlajše. Obiskovalci, ki so v gostilnah preživeli najmanj časa, so bili kmetje. Gostilne, ki so do prve vojske imele največ kmečkih gostov, tako rekoč sosedov, so bile: Pri Maleziju (kasnejša Majolka), Pri Vodniku (kasnejša Kamnita miza), Pri Anžoku (kasnejši Lasan), Pri Grčarju, Pri Černetu, Pri Zrimšku in Pri Svedraču. Vse te gostilne so stale bolj stran od Celovške ceste. Pa tudi ob Celovški cesti so bili lokali, kjer so se kmetje dobro počutili. To so bile bivše furmanske postaje: Pri Habjanu, Pri Seidlu (bivši Kozel), Pri Moharju, Pri raci. Dokler je trajal promet z vozovi po Celovški cesti, so se kmetje na poti na trg ali semenj ustavljali v teh gostilnah. (Gostilničarka Habjanova je povedal: »Znano je bilo, da so se začeli meniti za kupčijo pri Levu, glihali so pri Novem svetu, zglihali pa pri Habjanu«.) Gostilne, ki so bile vezane na zunaj ljubljanske goste, so ob tržnih in semanjih dopoldnevih prodale največ drobovine, šele ob kupčijah so se naročale pečenke. V gostilnah, kamor so hodili domači šišenski kmetje po obrobnih ulicah, so ob delavnikih stregli v glavnem pijačo, hrano pa bolj malo. Na sploh so se kmetje-domačini zbirali po krčmah le ob prazničnih dneh, ob nedeljah, ob raznih prireditvah, ob gasilskih veselicah in žegnanjih, takrat tudi z družinami. Le nedeljski obiski pred mašo ali po njej so bili rezervirani za kmečke očete in sinove.
Družinski nedeljski izleti, kakor so jih bile vajene obrtniške in delavske družine, pri kmetih niso bili v navadi.
Kmetje so v gostilnah prebili veliko manj časa kot delavci.

Gostilničar, pojav in pomen

Po letu 1900 se je prebivalstvo obeh obravnavanih občin začelo spreminjati v nekakšen konglomerat, sestavljen iz starejših naseljencev, povečini močnih kmetov, in novejših, ki so bili bodisi delavci, nižji uradniki, obrtniki ali pa kmečki proletariat, priseljen od drugod.
Gostilničar je imel določeno vlogo med ljudmi, med katerimi je živel in bil od njih odvisen. Ta vloga se je z novimi naseljenci in novim pojmovanjem skupnosti spremenila, kakor se je spremenil tudi sam poklic gostilničarja.
Na deželi je bilo včasih nujno, da je imel gostilničar poleg svoje obrti še večje ali manjše posestvo, ki naj bi mu dajalo cenejši živež. Tudi pri naših raziskovanjih so bivši lastniki gostiln, ki so imeli zraven še posestvo, povedali, da se jim zdi, kako bi se brez domače zemlje ne mogli ukvarjati še z gostilno. V začetku obravnavanega obdobja in še prej, torej nekako do začetka 20. stoletja, so bili rodovi gostilničarjev v Zg. in deloma Sp. Šiški še trdno povezani z zemljo. Skoraj vsi so imeli precejšnje kmetije. Gostilničarji s posestvom okrog leta 1900 so bili tile: Burger (Pri Černetu), Kavčič (Pri Svedraču), Matjan (pri Vodniku — Kamniti mizi), Pavšič (Pri birtu), Keršič (Pri Oraš, kasneje Keršič), Knez (Pri Ančniku), Tome (Pri raci), Tonih (Pri Kankret). Iz tega je izviral ugled gostilničarja pri sosedih: zagotavljalo jim ga je mogočno posestvo z živino, gostilniško obrt pa so imeli tako gostilničarji kot gosti za vzporedno dejavnost. Če se je začelo posestvo drobiti, je to bil znak, da gre tudi z gostilno h koncu. Sicer pa je bilo v Šiški nekaj primerov (dva ali trije), da je propad posestva povzročil alkohol.

Precej običajna povezava z gostilniško obrtjo so bile v tem času še nekatere druge obrti in dejavnosti: mesarija, pekarna, trgovina z mešanim blagom, žganjarija, preprodaja živine. Vse te obrti in gostilna pa so še naprej lahko obstajale

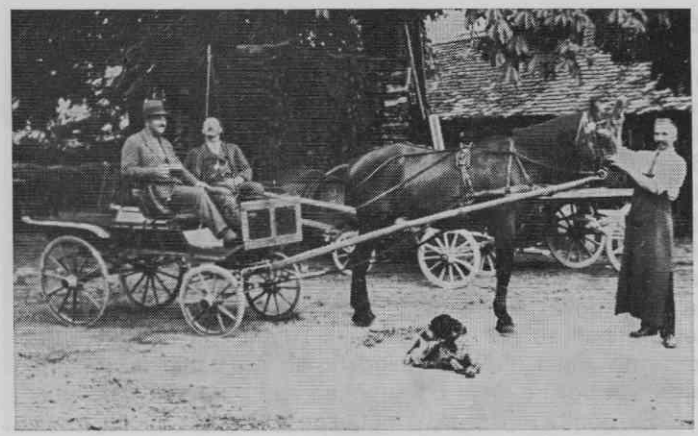

Gostilničar Gregor Habjan in konjski mešetar, Somrak, slikana na dvorišču gostilne, okrog leta 1925

Člani Gostilničarskega društva, slikani okrog leta 1930

v sestavi s posestvom. Ugled, ki ga je gostilničar užival med sosesko, ni bil ugled njegovega gostilniškega poklica, ampak ugled, ki gre ljudem s premoženjem. Ekonomska podlaga, na kateri je z gostilno začel, je dala tudi podlago za vrednotenje. Premoženje, ki si ga je bil ustvaril z gostilno, je pri sosedih, pri sovaščanih navadno spominjalo na goljufijo. Sicer pa primerov, da bi si v Šiški gostilničarji z denarjem od gostilne kupovali zemljo, ni bilo.

Do konca prve vojske pa se je položaj spremenil: nekatere starejše šišenske gostilne so spremenile lastnike ali prišle v roke novih najemnikov. Novi gostilničarji niso bili vsi iz Šiške, tudi njihov poklic ni bil samo gostilničarski. Bili so upokojenci iz drugih poklicev, obrtniki, ki so prenehali z obrtjo, ker ni bilo dela, ali pa so prvotni poklic še naprej opravljali, v gostilni pa delali le ob prostem času. Po prvi vojski je bilo v Šiški le še nekaj gostilničarjev, ki so imeli kmetije. Pojavljati so se začeli gostilničarji, ki so opravljali poleg te obrti še druge poklice, kakršni bi bili v prejšnji generaciji skoraj nezdružljivi z gostilno: bili so

železničarji, davkarji, žandarji. Zaradi pokojnine ali pa zaradi tega, ker so še vedno opravljali redno službo, je bila koncesija izdana na ime ženà ali sorodnikov, ki so v lokalu le pomagali.

S kakšnega poklicnega področja je prišel novi gostilničar (lastnik ali najemnik), se je hitro razvedelo in zanimivo je, da so ljudje gostilničarja še vedno šteli za tisto, kar je bil prej, četudi jim je kasneje stregel še deset ali dvajset let. Od tu je izviral tudi pojav, ki smo ga omenili še prej: novi gostilničarji so si čestokrat pridobili nove stalne obiskovalce z ljudmi in njihovimi znanci iz prvotnega poklica.

S tem, ko gostilna ni bila več povezana z zemljo, se je spremenil tudi način preskrbovanja z živili. Gostilničarji so postali vedno bolj odvisni od zunanjih dobaviteljev. V starejših gostilnah so včasih kupovali samo pijačo in poglavitna živila, živino so zredili doma. Pozneje pa so se nekateri celo po zelenjavo vozili na ljubljanski trg.

Na gostilničarjevo pomembnost med ljudmi, s katerimi je živel, so nekdaj kazale različne funkcije, ki jih je opravljal. Po letu 1900 je bil v Sp. Šiški za župana gostilničar in mesar Josip Seidl, ta je bil v obravnavanem obdobju edini župan s krčmarskim poklicom. Kolikor toliko redno pa so opravljali gostilničarji dolžnost predsednikov prostovoljnih gasilskih društev. Pri tem so se med seboj menjavali, na vsako mandatno dobo drugi, saj jih je bilo po številu kar precej. Prav tako so bili predsedniki sokolskega društva, sicer pa skoraj vedno vsaj občinski odborniki. Vse naštete časti in dolžnosti so pripadale gostilničarjem z najtrdnejšo gospodarsko podlago, predvsem lastnikom. Najemniki se do podobnih občinskih ali društvenih položajev niso povzpeli.

Poklic je primoral gostilničarje, da so bili komunikativni in sprejemljivi za marsikakšne novosti in spremembe. Če je bil lokal kolikor toliko znan širši okolici in ne samo najbližjim sosedom, kmetom ali delavcem, se je gostilničar redno srečaval z meščani in pobiral njihove vplive. Od tod je izviralo tudi skoraj čaščenje tako imenovanih »boljših« gostov iz mesta; z njimi so si povečevali ugled, jih celo skušali posnemati ali vsaj urejevati svoje gostilniške prostore po njihovem okusu. Nekaj gostilničarjev s Celovške ceste — in po prvi vojski še nekaj s Kosez — je skušalo celo v svojem privatnem življenju pokazati, da so nekaj več od svojih sosedov in da poznajo meščanske manire: gospodinje so se s hlapcem in s konji vozile po enkrat do dvakrat na teden na ljubljanski trg po hrano, ob nedeljah pa sta se gostilničar in gostilničarka, zaradi dela vsak ob svojem času, peljala k maši v eno od ljubljanskih cerkva, čeprav jima je bila šišenska ali koseška cerkev skoraj pred durmi.

V nečem je bila večina gostilničarjev enaka: ko so otroci odrasli, so morali delati v gostilni, le redke so poslali študirat. Največja ambicija staršev je bila, da bi eden od otrok ostal v domači gostilni, drugi pa naj bi si izbrali gostilničarske ali obrtniške ženine in neveste.

Pri vseh gostilnah je imela žena več opravka kot mož. Če pa so se tudi moški pri hiši ukvarjali z gostilno, je bilo dobro ločeno med ženskimi in moškimi opravili. Moško delo je bilo kletarstvo in sploh vse v zvezi s pijačo, od nakupa do prodaje. Poleg tega so se možje ukvarjali tudi z nabavljanjem hrane, z računi, z davki, z dolžniki in drugimi upravnimi posli. Le če je bila v gostilni posebna gneča, so priskočili na pomoč pri natakanju pijače ali strežbi.

Če so bili pri hiši odraščajoči otroci, ki so pomagali v gostilni, so se prav tako

Gostliničarja Habjanova slikana z dalmatinskimi krošnjarji, stalnimi gosti, posneto okrog leta 1930

Del gostilne Pri Keršiču in Reininghausa, Frankopanska ulica, posneto leta 1971

Gostilna Pri Moharju, Celovška cesta, posneto leta 1971

ravnali po ženskih in moških delih: fantje v kleti in pri pijači, dekleta v kuhinji in pri serviranju hrane.
Pa še en opravek je imel ponavadi hišni gospodar, četudi ni bil stalno v gostilni in se je sicer ukvarjal s svojim poslom: ob večerih se je sprehodil po sobah in se pozdravil z znanimi gosti. S »prisedanjem« se gostilničarke niso ukvarjale, pač zavoljo pomanjkanja časa in ker to ni bilo v navadi. Gostilničarjem se je zdelo, da je to najbolj neposreden stik z gosti, ki naj zagotovi domačnost, zaradi katere bodo še obiskovali njegov lokal. Včasih je dal tudi za liter vina, največkrat pevski družbi.

Notranja oprema in uporaba gostilniških prostorov

Po zunanjem izgledu so bile šišenske gostilne iz konca 19. stoletja kmečke pritlične hiše, obdane z večjim ali manjšim številom gospodarskih poslopij. Šele v začetku 20. stoletja so si nekateri lastniki na mestu starejšega poslopja sezidali eno ali dvonadstropno hišo, v kateri so namenili pritličje za lokal. Take radikalnejše spremembe so si privoščili v glavnem ob prometnejši in gosteje zazidani Celovški cesti. Starejše hiše pa so urejali tako, da so z najmanjšimi nebistvenimi spremembami v pritličju odprli lokal, stanovanjske prostore za družino in posle pa preselili na podstrešje. Tako je hiša tudi z novo funkcijo ohranila staro razporeditev prostorov. Najenostavnejše so imele v pritličju le dva prostora za gostilniško rabo: vežo in večjo sobo, »hišo«. Kuhinja in »kamra« sta služili navadno za domače in za goste. Celo pogostnost uporabe »hiše« je bila odvisna od prometa v gostilni. Nasploh je bilo število gostilniških prostorov zelo spremenljivo: z različnimi adaptacijami, prizidavami in prezidavami so v času večjega obiska prostore pridobivali, če je promet padal, pa so jih spet začeli uporabljati domači.
VEŽA, iz katere so vodila vrata v »hišo«, »kamro«, kuhinjo in klet, je bila najenostavnejši gostilniški prostor. Opremljali so jo glede na njeno velikost. V kot ob vhodnih vratih so postavili klopi z večjo ali manjšo mizo, ki je bila namenjena slabše vrste gostom, zato so jo temu primerno imenovali »beraška miza«. To ime se pojavlja v večini gostiln. Bolj figurativno imenovanje so poznali tam (npr. pri Habjanovih), kjer so jo imenovali »apostolska miza«, ker je menda imela prostora ravno za dvanajst ljudi. Dokler še niso uporabljali točilnih miz (»šankov«), so v vežo postavljali po eno ali dve manjši mizici, kamor so odlagali steklenice, ki so jih prinašali iz kleti, ali pa nanje polagali vedra z vodo za pomivanje kozarcev. Če je bilo v veži še kaj prostora, so ga uporabili za kredenco s steklenino. Veža je bila torej z vsem navedenim pohištvom le prostor za odlaganje ter za berače in pijance. Mize niso bile tu nikdar pogrnjene. Celo prehodni gostje, prevozniki, delavci, »šnopsarji«, ki so zapitek plačevali, so se redkokdaj ustavljali v veži.

Ko so gostilničarji po prvi vojski začeli uporabljati točilne mize, so jih postavili v vežo le, če je bila dovolj velika in če jim je primanjkovalo drugih prostorov.
»HIŠA«, ponekod imenovana »gostilna« ali »soba«, je bila najbolj obiskan gostilniški prostor. Pri manjših gostilnah, skoraj pri vseh šišenskih, razen ob Celovški cesti, je bila vsaj do srede dvajsetih let tudi opremljena kot »hiša«. V kotu ob vratih je stala lončena peč s klopjo, diagonalno od nje med obema oknoma miza z leseno klopjo ob dveh stenah. Poleg tega, da je bilo v »hiši« postavljenih več miz in stolov, se ponekod po opremi skoraj ni razlikovala od kmečke sobe. Ne-

kateri so imeli v njej celo »mentrgo«, ki so jo po potrebi prenašali v kuhinjo pa spet nazaj. Obvezen je bil tudi »bohkov kot«. Tipična gostilniška oprema so bili obešalniki, po stenah ali stoječi, slike in ogledalo nasproti vrat. Pomemben in nov kos pohištva je bila kredenca. Postavili so jo ob prazne stene, večinoma za vhodnimi vrati. Rabila je za shranjevanje perila, porcelana, odlaganje steklenic in posode. Ob preurejanju »hiše« so najprej odstranili lončeno peč, ki je zavzemala največ prostora. Običajno so jo nadomestili z manjšo lutzovo pečjo. S tem so tudi pridobili nekaj prostora za točilno mizo. »Šank« je skoraj po pravilu spadal v »hišo«. Starejše mize so bile okrogle. Navadno pa so poleg teh imeli še eno daljšo ali dve krajši oglati, ki so stale ob klopeh. Do konca tridesetih let pa so večinoma že vsi gostilničarji okrogle mize nadomestili z oglatimi, ker so bile bolj pripravne in so se dale sestavljati, če je bilo potrebno. Dokaj dolgo se je ohranila tudi klop ob obeh stenah nasproti vrat. Mize so pogrinjali ob delavnikih s pisanimi prti, ob nedeljah ali praznikih pa z belimi.

Kot smo že omenili, so uporabo prostorov prilagajali zdaj gostilniškim zdaj domačim potrebam. Največkrat so domači po gostilnah, kjer je bilo manj prometa, med tednom opoldne uporabljali »hišo« za jedilnico. Jedli so za mizo pod »bohkovim kotom«. V redkejših primerih so jo imeli celo za spalnico. (Pri Mirtu v Kosezah).

Tudi »KAMRA« je imela podobno dvojno vlogo, če so jo spremenili v gostilniški prostor. Pri Ančniku je npr. med tednom rabila otrokom za učilnico. Navadno je bila zelo preprosto opremljena z dvema, največ tremi mizami, kredenco in večjimi ali manjšimi omaricami, kjer so imeli spravljene še razne stvari za domačo rabo. To sobo so imenovali »ekstracimer« ali »ta mala sob'ca«, lahko pa je imela še posebno ime po kakšnih dodatkih, npr: lovska soba. Ker je bila namenjena t. i. »boljšim« gostom, so bile mize stalno pokrite z belimi prti in okna opremljena z zavesami. Sicer pa je veljalo: kolikor več so imeli v gostilni razpoložljivih sob, toliko bolj stalna je bila njihova namembnost in poimenovanje.

Če ni bilo prostora v hiši, so čestokrat gradili prizidke ali pa adaptirali gospodarska poslopja. To so v glavnem delali zato, da so si pridobili večje površine, t. i. SALONE. Najbolj pogostna so bila ta dela v dvajsetih letih. Po letu 1930 pa so opuščali v mnogih gostilnah še tiste dvorane, ki so jih bili zgradili. Tako so se v gostilniški obrti kazala gospodarska nihanja med obema vojskama.

Oprema vseh teh dodatnih prostorov je bila podobna. Posebne sobe, »ekstracimre«, so imele tudi manjše gostilne, salone pa so imeli, kot že omenjeno, večji lokali ob Celovški cesti. Posebno ugledno je bilo, če je bil v salonu postavljen klavir, čeprav so ga redko uporabljali.

KUHINJA je bila namenjena izključno pripravi kuhanih jedil. Le če je dopuščal prostor, so v njej pripravljali tudi mrzlo hrano. Mize za rezanje mesa, pripravljanje narezkov in podobno so postavljali v shrambe ali dodatne manjše prostore. Po pohištvu sodeč, ki je bilo res najnujnejše (zidan štedilnik, pulti za pripravo hrane, zaboj za kurjavo, največ ena miza, redkeje kredenca, po napeljavi vodovoda še vodovodni lijak), kuhinje niso nikoli uporabljali kot jedilni prostor za domače ali posle. Dokler niso imeli napeljanega vodovoda, so postavljali mizice in police z vedri za pomivanje posode v kuhinjo ali pa v vežo ali shrambo.

Pohištvo so redko menjavali, vsak večji nakup ali zamenjava sta bila namenjena vsaj za deset ali več let. Vso steklenino, porcelan, pribor in perilo (prte, prtičke, brisače) so imeli spravljene v gostilniških sobah, boljše v »ekstracimrih« in »salonih«, običajnejše pa v »gostilni«. Lonci, sklede in ostala kuhinjska oprema

je navadno visela v kuhinji po stenah ali pa so jo pospravili po policah. Za boljše goste so pri mnogih gostilnah uporabljali kar posodo iz gostilničarkine bale.

Domača in najeta delovna sila v gostilnah

V primerjavi z drugimi obrtmi je gostilniška zaposlovala razmeroma malo redno nastavljenih delavcev. V manjših lokalih, kakršni so bili večinoma v Šiški, so vsa dela opravljali člani družine, starši in otroci. Le če je bila družina maloštevilna ali če so bili otroci še premajhni, so si pomagali z najeto delovno silo, stalno ali občasno. Občasno pomoč so najemale v obravnavanem času skoraj vse šišenske gostilne, stalno pa le nekaj večjih lokalov. Promet med tednom je bil namreč tako malenkosten oziroma tako razporejen po dnevnem času, da so ga zmogli domači. Ob nedeljah, praznikih in večjih prireditvah pa je bilo treba najeti honorarno pomoč.

Pri zaposlovanju natakaric, kuharic in deklet za pomoč v kuhinji in drugih hišnih opravilih so se šišenski gostilničarji zelo redko obračali na poklicne posredovalnice v Ljubljani. Prav tako niso iskali uslužbencev v gostilničarski zadrugi, kjer je obstajala priložnostna posredovalnica do približno tridesetega leta, ko so ustanovili sindikat gostinskih delavcev. Gostilničarji so najraje zaposlovali bližnje ali daljne sorodnice z dežele, najmanj pa so želeli imeti opravka z dekleti iz mesta. Če se je bil gostilničar priselil od drugod, si je delovno silo najraje priskrbel iz domačega kraja.

Ni bilo v navadi, da bi imeli poročene uslužbenke. Redki so bili tudi tisti, ki so napravili izjemo pri dekletih z nezakonskimi otroki. V službi so bile toliko časa, dokler se niso poročile. Vse to je veljalo tudi za sorodnice.

Delovni čas natakaric je trajal praktično ves dan z redkimi prostimi urami, še redkeje z dnevi, ki so jih uravnavali po prometu v lokalu. Ker so stanovale v isti hiši, kjer je bila gostilna, so bile lahko tudi vedno na razpolago. Najemali so zelo mlada dekleta; to velja za sorodnice, ki so jih lahko po svoje izučili in si bili gotovi, da bodo tudi dlje časa ostale pri hiši.

Pred prvo vojsko so imele natakarice zastonj stanovanje in hrano, plače pa niso dobivale, ostal jim je le denar od napitnin. Ti dohodki kljub vsemu niso bili tako slabi, saj si je marsikatera iz prihranjenega denarja nakupila dokajšnjo balo, ali celo začela gostilno na svoje. Okrog leta 1930 pa so imela dekleta približno po 200 do 300 dinarjev plače poleg stanovanja in hrane. Menda so gostilničarji računali, da njihove natakarice niso mesečno nikoli zaslužile manj kot 500 dinarjev skupaj z napitnino.

S honorarnim delom, streženjem, kuhanjem in drugimi deli v gostilni so se ukvarjale ženske iz Šiške. Ni bilo nujno, da so bile kvalificirane za tako delo, čeprav so nekatere bile nekdanje natakarice ali kuharice. Mnoge med njimi so bile redno zaposlene v ljubljanski tobačni tovarni. Denar od honorarnega dela je pomagal vzdrževati družino. Takemu delu so rekli »pedenunga«, da »gredo pedenat«. V letih med vojskama je bil to zelo reden zaslužek. Plačane so bile z denarjem in s hrano, ki so jo nosile domov.

Dosti manj pomembna in redkejša so bila druga priložnostna dela v gostilnah. To je bilo delo peric, mesarjev in muzikantov. En dan v tednu je bil namenjen pranju. Poleg poklicnih peric, ki so bile doma iz Šiške, so pomagale domače ženske. Skoraj do druge vojske je vsa Šiška prala v potoku pod Šišenskim hribom, kjer je bilo več perišč, »na kaši«, »v kotlu«. Perice so bile za delo plačane v

denarju, zraven pa so dobile še celodnevno hrano, ki je vključevala tudi precejšno mero vina ali žganih pijač.
Že pred prvo vojsko in po njej sta klala prašiče pri šišenskih kmetih in gostilničarjih dva priučena mesarja nekje spod Šmarne gore. Plačana sta bila od zaklane živine v denarju in v mesu. Čeprav je bilo v Šiški pred vojsko 20 mesarjev, med obema vojskama pa še 14,[7] so gostilničarji in drugi najemali le priučene mesarje. Muzikanti, največkrat harmonikarji, so bili menda edini, ki so se hodili kar sami ponujat po gostilnah. Samo ena gostilna je imela svojega. To je bil slepi pianist pri Škandru, do srede dvajsetih let. Godcev gostilničarjem ni bilo treba plačevati, dobili so zastonj pijačo, denar pa so nabrali od gostov. Menda so v Šiško prav tako hodili harmonikarji iz vasi pod Šmarno goro.

Seznam gostiln, omenjenih v sestavku

Celovška cesta

1. Pri Pogačniku, lastnik je bil doma iz gostilne Pri Vodniku na Vodnikovi cesti. Po letu 1930 je postal najemnik Karel Cigler, p. d. Fervanov Korl. Gostilna je prenehala že pred začetkom druge svetovne vojske. Današnja številka 34.
2. Pri Oroš ali Pri Keršič. Pri Oroš je bila že pred 1900, od 1899 pa last Keršiča, ki se je poročil z Oroševo hčerko. Po smrti lastnice Keršičeve več lastnikov. Po drugi vojski je gostilna odprta kot družbeni obrat. Današnja številka 36 ali Frankopanska 1.
3. Reininghaus v Frankopanski ulici. Kot gostilna graške pivovarne je bila odprta že pred 1900. Po prvi vojski lastnik Valjavec, drugi lastnik Batič, tretji Berta Oset-Zupanova. Gostilno so zaprli že pred začetkom druge vojske. Današnja številka Frankopanska 3.
4. Pri Vodniku, kasneje Pri Habjanu. Prvi lastnik daljni sorodnik V. Vodnika, kasnejši lastnik Knez, najemnik od 1906 Gregor Habjan. Gostilno so zaprli po drugi vojski. Današnja številka 41.
5. Pri Favajevemu Korlnu, od okrog 1930 najemnik Karel Favaj, zaprto 1943. Današnja številka 44.
6. Pri Kočarju, vogal Gasilske in Celovške, lastnik hiše Stele, najemnica med vojskama Jerebova, gostilna je bila zaprta že pred začetkom druge vojske, hiša pa podrta v šestdesetih letih.
7. Pri Florjanu ali Pri Dolfetu, vogal Majcnove in Celovške ceste, odprta že pred prvo vojsko, med vojskama lastnik Hostnik, zaprta pred začetkom druge vojske, hiša podrta v šestdesetih letih.
8. Pri Ančniku, lastnik Knez, prvi najemnik Burja, kasneje še drugi najemniki do leta 1943, ko so gostilno zaprli. Današnja številka 61.
9. Pri kozlu, kasneje Pri Seidlu, gostilna še pred 1900 do približno 1933. Današnja številka 63.
10. Pri raci, prvi lastnik Tome, še pred 1900, kasneje Kačič, gostilno so zaprli po drugi vojski. Hiša podrta v začetku sedemdesetih let.
11. Pri Moharju ali Pri Korlnu, kasneje Pri Markotu. Prvi lastnik Mohar, kasneje Grgič iz Dalmacije. Gostilno so zaprli pred začetkom druge vojske. Hiša podrta v šestdesetih letih.
12. Pri Kankret, lastnik Tonih od leta 1901, kasneje Škander, gostilno so zaprli po drugi vojski. Hiša delno podrta v šestdesetih letih, današnja številka 79.
13. Pri Šterni ali Pri zvezdi, gostilna odprta do leta 1922, ko se lastnik odseli na Ježico. Današnja številka 72.

[7] Po podatku bivšega mesarja Alojza Brecelnika.

14. Kavarna »drek«, nastala iz Ivačičevega vinotoča, po prvi vojski jo je odprl Brandt, zaprta že pred začetkom druge vojske. Hiša podrta v šestedesetih letih.
15. Pri Teličarju, odprta okrog 1900, pred prvo vojsko že zaprta. Današnja številka 74.
16. Hotel Vega ali Pri Vegatu, lastnik neki Maver jo je imel odprto le zelo kratek čas po prvi vojski. Današnja številka 90.
17. Pri Čonžku, kasneje Pri Kovaču ali Pri kmetu. Prvi lastnik Čonžek, drugi Šetina, tretji Kmet, gostilna je bila odprta do približno 1947. Hiša podrta v začetku sedemdesetih let.
18. Pri Kosu, prvi lastnik pred prvo vojsko Kos, drugi lastnik Baher, tretji lastnik njegova druga žena. Po drugi vojski je imela Baherjeva gostilno v najemu pod imenom Majolika. Ta Majolika se je v začetku šestdesetih let, ko so podrli hišo ob Celovški cesti, preselila v hišo druge Weissove gostilne na Vodnikovi cesti. Tam je še danes pod tem imenom kot družbeni obrat.
19. Pri Kavčiču, na vogalu Šišenske in Celovške, podrta v šestdesetih letih, lastnik Miha Kavčič od 1925 do 1949.
20. Pri slepem Janezu, lastnik med obema vojskama Šušteršič, sicer pa je bila ta gostilna odprta že pred 1900, danes kot družbeni obrat. Današnja številka 264.

Severovzhodni del, proti železnici

Gasilska ulica

1. Pri Večaj, kasneje Pri Grčar, odprta že pred prvo vojsko, zaprta približno 1935.
2. Pri Belec, odprta že pred 1900 do približno 1930.

Jernejeva ulica (današnja Milana Majcna)

3. Pri Šlibarju, gostilna že okrog 1900, prvi lastnik Kordin, drugi najemnik Šlibar, tretji najemnik Ferfilja, četrti najemnik spet Šlibar. Gostilna zaprta pred drugo vojsko.

Černetova ulica

4. Gostilna Jadran, lastnik Šušelj, od 1937 do 1945.
5. Pri Valjavcu, lastnik Valjavec, ki je imel prej v najemu Reininghaus, gostilna odprta le nekaj let med vojskama.

Medvedova ulica

6. Pri Celarcu, gostilna odprta že pred 1900, prvi lastnik Celarc, drugi lastnik Lah. Po drugi vojski buffet Primorje, še danes odprto.
7. Pri Favaj, pri šišenskem kolodvoru, prva lastnica Marija Favaj, drugi najemnik Karhne. Odprto kratek čas med vojskama.
8. Pri Favaj, druga gostilna Marije Favaj, odprto zelo kratek čas po letu 1926.

Kavškova ulica

9. Pri Belič, lastnik Belič jo je odprl po prvi vojski, po drugi vojski buffet Pri rampi, še odprto.

Knezova ulica

10. Pri Nikotu, Niko Maglaj lastnik po prvi vojski, po drugi vojski poslovodja v družbenem obratu. Gostilna je še vedno odprta.

Vodnikova cesta

1. Pod smreko, gostilna zaprta že pred prvo vojsko.
2. Pri Anžok, kasneje Pri Lasan. Gostilna odprta že pred prvo vojsko in zaprta po koncu druge. Hiša podrta v začetku sedemdesetih let.

3. Pri tanovem Anžok. Anžokova hčerka, poročena Novak, je naredila čez cesto nasproti Anžoka novo hišo, kjer je bila med vojskama zelo kratek čas gostilna. Hiša podrta v šestdesetih letih.
4. Pri Štepicu, lastnik Štepic, gostilna odprta od okrog 1900 do druge vojske. Današnja številka Tržna 6.
5. Pri Maleziju ali Pri Drajerju. Prvi lastnik Malezi še pred 1900, drugi lastnik Weiss, ki se iz stare hiše, zdaj že podrte, preseli v novo, nasproti, kamor so v šestdesetih letih preselili gostilno Majoliko.
6. Pri Žibertu, prvi lastnik Žibert, drugi Grošelj. Gostilna je bila odprta med vojskama.
7. Pri Matjanu ali Pri kamniti mizi, odprto do okrog 1930.
8. Pri Zajcu, lastnik Zajc, odprto krajši čas med vojskama.
9. Pri birtu, prvi lastnik Pavšič, drugi najemnik Klanšičar do srede tridesetih let.
10. Pri Mirtu, lastnik Pogačar, odprto med vojskama, po koncu druge vojske vinotoč, družbeni obrat.

Šišenska cesta

1. Pri Černetu, odprta pred 1900, do okrog 1930 lastnik Burgar, drugi lastnik Martinc do nacionalizacije, kasneje do začetka sedemdesetih let gostilna Triglav, sedaj disco klub.
2. Pri Čarman, kasneje Pri Kositu, odprta po letu 1920, zaprta po letu 1947.

Podutiška cesta

1. Pri Svedraču, prvi lastnik Miha Kavčič od leta 1879, kasneje več najemnikov in lastnikov, zaprta že pred začetkom druge vojske.
2. Pri Zrimšku, več lastnikov in najemnikov, zaprta že pred začetkom druge vojske.

Zusammenfassung

Gaststätten in Šiška

von etwa 1900 bis zum Beginn des II. Weltkriegs

Der Aufsatz befaßt sich mit Gaststätten und Gaststättengewerbe in Šiška, einem der Ljubljanaer Vororte, vom Ende des 19. Jahrhunderts bis zum II. Weltkrieg. Dieser Vorort wurde zu Beginn des genannten Zeitabschnitts noch als dörfliches Hinterland der Stadt verstanden. Mit wachsender Industrie und steigender Zuwanderungszahl schloß er sich nach dem I. Weltkrieg allmählich der Stadt an. Ein völlig urbanisierter Teil Ljubljanas wurde er erst nach dem II. Weltkrieg.
Zu Jahrhundertwende klang die Zeit der Fuhrleute allmählich aus, immer mehr Frachten aus Richtung Gorenjsko wurden von der Eisenbahn übernommen. Einige ältere Gaststätten, die noch aus der I. Hälfte des 19. Jahrhunderts stammten und an der Hauptstraße nach Gorenjsko standen, also an dem Weg von Ljubljana nach Norden, hielten sich jedoch noch immer am Leben, vor allem durch Bauern, Viehhändler und Fuhrleute. Ähnliche Gaststätten gab es an den Parallelstraßen von lokaler Bedeutung, auf denen Ziegelsteine aus den Ziegeleien und Kies aus den benachbarten Kiesgruben transportiert wurden.
Im hier behandelten Zeitabschnitt kannte man in Šiška hinsichtlich der Besuchermehrheit Gaststätten für Baueren, Fuhrleute, Arbeiter, so wie halbbürgerliche Gaststätten; die Zahl der Gaststätten änderte sich in dieser Zeit mehrfach.
Ende des 19. Jahrhunderts waren die Gastwirte gezwungen, sich an Gäste aus der Stadt zu wenden, denn an den einheimischen Besuchern und den immer selteneren Reisenden verdienten sie nicht genug. In den Gaststätten gab es samstags und sonntags Tanz, der vornehmlich von den Soldaten aus Ljubljana besucht wurde. Ebenfalls bemühten sich zu

der Zeit die meisten Gastwirte, möglichst viele Gäste aus der Stadt heranzuziehen. Zu diesem Zweck wurde das Innere der Lokale umgestaltet und für ein reicheres Speisenangebot gesorgt. Die Qualität der Gaststätte wurde sowohl bei Inhabern als auch Einheimischen, auch bei Nachbarn, die das Lokal nicht besuchten, nach der Anzahl und dem Beruf der Gäste während der Woche bewertet. Als sich mit den Jahren der Unterschied zwischen der Stadt und den Randbezirken zu verwischen begann, schwand zugleich auch der Unterschied zwischen dem einheimischen (dörflichen) und dem städtischen (Ljubljanaer) Besucher.

Bis zu Beginn der 20er Jahre blieb die Zahl der Gaststätten im großen und ganzen unverändert. Die Inhaber versuchten, die Städter an der Hauptstraße heranzuziehen, aus den Seitenstraßen kamen die einheimischen Gäste, zuerst Bauern und Gewerbetreibende, später mit der Veränderung der Einwohnerstruktur — immer mehr auch Arbeiter.
Die erste Erscheinung, die zu Beginn der zwanziger Jahre auf schwierigere wirtschaftliche Verhältnisse hinwies, war der häufigere Wechsel der Inhaber oder Pächter. Nach statischen Daten gab es 1922 in Slowenien 5604 gastwirtschaftliche Betriebe, 1932: 6004, 1937 bereits 6228. Trotz der wirtschaftlichen Rezession der frühen dreißiger Jahre gab es also mehr neue Gaststätten. Kleinere, den heutigen Buffets ähnliche Lokale entstanden, deren Inhaber oder Pächter außerordentlich rasch wechselten. Die Zeit, zu der meherere Generationen die selbe Gaststätte kannten, war vorbei, denn durch Erwerb der Gaststättenkonzession suchten Leute neue Existenzmöglichkeiten, weil sie keine andere Arbeit bekommen konnten, oder weil ihr Verdienst durch den Grundberuf nicht ausreichte. Zu einer wesentlichen Veränderung der Zahl der gastwirtschaftlichen Betriebe kam es erst nacht dem II. Weltkrieg, als die Mehrheit der privatwirtschaftlichen Gaststätten geschlossen, eine kleinere Anzahl aber verstaatlicht wurde.

Was das Treiben in den Gaststätten anbetrifft, so behandelt der Aufsatz gesellschaftliche Veranstaltungen, die dem Charakter nach mit jahreszeitlichen Brächen, kirchlichen Feiertagen oder verschiedenen Vereinen im Zusammenhang standen und sich fast regelmäßig in Gaststättenräumen oder-gärten absteielten. Die bekanntesten waren: Kirchweihen, Faschingsfeste, Feuerwehrfeste, Veranstaltungen des Šiškaer Lesevereins, Auftritte der Sportvereine und noch einige andere Veranstaltungen oder Vorstellungen anderer Šiškaer Vereine. Von all diesen Vergnügungen und Veranstaltungen hatten die Gastwirte den größten Gewinn. Den Löwenanteil aller Vereinsveranstaltungen fiel den Lokalen an der Hauptstraße zu. Nach 1930 änderte sich mit den sozialen Strukturveränderungen und dem immer größeren Zuwandererstrom auch die Vorstellung von Geselligkeit. Die Bewohner fühlten sich nicht mehr so sehr miteinander verbunden, und Veranstaltungen, bei denen sich alle kannten, wurden immer seltener.

Interessant für diese Untersuchungen waren auch die sogenannten ständigen Gesellschaften in den Gaststätten, Stammtische, die dem Lokal Farbe gaben und durch die die Gaststätte bekannt wurde. Es gab recht unterschiedliche Ursachen für deren Entstehen. Manchmal war das der Nebenberuf oder das Steckenpferd des Gastwirts selbst, dann versuchte er, seine Berufskollegen oder Gäste mit gleichen Neigungen heranzuziehen. Am meisten jedoch warb er um Gäste, indem eine Kege oder Bocciabahn angelegt wurde, Kartenspiel oder Singvorstellungen zugelassen oder gar gefördert wurden. Am meisten wurden in der ganzen angeführten Zeit Lokale geschätzt, wo sich Gäste aus der Stadt sich zum jour fix trafen.
In den Randbezirken von Šiška kannte man Lokale für Straßenbahner, Brauereiarbeiter, Steinbrucharbeiter, Einsenbahner, für Zugewanderte aus dem Küstenland u. ä. Der Gastwirt spielte eine besondere Rolle bei den Leuten, unter denen er lebte und von denen er abhängig war. Ungefähr bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts war die Gastwirtsgeneration in Šiška noch fest mit dem Bauernstand verbunden, sehr oft gab es Verbindungen des gastwirtschaftlichen Gewerbes mit Fleischerei-, Bäckerei-, Schnapsbrennereibetrieb, Gemischtwaren oder Viehhandel. Das Ansehen, das der Gastwirt in seiner Nachbarschaft genoß, war nicht das Ansehen seines gastwirtschtftlichen Berufs, sondern das eines

Besitzers. Aufgrund dieses Ansehens fielen ihm auch verschiedene Funktionen zu (Bürgermeister, Vorsitzender des Feuerwehrvereins u. ä.). Mit der Generation, die nach dem ersten Weltkrieg folgte, änderte sich die Lage — mit der Gastwirtschaft begannen sich auch Personen zu befassen, die ihren ursprünglichen Beruf bereits ausübten, ihn aber aus Mangel an Arbeitsplätzen später aufgeben mußten, oder die bereits Rentner waren. Ein derartiger Gastwirt wurde nie als solcher angesehen, sondern immer mit seinem früheren Beruf identifeziert.

Dem Äußeren nach waren die Šiškaer Gaststätten vom Ende des 19. Jahrhunderts erdgeschossige Bauernhäuser, die von einer größeren oder kleineren Anzahl von Wirtschaftsgebäuden umgeben waren. Erst Anfang der zwanziger Jahre haben sich einige Eingentümer anstelle des älteren Gebäudes ein ein- oder zweistöckiges Haus errichtet (auch das Erdbeben von 1895 hat etwas dazu beigetragen), indem das Erdgeschoß für das Lokal bestimmt war. Solche in gewisser Hinsicht radikale Veränderungen konnte man sich hauptsächlich an der verkehrsreichen und dichter bebauten Hauptstraße nach Gorenjsko leisten. Ältere Häuser wurden so umgebaut, daß man durch möglichst kleine, unwesentliche Veränderungen ein Lokal im Erdgeschoß eröffnete, während die Wohnräume für Familie und Bedienstete auf den Dachboden verlegt wurden. So hat das Haus auch bei seiner neuen Funktion die alte Raumeinteilung beibehalten. Die einfachsten Häuser hatten im Erdgeschoß nur zwei Räume für den Gaststättenbetrieb: die Diele und das größere Zimmer. Die Küche und die Kammer wurden von den Hausbewohnern und Gästen benutzt. Im allgemeinen war die Zahl der Gasträume sehr unterschiedlich: gab es mehr Betrieb, wurden durch verschiedene Adaptionen und Umbauten neue Räume gewonnen, gab es wenig Gäste, wurden die Räume wieder von den Hausbewohnern benutzt. Schon die Einrichtung der Räume verriet, für welche Schicht von Gästen sie bestimmt war. Solange man noch keine Theken kannte, war die Diele für Gäste der untersten sozialen Schicht vorgesehen, am langen Tisch mit Holzbänken wurde den einfacheren Fuhrleuten aber auch den Bettlern serviert. Später siedelten sich diese Gäste im großen Zimmer an, das mit Theke und einigen ungedeckten Tischen eingerichtet wurde. Andere Zimmer wurden nur gelegentlich benutzt, und man richtete sie für bessere Gesellschaften auch sorgfältiger ein. Im übrigen wurden Möbel selten gewechselt, jeder größere Ankauf oder Tauschhandel wurde für mindestens 10 Jahre bestimmt. Geschirr, Porzellan, Gläser wurden nach und nach angeschafft und nachgekauft, für bessere Gäste wurde manchmal sogar die Mitgift der Wirtin herausgegeben.

Im Vergleich mit anderen Gewerben beschäftigte das Gaststättengewerbe verhältnismäßig wenig ständiges Personal. In kleineren Lokalen, wie sie in Šiška am häufigsten waren, wurden alle Arbeiten durch Familienmitglieder, die Eltern und die Kinder, versehen. Nur wenn die Familie klein war oder die Kinder moch nicht herangeachsen waren, half man sich ständig oder zeitweilig mit gedungenen Arbeitskräften aus. Die Kellnerinnen wurden meist auf dem Lande angeworben, nicht in Šiška oder Ljubljana. Das waren regelrecht angestellte Mädchen. Tagelohnarbeiten, Bedienung, Kochen und alle anderen Arbeiten blieben Frauen aus Šiška vorbehalten.

Tine Kurent

Preoblikovanje proporcijskih shem na Slovenskem

V likovni kompoziciji, predvsem v arhitekturi, so se izoblikovala nekatera razmerja, ki se dosledno ponavljajo. Konstantnost istega razmerja imenujemo proporcija. Proporcije lahko predstavimo številčno z odnosi členov v nekaterih zaporedjih ali pa grafično z odnosi med odseki nekaterih geometričnih shem.
Proporcije so že od najstarejših časov naprej bile skrbno varovana skrivnost zidarskih cehov. V modernem žargonu bi rekli, da so bile proporcije »know-how« arhitektov, ki so jih zato hranili kot poslovno skrivnost. Toda skrivnost, za katero vé več ljudi, ne more dolgo ostati skrita. Ljudje so zaznali, da so nekatera števila in nekatere oblike nekaj posebnega. Vendar njihov pravi pomen neposvečenim ni bil razumljiv in zato so jim začeli pripisovati fantazijske lastnosti in razlage, kot vsemu neznanemu in nedoumljenemu. Tudi zidarske lože so z opuščanjem svoje osnovne dejavnosti, zidanja, počasi pozabile na praktično uporabnost likovnih in številčnih proporcijskih shem in jih začele razlagati na različne druge načine. Masonska loža, kot jo opisuje Tolstoj v Vojni in miru, je še verjela, da najvišja modrost pozna samo eno znanost — znanost vsega, znanost, ki pojasnjuje vso svetovno zgradbo in mesto, ki ga človek v nji zavzema (II zvezek, II del, 2) in uporabljala graditeljske rekvizite, kot so kladivo, šestilo, lopatica, zidarski predpasnik in rokavice (II, II, 4). Toda proporcijsko orodje je že bilo transformirano v dekoracijo: V steno je bila vdelana goreča zvezda (II, II, 4) ali pa sublimirano v simbole: Drugi dan po svojem sprejemu v ložo je sedel Pierre doma in skušal doumeti pomen kvadrata, katerega ena stran je predstavljala boga, druga duhovnost, tretja telesnost, četrta pa združitev duhovnosti in telesnosti (II, II, 5). Kljub temu je razlaga proporcijskih ključev še vedno ostala glavna téma nauka. Pierre je zapisal v svoj dnevnik: Potem mi je dobrotnik še čočista razložil pomen velikega kvadrata stvarstva in me opozoril na to, da sta trojka in sedmica vsemu osnova (II, II, 8).
Interpretacije geometričnih in aritmetičnih proporcijskih ključev, kot so se razvile med neposvečenimi in v izrojenih masonskih ložah, so se po vsem svetu transformirale v magične, religiozne, ideološke in državne simbole, ali pa prešle v rekla, uroke, zagovore, pregovore in pravljice.
Tudi pri nas na Slovenskem poznamo likovne in besedne metamorfoze proporcijskih ključev, ki so vtkani v naše narodno blago. Najlaže jih bomo pregledali, če najprej spoznamo proporcijske ključe same, nato pregledamo njihove najpogostnejše preobleke v svetu, te pa primerjamo z našim blagom. Pregledali bomo oblike, v katerih nastopajo pentagram, heksagram, oktagram in število sedem. Najbolj znana proporcija, vsaj po imenu, je med današnjimi laiki »zlati rez«, katerega vrednost je $(\sqrt{5} + 1) : 2 = 1{,}618\ldots$ Geometrični izvor te proporcije je peterokraka zvezda ali pentagram. Odseki na stranicah pentagramovih krakov so v razmerju zlatega reza. Pitagorejci so si izbrali pentagram za svoj simbol in mu pripisovali čudežne, predvsem zdravilne lastnosti. Pri nas pentagram nastopa v obliki »more«, kakor imenujemo peterokrako zvezdo na naših zibelkah, in katere cilj je verjetno zaščita pred uroki. Tudi petokraka zvezda na naši, sovjetski in nekaterih drugih zastavah je ena od mutacij pentagrama. Značilna kompozicija v proporciji zlatega reza je pri nas edikula Priscianov v Šempetru.
Triangulatura je proporcija, katere kvocient je $\sqrt{3}$. Njen geometrični izvor je heksagram, šesterokraka zvezda. Pri nas je heksagram pogosto upodobljen kot

ornament. Povezanost med kompozicijsko triangulaturo v arhitekturi in proporcijskim ključem — heksagramom — je očitna na fasadi Gregorčevega skednja v Mengšu. Najbolj znana mutacija heksagrama v svetu pa je Davidova zvezda, ki je zdaj prevzeta v izraelsko zastavo.

Pročelje mengeškega skednja pa krasi poleg šesterokrakih tudi osmerokraka zvezda. Ta je nastala kot oblika oktagrama, ki je geometrični izvor cele družine proporcij. Na fasadi mengeškega skednja je oblika opečnih mrež na obeh straneh glavnih dveri uravnana s proporcijo $\Theta = 1 + \sqrt{2} = 2{,}414$.. Torej lahko sklepamo, da ta osmerokraka zvezda resnično simbolizira proporcijski ključ, uporabljen na tej zgradbi. Ennijeva edikula v Šempetru je uravnana z isto proporcijo. Prav tako Emona, Dioklecianova palača v Splitu in praktično vsa na novo projektirana rimska mesta (drugače je v organsko raščenih mestih, ki so se razvila okrog starih jeder) v Evropi, Aziji in Afriki. O obliki mest govori tudi Vitruvij v svoji knjigi o arhitekturi: ... mest ne smemo graditi v obliki pravokotnika... (L.I, C.V, 2), zaradi ... osmero vetrov (L.I, C.VI, 4). Te je treba ... izključiti..., zato ... bo postal kraj zdrav... (L.I, C.VI, 3) In tako bo osem enakih odsekov za vetrove na (mestnem) obodu... V ta... oktagon... naj se postavi gnomon... in naj se izvede skladna razporeditev poti (L.I, C.VI, 13). Vitruvij je torej vlogo osmerokotnika razložil z osmimi vetrovi bodisi zato, da bi skril proporcijski pomen oktagrama pred laiki, ali pa morebiti zato, ker sam ni bil med posvečenimi in se je z opazovanjem arhitektovega dela pač sam dokopal do kolikor toliko logične razlage. Dolgoveznost Vitruvijeve razlage in njegova polemičnost s tistimi, ki niso čisto prepričani, da je vetrov res samo osem, dopušča obe možnosti. Kot se je v rimski arhitekturi oktagram predstavil z rožo vetrov, tako nastopa v Egiptu kot hieroglif, ki pomeni »mesto«; na Daljnem vzhodu kot simbol »tao« in svastika; v Indiji kot simboli »yantra«, »tantra« in »mandala«; v Ameriki v obliki azteškega koledarja in indijanskih »peščenih risb«.

Poleg proporcijskih ključev je v likovni kompoziciji zelo pomembno število sedem, ker je to najmanjše celo število, ki lahko razmerju z nekaterimi drugimi celimi števili zelo natančno aproksimira najbolj pogostne iracionalne količine. Število sedem, abstraktni pojem brez vidne podobe, se je v laični interpretaciji še bolj oddaljilo od svoje graditeljske funkcije kakor proporcijski ključi, ki imajo vsaj svojo likovno geometrično podobo. Vseeno se pomen obravnavanih proporcijskih shem in njihove laične interpretacije lahko primerja s pomenom števila sedem v matematični kompoziciji in z njegovo vlogo v domišljiji sveta. Graditeljski pomen števlia sedem in njegova magična vloga se lepo prepletata v Albertijevem traktatu o vlogi posameznih števil v arhitektonski kompoziciji: ... vprašujemo se, kakšna je tista lastnost, ki naredi stvari lepe ... (Stari) so opazili, da so tri reči, namreč število, obdelava in razpored tisto, kar napravi celoto lepo, in so našli tudi način, kako te reči uporabiti, s tem da so preštudirali dela narave in s tem, da so sledili določenim načelom. Prva reč, ki so jo študirali, (je bilo) število ... Toda med temi števili, bodisi sodimi ali lihimi, so nekatera, za katere se zdi, da jih narava ima bolj rada kot druga, ki jih učeni možje bolj cenijo, in ki jih uporabljajo arhitekti za kompozicijo členov svojih zgradb pač zaradi tega, ker vsebujejo neke kakovosti, zaradi katerih so

vredna več kot druga... Gotovo je, da je sam vsemogočni bog, stvarnik vseh reči, imel posebno veselje s številom sedem, saj je postavil sedem planetov na nebo in je blagovolil tako urediti v zvezi s človekom, ki je krona njegovega stvarstva, da spočetje, rast, zrelost in podobno uravnava to število sedem. Aristotel pravi, da stari nikoli niso dali otroku imena, preden ni bil sedem dni star, da se ne bi mislilo, češ da mu je že pred tem usojeno življenje. Kajti na seme v materinem telesu in na otroka tik po rojstvu prežita nevarnost in nesreča, dokler ne mine sedem dni (L.IX, C.V).

Kako pomembno vlogo je imelo število sedem v gradnji, je očitno tudi iz delitve egiptovskega komolca, kraljevskega babilonskega komolca in svetega judovskega komolca na sedem delov.

Število sedem je zaradi svojih izrednih kompozicijskih lastnosti dobilo prizvok nečesa nenavadnega: ... sedem čednosti, ki se ujemajo s sedmimi stopnicami Salomonovega svetišča ... (Vojna in mir, II, II, 3) in sedmeroroki judovski svečnik — menora, sta dve likovni manifestaciji števila sedem. Sicer pa nastopa število sedem kot izbrano število v reklih, pregovorih, mitologiji, magiji, religijah in pravljicah po vsem svetu, tako da iz tega ni moč izluščiti pristnega slovenskega blaga.

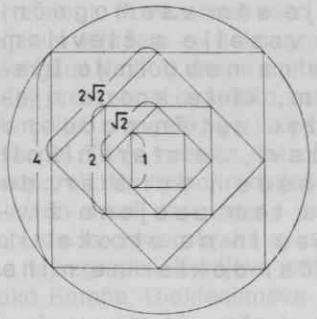

$\sqrt{2} = 1{,}41421\ldots$

$1 - \sqrt{2} - 2 - 2\sqrt{2} - \ldots$

$$\sqrt{2} = 1 + \cfrac{1}{2 + \cfrac{1}{2 + \cfrac{1}{2 + \cfrac{1}{2 + \ddots}}}}$$

$1 - \frac{3}{2} - \frac{7}{5} - \frac{17}{12} - \longrightarrow \sqrt{2}$

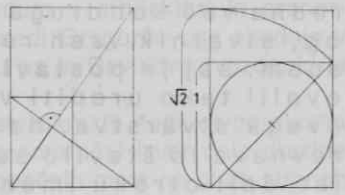

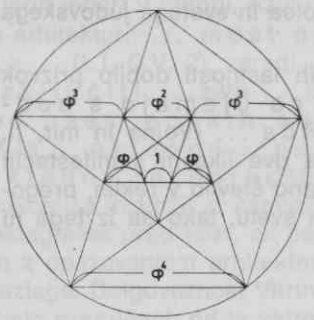

$\varphi = 1{,}61803\ldots$

$1 - \varphi - \varphi^2 - \varphi^3 - \varphi^4 - \ldots$

$\varphi = \frac{1+\sqrt{5}}{2}$

$\varphi^2 = 1 + \varphi = \frac{3+\sqrt{5}}{2}$

$\varphi^3 = 1 + 2\varphi = \frac{4+2\sqrt{5}}{2}$

$\vdots$

$1 - 2 - 3 - 5 - 8 - \ldots$

$1 - 3 - 4 - 7 - 11 - \ldots$

$1 - 4 - 5 - 9 - 14 - \ldots$

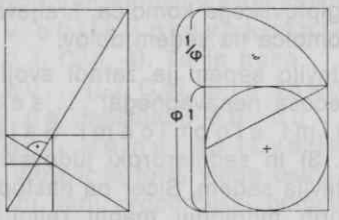

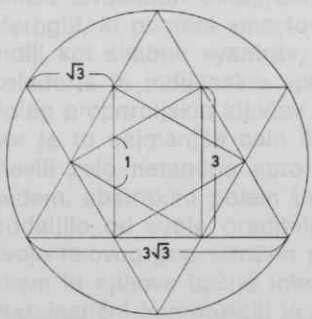

$\sqrt{3} = 1{,}72305\ldots$

$1 - \sqrt{3} - 3 - 3\sqrt{3} - \ldots$

$$\sqrt{3} = 1 + \cfrac{1}{1 + \cfrac{1}{2 + \cfrac{1}{1 + \cfrac{1}{2 + \ddots}}}}$$

$1 - 3 - \frac{5}{3} - \frac{7}{4} - \longrightarrow \sqrt{3}$

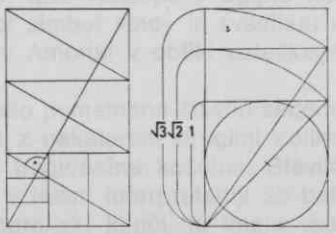

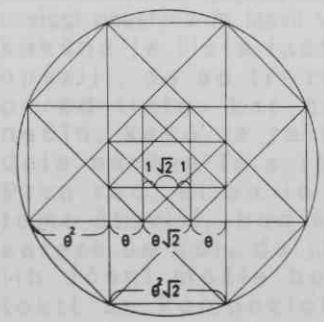

$\theta = 2{,}41421\ldots$

$1 - \theta - \theta^2 - \theta^3 - \theta^4 - \ldots$

$\theta = 1 + \sqrt{2}$

$\theta^2 = 1 + 2\theta = 3 + 2\sqrt{2}$

$\theta^3 = 2 + 5\theta = 7 + 5\sqrt{2}$

$\vdots$

$1 - 2 - 5 - 12 - 29 - \ldots$

$1 - 3 - 7 - 17 - 41 - \ldots$

$1 - 4 - 9 - 22 - 53 - \ldots$

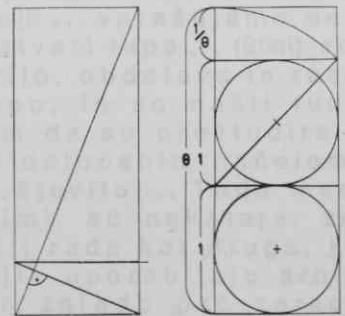

K slikam

Slika 1.

Proporcijski ključi: kvadrat, pentagram, heksagram in oktagram.
Iz kvadrata, se pravi iz njegovih stranic in diagonal, ki tudi lahko nastopajo kot stranice, izhaja geometrično zaporedje s koeficientom $\sqrt{2}$. V gotski arhitekturi je kvadratura bila pogosto uporabljana proporcija. Sicer pa je kvadratura samo ena v veliki družini proporcij, ki izvirajo iz oktagrama.
Pentagram je geometrični izvor proporcije zlatega reza. Fidiji na čast označujemo zlati rez z grško črko φ. Kvocienti sosednjih členov v Fibonaccijevih zaporedjih limitirajo k vrednosti φ. Glasbeni proporciji, ki sta analogni zlatemu rezu, sta velika in mala seksta (v razmerjih 5 : 3 in 8 : 5).
Heksagram ali šesterokraka zvezda je proporcijski ključ triangulature, katere koeficient je $\sqrt{3}$. Poleg kvadrature je triangulatura bila v gotiki najpomembnejša proporcija. Toda prav tako kot kvadratura je tudi triangulatura bila v kompozicijski rabi že od vsega začetka arhitekture. Racionalna aproksimacija $\sqrt{3}$ je razmerje 7 : 4, ki ga v glasbi označujemo kot septima.
Odseki na stranicah oktagrama so v razmerjih, ki oblikujejo celo vrsto med seboj sorodnih proporcij. Njihova skupna vez je $\sqrt{2}$.

$1 - \sqrt{2} - \theta - \sqrt{2}\theta - \theta^2 - \sqrt{2}\theta^2 - \theta^3 - \ldots$ $1 - \sqrt{2} - 2 - 2\sqrt{2} - 4 - 4\sqrt{2} - 8 - \ldots$ $1 - \theta - \theta^2 - \theta^3 - \theta^4 - \theta^5 - \theta^6 - \ldots$

$0 - 1 - 2 - 5 - 12 - 29 - 70 - 169 - \ldots$
$1 - 1 - 3 - 7 - 17 - 41 - 99 - 239 - \ldots$
$2 - 1 - 4 - 9 - 22 - 53 - 128 - 309 - \ldots$

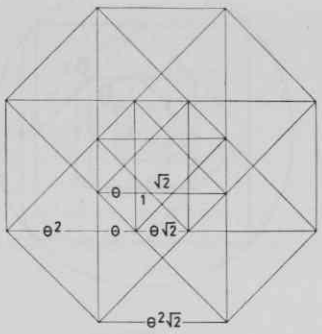

$\theta = 1 + \sqrt{2} = 2{,}414\ldots$
$\sqrt{2}\theta = 1 + \sqrt{2} + 1$
$2\theta = \theta + 1 + \sqrt{2}$
$\theta^2 = \theta + 1 + \sqrt{2} + 1$
$\sqrt{2}\theta^2 = \theta + 1 + \sqrt{2} + 1 + \theta$

$\theta^2 = 1 + 2\theta = 3 + 2\sqrt{2}$
$\theta^3 = 2 + 5\theta = 7 + 5\sqrt{2}$
$\theta^4 = 5 + 12\theta = 17 + 12\sqrt{2}$
$\theta^5 = 12 + 29\theta = 41 + 29\sqrt{2}$
$\theta^6 = 29 + 70\theta = 99 + 70\sqrt{2}$

1 : 1
Q

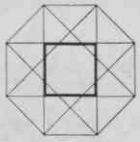

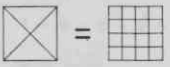

PRIMA

1 : 1,207
XD

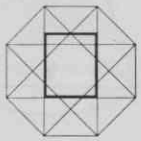

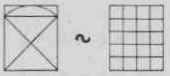

QUADRIAGON

$1 - 2 - 5 - 12 - 29 - 70 - \ldots \rightarrow \frac{\theta}{2} = \frac{1+\sqrt{2}}{2} = 1{,}207\ldots$
$2 - 4 - 10 - 24 - 58 - 140 - \ldots$

$1 - 3 - 7 - 17 - 41 - 99 - \ldots \rightarrow$ —"—
$2 - 6 - 14 - 34 - 82 - 198 - \ldots$

$1 - 4 - 9 - 22 - 53 - 128 - \ldots \rightarrow$ —"—
$2 - 8 - 18 - 44 - 106 - 256 - \ldots$

1 : 1,414
D

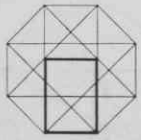

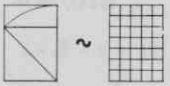

DIAGON

$1 - 3 - 7 - 17 - 41 - 99 - \ldots \rightarrow \sqrt{2} = 1{,}414\ldots$
$1 - 2 - 5 - 12 - 29 - 70 - \ldots$

1 : 1,818
DD

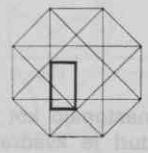

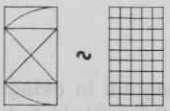

DUAL DIAGON

$1 - 4 - 9 - 22 - 53 - 128 - \ldots \rightarrow 2\sqrt{2} - 1 = 1{,}818\ldots$
$1 - 2 - 5 - 12 - 29 - 70 - \ldots$

1 : 2
QQ

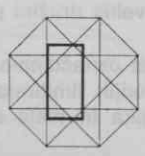

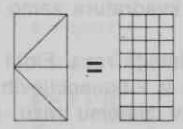

OCTAVA

1 : 2,414
θ

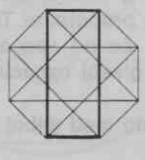

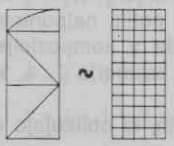

DOUBLE QUADRIAGON

$2 - 5 - 12 - 29 - 70 - 169 - \ldots \rightarrow \theta = 1 + \sqrt{2} = 2{,}414\ldots$
$1 - 2 - 5 - 12 - 29 - 70 - \ldots$

Slika 2.

Družino proporcij, ki geometrično izvirajo iz oktagrama, sestavljajo kvadrat, kvadriagon, diagon, dvojni diagon, dvojni kvadrat in dvojni kvadriagon.
Kvadrat je v razmerju 1 : 1. Kot glasbeno proporcijo ga imenujemo tudi prima.
Kvadriagon je razmerje $(1 + \sqrt{2}) : 2 = 1{,}207\ldots$ Temu razmerju se približujejo polovični kvocienti dveh sosednjih členov v Pellovih zaporedjih. Zato nastopa tudi cela vrsta racionalnih aproksimacij kvadriagona. Glasbeni proporciji, ki aproksimirata kvadriagon, sta velika in mala terca (5 : 4 in 6 : 5).
Diagon je proporcija, katere koeficient je $\sqrt{2}$. K tej vrednosti limitirajo kvocienti istomestnih členov v drugem in prvem Pellovem zaporedju.
Dvojni diagon, katerega koeficient je $(2\sqrt{2} - 1) = 1{,}818\ldots$, je proporcija, ki jo racionalno aproksimirajo razmerja med istomestnimi členi tretjega in prvega Pellovega zaporedja.
Dvojni kvadrat, ali razmerje 2 : 1, imenujemo kot glasbeno proporcijo oktava.
Dvojni kvadriagon z razmerjem $1 + \sqrt{2} = 2{,}414\ldots$ označujemo ponavadi z grško črko Θ.

1 : π $\pi = 3{,}141\ldots$

$1 : \pi \approx 7 : 22$

$1\times| \quad 2\times|$

$1 - 3 - 4 - (7) - (11) - \ldots$

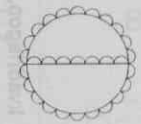

1 : √2 $1 : \sqrt{2} \approx 5 : 7$

1 : √3 $1 : \sqrt{3} \approx 4 : 7$

$1\times| \quad 1\times|$

$1 - 3 - (4) - (7) - 11 - \ldots$

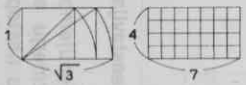

1 : √2 : √3 $1 : \sqrt{2} : \sqrt{3} = 70 : 99 : 121$

$1 : \sqrt{2} \approx 70 : 99$

$10\times| \quad 9\times|$

$1 - 3 - 4 - (7) - (11) - \ldots$

$10\times| \quad 11\times|$

$1 : \sqrt{3} \approx 70 : 121$

1 : √2 , 1 : √3 , 1 : √5 $\sqrt{2} = 1{,}41\ldots \quad \sqrt{3} = 1{,}732\ldots \quad \sqrt{5} = 2{,}236\ldots$

ŠTEVILO 123 JE ČLEN V DRUGEM FIBONACCIJEVEM ADITIVNEM ZAPOREDJU S KLJUČNIM ŠTEVILOM 7

$87 = 6\times 11 + 3\times 7$

$71 = 2\times 11 + 7\times 7$

$55 = 5\times 11$

$1 - 3 - 4 - 7 - 11 - 18 - 29 - 47 - 76 - (123)$

123 JE SKUPNO ŠTEVILO V ARITMETIČNIH APROKSIMACIJAH RAZMERJEM :

$1 : \sqrt{2} \approx 87 : 123 = 123 : 174$

$1 : \sqrt{3} \approx 71 : 123 = 123 : 213$

$1 : \sqrt{5} \approx 55 : 123 = 123 : 275$

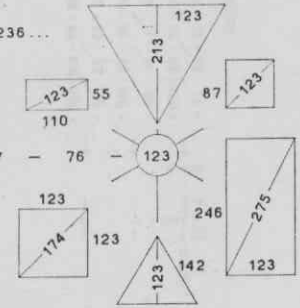

1 : φ $\varphi = \frac{\sqrt{5}+1}{2} = 1{,}618\ldots$

$3 \quad 1{,}33 \quad 1{,}75 \quad 1{,}571\ldots$

$\frac{3}{1} \quad \frac{4}{3} \quad \frac{7}{4} \quad \frac{11}{7} \xrightarrow{\lim} \varphi$

$1 - 3 - 4 - 7 - 11 - \ldots$

$\frac{1}{3} \quad \frac{3}{4} \quad \frac{4}{7} \quad \frac{7}{11} \xrightarrow{\lim} \frac{1}{\varphi}$

$0{,}33 \quad 0{,}75 \quad 0{,}571\ldots \quad 0{,}63$

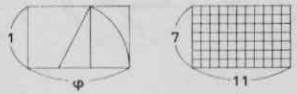

1 : θ $\theta = 1 + \sqrt{2} = 2{,}414\ldots$

$3 \quad 2{,}3 \quad 2{,}428\ldots \quad 2{,}411\ldots$

$\frac{3}{1} \quad \frac{7}{3} \quad \frac{17}{7} \quad \frac{41}{17} \xrightarrow{\lim} \theta$

$1 - 3 - 7 - 17 - 41 - \ldots$

$\frac{1}{3} \quad \frac{3}{7} \quad \frac{7}{17} \quad \frac{17}{41} \xrightarrow{\lim} \frac{1}{\theta}$

$0{,}33 \quad 0{,}428\ldots \quad 0{,}411\ldots \quad 0{,}414\ldots$

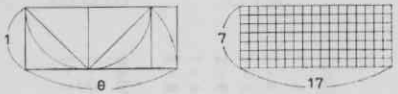

HARMONIČNA PROPORCIONALA

$a : P_h : b \qquad P_h \; P_h = \frac{2ab}{a+b}$

$1 - 3 - 4 - (7) - (11) - 18 - (29) - 47 - \ldots$

GEOMETRIČNA PROPORCIONALA

$a : P_g : b \qquad P_g = \sqrt{ab}$

$1 - 3 - 4 - (7) - 11 - (18) - 29 - (47) - \ldots$

ARITMETIČNA PROPORCIONALA

$a : P_a : b \qquad P_a \; P_a \; P_a = \frac{a+b}{2}$

$1 - (3) - 4 - (7) - (11) - 18 - 29 - \ldots$

KONTRAGEOMETRIČNA PROPORCIONALA

$1 - 3 - (4) - (7) - 11 - 18 - 29 - 47 - \ldots$

$P_{cg} \quad P_{cg} \quad P_{cg} \quad P_{cg} = a + b - \sqrt{ab}$

$1 - 4 - 5 - (9) - 14 - 23 - 37 - 60 - \ldots$

KONTRAHARMONIČNA PROPORCIONALA

$1 - 2 - 3 - 5 - 8 - 13 - 21 - 34 - \ldots$

$2 - 4 - 6 - 10 - 16 - 26 - (42) - 68 - \ldots$

$a : P_{ch} : b \qquad P_{ch} = \frac{a^2+b^2}{a+b}$

$1 - 3 - 4 - (7) - 11 - 18 - 29 - (47) - \ldots$

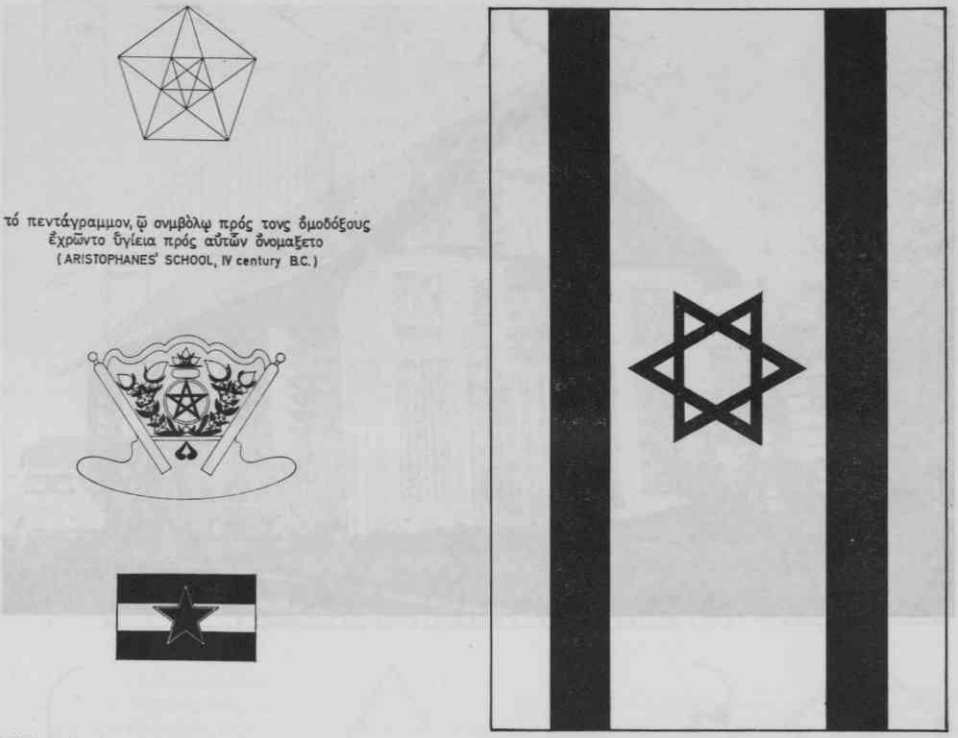

Slika 4.

Pentagram je postal simbol zdravja pri Pitagorejcih, zaščitni znak proti urokom v obliki more na slovenskih zibelkah in simbol svobode na naši zastavi.

V zapiskih Aristofanove šole se je ohranil stavek, ki pravi, da je pentagram, ki so ga posvečeni izbrali kot simbol, zanje pomenil znak zdravja (IV. stoletje prad našim štetjem). Lucian (grški modrec iz II. stoletja pred našim štetjem) pa poroča, da je pentagram bil zborno geslo pitagorejske družbe. V tem času so posvečeni gotovo še vedeli za proporcijsko vlogo pentagrama. Ko pa je nastajala mora, ali ko je peterokraka zvezda začela svoj pohod, pa je o zlatem rezu kaj vedel le tu in tam kak arhitekt.

Slika 5.

Najbolj znani likovni mutaciji heksagrama sta rumena šesterokraka Davidova zvezda in tako zvani Solomonov pečat, ki je zdaj del izraelske državne zastave, včasih pa je imel kot amulet nalogo ščititi pred mrzlico.

Slika 3.

Število 7 je najmanjše celo število, ki v razmerju z nekaterimi drugimi celimi števili tvori racionalne aproksimacije presenetljivo velikemu številu iracionalnih količin: π, $\sqrt{2}$, $\sqrt{3}$, $\sqrt{5}$, φ in Θ .Poleg tega pogosto nastopa kot ključno število v prostorskih proporcionalah:
— harmonična proporcionala (7 : 11 : 29),
— geometrična proporcionala (7 : 18 : 47),
— aritmetična proporcionala (7 : 18 : 29),
— kontrageometrična proporcionala (7 : 11 : 14),
— kontraharmonična proporcionala (7 : 42 : 47).

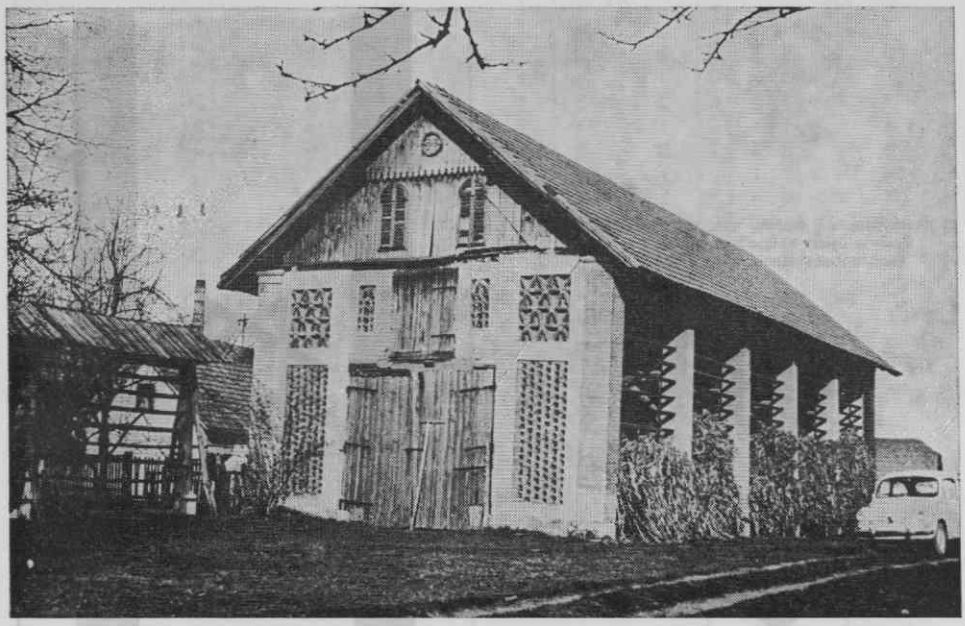

Slika 6.

Šetravov skedenj pred Mengšem, ki ga je zgradil Janez Gregorc 1905. leta, krasijo na pročelju osmerokraka zvezda sestavljena iz lesenih letvic in pet manjših šestokrakih zvezd, ki so kar izrezane iz lesenega opaža. Skedenj so podrli 1973. leta.

Slika 7.

Da šesterokrake zvezde na Šetravovem skednju niso samo dekoracija, postane očitno, če skedenj proporcijsko analiziramo. Razsežnosti skednja in njegovih členov so uravnane z med seboj povezanimi enakostraničnimi trikotniki (triangulatura) z izjemo opečnih mrež na levi in desni strani vhodnih dveri in vrat za vmetavanje. Te odprtine uravnava proporcija Θ, ki izvira iz oktagrama.

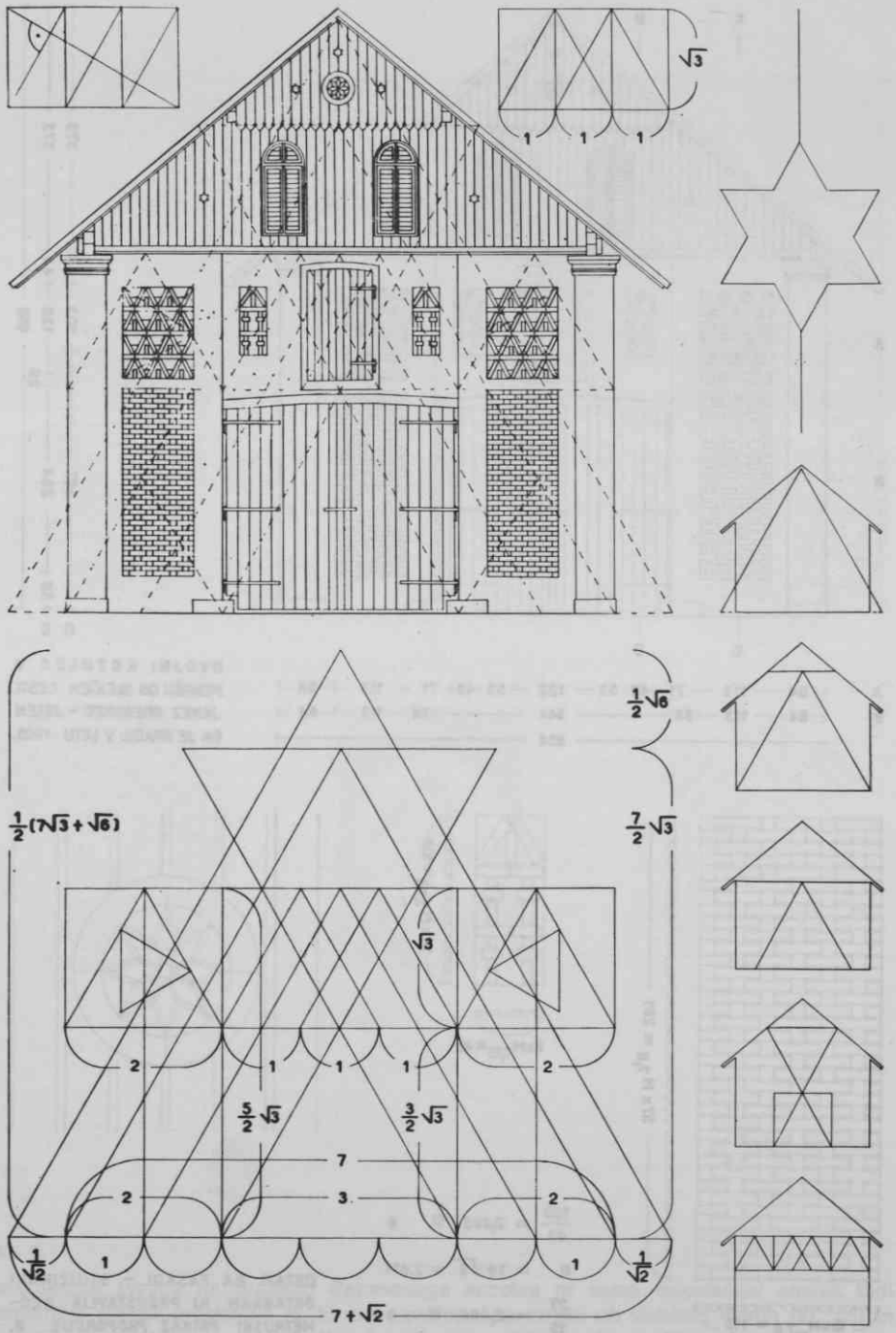
√3
1
1
1
1/2 √6
7/2 √3
1/2 (7√3 + √6)
√3
2
1
1
1
2
5/2 √3
3/2 √3
7
2
3
2
1/√2
1
1
1/√2
7 + √2

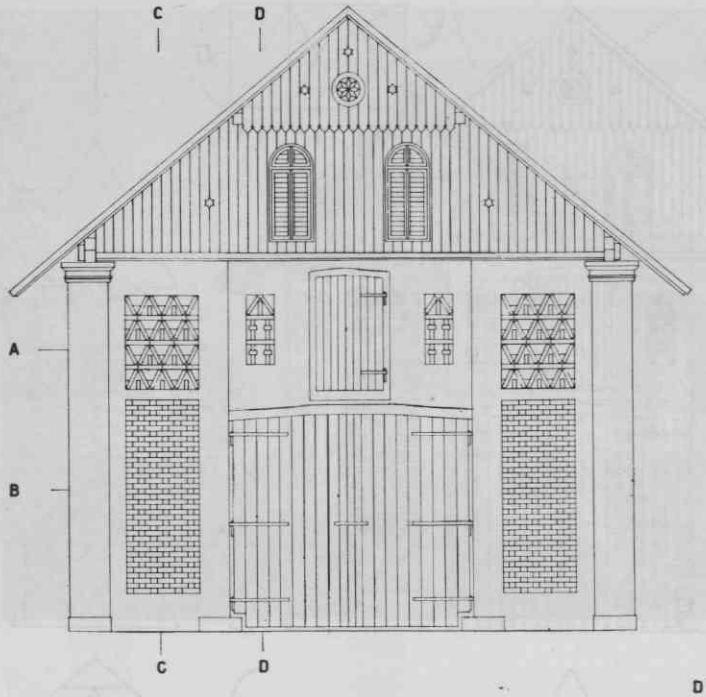

DVOJNI KOZOLEC V MENGŠU OB BLEJČEVI CESTI. JANEZ GREGOREC – JELEN GA JE GRADIL V LETU 1905.

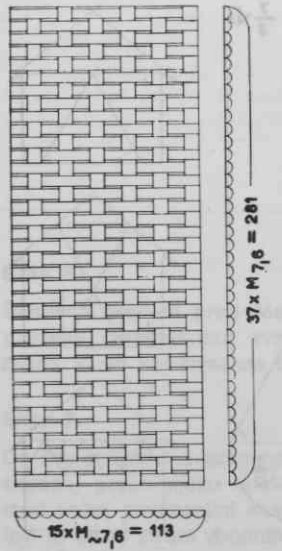

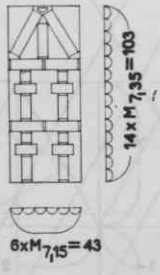

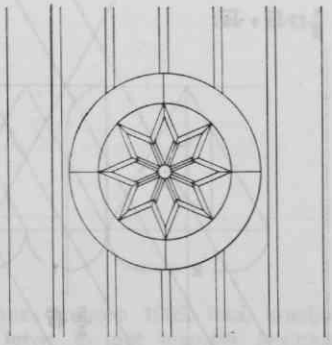

$$\frac{103}{43} = 2{,}395 \overset{\text{IR}}{\neq} \theta$$

$$\theta = 1+\sqrt{2} = 2{,}414$$

$$\frac{37}{15} = 2{,}466 \overset{\text{IR}}{\neq} \theta$$

DETAJL NA FASADI – STILIZIRANI OKTAGRAM, KI PREDSTAVLJA GEOMETRIJSKI PRIKAZ PROPORCIJE θ.

Slika 8.

Osmerokraka zvezda na pročelju Šetravovega kozolca ni samo dekoracija, ampak tudi geometrični simbol proporcije Θ, ki uravnava opečne mreže ob vhodnih dverih (37 : 15) in ob vratih za vmetavanje (14 : 6). Ker fasado kot celoto in druge člene fasade uravnava triangulatura, lahko rečemo, da je kršen zakon o nemešanju proporcij.

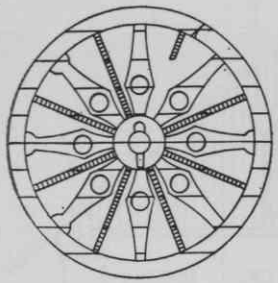

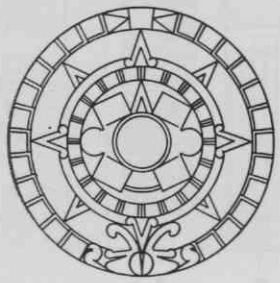

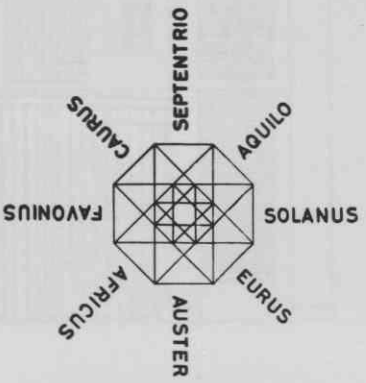
SEPTENTRIO
AQUILO
SOLANUS
EURUS
AUSTER
AFRICUS
FAVONIUS
CAURUS

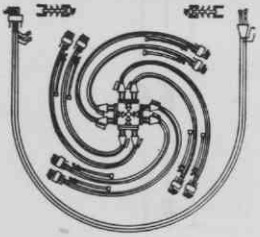

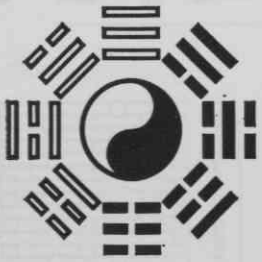

Slika 9.

Različne metamorfoze oktagrama v svetu (od zgoraj navzdol in od leve proti desni):
— Kolo boga Surya z osmimi prečkami je predstavljeno v kamenitem reliefu Črne pagode v Orissi (Indija, zgodnje XIII. stoletje). Svetišče je zasnovano kot voz sončnega boga. Sončni krog in kolo njegovega voza simbolizirata v mnogih civilizacijah počelo vsemogočnosti, dobrote, pravičnosti in drugih podobnih epitetov. Še bolj zgodnja indijska oblika istega počela je tako imenovano Ašokovo kolo (kralj maurijske dinastije, III stoletje), ki ga je moderna Indija prevzela kot emblem v svojo zastavo.
— Kamniti azteški koledar je monumentalna plastika, kompozicijsko razdeljena na osem delov. Oktogramovim metamorfozam so pogosto pripisali funkcijo koledarja (= merilca četrte dimenzije), ko prvotna funkcija — uravnavanje prostora (= prvih treh dimenzij), ni bila več očitna.
— Znak »tao« iz kitajskega duhovnega sveta. Kategorija reda ali celote je najvišja kategorija v kitajski misli. Njen simbol je »tao«, kar pomeni red, ali tudi pot. Tudi ta znak, ki ima na obodu števila, je v zvezi s koledarjem.
— Egiptovski hieroglif, ki pomeni naselje, mesto, kraj, je po obliki analogen križu v oktagramu. Ker so egiptovska mesta in tempeljski kompleksi uravnani s proporcijami oktagrama od Imhotepa dalje, ko se hieroglif za mesto tudi prvič pojavi, je analogija očitna. Razlaga simbolove geneze iz križišča poti ni kaj prepričljiva, če vemo, da so egiptovski gradbeni kompleksi koncipirani osno, longitudialno, in da v egiptovski gradnji igra križišče manj opazno vlogo kot v katerikoli drugi arhitekturi.
— Vitruvijeva roža vetrov, zaradi katerih Vitruvij uči, da mesta ne smejo biti pravokotna, ampak osmerokotna (I knjiga, V in VI poglavje), je metamorfoza oktagrama, ki ima, če izvzamemo indijski magični križ, edina tudi besedni komentar, prek katerega je direktno povezana z gradnjo.
— Nacistični kljukasti križ je samo formalistično posnemanje svastike, za katero so zmotno menili, da je simbol Arijcev. Svastika je v resnici mnogo starejša od Arijcev in je živa še zdaj po velikih delih sveta. Na Japonskem je svastika simbol za svetišče, v Nepalu je to znak boga vzgoje oziroma učenja, kot mi je povedal naš študent Chitrakar Padma. Formalno se je svastika s svojimi osmimi oglišči (poleg središčne točke) razvila iz znaka tao in je prevzela vlogo magičnega razporeda v merjenju časa. Tudi nekatere stare sredozemske kulture so poznale svastiko.
— »Yantra« ali »tantra« — sanskrtski izraz, ki pomeni »pravilo« ali »obred«. Pravimo mu tudi indijski magični križ. V gradnji indijskih svetišč je oblika »yantra« večkrat dobesedno prenesena v tloris. Sanskrtska literatura, kjer nastopa pojem »yantra«, je obilna, vendar je kompozicijska pravila iz ezoterične vsebine težko izluščiti. Budistično učenje tantričnega značaja, ki je bogato urokov, zagovorov in magičnih formul, se je preneslo pod nazivom »mikkyo« tudi na Japonsko, vendar se je ob tem že izgubila vsaka sled povezave med yantro in graditeljstvom. Posebna manifestacija »tantre« je »varjayana«, ki predstavlja »diamantno vozilo«, tretjo fazo budizma. »Varjayana« je znana tudi kot »tantrizem« ali »mantrayana«, ki predstavlja »vozilo navodil«. Spiritualna sinteza teh navodil ali pravil je predstavljena z ritualnim diagramom »mandala«.
— Indijanske risbe v pesku so še zdaj žive obredne stvaritve med Navajo Indijanci. Vsakemu dnevu tako imenovane »ceremonije nočne poti« pripada določena risba. Vse te sheme imajo krožni obod (včasih nezaključen), v katerem so stilizirane risbe razporejene v četveroali osmerokot, ali v dvojno četverno spiralo, ki spominja na svastiko. Vsak del risbe, ima svoj simbolični in magični pomen — predvsem gre za čaranje v zvezi z indijanskim življenjem: voda, mavrica ,ogenj, koruza, fižol, sonce, štiri smeri.
— »Mandala« ali »mandara« pomeni v sanskrtu krog. To je hindujska oziroma budistična geometrična shema, ki predstavlja vesolje. Uporablja pa se tudi kot osnova za monumentalne, predvsem kultne zgradbe.

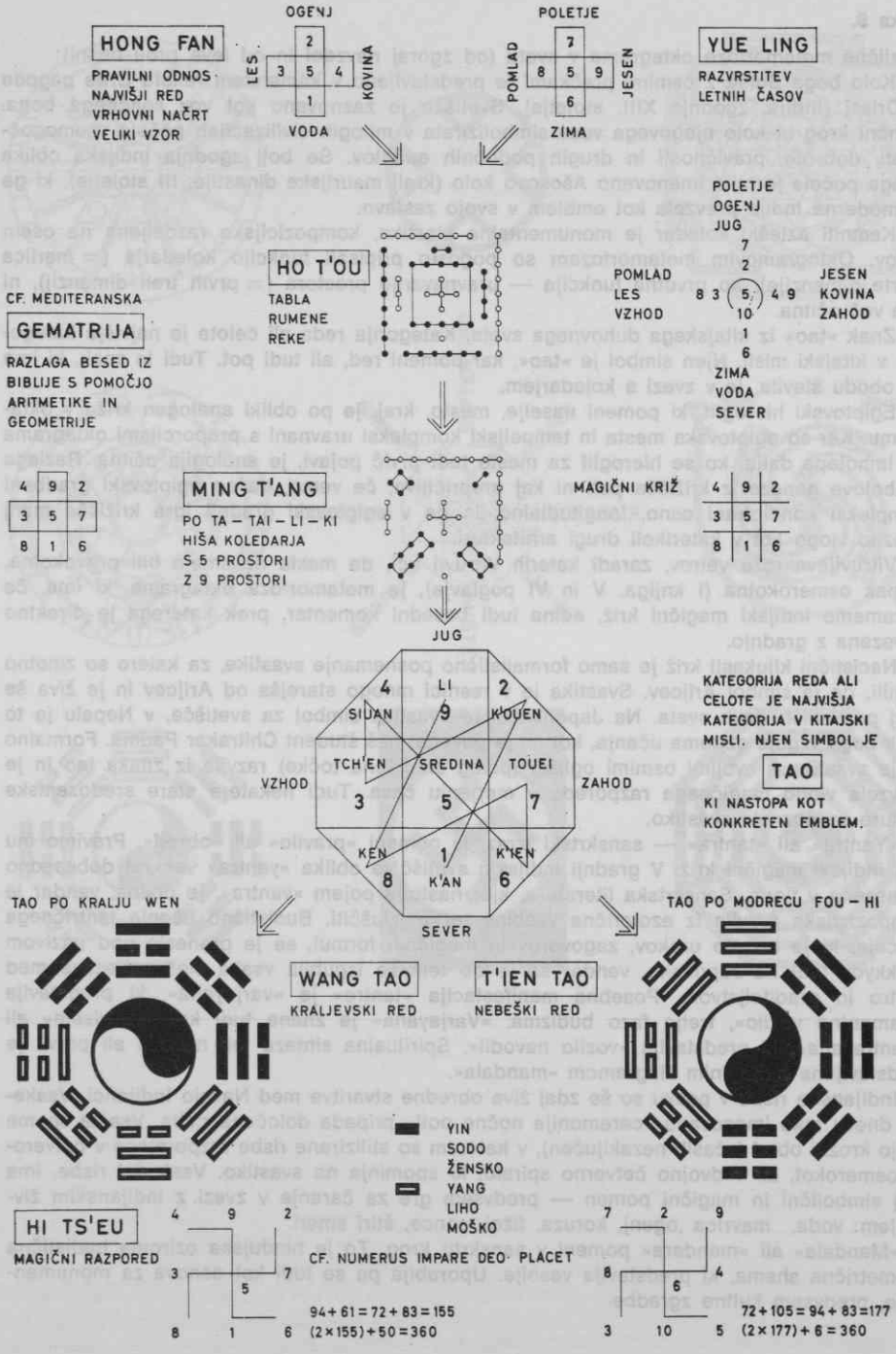
HONG FAN
PRAVILNI ODNOS
NAJVIŠJI RED
VRHOVNI NAČRT
VELIKI VZOR
OGENJ
LES
KOVINA
VODA
POLETJE
POMLAD
JESEN
ZIMA
YUE LING
RAZVRSTITEV
LETNIH ČASOV
HO T'OU
TABLA
RUMENE
REKE
CF. MEDITERANSKA
GEMATRIJA
RAZLAGA BESED IZ
BIBLIJE S POMOČJO
ARITMETIKE IN
GEOMETRIJE
POMLAD
LES
VZHOD
JESEN
KOVINA
ZAHOD
ZIMA
VODA
SEVER
MING T'ANG
PO TA – TAI – LI – KI
HIŠA KOLEDARJA
S 5 PROSTORI
Z 9 PROSTORI
MAGIČNI KRIŽ
JUG
SEVER
VZHOD
ZAHOD
SREDINA
KATEGORIJA REDA ALI
CELOTE JE NAJVIŠJA
KATEGORIJA V KITAJSKI
MISLI. NJEN SIMBOL JE
TAO
KI NASTOPA KOT
KONKRETEN EMBLEM.
TAO PO KRALJU WEN
TAO PO MODRECU FOU – HI
WANG TAO
KRALJEVSKI RED
T'IEN TAO
NEBEŠKI RED
YIN
SODO
ŽENSKO
YANG
LIHO
MOŠKO
HI TS'EU
MAGIČNI RAZPORED
CF. NUMERUS IMPARE DEO PLACET
94+61=72+83=155
(2×155)+50=360
72+105=94+83=177
(2×177)+6=360

Slika 10.

Grafična predstava pojmov, ki obvladujejo kitajsko misel. V definiranju teh pojmov je naš jezik zelo neprecizen in kitajska miselnost naši tako tuja, da ni enostavno dojeti, za kaj gre. Vsekakor ne gre zgolj za filozofijo ali religijo, ker je v njih primešano tudi mnogo špekulacij in coprnij in, kot se nam zdi, tudi spomini na pozabljeno znanost proporcioniranja s pomočjo oktagrama. Preden pričnemo pregledovati posamezne likovne sheme naj pripomnim, da je pojem posameznega števila v kitajski misli vedno asociiran z nekim drugim pojmom, podobno, kot so to razumeli pitagorejci; za nas je tak način mišljenja vsekakor tuj, kajti gematrija je tudi že pozabljena vednost.

Medsebojna povezanost likovnih shem, ki so po našem mnenju v bistvu mutacije proporcijskih ključev v kitajski kompoziciji, se da zasledovati od magičnih križev naprej. »Hong fan«, kar pomeni pravilni odnos (= proporcija?) oziroma najvišji red (= idealna kompozicija?), vrhovni načrt, oziroma veliki vzor (vse našteto so gradbeniški pojmi) in »yue ling« ali razvrstitev letnih časov (četrta dimenzija) — se združena pojavita v »ho t'ou«, kar pomeni tabla rumene reke. Na obodu te kvadratne sheme je $2 \times 4 = 8$ števil, ki posamezna pomenijo isto kot v obeh že obravnavanih magičnih križih: 4 osnovna gradiva in 4 letni časi, tem pa so dodane še 4 glavne smeri (c. f. Vitruvijeva vetrnica, ki tudi označuje smeri). Sredino zavzemata števili 5 in 10, kar se zdi, da kaže na decimalnost, ki jo poznamo tudi iz kitajske metrologije. Tabli rumene reke je sorodna hiša koledarja ali »ming t'ang«, s petimi oziroma 9 prostori, označenimi s celimi malimi števili. Iz tega se razvije simbol »tao«, kar pomeni red ali pot. To je najvišja kategorija v kitajski misli. Glede na različen razpored osmerih števil na obodu sta se razvila »wang tao« ali kraljevski red in »t'ien tao« ali nebeški red. Pojem reda, pojem celote in pojem poti (načina) povezani s števili — prav lahko navežemo na kompleks arhitekture, kjer red in celota gotovo predstavljata pomemben parameter. Razpored števil se pojavlja tudi v obliki »hi ts'en« — kjer na osmih ogliščih svastike pride do razdelitve časa v luninem letu (zopet povezava s četrto dimenzijo).

Slika 11.

Število sedem je dobilo zaradi svojih kompozicijskih lastnosti v zavesti človeštva atribut nečesa nenavadnega, čudežnega in pravljičnega. Najbolj vidno se število sedem izkazuje v judovskem sedmerorokem svečniku, menori, in v pravljicah, kot je Sneguljčica in sedem palčkov.

Bibliografija

Vitruvius, **De Architectura** (translation by F. Granger, Loeb Classical Library, London, 1962)
Leone Batista Alberti, **Ten Books on Architecture** (translated into English by James Leoni, Tiranti, London, 1955)
L. N. Tolstoj, **Vojna in mir** (prevedel Vladimir Levstik, DZS, Ljubljana, 1963)
P. H. Scholfield, **The Theory of Proportion in Architecture** (Cambridge, MCMLVIII)
M. C. Ghyka, **Le Nombre d'Or** (Gallimard, 1931)
Marcel Granet, **La Pensée Chinoise** (Edition Albin Michel, Paris XIVe, 1968)
Dorothy Dunn, **American Indian Painting of the Southwest and Plains areas** (University of New Mexico, Albuquerque, 1968)
Mc Graw Hill, **Dictionary of Art** (Ed. by Bernard S. Myers, Assist. ed. Shirley D. Myers, Mc Graw Hill, New York, 1969)
T. Kurent, **The Modular Eurythmia of Aediculae in Šempeter** (Narodni muzej, Ljubljana, 1970)
T. Kurent, **The Modular Composition of Roman Water — wheels** (Archaeometry, vol. 10, Oxford University, 1967)
T. Kurent, **The Modular Analogy of Roman Palaces in Split and Fishbourne** (Archaeometry, vol. 12 part 1., Oxford University, 1970)
T. Kurent, **The Modular Composition of Diocletian Palace in Split** (Živa Antika, god. XX, Skoplje, 1970)
T. Kurent, **Proportio and Commodulatio after Vitruvius compared to Proportion and Modules of Diocletian Palace in Split** (Živa Antika, god. XXI, sv. 1., Skoplje, 1971)
T. Kurent, **The Analogy in Modular Composition of Roman Fortresses at Caerleon and at Mogorjelo** (Živa Antika, god. XXI, sv. 2., Skoplje, 1971)

Summary

MUTATIONS OF PROPORTIONAL KEYS IN SLOVENIA

Proportionala keys as part of the secret »know-how« of mason guilds were not understood by laymen, but attributed supernatural properties and transformed in various signs, emblems and symbols. Some of their mutations appear also in Slovenia.

Pentagram, the geometrical origin of the golden mean, became the symbol of health and the secret sign to Pythagorheans. Its metamorphosis in »mora«, the decorative five-pointed star on the Slovenian cradles, is believed to protect the infant against the spell. The five pointed star on communist flags is also related to pentagram.

Hexagram, generating the proportion $\sqrt{3}$, is often used as decoration on our buildings, such as the illustrated barn in Mengeš, which in fact is proportioned with equlateral triangles. Another mutation of hexagram is the six pointed David's star and the Solomons's seal, now the center of the Israeli flag.

Octagram is originating a family of proportions related with the $\sqrt{2}$. Its mutations include the Indian wheel of god Surya, the Indian sings »tantra« an »mandala«, which are used as architectural schemes; the Egyptian hieroglyph meaning town; the eight winds, besause of which according to Vitruvius towns must be octagonal; the Far Eastern sings »tao« and »swastika«, which has eight corners: the Aztec stone calendar, divided in eight parts and the Indian foursome or swastikalike sand drawings. The eight pointed star decorating the barn in Mengeš indicates the proportion of brick grids on the barn's elevation.

Number seven, as the smallest whole number rationally approximating in the ratio with other small integers some irrational quantities, such as π, $\sqrt{2}$, $\sqrt{3}$, $\sqrt{5}$, φ, and Θ, has lent its supernatural power to sayings, proverbs, magic, religions, and fairy-tales.

Illustration 1

Proportional keys: quadrate, pentagram, hexagram, and octagram, are the geometrical origin of proportions $\sqrt{3}$, golden mean or φ, $\sqrt{5}$, and a family of proportions having in common factor $\sqrt{2}$.

Illustration 2

Octagram and its derived proportions: quadrate $= 1:1$, quadriagon $= (1+\sqrt{2}):2$, diagon $= \sqrt{2}$, dual diagon $= 2\sqrt{2}-1$, octava $= 2$, Θ or double guadriagon $= 1+\sqrt{2}$.

Illustration 3

Number seven in the ratio with some other small numbers rationally approximates some irrational quantities: π, $\sqrt{2}$, $\sqrt{3}$, $\sqrt{5}$, φ, and Θ.

Illustration 4

Mutations of pentagram are the symbol of health to Pythagorheans (»The pentagram adopted by the initiated was for them the symbol of health«), or the magic sign on Slovenian cradles, or the five pointed star on communist flags.

Illustration 5

The Solomon's seal is a metamorphosis of hexagram.

Illustration 6

This barn near Mengeš (Slovenia) is decorated with eight and six pointed stars.

Illustration 7

Triangular proportion of the barn near Mengeš is symbolized with sixpointed stars on its elevation.

Illustration 8

Proportion of brick grids on the elevation of the barn near Mengeš is called $\Theta = 1 + \sqrt{2}$, which is symbolized by the decorative eight pointed star.

Illustration 9

Some mutations of the octagram (from the top down and from left to right): the wheel of god Surya, the Aztec stone calendar, the Far Eastern »tao« symbol, the Egyptian hieroglyph meaning »town«, the Vitruvian wind-rose, the »swastika« and its replica on the Nazi flag, the Indian sign »yantra«, the West Indian »sand paintings«, the Indian scheme called »mandala«.

Illustration 10

Mutations of the Chinese symbols derived from octagram.

Illustration 11

The compositional properties of the number seven were supernatural to laymen. Hence its sublimation in proverbs, religions and fairy-tales.

Zbirke

Pavla Štrukelj

Etnološka zbirka severnoameriških Indijancev Ojibwa iz 19. stoletja v Slovenskem etnografskem muzeju (Zbiralci Friderik Baraga, Franc Pirc, Ivan Čebul)

Med najstarejše neevropske zbirke v muzeju sodijo predmeti, ki so jih prispevali omenjeni misijonarji-raziskovalci. Večina predmetov izvira iz prve polovice 19. stoletja; predstavljajo kulturo indijanskih skupin Očipve in Otava na območju Gornjega in Michiganskega jezera.

Najštevilnejši so Baragovi predmeti; misijonar jih je prinesel leta 1836, ko se je prvikrat vrnil v domovino. Viri o tej zbirki (članki v časnikih, pisma Baragovi sestri, omembe v Baragovi knjižici o severnoameriških Indijancih) pojasnjujejo kdaj so bili predmeti poslani, namenjeni ljubljanskemu muzeju. Omenili bomo pismo sestri Amaliji z dne 18.—29. julija leta 1833. Baraga sporoča v njem, da ne more še poslati prispevkov grofu Hohenwartu.[1] Naslednje pismo je brat Friderik poslal Amaliji 23. decembra leta 1836; pisal ga je, ko je potoval v Evropo. Baraga piše v njem, da pošilja poln zaboj zanimivosti njenemu soprogu. Rokopisni seznam predmetov manjka. Vsa dosedanja raziskovanja izpričujejo domnevo, da so bili poslani indijanski predmeti v omenjenem zaboju, čeprav niso posebej omenjeni. Ilirski list[2] je namreč že naslednje leto (1837) objavil seznam Baragovih in Pirčevih darovanih predmetov. Kasnejši viri (življenjepisi misijonarjev v leksikonih) ne omenjajo indijanske zbirke. Tako je torej seznam v Ilirskem listu edini in poglavitni vir podatkov o obravnavani zbirki. Omenjeni list ni objavil samo indijanskih predmetov, temveč je prinašal sezname vseh muzejskih zbirk iz prve polovice 19. stoletja. Tedanji Kranjski deželni muzej je namreč objavil v listu seznam prispelih darov muzeju vsak mesec. Ti zapisi predmetov vsebujejo dokaj natančne podatke, zato so izredno dragoceni in pravzaprav edini, ki se nanje lahko opiramo z gotovostjo.

Nekatere listine iz 19. stoletja, ki poročajo o delu muzeja, so shranjene v Državnem arhivu Slovenije. Pregledali smo zadevne vire o Baragovih in Pirčevih darovanih predmetih in ugotovili, da so podatki v neposredni zvezi s seznami, objavljenimi v Ilirskem listu. Kurator L. Lichtenberg[3] pojasni že na začetku takega poročila, da muzej objavlja sezname darovanih predmetov z imeni darovalcev v omenjenem listu. Iz teh kronoloških seznamov je v poročilu le načrten povzetek. O darovanih predmetih Franca Pirca je na voljo malo virov. Kamnita sekira, ki je prispela z Baragovimi predmeti, je pripisana na koncu seznama. Ostale indijanske predmete je Pirc poslal kasneje. Ilirski list je objavljal tudi pisma misijonarjev in poročila o njihovem delu. Leta 1842[4] je časnik priobčil Pirčevo pismo kanoniku Paušku v Ljubljano. Med drugim se Pirc zahvaljuje za poslane darove in pripominja, da pošilja nekaj indijanskih predmetov. Ko je Ilirski list

[1] Prim. Jaklič Franc, 1931: Misijonski škof Irenej Friderik Baraga. V Celju, str. 97.
[2] Illyrisches Blatt, 1837: Verzeichniss der für das Landes-Museum eingegangenen Beiträge. Laibach, Nr 17, str. 67—68.
[3] Ständisches Landes Museum von Krain. Jahres Bericht 1837 — Leopold Lichtenberg, curator. Stanovski arhiv Slovenije, Reg IV. F. 8 — de 1837 incl. 1840, Nr 311—359 (Državni arhiv Slovenije, Ljubljana).
[4] Illyrisches Blatt, 1842: Missions-Nachrichten. Schreiben des Missionärs Franz Pierz aus de St. Marie 1. juli 1841. Nr 20—19. V. 1842, str. 83—84, Laibach.

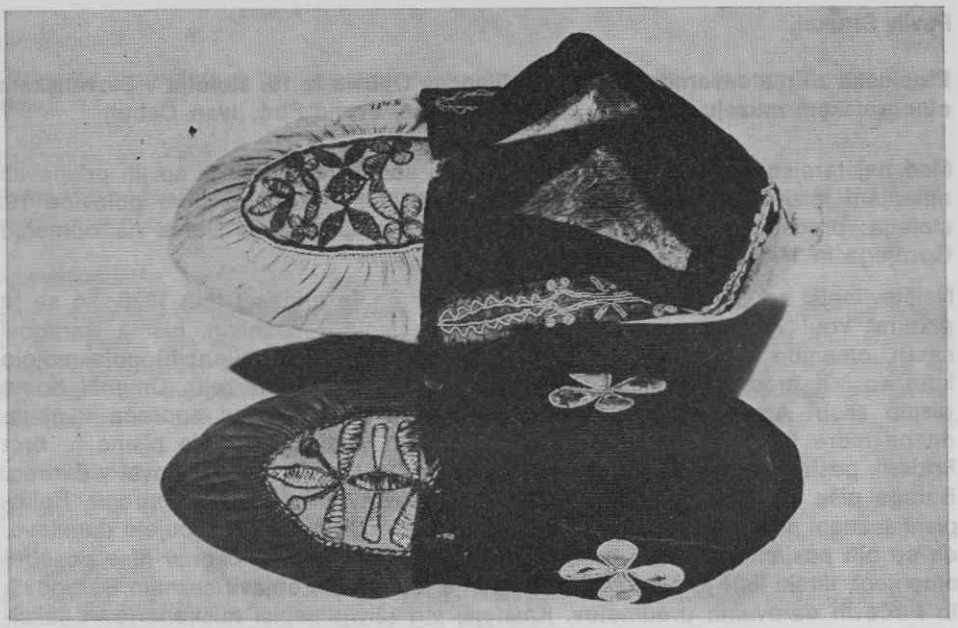

Ženski mokasini, indijanski rod Očipve, območje Gornjega jezera, prva pol. 19. stol.

Motivi ornamentov na mokasinih

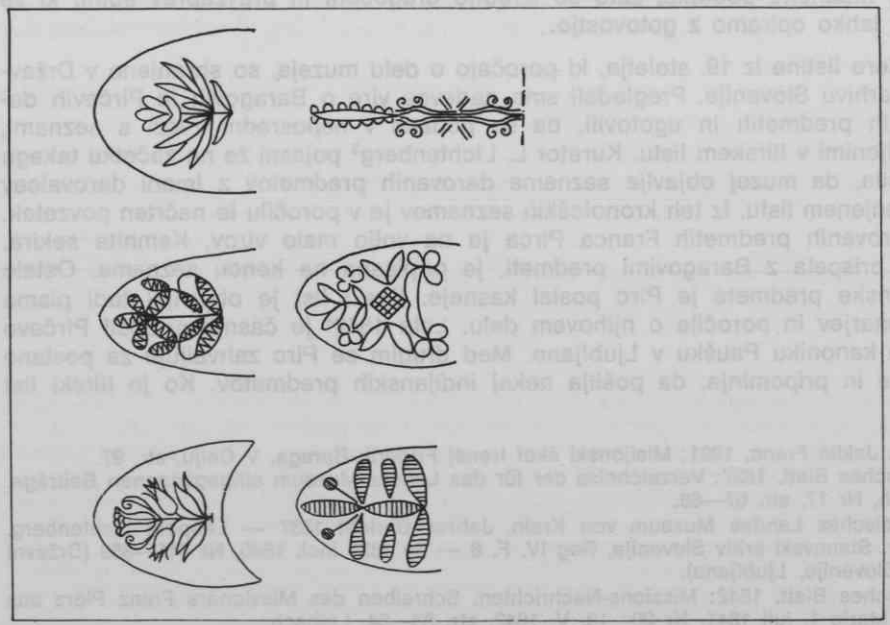

objavil leta 1844[5] nov seznam prispelih neevropskih predmetov v muzej, je na koncu omenjena razstavljena indijanska zbirka Barage in Pirca.

O zbiralcu Ivanu Čebulu in njegovih prinesenih predmetih je na voljo še manj virov kot o Pircu. Leta 1873 se je vrnil v domovino in tako domnevamo, da je tedaj moral prinesti indijanske predmete.

Prvi muzejski popis razstavljenih indijanskih predmetov je bil napisan v Dežmanovem vodniku leta 1888.[6] Omenjeni so vsi trije misionarji: Friderik Baraga, Franc Pirc in Ivan Čebul.

Predmeti severnoameriških Indijancev so bili prvikrat vpisani v inventarno knjigo leta 1895, na straneh 42—43.[7] Zbirka ima naslov: S. Amerika. V stolpcu opomb je napisan tudi darovalec. Iz podatkov je razvidno, da se je muzejski uslužbenec, ki je vpisoval predmete, opiral na zapis v Dežmanovem vodniku. Predmeti so vpisani pod številkami 1090—1145 v nemščini. Podatki so skopi, splošno je zapisano le ime predmeta.

Predmeti obravnavanih indijanskih plemen so bili vpisani tudi v knjige Etnografskega muzeja v letih 1923—28.[8] V knjigi EM II so zabeleženi pod naslednjimi številkami: 2861—2875; 2877—2879; 2884—2886; 2888—2897; 2899; 2901; 2914—2919; 2944—2945; 2948. Podatki v teh knjigah so prav tako skopi in zelo pomankljivi. Zapisano je le ime predmeta, darovalec ni omenjen; nekateri predmeti imajo označbo »Indijansko«. Predmeti so zapisani precej zaporedno, vendar je zaradi pomanjkljivih podatkov zelo otežen njihov pregled.

V poročilu, ki ga je objavil Boris Orel v Slovenskem etnografu leta 1954[9] o neevropskih zbirkah, so omenjeni tudi predmeti iz severne Amerike. Pripomniti je potrebno, da so viri le deloma pravilni, ker je pisec upošteval samo podatke iz inventarnih knjig Narodnega in Etnografskega muzeja. V teh knjigah so, kot smo že omenili, zapisi pomanjkljivi in nepravilni. Čeprav je Boris Orel samo naštel predmete, ki so shranjeni v muzeju, je vendar načel vprašanje preučevanja teh zbirk.

Seznam objavljen v Ilirskem listu

Baragova zbirka je bila objavljena leta 1837 Nr 17/9 z naslovom: »Verzeichniss der für das Landes-Museum eingegangenen Beiträge«[10] (Seznam predmetov Deželnega muzeja). Pod številko 213 so razvrščene naslednje skupine:

a) Izdelki iz lubja severnoameriške breze; napravili so jih ameriški prebivalci iz rodu Očipve ob Gornjem jezeru. Ti so: ena posoda (makak), napolnjena s sladkorjem (indijanska beseda sinsibakwat bi morala biti zapisana pravilno sisibakwat, kar pomeni sladkor), ki je dobljen iz soka ameriškega sladkornega drevesa;

[5] Illyrisches Blatt, 1844: C. Verzeichniss der eingegangenen Museal-Geschenke. Laibach, No 6—8. II, str. 24.
[6] Dežman Karel, 1888: Führer durch das Krainische Landes-Museum Rudolfinum in Laibach von Karl Deschmann. Laibach, str. 153—156.
[7] Prim. Inventarno knjigo Narodnega muzeja — kulturno zgodovinski oddelek. Prva knjiga, 1895—1914.
[8] Prim. Inventarno knjigo EM II, št. 2024—3515.
[9] Orel Boris, 1954: O etnografskih zbirkah iz Afrike, Amerike in Azije v Etnografskem muzeju v Ljubljani. Slovenski etnograf, Ljubljana, let. VI—VII, 1953-54, str. 140—141.
[10] Illyrisches Blatt, 1837, Nr 17/9, str. 67—68, št. 213.

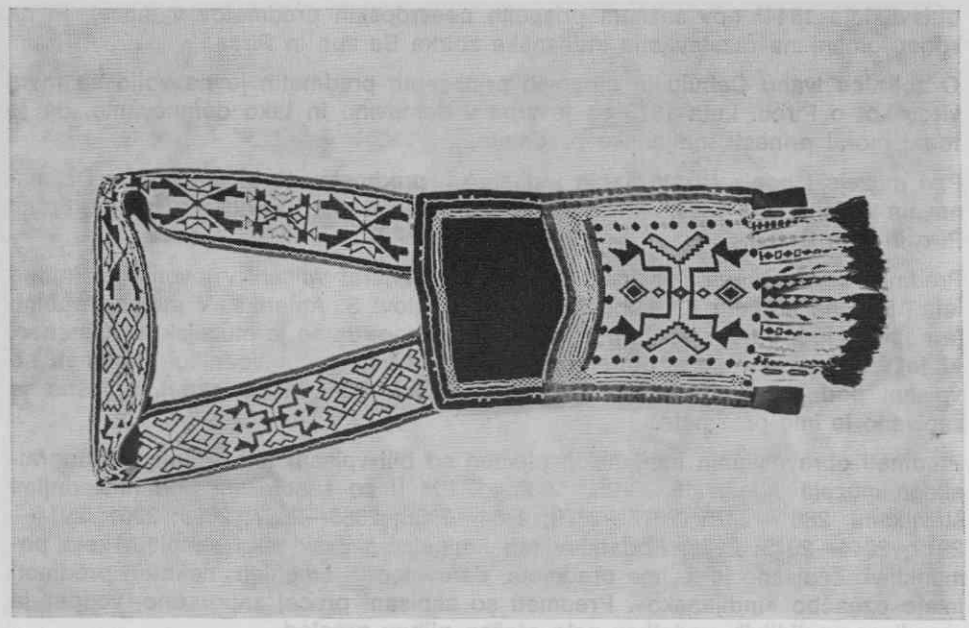

Torba z dolgo obramnico, rod Očipve, Gornje jezero, prva pol. 19. stol.

Ornament na torbi

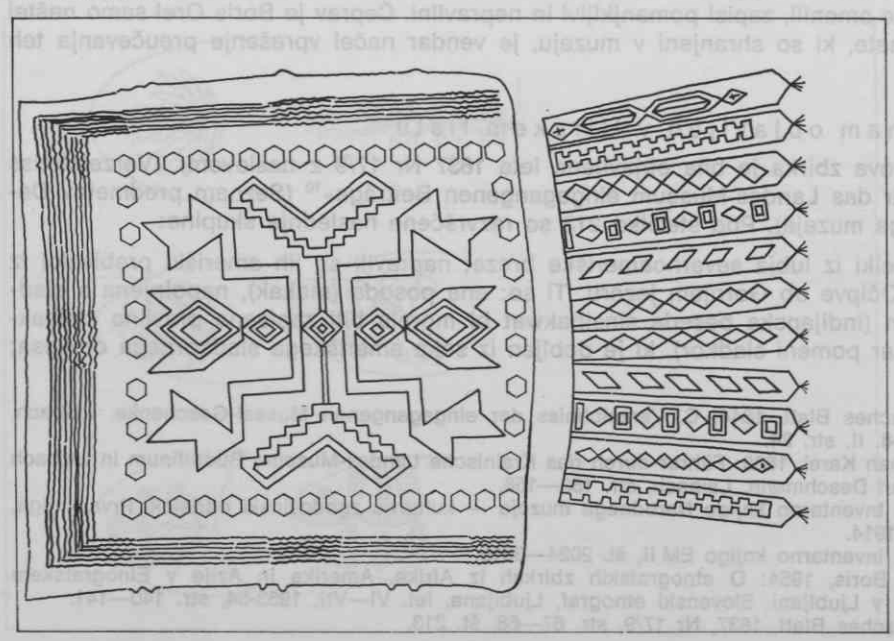

— dve drugi prazni posodi različne velikosti; — četrta je enaka posoda, napolnjena z divjim rižem, ki raste na močvirnih tleh ob Gornjem jezeru. Imenujejo ga manomin in je poglavitno žito teh Indijancev. Dve skledici (onagan), uporabljeni za tekočo hrano; en model čolna (zhiman, angl. pisano tchiman), izdelan iz brezovega lubja, notranji okvir je iz ameriške cedre, ima eno jadro in dve vesli. Pet kosov brezovega lubja, pripravljenih za pokrivanje strehe šotora (kosi so majhni).

b) Stanovanjska oprema in leseni izdelki: dve majhni otroški skledi in ena otroška žlica, izdelek domačinov; dve leseni žlici (indijan. izraz emikwan); edini jedilni pribor teh prebivalcev; kotel visi navadno ob ognjišču, napolnjen z rižem, ribami ali drugim mesom; kadar je kdo lačen, vzame hrano iz kotla. — Manjši rogoznici (anakan); v kočah so večje, prav tako na potovanjih, kajti na njih tudi spijo. — Ena vreča (mashkimod), majhna, tkana iz travnatih vlaken. — Otroška indijanska zibelka (tikinagan), narejena za poglavarjevo družino, izrezljana; na otrokovem pregrinjalu so indijanska dekleta uvezla figuralni okras. — Krplje (agimag pl., sing. agim) z vezalkami za privezovanje noge; očipvejska ženska je napravila umetniško pleteno mrežo med okviri krpelj.

c) Primerki oblačil: par nevestinih čevljev (makisinan pl.) iz srnje kože, okrašenih z zelenimi svilenimi nitmi in vezenih s pobarvanimi hrbtnimi razcepljenimi ščetinami; — par dekliških čevljev, napol vezenih; — par navadnh ženskih čevljev.

d) Moška in bojna oprema: bakrena ost sulice (jimagan); čisti baker je lahko dobiti na površini zemlje kot neobdelan kos ali list. — Dve glavi mirovne pipe (opwagan), umetniško rezljani iz rdečega kamna; ena glava ima kositrne okrasne vložke; — dve dolgi cevi za tobačno pipo; ena je ovita do polovice z ježevčevimi bodicami, umetniško vezena, okrašena s ptičjimi peresi in z zeleno žimo; druga je okrašena z razcepljenimi ježevčevimi hrbtnimi bodicami. Sledi razlaga o uporabi teh pip. — Mošnja za tobak (kishkibitagan) iz nestrojene cevaste kože rjave podlasice. Vse štiri noge so okrašene s pisanimi trakovi; pra-Amerikanci nosijo mošnjo, obešeno na pasu. — Dve podobni mošnji za tobak iz nestrojene svetlo rumene kože kune; — torbica za tobak, tkana iz rdečih volnenih niti in vrvic z nanizanimi drobnimi steklenimi biseri; izdelala jo je očipvejska ženska; — usnjena nožnica (mokoman pomeni nož), vezena in ovita s fino narezanimi, pobarvanimi bodicami ameriškega ježevca. — Osem puščic in dva loka (mitigwab); — kij (pagamagan), izdelan iz neke zelo trde drevesne korenine.

e) Prirodnine: košček cedrovega lesa (gijik, gigik); — naravne in pobarvane ježevčeve bodice, ameriški pra-rodovi krasijo predmete in vezejo oblačila z njimi; — polovica rogovja (eshkan) velikega ameriškega losa; — več ahatov in karneolov; — krogla pirita, dobljena v Gornjem jezeru; — peruti pisanega ptiča, (moningwaneka — pomeni ptiča pribo), dobljene na otoku Sv. Mihaela, v glavni misijonski postaji Sv. Jožefa.

f) Knjige: 1. Jesus obimadisiwin oma aking (molitvenik); — 2. Otchipwe anamiemasinaigan (molitvenik). Obe knjižici je spisal Friderik Baraga, mekatewikkwanaie (Črna suknja), tako so imenovali katoliškega misijonarja; obe knjižici sta tiskani leta 1837 v Parizu.

g) Bakrorez: pogled na novo katedralo svete Ane v Detroitu.

h) Novci: dva srebrna in en bakren; pomenijo: 1 Taler, Meksiška republika 1834; pol dolarja, ZDA 1836; 1 cent, ZDA, 1836.

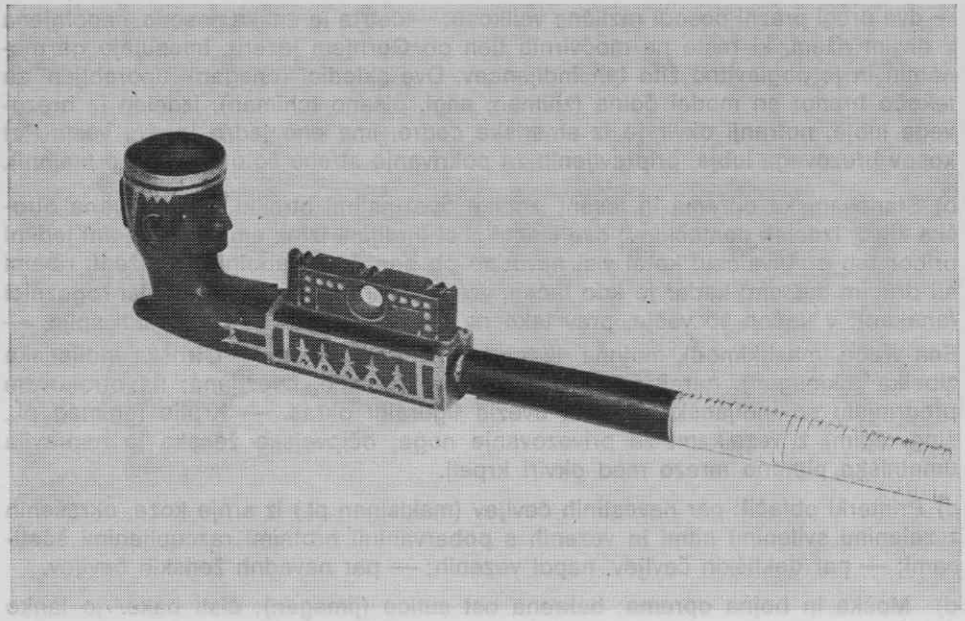

Tobačna pipa miru, rod Očipve, Gornje jezero, prva pol. 19. stol.

Pod Nr. 214 je navedeno: Franc Pirc je poslal iz Sault St. Marie staro kamnito sekiro (wagakwad), zelenkast peščenec (?), izkopana v Arbre Croche.
Seznam Baragovih predmetov je prikazan tako, kot ga je objavil Ilirski list. Pregledali smo samo pripisana očipvejska imena posameznih predmetov in napisali popravke.

Leta 1888 je bil izdan vodnik po zbirkah Kranjskega deželnega muzeja Rudolfinum v Ljubljani; napisal ga je Karel Dežman. V tej knjižici so navedeni predmeti iz severne Amerike na strani 153—156.[11] Omenjeni so takole: v dvorani V. so razstavljene etnografske zbirke iz severne Amerike in Azije v veliki vitrini; te so poklonili muzeju misijonarji: škof Friderik Baraga, Franc Pirc in Čebul ter Gorenjc Kliner, svetovni popotnik na fregati Novara.

Predmeti, ki jih je poslal Ivan Čebul, so: indijanska mirovna pipa iz rdečega kamna (glava pipe ima obliko tomahavka), prevrtana, lesena cev je oblikovana v zavojih; — indijanska košarica s pokrovom, izdelana iz drevesnega lubja, okrašena z ježevčevimi bodicami; — par čevljev iz jelenovine, odlično obuvalo Indijancev v ostri zimi v severni Ameriki; — indijanska torba za tobak, izdelana iz črnega sukna, obramnica je tkana iz samih steklenih drobnih biserov, na prednji strani vezena cvetlica; v njej je kresilo; — torba za tobak, izdelana iz modrega blaga, gosto obšita s steklenimi biseri in z dolgo obramnico; — kos blaga z našitimi raznobarvnimi svilenimi trakovi.

Pod številko 23 sta navedeni: stara kamnita indijanska sekira iz območja Gornjega jezera in konica sulice iz kresilnega kamna; oboje je daroval Franc Pirc.

[11] Dežman Karel, 1888, str. 153—156.

Baragovi predmeti so našteti takole: krplje, pet kosov brezovega lubja, čoln iz brezovega lubja, loka in puščice, indijanska piščal, dve rogoznici, majhna vreča, dve leseni žlici, dve otroški skledici in žlica, dve mirovni pipi, obrtni izdelki iz brezovega lubja, usnjena nožnica, torba za tobak, otroška zibelka, par navadnih ženskih indijanskih čevljev, par dekliških čevljev, par nevestinih čevljev, kij.

V tem vodniku so napisani Baragovi etnološki predmeti, ki so bili razstavljeni v etnografskem oddelku, toda ne vsi. Manjkajo kožnate mošnje za tobak, bakrena sulica; številčno niso navedene posode iz drevesnega lubja.
Ko smo pregledovali sedanje stanje obravnavane indijanske zbirke, smo ugotovili, da so vpisani v našem muzeju le predmeti Ivana Čebula, Friderika Barage in Topolanskega. V muzeju so shranjeni le Baragovi etnološki predmeti; od teh manjkajo: bakrena sulica, tri tobačne mošnje, dve puščici in tri puščične konice.

— Predmeti misijonarja Čebula so vsi shranjeni. — V muzeju sta tudi kamnita sekira in kamnita sulica, ki ju je daroval Pirc, kot je omenjeno v Dežmanovem vodniku. Misijonarju Pircu pripisujemo še nekaj uporabnih indijanskih predmetov, ki so v našem muzeju. Ti so: moški vezeni mokasini z mehkim podplatom, par dekliških vezenih mokasinov, par ženskih mokasinov, okrogla pletena košara s pokrovom, osmerokotna posoda iz brezovega lubja, vezena s cvetličnim motivom. Naslednji predmeti: dve posodi iz brezovega lubja, en otroški in en ženski mokasin so pripisani Baragi šele v prvi inventarni muzejski knjigi. V seznamu, ki je bil natisnjen v Ilirskem listu, ti predmeti niso omenjeni.

Slovenski raziskovalci — misijonarji pri indijanskih skupinah Očipve in Otava

Friderik Baraga je bil prvi slovenski misijonar v deželi Indijancev Očipve in Otava in prvi naš raziskovalec teh skupin. Bil je tudi med prvimi raziskovalci indijanskega jezika, saj je napisal temeljna dela na tem področju.

Leta 1831 je Baraga prispel v Cincinnati (Ohio); tu se je pričel učiti otavski jezik. Najprej je vodil misijonsko postajo Arbre Croche na vzhodni obali Michiganskega jezera; kraj se danes imenuje Harbor Springs. Skupina Indijancev Otava je v glavnem prebivala v Dolnjem Michiganu, to je na polotoku med Huronskim in Michiganskim jezerom. Ozemlje je bilo še svobodno ob Baragovem prihodu in je segalo na jugu do reke Grand River. Pri Otavanih je ostal Baraga od leta 1831 do 1835. V tem času je potoval na Bobrov otok v Michiganskem jezeru, na katerem so prebivali otavski ribiči in pridelovalci sladkorja; dalje v Manistik (Manistique) onstran Michiganskega jezera, v La Grand Traverse (danes Traverse City). Leta 1832 je dal natisniti molitvenik v otavskem jeziku. Naslednje leto (1833) je obiskal na krpljah (80 km) Michilli-Mackinac (danes Mackinaw) in otok Little Detroit. Nato se je peš odpravil na jug v Maškigong (danes Muskegon) in v Grand River (danes Grand Rapids), ki je bil tedaj še na svobodnem indijanskem ozemlju. Spomladi leta 1835 je Baraga nadaljeval misijonsko delo pri plemenu Očipve ob Gornjem jezeru. Po Baragovem odhodu so morali Indijanci Otava na jugu polotoka Michigan prepustiti ozemlje Združenim ameriškim državam. Mnogo otavskih družin se je izselilo v Kanado, zlasti na otoke v Huronskem jezeru in se pomešalo z Očipvejci.

Baraga je najprej prebival v Sault Sainte Marie, kasneje se je odselil v La Pointe na otok Madeline. Na otoku so se Indijanci Očipve ukvarjali z ribolovom. Bila je

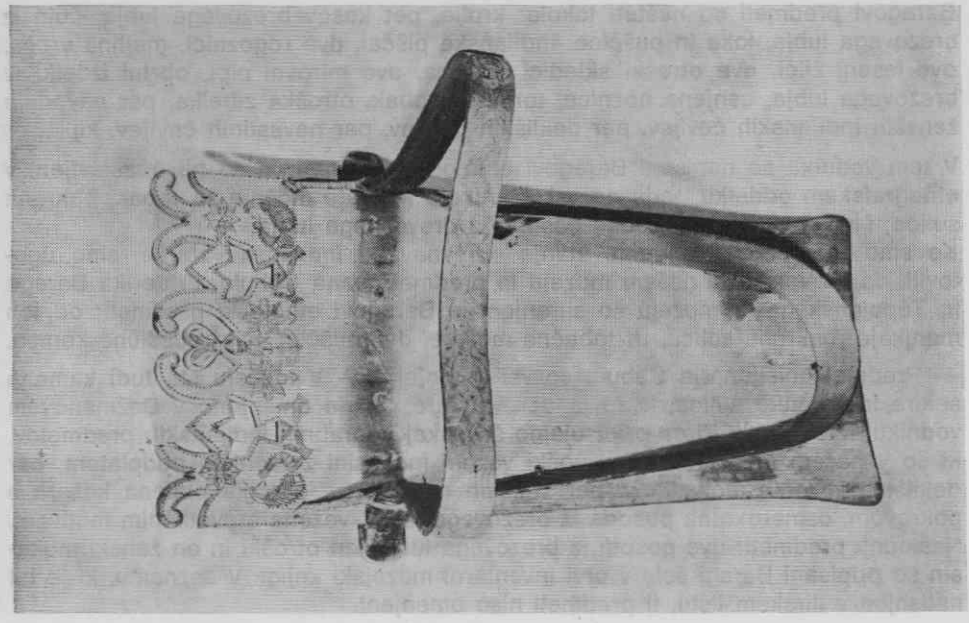

Rezljani okvir indijanske otroške zibelke, rod Očipve, Gornje jezero, prva pol. 19. stol.

Ornamenti na lesenih delih otroške zibelke

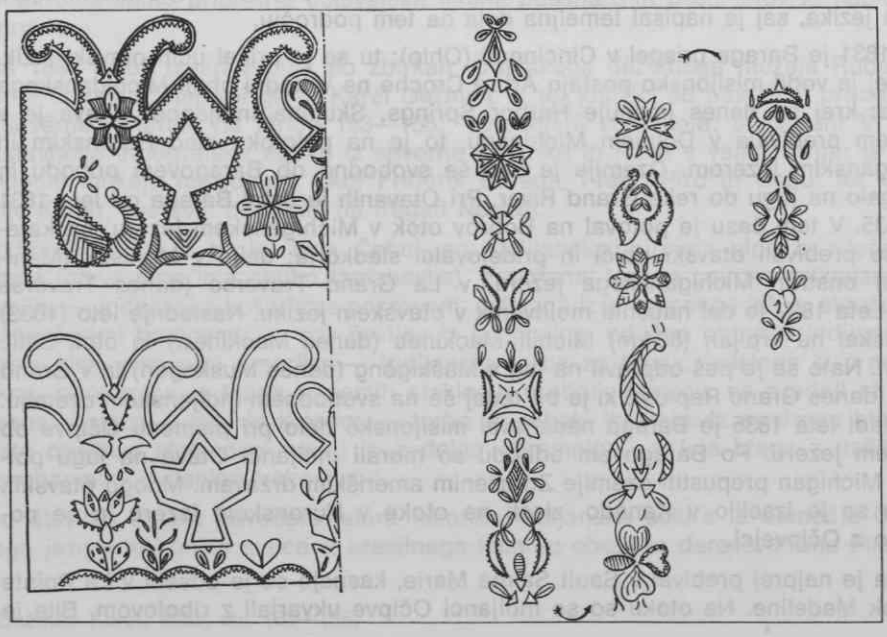

tudi že zelo razvita trgovina francoskih naseljencev s kožuhovino. Baraga je v tem kraju preučeval indijanski jezik in imel stike tudi z Indijanci na celini v Fond du Lac, ki jih je obiskoval v čolnu iz brezovega lubja.

Pozimi leta 1835/36 je Baraga napisal pet knjig: tri v očipvejskem jeziku, eno slovensko in eno nemško knjižico, ki jo je prevedel tudi v francoski jezik. Knjižico[12] v slovenskem in nemškem jeziku, ki opisuje življenje severnoameriških Indijancev, je Baraga izdal na prošnjo rojakov iz domovine in na pobudo Leopoldinske družbe na Dunaju. Ta družba je Barago tudi denarno podpirala. Omenjena Baragova knjižica je pomembna; v njej niso opisani samo Indijanci Očipve in Otava, temveč tudi druga indijanska plemena. Delo je pisano stvarno in nepristransko in sega v dobo, ko je bilo še zelo malo pisanih virov. Ta Baragova knjižica je danes v strokovnih krogih malo znana, saj je ne zasledimo v delih, ki obravnavajo indijansko kulturo. Bolje znana je Pirčeva knjižica, ki je izšla več let kasneje.

Ko je Baraga pisal o življenju Indijancev, je šele nekaj let prebival med njimi. Tako je razumljivo, da je iskal pisane vire, ki so bili na voljo v njegovem času in ki so obravnavali zadevna indijanska območja. O vprašanju literature, ki jo je Baraga uporabljal pri pisanju, je bilo napisanih že nekaj vrstic. Zato ne bi o tem vprašanju natančneje razpravljali, temveč bi omenili le nekatere novejše pripombe. Celoten slovenski prevod knjižice, ki je izšel leta 1970, ima zelo poučen in pregleden predgovor profesorja dr. Vilka Novaka. Pisec natančno razčlenjuje Baragovo delo in ga primerja s Heckewelderjevim. Nekateri raziskovalci Baragovih del menijo, da imenovanega izvirnega dela ni mogel uporabljati. Iz pisma dne 25. februarja leta 1836 je razvidno, da je Baraga pisal prijateljem v New York, naj skušajo dobiti Heckewelderja in dve drugi knjižici.[13] Od naprošenih del je dobil samo eno in to naj bi bila Tatcherjeva knjiga: »Sketches of the Manner, Customs and Character of the North American Natives«. Kljub najnovejšim virom in raziskavam pa menimo, da je Baraga vendar moral zaslediti Heckewelderjeve podatke, ker jih uporablja in navaja njegovo ime.

Dne 29. septembra leta 1836 je Baraga odpotoval v Evropo; s seboj je nesel rokopise vseh petih knjig. Delo o življenju Indijancev je bilo tiskano v nemškem jeziku in v slovenskem skrajšanem prevodu v Blasnikovi tiskarni v Ljubljani; očipvejski molitvenik in francoski prevod knjižice o življenju Indijancev sta bila tiskana v Parizu. Ob tej prvi vrnitvi v domovino je Baraga pripeljal tudi muzejsko zbirko indijanskih predmetov.

Avgusta leta 1837 se je Baraga vrnil v Ameriko in še to leto dal tiskati knjigo o osnovnih pravilih očipvejske slovnice v mestu Buffalu. Nato se je vrnil v misijonsko postajo La Pointe (Visconsin) in ostal do leta 1843. Od tu je odšel v L'Anse

[12] Baraga Friedrich, 1837: Geschichte, Character, Sitten und Gebräuche der nord- amerikanischen Indier. Laibach.
Slovenski prevod: Popis navad in sadershanja Indijanov Polnozhne Amerike. — Prevod je priredil Jožef Krek, ki je samovoljno krajšal Baragovo besedilo. V Ljubljani, 1837.
Natančen prevod Baragove nemške izdaje je izšel šele leta 1970 v Celju z naslovom: Zgodovina, značaj, nravi in šege severnoameriških Indijancev. V knjigi je obširen in poučen uvod prof. dr. Vilka Novaka.

[13] Prim. pismo B. Kotnika, poslano leta 1970 dr. V. Fajdigi v Ljubljano. Iskreno se zahvaljujem dr. Fajdigi za pojasnila, ki jih je posredoval o Baragi in njegovem delu.

Okrašena posoda iz brezovega lubja, rod Očipve, prva pol. 19. stol.

Ornament na tej posodi

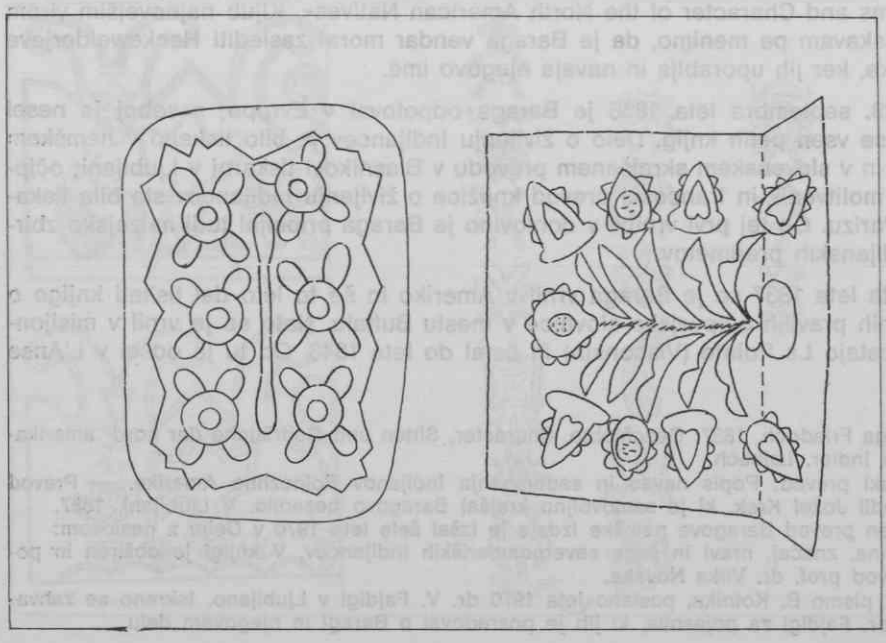

(Gor. Michigan) blizu polotoka Keweenaw. V L'Ansu so belci odkrili bogate bakrene rudnike; razvila se je tudi živahna trgovina s kožuhovino, zato se je v tem kraju naselilo mnogo evropskih priseljencev. Baraga je deloval med obojimi, belci in Indijanci. Pozimi leta 1846 je obiskal indijansko naselje Lac du Flambeau na krpljah. Zaradi tiskanja očipvejskih knjig je potoval v Detroit, vračal pa se je prek otoka Sand Island v naselje Grand Portage. Leta 1847 je Baraga pisal Leopoldinski družbi na Dunaj, da je končal očipvejsko slovnico,[14] začel pa je sestavljati slovar. Indijanci Otava so mu sporočili, da so ga sprejeli za člana svojega rodu. Od leta 1848 do 1851 je Baraga potoval po misijonskih postajah, med drugim je obiskal tudi Copper Harbor in Ontonagon. Leta 1853 je napisal očipvejski slovar;[15] istega leta je postal v Sault St. Marie apostolski vikar gornjega Michigana pri Indijancih Očipve. Leta 1858 je dal tiskati indijanske knjige v Cincinnatiju, leta 1860 se je odpravil po krpljah skozi pragozd na jug v St. Ignac, na otok Mackinac in v Minnesoto Mine (danes Rockland), rudarsko naselje blizu Ontonagona. Leta 1861 je potoval v Detour, južno od Aulta, ob izlivu reke St. Marie, na Sugar Island (Sladkorni otok), v Baie de Goulais severno od Saulta. Leta 1866 je Baraga prenesel sedež škofije v mesto Marquette; tu je umrl leta 1868.[16] Baraga se je posebno uveljavil na področju znanosti. Raziskoval je indijanski jezik in preučeval očipvejsko kulturo. Na žalost pa je bil tako vnet misijonar krščanske vere, da je pri Indijancih odstranjeval stare verske indijanske skulpture. Mimogredé omenjamo, da ni v muzejski zbirki nobenega predmeta, ki bi ponazarjal indijansko božanstvo.

Franc Pirc je odpotoval v Ameriko leta 1835. Skoraj štirideset let je živel med Indijanci. Leta 1836 je ostal v indijanskem naselju La Croix (Cross Village). Misijonsko delo je opravljal v Sault St. Marie, na otoku sv. Jožefa in v Kitchimitigong, vzhodno od Sault St. Marie. Leta 1838 je obiskal indijanski naselji Mihipikoton in Okvanikisinong ob severni obali Gornjega jezera. Od tu je šel v Grand Portage, Fort William in Pigeon River; v teh naseljih je živel leta 1838—39, 1841—42, 1847. V teh letih se je vračal tudi med Indijance Otava v Middletown, Cheboigan, Arbre Croche, na otok Kastor, v Manestie (Manistee), Grande Traverse, Machkigong (Muskegon) in v še nekatera druga manjša indijanska naselja. Leta 1845 je napisal v otavskem jeziku »Veliki katekizem z obširno razlago« in dal tiskati 70 nedeljskih pridig. Učil je Indijance kmetijstva in o tem svojem delu poročal v Ljubljano. Kmetijska družba v Ljubljani ga je odlikovala za uspešno delo pri razširjanju umnega kmetijstva in vrtnarstva doma in na tujem.

Leta 1852 je Pirc živel pri Indijancih Očipve v Crow Wingu (Minnesota); v tem kraju je prebivalo tudi več francoskih naseljencev. Leta 1853 je ustanovil postaje ob jezeru Mille Lake, v Belle Prairie in v Sauk Rapids. Leta 1857 je pisal župniku Kristanu na Vačah in hkrati poslal knjižico o zgodovini Indijancev, ki jo je napisal in izdal v St. Louisu. Iz naselja Crow Wing je obiskoval Indijance ob jezerih Leech Lake, Red Lake, Otter-Tail Lake. Leta 1864 se je Pirc vrnil v domovino,

[14] Baraga Frederick, 1850: A Theoretical and Practical Grammar of the Otchipwe Language. The Language spoken by the Chippewa Indians; which is also spoken by the Algonquin, Otawa and Potawatomi Indians with little diference. Detroit.
[15] Baraga Frederic, 1853: A Dictionary of the Otchipwe Language, explained in english; I — Otchipwe-Englisch, II — Englisch-Otchipwe, Cincinnati.
[16] Prim. podatke: Jaklič, 1931, str. 191—230.

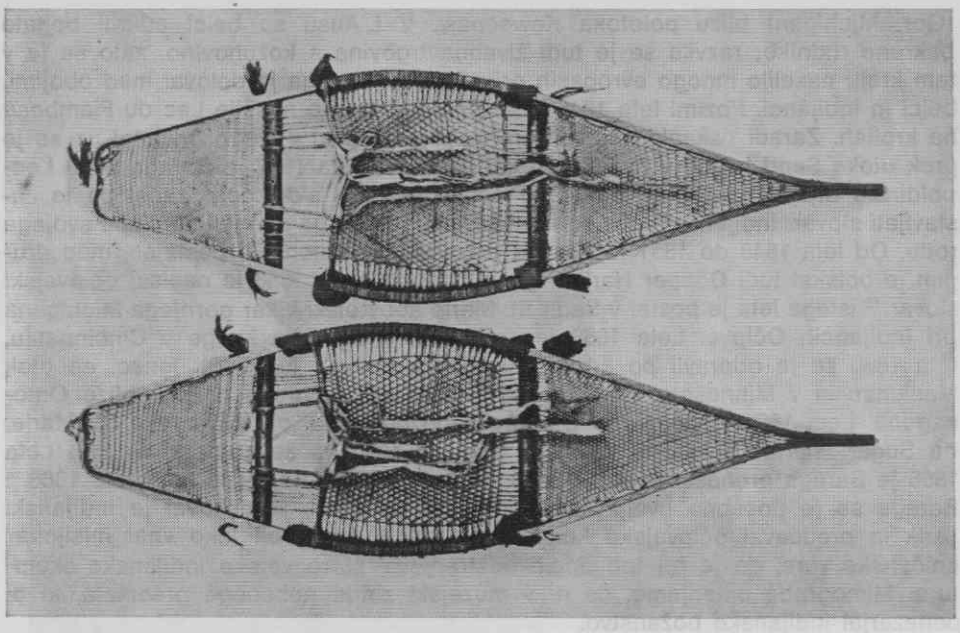

Koničaste krplje, rod Očipve, prva pol. 19. stol.

vendar je spet kmalu odpotoval k Indijancem v Ameriko. Ustanovil je spet nekaj novih postaj in obiskoval prejšnje. Leta 1867 je Pirc zaradi visoke starosti prebil največ časa v Crow Wingu. Ko je napisal »Knjigo zmernosti« in ustanovil bratovščino zmernosti v Minnesoti, je odpotoval v domovino leta 1873. Umrl je v Ljubljani leta 1880.[17]

Pirc se je zelo trudil, da bi Indijance Očipva navadil kulturno živeti in umno gospodariti. Pisal je verska berila in pesmi v indijanskem jeziku; podobno kot Baraga je izdal knjižico o življenju Indijancev in v njej obširno opisal lastna doživetja. Nekateri njegovi viri v tej knjižici so dokaj pomembni. Pirc je poslal ljubljanskemu muzeju tudi nekaj indijanskih predmetov, ki so večinoma brez podatkov; nekaj predmetov je izgubljenih, kot je ugotovljeno.

Janez Čebul je odpotoval v Ameriko leta 1859. Nekaj časa je prebival v Sault St. Marie, nato je bil poslan v Minnesoto Mine (danes Rockland) in Ontonagon. Leta 1860 je prispel v La Pointe; od tu je oskrboval postaje: Red Cliff, Bad River (Odanah), Bayfield in Superior (Visconsin) in nekaj manjših indijanskih naselij. Čebul je obiskoval tudi naselja: Ashland, Duluth, Fond du Lac (danes Cloquet), Courtes Oreilles in Lac du Flambeau. Leta 1863 je srečal na potovanju po Minnesoti štiri Slovence, trgovce. — Leta 1873 je obiskal domovino, nato se je spet

[17] Prim. podatke v knjižicah:
Pierz Franz, 1855: Die Indianer in Nord-Amerika, ihre Lebensweise, Sitten, Gebräuche u. s. w. St. Louis, Mo.
Hrovat Florentin, 1887: Franc Pirec oče umne sadjereje na Kranjskem in apostolski misijonar med Indijani v severni Ameriki. V Celovcu.

vrnil v Ameriko. Najprej je delal v naselju Evropejcev Shawano (Wisconsin), potem v indijanski vasi Keshena, v kateri so prebivali Menomini. Tu je ustanovil »družbo treznosti« in strogo nastopil zoper prodajanje žganja Indijancem. Leta 1874 je prebival v Superior; obiskoval je naselja Bad River, Ashland, Bayfield, La Pointe, Red Cliff, Courtes Oreilles in Cloquet. Leta 1875 je deloval med Indijanci Menomini v Marinette. Leta 1876 je Čebul odpotoval v Evropo, Egipt in Palestino. V Franciji je ostal od leta 1878 do 1882, nato se je vrnil v Ameriko. Zadnja leta svojega življenja je preživel v krajih: Kalumet, St. Ignac, Manistique, Ironwood, Ontonagon, Iron River, Norwagy, Iron Mountain, Newberry, Grand Marais, Garden in Fayette. Leta 1898 je Čebul umrl v Gardenu.[18]

Čebul je bil zelo priljubljen posebno med Indijanci; poznali so ga ob vsej južni in zahodni obali Gornjega jezera in ob severni obali Michiganskega jezera. Naučil se je očipvejskega jezika. Bil je pevec, pesnik in godbenik. Daroval je ljubljanskemu muzeju nekaj izvirnih in dragocenih predmetov.

Prvotno ozemlje Indijancev Ojibwa in njihovih podskupin ter današnji rezervati

Potomci številnega indijanskega rodu Ojibwa, ki je bilo v daljni preteklosti tretje največje indijansko pleme, so razširjeni po gozdnem ozemlju ob Velikih jezerih v severnem delu Michigana, Wisconsina, Minnesote in vzdolž južne obale Kanade. Na območju Huronskega, Gornjega in Michiganskega jezera je bila njihova prvotna domovina; kasneje so se ti Indijanci naselili na celini ob manjših jezerih in v gozdovih. Te imenujemo gozdne in jezerske Indijance Ojibwa. V Kanadi prebivajo na ozemlju med Ontario in Winnipegom ter po pobočju Skalnih gora, koder se premikajo potujoče manjše skupine. Najzahodnejši Indijanci te skupine so Pembina; prišli so iz severozahodne Minnesote in severne Dakote, naselili so se na pogorju Turtle Mountains in v severozahodni Kanadi. Skupina Nibowisibiwininwak je naseljena v Saskačevanu, skupina Pik River v Manitobi.[19] Vse te severne skupine so se pomešale s plemenom Cree in Assiniboin. Francoski naseljenci so jih imenovali Saulteaux (slapovi). Te indijanske skupine pripadajo lovski prerijski kulturi in so zato imenovani prerijski Ojibwa.

V prvi polovici 17. stoletja so Evropejci odkrili pleme Ojibwa ob severovzhodni obali Gornjega jezera. To je bila skupina Sault Sainte Marie. Druge skupine so se pomikale ob obalah jezer na zahod prav do Wisconsina. V času teh selitev so se Indijanci Ojibwa neprenehoma bojevali z drugimi plemeni (Fox, Santee, Dakota, Sioux) in jih pregnali iz močvirnatega ozemlja, na katerem je uspeval divji riž (Zizania aquatica).[20]

V prejšnjih stoletjih so bile razširjene na ozemlju Indijancev Ojibwa pomembne vrste divjih živali. Indijanci so lovili kuno, medveda, vidro, kuno zlatico, risa, rakuna ali kanadsko kuno in pižmovko. Proti koncu prejšnjega stoletja so Evropejci, predvsem trgovci, bolj in bolj spraševali po kožah teh divjih živali. Indijanci Ojibwa so se selili na zahod celine in na sever do otoka Royale in Grand Portage,

[18] Zaplotnik Ivan, 1928: Janez Čebulj misijonar v Ameriki. V Grobljah. Misijonska knjižnica, zv. 6.
[19] Lyford Carrie A., 1953: Ojibwa Crafts. Lawrence Kansas. Indian Handcrafts 5.
[20] Underhill Ruth M., 1953: Red Man's America. Chicago, str. 114.

kjer je bil lov uspešnejši in bogatejši. Leta 1766 so poročali evropski raziskovalci, da prihajajo Indijanci v Michillimackinac (danes Mackinaw) z velikimi svežnji kožuhovine. Trgovci so kupovali kože tudi pri severni skupini Ojibwa na območju Lake of the Woods; ti še danes pripadajo subarktičnim lovcem. Iz območja Hudsonovega zaliva je poročala družba »Hudson's Bay Company«, da so trgovali z Indijanci Chipewyans.[21] Tako je v 19. stoletju pleme Ojibwa oskrbovalo večino evropskih trgovcev s kožami in z ribami. Indijanci pa so prejemali kot plačilo strelno orožje, industrijske in obrtne izdelke.

Prerijski in jezerski Indijanci Ojibwa so imenovani tudi kalumet ljudstvo. Ime izvira od naziva mirovne pipe, ki je predvsem glede rabe zelo pomembna v družbenem življenju Indijancev. To številno indijansko skupino sestavlja več plemenskih podskupin. Taka manjša skupina so Indijanci Otava, ki so predstavljali prvotno veliko pleme Ojibwa. Ko so se selili proti zahodu celine, so prebivali ob reki Otava v vzhodni Kanadi. Sosednja skupina, prav tako iz rodu Ojibwa, jih je pričela imenovati Otava, kar naj bi pomenilo trgovca. Indijanci Otava so postali dejansko dobri trgovski posredniki, najprej med indijanskimi rodovi, kasneje pri evropskih trgovcih.[22] Naselili so se na območju Michiganskega jezera. Po letu 1741 so se ti Indijanci pomikali ob dolnjem Michiganu, na otok Mackinac in v okolico Arbre Croche (danes Harbor Springs). Ko je prišel Baraga leta 1831 v Arbre Croche, je živelo približno 4000 Otavanov na polotoku Michigan.

Druga podskupina so Čipeva, Očipve; ti so zasedli ozemlje od Sault Sainte Marie proti zahodu in se naselili tudi v deželi Minnesoti. Prvi raziskovalci so poročali o tem plemenu, da je zelo napredno in da predstavlja razvito kulturno dejavnost. Ameriško-kanadska vojska je omejila svobodo Očipvejcev v veliki meri v letih 1812-15. Še večji pritisk so izzvale ameriške industrijske družbe na Indijance Očipve, ko so začele odpirati na njihovih ozemljih bogate rudnike in ustanavljati industrijo. Te družbe so preseljevale Očipvejce nasilno v notranjost celine, predvsem v Minnesoto. Indijanci se niso mogli braniti, zato so bili prisiljeni prepustiti lastno zemljo za majhno odškodnino. Zaradi neprestanih preganjanj se je število Očipvejcev občutno zmanjšalo. Baraga poroča, da jih je bilo v njegovem času okrog 15.000. Leta 1843 so šteli Očipvejci okrog 30.000 prebivalcev.[23]

Menomini so prav tako podskupina Ojibwa. Njihov jezik je soroden s plemeni Cree-Montagnais na severu in s plemeni Sauk, Fox in Kickapoo v preriji. Naseljeni so v državi Wisconsin in ob Michiganskem jezeru.

Tretja značilna podskupina rodu Ojibwa so Potawatomi. Tudi ti Indijanci so se naselili na območju Michiganskega jezera. Znani so kot poljedelci in zato sorodni s prerijskimi plemeni.

Številna etnična skupina Indijancev Ojibwa ima mnogo imen. Jezikovno pripada pomembni skupini Algonkin, ki zajema največje število indijanskih rodov. V to jezikovno skupino sodijo plemena vzdolž Atlantske obale, v notranjosti Labradorja, v severnem delu bazena St. Lawrence, na območju Velikih jezer in Mississi-

[21] Lips Eva, 1956: Die Reisernte der Ojibwa-Indianer, Wirtschaft und Recht eines Erntevolkes. Berlin, str. 31.
[22] Swanton John R., 1953: The Indian Tribes of North America, Washington, str. 244.
[23] Swanton, 1953, str. 263.

pija, v preriji Saskatchewan in v zgornjem Missouriju. Skupina Ojibwa so najštevilnejši v jezikovni skupini Algonkin. Pleme Otava, Potawatomi in Ojibwa so jezikovno zelo sorodni, rodovno pa le v ohlapni zvezi.

Danes govorijo Indijanci Ojibwa lasten jezik samo v naselju in še to le starejši ljudje. Mlajši rod se uči angleščine. Nekateri Indijanci govorijo tudi francoski jezik, ker so bili prvi evropski naseljenci na njihovem ozemlju Francozi.

Ime Ojibwa, Chippewa, slovensko Očipve, Čipeva pomeni veliko skupino Indijancev Ojibwa. Prvotno in pravo ime rodu Ojibwa je bilo »Ishinabe, Anishinabe«, kar pomeni prvi ljudje. Pleme je dobilo to ime od drugih indijanskih rodov. Prvi angleški naseljenci so ime popačili in pričeli imenovati te Indijance Chippewa. To ime se je splošno uveljavilo, saj so tako imenovani v vseh uradnih listinah na območju Združenih držav.[24] Ime Chippeways, Ottawas zasledimo v literaturi že v prvi polovici prejšnjega stoletja.[25] Enako jih imenuje Baraga v svojih knjigah in pripominja, da so bili Indijanci Očipve v preteklosti številen in mogočen rod; sedaj jih je mnogo manj in so raztreseni okrog Gornjega jezera in v notranjosti celine. Dalje meni, da pripadajo Očipve, Otava in Potawatomi jezikovni skupini Algonkin; med seboj se le malo razlikujejo.[26]

Ime Ojibwa je splošno uveljavljeno v etnološki literaturi, v nekaterih primerih je dodana še označba »Chippewa«, ki določneje pojasnjuje, da je to ena in ista etnična skupina Indijancev Ojibwa.[27]

O nastanku imena Ojibwa se je ukvarjalo že mnogo raziskovalcev. Napisanih je več razlag, od katerih niso vse v celoti sprejemljive. Dokazano je, da ime Ojibwa izvira iz indijanskega jezika. Nekateri strokovnjaki menijo, da je to popačena beseda »o-jib-i-weg« — kar naj bi pomenilo človeka, ki slika predmet ali piše na primernem materialu. Ohranjeni zvitki brezovega lubja dokazujejo to razlago, na njih so pisana poročila o vračih in o obrednem besedilu rodovne družbe midéwiwin ter o značilnih potezah rodovne kulture. Taki zvitki so se ohranili pri plemenih Menomini, Potawatomi in Ottawa.[28]

Današnja določena ozemlja severnoameriških Indijancev, imenovana rezervati, so naseljena z njihovimi etničnimi skupinami. Tehtno je pripomniti, da so nekdanje Baragove misijonske postaje na ozemlju Ojibwa in Otava danes indijanski rezervati; ti so ustanovljeni v vseh tistih pokrajinah, ki so jih zasedli Ojibwa, ko so se selili na zahod. Na tem ozemlju živijo Ojibwa podobno kot njihovi predniki. Ukvarjajo se z lovom, ribolovom, pobirajo divji riž na močvirnih poljih in nabirajo gozdne sadeže. V današnji dobi se je zelo razvila obrtna dejavnost med njimi; izdelujejo izvirne in lepe izdelke ne samo za lastno rabo, temveč jih

[24] Lyford, 1953, str. 12.
Hilger M. Inez, 1951: Chippewa Child Life and its Cultural Background. Washington. Bureau of American Ethnology. Bulletin 146, str. 1—2.
Lips, 1956, str. 129.
[25] Heckewelder Jean, 1822: Histoire, moeurs et coutumes des nations Indiennes. A Paris, str. 37.
[26] Baraga, 1837, nem. izd. str. 31—33; slov. prev. str. 27—29.
Baraga, 1850, str. 5.
[27] Lyford, 1953 — že v naslovu knjige imenuje to indijansko skupino z obemi imeni in sicer Ojibwa, Chippewa.
[28] Lyford, 1953, str. 12.

tudi prodajajo. Gozdovi na tem območju so še bogati kakovostnega lesa, čeprav so ga evropski trgovci dali mnogo posekati v prejšnjem stoletju. Najbolj pogostna gozdna drevesa so: breza, javor, cedra, jesen, vrba, hrast, topol in smreka.

Leta 1815 so se začeli Indijanci Ojibwa pogajati z vlado Združenih držav glede dodeljenega ozemlja. Od leta 1850 do 1880 so bili splošno ustanovljeni sedanji rezervati. Razdeljeni so na organizirane, neorganizirane in zaprte rezervate, ter rezervate, ki imajo razdeljeno zemljo.[29]

V organiziranem rezervatu v Michiganu prebivajo Indijanci iz naselij L'Anse, Baraga, Las Vieux Desert, skupina v Ontonaganu, Keweenaw Bay Indian Community in skupina Bay Mills. Uprava Velikih jezer (Great Lakes Agency) nadzoruje ta naselja. V Zgornjem Michiganu blizu Sault Sainte Marie je neorganiziran rezervat, ki mu pripada skupina Indijancev na Sugar Island (Sladkorni otok) in skupina Nahma; v teh naseljih živijo oboji, Ojibwa in Otava. Hannahville je prav tako neorganizirana skupina in jo imenujejo tudi Potawatomi; v njej je priženjenih nekaj posameznikov iz rodu Ojibwa.

V državi Wisconsin so organizirani rezervati skupin iz Lac du Flambeau, Bad River, Mole Lake in Red Cliff. V neorganiziranem rezervatu sta skupini iz Lac Courte Oreille in St. Croix. Uprava Velikih jezer opravlja nadzorovalno delo tudi v teh rezervatih.

V državi Minnesota sodijo v organiziran rezervat skupine iz Fond du Lac, Grand Portage, Mille Lacs, Bois Fort ali Nett Lake (tudi Lake Vermillion), White Earth in Leach Lake. Nadzoruje jih »The Consolidated Chippewa Agency«. V severozahodni Minnesoti živi neorganizirana skupina Indijancev ob Rdečem jezeru (Red Lake Indians) v zaprtem rezervatu. V severni Dakoti na Turtle Mountain je tip rezervata, ki ima razdeljeno zemljo, v njem živi velika skupina Indijancev Pembina, ki so neorganizirani.

Razvrstitev predmetov v skupine

Orožje

Puščice. V zbirki je šest puščic, od teh imajo trije primerki puščične osti, trije so brez njih. Puščice so vtaknjene v razcepljen konec lesene palice, nato pa tesno ovite z rastlinskim vlaknom. Zadnji konec vsake puščične palice je operjen za boljše letenje. Ptičja peresa so prilepljena v treh vrstah na zadnji del palice

[29] Lyford, 1953, str. 16.
a) Indijanska etnična skupina je »organizirana«, če je sprejela reorganizacijo zakona z dne 18. junija 1934.
b) Indijanska etnična skupina je »neorganizirana«, če ni sprejela reorganizacije zakona; zato ima lahko le neuradno plemensko organizacijo in oblast ali svet.
c) »Zaprt rezervat« obsega zemljo, ki jo priseljenci ne morejo naseliti. V rezervatu ob Rdečem jezeru ni dovoljeno naseljevanje belcev; prav tako ne dobijo zemlje posamezni Indijanci. Vse ozemlje je v plemenski posesti.
d) »Rezervat z razdeljeno zemljo« pomeni, da imajo posamezni Indijanci posest, ki jim je bila na voljo že v preteklosti, ne da bi bila potrebna plemenska privolitev. Nekaj zemlje je še vedno v plemenski lasti. Z odredbo Kongresa se lahko dovoli ali prepove naselitev belcev.

in nekoliko pristrižena. Nekaj teh peres je nekoliko poškodovanih. Rastlinska in kožna vlakna, ki ovijajo ptičja peresa, so pobarvana z rdečo barvo. Štiri palice so okrašene med nalepljenimi peresi z rdečimi in črnimi črtami. Puščične palice so dolge od 58 do 61 cm in imajo na zadnjem koncu zarezo za tetivo. Indijanski domačin je naredil puščične osti. Te so gladke, oblikovane kot list z ostro konico. V zadnjem delu osti sta izsekana kaveljčka in poševno obrnjena nazaj. Dve puščični osti sta železni, ena je bakrena.

Sulica. V zbirki je en primerek brez držala. Narejena je iz kresilnega kamna, temno zelene barve, gladko obdelana, konica oblikovana ovalno.

Lok. V zbirki sta dva primerka; eden je dolg 121 cm, drugi 116 cm. Loka sta izdelana iz svetlega lesa, verjetno iz ameriškega belega oreha, ploščata in z zarezami na konceh. Zareza je tudi na sredini loka. Tetiva je kita severnoameriškega losa, zvita iz dveh trakov.

Kij. Ploski leseni kij je izdelan iz neke zelo trde drevesne korenine; najožji je v sredini, na konceh je širši, trapezaste oblike. Okrašen je z vrezanim okrasom, ki ga sestavljajo geometrične oblike: rombi, črte, te se diagonalno križajo, spirale, križci, obrobljeni s pravokotniki.

Orodje

Kamnita sekira, zelenkasta, gladko obdelana, rezilo je oblikovano; na zadnjem koncu ima ovalen žleb, vanj je bil nameščen jermen, ki je vezal sekiro na toporišče.

Prometna sredstva

Čoln. Majhen model kanuja kaže veren posnetek čolna, ki so ga Indijanci Ojibwa uporabljali na jezerih. Notranje ogrodje je iz cedrovega lesa, ostali material je brezovo lubje. Čoln je opremljen z enim jadrom in dvemi vesli. Šivi na robovih čolna so zaliti s smolo. Zgornji rob kanuja je rdeče pobarvan, enako barvane so klopi v kanuju.

Krplje. Muzejski primerek je tip koničastih krpelj, ki so značilne pri Indijancih Ojibwa. Očipvejska žena je napravila mrežo med okvirji, ki so iz svetlega lesa, verjetno jesena. Umetniško pletena mreža je narejena iz narezanih trakov jelenje kože. Prednji in zadnji del mreže je rdeče pobarvan. Trakovi za privezovanje nog so nameščeni na sredini krpelj. Na robovih okvirjev so pod kožnatimi trakovi rdeče krpice volnenega blaga in rdeči čopki. Okvirji krpelj so na zgornji strani okrašeni z vrezanim cik-cak okrasom, ki je povrhu pobarvan z rdečo barvo. Krplje so dolge 105 cm, široke na sredini 31 cm.

Material za šotor. V zbirki je pet kosov brezovega lubja. To so majhni kosi, odrezani in pripravljeni enako, kot bi jih sešili Indijanci, če bi hoteli pokriti šotor. Vsak kos je sešit iz treh delov.

Kosi oblačil in druga oprema

Moški mokasini. Muzejski par je izdelan iz jelenovega usnja ima mehek podplat; kroj obuvala je iz enega kosa jelenovine. Vrhni del je prišit posebej tako, da je

mokasin drobno naguban. Ta vrhnji del mokasina je okrašen z okrasnimi robovi. Mokasini so opremljeni z vezalkami. Črn suknen pas, obrobljen z zeleno svilo, je vstavljen med manšetami ob členkih in ostalim mokasinom.

Drugi primerek, samo en mokasin, iz jelenove kože, je enako krojen kot prejšnji. Vrhnji prednji del je okrašen; motiv je cvetlični. Šopek predstavlja cvet zvončka, dva druga cvetova, liste in tri pike; obroblja ga okrasni rob. Polno vezenje je narejeno z raznobarvno svileno prejico.

Ženski mokasini. Muzejski par predstavlja nevestine mokasine. Narejeni so iz srninega usnja. Krojeni iz enega kosa usnja, šiv samo na peti, podplat mehek; spredaj so mokasini drobno nagubani. Manšeta ob členkih je iz črnega sukna, njen zgornji rob je okrašen z zeleno svilo. Aplikacijski okrasni motivi na manšeti so cvetovi iz raznobarvne svile, obrobljeni z drobnimi belimi biseri. Vrhnja prednja usnjena krpa je vezena z barvanimi ježevčevimi razcepljenimi vlakni. Okras je rozeta, elipsasti listi in popki.

Naslednji par so dekliški mokasini, izdelani iz srninega usnja, krojeni iz enega kosa in imajo mehek podplat. Usnjena ozka manšeta ob členkih je okrasno nazobčana, prednji del je drobno naguban. Prednja vrhnja krpa je vezena z barvanimi ježevčevimi vlakni. Okrasni motivi so: tulipanov cvet, dva popka, listi in spirali.

Par navadnih ženskih mokasinov je narejen iz enega kosa jelenovega usnja in ima mehke podplate. Manšeta in vezalke so usnjene. Vrhnja prednja usnjena krpa je vezena z barvanimi ježevčevimi vlakni. Okrasna motiva sta: cvet z listi in rob.

Par ženskih mokasinov iz temnorjave jelenove kože, mehek podplat, drobne gube ob šivu vrhnje prednje usnjene krpe. Manšeta ob členkih je iz temnomodrega sukna, obrobljena z modro svilo in nanizanimi belimi drobnimi biseri v obliki zobčkov; na notranji strani tega roba je bordura s križnim vbodom. Na manšeti je okrasni motiv vejice s popkom in šesterokrake zvezde. Okras je šivan z raznobarvnimi drobnimi biseri; sredina vejic je prepletena s križnim vbodom. Vrhnji prednji del je vezen z barvanimi ježevčevimi vlakni. Motivi: steblo z listi, cik-cak črta oblikuje grmiček in okrasni rob.

Par dekliških mokasinov, sešitih iz enega kosa srnje kože, šiv na peti in prstih; spredaj drobno nagubani, ozka manšeta. Vezen motiv z raznobarvno prejico: cvet s popki in listi, spodnja lista sta hrastova. Okrasni rob je vezen z barvanimi ježevčevimi vlakni. Manšeta je nazobčana, bordura na njej je vezena z barvnimi ježevčevimi vlakni; motiv je cik-cak črta.

Primerek samo enega ženskega mokasina kaže kroj iz enega kosa jelenovine, mehek podplat, šiv le na peti, obrobne gube spredaj in manšete iz črnega sukna Na tem suknu je našita vijoličasta svila in na njej okras iz našitih belih drobnih biserov, ki oblikujejo spirale, zobčke in črte; vmesna elipsasta polja so iz rdeče svile. vrhnji prednji del je vezen z ježevčevimi vlakni in obrobljen z drobnimi biseri; motiva: cvetovi z listi in kvadrat v sredini.

Primerek otroškega mokasina je narejen iz enega kosa temnorjave srnje kože, šiv samo na peti, mehek podplat, in spredaj drobno naguban. Usnjena manšeta je vezena z barvnimi ježevčevimi vlakni; okras na njej loki in čopi. Motiv spredaj: cvet, steblo z listi in viticami.

Torbe s široko in dolgo obramnico

V muzejski zbirki sta dva primerka. Prvi je vezen z biseri. Prednji del torbe je iz temnomodrega volnenega blaga, katerega gornji rob je obšit z zelenim ripsom. Poglavitni okrasni motiv na torbi so rakove škarje, napol realistična lista in geometrični liki; ti so: rombi, trikotniki, črte in pike. Na obramnici je ponovljena kompozicija rakovih škarij in varianta vzorca kremplja; med temi vzorci so manjši geometrični liki. Uporabljeni biseri so raznobarvni in gosto nanizani po površini blaga. Rese na spodnjem robu so prav tako vezene z biseri in oblikujejo kvadrate, rombe, romboide, pravokotnike in varianto vzorca vidrinega repa. Obrobni del torbe je vezen z belimi biseri, gosto nanizanimi v črtah, ki v presledkih oblikujejo elipse.

Drugi primerek torbe s široko dolgo obramnico je tkan iz volnenih niti in vrvic z nanizanimi belimi biseri. V osrednjem delu na prednji strani so osnova rdeče volnene niti; ob straneh sta pasova iz zelenih volnenih niti. Torba je tkana tako, da vlakna z nanizanimi belimi biseri oblikujejo pokončne cik-cak črte po vsej površini; črte delajo videz vijugastega vzorca. Ob odprtini so prišiti trije trakovi počez; ti so rdeče, rumene in zelene barve; prav ob robu so vijugasto prišiti beli biseri. Vsi robovi, tudi obramnica, so obrobljeni z gosto nanizanimi belimi biseri v dveh vrstah.

Zadnja stran torbe je tkana v treh barvnih ploskvah: stranski sta temnomodri, srednja najširša je zelena. Beli biseri so vtkani enako kot na prednji strani in oblikujejo isti vzorec. Med omenjenimi barvnimi ploskvami so tkani pasovi iz rdečih niti. Krajna temnomodra pasova sta podaljšana v obramnico in sta obrobljena na straneh z ozkim rdečim pasom. Vtkani beli biseri na obramnici oblikujejo črtast vzorec z ravnimi krajšimi in daljšimi črtami. Te so razporejene tako, da naslednji stolpec črt sega na sredino razmaka prejšnjih dveh črt. Tako je oblikovan prekinjen črtast vzorec v stolpcih. Obramnici sta sešiti na konceh in se končujeta z dolgimi resami volnenih niti, modrih in rdečih, in z vlakni nanizanih biserov. Spodnji del torbe končujejo dolge in goste rese volnenih niti in vlaken z nanizanimi biseri. Notranjost torbe je podložena s pisanim bombažnim blagom.

Torbica za tobak iz črnega sukna, znotraj podložena z rjavim bombažnim blagom in s sivozelenim svilenim ripsom. Robovi torbice so okrašeni z dvema gostima vrstama belih drobnih biserov. Prednji del je obrobljen z rdečo svilo; na sredi je vezena cvetlica s steblom in listi. Okras je narejen z modrimi, rumenimi, temnordečimi, svetlomodrimi in rožnatimi biseri. Bordura z ovalnimi robovi je okrašena z aplikacijami. Motivi so variacije vidrinega repa. Krajna vzorca sta iz rdeče svile, notranja iz sivozelene, srednji je vijoličast. V srednjem in vrhnjem vzorcu je sredina prepletena s križnim vbodom. Podlaga teh okrasnih podolgovatih likov je svetlomodra svila. Zadnji podaljšani del torbice je obrobljen z vijoličasto svilo in belimi biseri. Notranji rob je iz sivozelene svile, na tej pa okrasna aplikacija iz rdeče svile. Vzorec je motiv vidrinega repa in vezene vejice. V ovalnih oglih je povrhu aplikacije vezen motiv javorovega lista in nazobčani list z elipsastim izrezom. Spodnji rob končujejo mrežasto prepleteni, gosto nanizani drobni biseri raznih barv in rese s čopki. Obramnica je tkana iz samih biserov. Na njej oblikujejo temnozeleni biseri podlago trikotniških likov. Osrednji vzorec so rombi

iz temnordečih biserov, obrobljeni s svetlovijoličastimi biseri, ki se vrstijo v enakomernih cik-cak presledkih. Zadnja stran torbice je iz črnega sukna.

Širok trak iz temnomodrega sukna je okrašen z aplikacijami. Okras so podolžni pasovi in oblikujejo geometrične like. Našiti okrasni svileni trakovi so rdeče, zelene, rumene in svetlomodre barve; podlaga med našitimi trakovi je temnomodra svila. Trak je dolg 137 cm in širok 17 cm. Zakaj je bil trak uporabljen, je težko reči. Domnevamo, da je bil morda del oblačila ali del opreme indijanske zibelke.

Usnjena nožnica je sešita iz jelenove kože; krasijo jo dolge in goste rese. Ob njeni odprtini je vezen okras, kvadratne oblike; vlakna vezenine so ježevčeve bodice. Osrednji motiv je osmerokraka zvezda in kvadrat. Drobni geometrični liki so na vogalih. Vlakna ježevčevih bodic so barvana rumeno, belo, črno, zeleno, rožnato, rdeče in belo.

Tobačne mirovne pipe. V zbirki so trije primerki. Tovrstna pipa je pri Indijancih Ojibwa pomembna. Ponavadi je glava pipe rezljana, dolga tobačna cev pa bogato okrašena. Dve muzejski pipi imata glavi rezljani v obliki človeškega obraza iz rdeče glinaste kamnine ali katlinita. En primerek je po ostalem delu glave okrašen z vrezanimi in reliefnimi geometričnimi liki; na drugem primerku so vloženi kositrni lističi, ki oblikujejo razne geometrične in reliefne pravokotne like, pred odprtino pipe je rezljan nastavek.

Tobačna cev pri prvem primerku pipe je lesena, gladko obdelana, ploščata in dolga 93 cm. Del te cevi je zeleno pobarvan, drugi del je ovit z barvanimi ježevčevimi bodicami. Na sredini in na koncu cevi je šop sive žime in ptičjih peres. Drobne kite, ki so ovite okrog cevi, so pletene iz pobarvanih vlaken ježevčevih bodic; ta vlakna pa so spletena okrog dveh tankih rastlinskih niti. Kite so večbarvne in gosto lepljene poprek na cev. Okras na njej je črtast, oblikovan je lik Indijanca s peresi na glavi in brez njih, mitološki panter, ki po starodavni legendi živi pod zemljo, dalje geometrični liki in koničasti šotor. Vlakna ježevčevih bodic so barvana črno, rdeče, belo in rumeno. Ob ustju cevi je šop žime, ovit z zeleno svilo in šop kožnatih vrvic, ki so bele in vinskordeče barve; na koncu teh so obešeni majhni bakreni cilindrični votli gumbi.

Druga tobačna cev je dolga 82 cm, lesena, okrogla, črno pobarvana. 66 cm cevi je gosto ovite z večbarvnimi vlakni ježevčevih bodic, ki so na zgornji strani prešite z rastlinskim vlaknom. Vlakna bodic, široka 2 mm, so bele, rumene, zelene in rdeče barve.

Tretji primerek tobačne pipe je oblikovan kot sekira, ki je narejena iz rdeče kamnine; okras so profilirani robovi. Cev je lesena, iz svetlega lesa in oblikovana proti ustju v navojih.

V muzejski zbirki je tudi železno kresilo z nataknjenim koščkom gobe. Sodi k opremi tobačne pipe.

Indijanska otroška zibelka. V muzejski zbirki je pravzaprav samo lesen okvir, manjka pa vsa druga oprema npr. blazina, odeja, pregrinjalo. Kakor poročajo viri v Ilirskem listu, bi moralo biti še vrhnje pregrinjalo, okrašeno z bogatim vezenjem, ki ga danes ni v zbirki. Lesena podlaga zibelke je rezljana in rdeče

barvana. Vzorci so cvetlični, spirale in srčasta oblika v sredini. Okras je rezljan z obeh strani deske. Nad glavo otroka je nameščen locanj, to je usločena palica, ki je okrašena z enakim vrezanim motivom kot gornji del zibelke. Locanj je pribit na obeh robovih in ovit s kožnatimi trakovi. Ob spodnjem robu zibelke je pritrjena ovalna lesena deska, da otrok ne more zdrsniti z nje in da se noge opirajo nanjo.

Obrtni izdelki

Posode iz lubja ameriške breze. V zbirki sta dve skledici; iz njih so jedli tekočo hrano. Oba primerka sta narejena iz upognjenega lubja in na straneh sešita. Ena skledica je pravokotne oblike, sešita na štirih mestih, rob je končan z dodano okroglo tenko šibico, ovito z vlakni ježevčevih bodic, barvanih vijoličasto, svetlomodro in rumeno. Na notranji strani zgornjega roba je vrezan okras, sestavljen iz pik in črt, puščične osti in valovitih črt. Druga skledica je okrogla, sešita na šestih mestih.

Šest posod iz lubja je oblikovno zelo podobnih; okrasni motivi pa so dokaj različni. Vse posode so okrašene s polnim vezenjem vlaken ježevčevih bodic. Posode so različne velikosti.

Posoda s pokrovom ima obliko prisekane piramide, sešita je iz upognjenega lubja; šivi tečejo v obliki trapeza do polovice posode, nato je po sredini samo en šiv do vrha. Vrhnji rob je enako končan kot pri skledicah. Okrasni motiv na stranicah posode je na eni strani srce in listi, na drugi štirikraka zvezda, rombi in popki; na pokrovu je vezena zvezdica, listi in popek. Vlakna ježevčevih bodic so barvana rdeče, belo, rumeno, črno in modro.

Druga posoda je sešita enako kot prejšnja, enake oblike, toda ni okrašena. — Naslednja posoda je enake oblike kot prejšnji, okras pa je bogatejši. Na eni stranici so stilizirani cvetovi, listi in popki, na drugi trikotniške oblike stiliziranih listov in kvadrat; na pokrovu je motiv listov. Polno vezenje je narejeno z raznobarvnimi vlakni ježevčevih bodic. Rob posode je končan z gostim ovijanjem rdečih in rumenih vlaken. Pod njim je vrezan okras cik-cak črt in prav tako ob šivih posode. Rob pokrova ovijajo modra vlakna v presledkih. — Drugi primerek je okrašen z motivi, ki so srce, cvetova, nazobčan list z rogovi in popkom. Na pokrovu so okrasne cik-cak črte. Vlakna ježevčevih bodic so barvana črno in belo. Ta posoda je oblikovana in šivana kot prejšnji primerki. Na eni stranici so okraski geometrični liki in osti puščic, na drugi je šop upognjenih travnatih stebel in ost puščice. Ob robu pokrova so cik-cak črte in okrasni šivi, narejeni z vlakni ježevčevih bodic. Okrasne risbe so vezene z barvanimi vlakni ježevčevih bodic. — Naslednja posoda iz obravnavane skupine je okrašena s stiliziranim cvetličnim motivom. Na eni stranici so cvetovi z listi, polmesecem in piko, na drugi so cvetovi, listi in popki; pokrov je okrašen z liki rombov. Vezenje je narejeno z barvanimi vlakni ježevčevih bodic; te so rdečkastorjave, zelene, modre in bele.

Posoda pravokotne oblike s pokrovom ima spodnji široki rob upognjen navzven in na pokrovu dolg locanj. Vse štiri stranice posode so vezene z vlakni ježevčevih bodic. Končni, ožji stranici, sta okrašeni z ženskimi liki in sicer sta dva v spodnji, dva v zgornji polovici stranice. Okrasni motiv je cvetlični, napol stiliziran. Vzorec predstavlja posodo, iz nje pa raste glavno steblo s cvetom; iz stranskih stebel cvetijo marjetke in tulipani. Ta šopek, napravljen s polnim vezenjem, pokriva

celo stranično ploskev; spodnja cvetova segata že na spodnji upognjen rob. Vzorec s srci je vezen na upognjenem robu ožjih stranic. Vsi robovi stranic so oviti s črnobelimi vlakni ježevčevih bodic. Razkošno okrašen je tudi pokrov posode; na njem je razporejenih šest cvetov; v sredini teh je zanka in na njej sta privezani dve školjki kavri. Vzorec na pokrovu je obrobljen z neenakomerno nazobčanim robom, narejenim z navadnim vbodom. Široki rob pokrova je gosto ovit z vlakni ježevčevih bodic; upognjene stranice pokrova so cik-cak gosto ovite z rastlinskim rjavim vlaknom. Notranjost posode je oblepljena s papirjem. Dolg locanj je spleten iz barvanih vlaken ježevčevih bodic.

Druga posoda ima osem izbočenih stranic, okrogel pokrov in dolg locanj z rdečimi pentljami ob straneh. Okras na stranicah je narejen s polnim vezenjem barvanih vlaken ježevčevih bodic. Motivi so cvetlični. Vzorca na stranici ena in pet sta enaka, prav tako na stranici dve in šest, tri in sedem ter štiri in osem. Okrašen je tudi pokrov posode; na njem je vezen motiv šopka cvetlic in src, Posoda je na robovih oblepljena s svilenimi in bombažnimi trakovi. Notranjost posode je obdana z gladko plastjo lubja, ki pokriva konce vlaken ježevčevih bodic.

Pleteni izdelki. V muzejski zbirki je primerek torbe, pomemben izdelek pri tem indijanskem plemenu. Tkana je v različnih izmerah. Muzejski primerek je narejen iz svetlo in temnorjavih cedrovih vlaken. Osnova je mrežasta, nato je votek, gosto ovit okoli nje. Na zadnji strani torbe je vzorec vodoravnih črt, označen s svetlejšimi in temnejšimi vlakni. Na prednji strani je vzorec prav tako narejen v vrstah. V eni so oblikovani trikotniki, v drugi mitološki panter. Tako razporejen vzorec izpolnjuje vso površino tkanja.

Pletena posoda s pokrovom, oblikovana kot krogla, je pletena iz ploščatih viter tako, da votek prikazuje pretikanje vitre po zunanji in notranji strani pokončne osnove.

V zbirki sta tudi dve rogoznici, pleteni iz cedrovih vlaken. Ta so svetle, naravne barve in temnorjavo barvana vlakna. Pleteni vzorci so: kvadrati, pravokotniki, rombi, trikotniki in črtasti vzorec na konceh. — Tkana rogoznica je iz razcepljenih vlaken rafije. Rogoznica ima na konceh dolge, goste rese, le na eni strani so rese kratke.

Leseni izdelki. V zbirki sta dve večji leseni zajemalki, izdelani iz enega kosa. Držalo zajemalke je na koncu zarezano poševno kot kljuka. Zajemalki sta gladko obdelani s stružilcem. — Dve majhni otroški skledi sta prav tako gladko obdelani s stružilcem. Okrašeni sta s profiliranimi robovi. — Otroška žlica je enako izdelana kot zajemalki.

Glasbeni instrument. V muzejski zbirki je dolg lesen rog, gosto ovit z lubjem ameriške breze. Dolg locanj je privezan na obeh konceh. Rog je dolg 140 cm.

Muzejska zbirka in interpretacija kulture Indijancev Ojibwa

Številčno skromna zbirka skupine Ojibwa predstavlja nekaj pomembnih kulturnih značilnosti tega rodu. Na tem mestu nameravamo razpravljati o izvirnosti pred-

metov in o zgodnjih virih ter jih primerjati z raziskovanji sodobnih ameriških in drugih strokovnjakov. Posebej moramo poudariti, da so prvi viri, ki poročajo o obravnavani indijanski kulturi, dokaj pomembni. Zato menimo, da je potrebno upoštevati npr. Baraga, Pirca, Heckewelderja; vsi omenjeni misijonarji raziskovalci so živeli med temi indijanskimi plemeni.

Muzejski primerki mirovnih pip sodijo v vrsto ceremonialnih kalumetov. Take pipe zasledimo pri gozdnih in jezerskih skupinah Ojibwa, ki so imenovane tudi ljudstvo kalumet. Prebivajo na območju Velikih jezer in reke Mississipi. Ime kamulet ni indijanska beseda, izvira namreč iz normansko-francoske besede chalumeau, kar pomeni piščal ali chalumet, ki pomeni ustnik pri pipi. Indijanci imenujejo pipo za kajenje **opwagan.** Ime kamulet je pravzaprav pomenilo dolgo, lepo izdelano in okrašeno cev iz trstja, ki ji je namesto glave pipe bila nataknjena glava race ali pa le njen vrat. Ta mirovna pipa je pomembna tudi v ljudskem pričevanju, ki govori o nastanku indijanskega rodu. Zato so to ceremonialno pipo uporabljali pri čaščenju svojih božanstev. Pater Marquette je zapisal, da je bila mirovna pipa tako spoštovana pri indijanskem rodu kot nobeno kraljevsko žezlo v Evropi.[30]

Ime kalumet pomeni danes tobačno pipo v celoti, to je cev in glavo pipe. Baraga opisuje mirovno pipo kot simbol, ki je pomemben predmet pri sklepanju miru in prijateljstva med plemeni. O njej obširno poroča in omenja prinešene primerke, ki so shranjeni v ljubljanskem muzeju.[31] Daljši opis mirovne pipe je tudi v Ilirskem listu. Oba, Baraga in Heckewelder, omenjata vrvico wampum, ki je enako pomembna kot mirovna pipa. Baraga jo imenuje »venec iz školjk«. Heckewelder pravi o pipi, da je narejena iz rdečega ali črnega kamna; preden je uporabljena ob slovesnih priložnostih, mora biti očiščena. Pirc poroča, da so na posvetovanju plemenskih in družinskih poglavarjev vedno pripravili tobak in pipe.[32]

Vsi Indijanci kadijo tobak. Iz navadnih pip kadijo vsak dan ali na običajnih plemenskih zborovanjih. Ceremonialna pipa je na pomembnem zborovanju ali posvetovanju indijanskih starešin samo ena. Iz te pokadi navzoč član rodu le en dim. Mirovna pipa Indijancev Ojibwa je lesena, kamnita ali kovinska. Izmed kamnin, iz katerih je izdelana glava pipe, je najbolj značilen rdeč ali rjav pipni kamen ali katlinit, ki ga Indijanci pridobivajo v jugozahodnem delu Minnesote iz reke Chippewa, na območju plemena Irokezov, na ozemlju New Yorka in v Kanadi. Georg Catlin, indijanski slikar, je prvi opozoril mineraloge na to glinasto kamnino leta 1839; po njem ima tudi ime katlinit. Ta glinenec obsega barvno lestvico od svetlosive do temnordeče; je zelo mehak, lomljiv, ga je mogoče rezljati in zgladiti z najbolj preprostimi orodji kot je npr. preprosto kamnito rezilo.[33] Ko je katlinit nekaj časa na zraku, postane trd.

[30] Underhill, 1953, str. 110.
Baraga, 1853, str. 329.
Driver Harold E., 1964: Indians of North America, Chicago, str. 93.
Funk & Wagnalls, 1949: The Dictionary of Folklore Mythology and Legend. New York, vol. I, str. 183—184.
[31] Baraga, 1837, nem. izd. str. 166—167; slov. prev. str. 142—143.
[32] Heckewelder, 1822, str. 154—155.
Pirc, 1855, str. 50—51.
[33] Underhill, 1953, str. 117.
Lyford, 1953, str. 40.

Tobačne pipe so tudi bakrene, železne ali medeninaste. Kamnite tobačne pipe, obložene s srebrnimi, svinčenimi ali kositrnimi vložki, izvirajo iz časov, ko so se prvi Evropejci pojavili na tem ozemlju. Tobačna cev je navadno lesena, najpogosteje narejena iz jesena. Če je pipa ceremonialna, je cev rezljana, okrašena z orlovimi peresi, živalskimi dlakami, motivi vzorcev so narejeni z vlakni ježevčevih bodic in raznobarvnimi biseri.

Tobak je ena najbolj razširjenih rastlin v severni Ameriki. Indijanci kadijo v sedanjem času večinoma kupljeni tobak; poleg tega uporabljajo še neko mešanico, ki je precej močnejša kot navaden tobak. Indijanci menijo o tobaku, da je dar božanstva; to izpričuje šega iz preteklosti, ko so imeli navado darovati tobak duhovom in nadnaravnim silam. Tobak je bil pomemben tudi pri religioznih rodovnih obredih midéwiwin. Indijanski domači tobak, znan že v 17. stoletju, je mešanica različnih rastlin, korenin, listov in lubja. To tobakovo mešanico Indijanci imenujejo **kinnikinnik;** sestavljena je iz listov in lubja rastline sumac (Rhus glabra L.), vedno zelenega grmičevja, rdeče vrbe (Cornus stolonifera Michx.)[34] in iz drenovega lubja. Indijanci delajo tobakovo mešanico iz rdečih jagod vedno zelenega grmičevja (Mitchella Repens), medvedjega grozdičevja (Archostaphylos Ursa), lubja rdeče vrbe (Cornus stolonifera) in krvavordečega drena (Cornus sericea) še danes. Tega tobaka, ki je pripravljen in uporabljen pri verskih obredih, Indijanci ne kadijo, ne žvečijo in ne njuhajo. Tobakova mešanica iz omenjenih rastlin in ostružkov je zdrobljena v možnarju.

Muzejska torba z obramnico pripada enemu izmed najbolj značilnih kosov indijanskega ceremonialnega oblačila pri Ojibwa. Indijanci nosijo torbo ob slavnostih in je razkošno okrašena. Ta in drugi muzejski primerki so označeni v inventarnih zapisih kot tobačne torbe. Baraga[35] omenja tudi take torbe, ki so nekoliko drugačne; pravi, da nosi vsak Indijanec tobačno mošnjo s seboj. Narejena je iz kož mačke, mlade vidre ali drugih divjih živali. Indijanec nosi torbo na pasu. Pirc opisuje le poglavitna indijanska oblačila. Heckewelder pa poroča o rečeh, ki jih nosijo Indijanci v taki torbi.[36]

Slavnostne tobačne torbe so Indijanci začeli nositi pred nekaj stoletji, ko so se prvi Evropejci pojavili na njihovem ozemlju. Tako je raziskano, da so sredi 18. stoletja angleški vojaki nosili podobne torbe; te so bile okrašene s čopi in perjanicami. Indijanci Ojibwa so privzeli obliko teh torb in jih krasili z bogatim vezenjem. V prejšnjem stoletju so bile te slavnostne torbe najpogosteje vezene z raznobarvnimi biseri. Torbe niso postale pomembne le kot del slavnostnega oblačila, temveč so veljale tudi kot denarno sredstvo. Indijanci Ojibwa so jih prodajali plemenu Sioux. Vsaka torba, okrašena z biseri, je veljala enega konja ponija.

Na tem mestu se zahvaljujem za pojasnilo prof. Ernestu Faningerju iz Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani, kar zadeva katlinit. To je rdečkasta glinasta kamnina, imenovana argillaceus stone, ki ga uporabljajo severnoameriški Indijanci za izdelovanje tobačnih pip.

[34] Hilger, 1951, str. 63.
Lyford, 1953, str. 42.
Driver, 1964, str. 90.
Lips, 1956, str. 174.

[35] Baraga, 1837, nem. izd. str. 60—61; slov. prev. str. 50.

[36] Heckewelder, 1822, str. 326.

Vezenje in tkanje z biseri in aplikacijsko delo na muzejskih torbah kaže značilne vzorce in krasilno tehniko, ki jo vidimo le še na starejših primerkih. Vzorci, ki so oblikovani na muzejskih torbah, predstavljajo geometrične like, in prilagojene oblike cvetličnih motivov.[37] Geometrični liki so tkani in vezeni. Vzorci so bili prvotno preprosti, kasneje so dobili zelo zapletene oblike. Značilni vzorci pri Ojibwa so bile okrasne ravne črte, vezene z biseri; te so bile vedno drugačne barve, kot je bila podlaga. Črta cik-cak, imenovana tudi blisk, povezuje enakomerno razporejene vogale. Dvojni vzorec cik-cak, imenovan drsanje, je eden najznačilnejših starejših okrasnih motivov pri Ojibwa (na tem mestu opozarjamo na tkano torbo v muzeju, ki ima vtkane nanizane bele bisere).

Zelo razširjen okrasni vzorec pri Ojibwa je vidrin rep, ki naj bi predstavljal sled vidre na ledu spomladi. Vzorec je iz ozkega podolgovatega šesterokotnika in dveh, treh ali štirih rombov. Oblikovan je tudi kot ozka verižica na robovih in trakovih v raznih variantah.

Konvencionalni vzorci so tkani in vezeni z biseri. Okrasek je lahko samostojna enota ali je povezan z okrasnim robom. Lik je privzet iz narave, nato na blagu različno oblikovan. Eden najstarejših tovrstnih tkanih vzorcev pri Ojibwa je osemstranična pika, imenovana okrogli biser. Pogostni vzorec so štiri pike. Romb in podaljšani šesterokotnik nastopata samo kot vzorec »vidrin rep«. Lik vrtnice je nastal iz štirih pik; ta vzorec je zelo razširjen. Drevesni listi so oblikovani različno: nekateri so realistični, drugi le na pol ali pa so popolnoma prilagojeni umetnikovi predstavi. List javora, hrasta in divje trte imajo pogosto naravno obliko. Najpogosteje oblikujejo ozadje cvetov.

Ko vzorec, privzet iz narave, izgubi naravno obliko, ga predstavljajo različni geometrični liki. Tako npr. romboid pomeni list drevesa ali rastline; romboid z ostrimi koti predstavlja perut ptiča; osem romboidov z ostrimi koti proti njihovi sredini oblikuje vrtnico. Na podoben način je lahko upodobljeno grozdje, brusnice ali pero. Zanimiv in splošno razširjen vzorec so rakove škarje (nazorno je prikazan na muzejskem primerku). Obilica rakov v jezerih je gotovo pripomogla da se je oblika njihovih škarij pojavila v okraskih.

Cvetlični vzorec je eden prvih okraskov, ki je bil raziskan na vseh oblačilih indijanskih rodov. Evropejci so razširili nekoliko drugačno vrsto cvetličnih motivov; predvsem so bili ti zadnji le na pol realistični. Pojavili so se tudi večji listi in cvetovi, oboji pa so izpolnjevali vso površino vezene ploskve. Oblike pik in ležeči vbodi so raziskani na vezenih očipvejskih primerkih s cvetličnimi vzorci. Najpogostnejši so: vrtnica, lilija, slak, zvonček, javorov in hrastov list, vrh smreke, buča, želod in rožni popki. Vrtnica in javorov list sta značilna vzorca Indijancev Ojibwa. Indijanci so privzeli cvetje v lončku in vrtno cvetje od francoskih naseljencev. Stebla cvetic so prikazana na starejših primerkih z gostimi trnjevimi bodicami.

V muzejski zbirki kaže primer aplikacijskega okraševanja širok trak. Tako aplikacijsko delo je bilo razširjeno pri Indijancih Ojibwa, vendar se ni razvilo tako popolno kot pri plemenu Potawatomi. Oblačila, okrašena s prišitimi trakovi svetlih barv, so bila raziskana pri jezerskih indijanskih skupinah. V 19. stoletju so bili

[37] Lyford, 1953, str. 131, 137—147.
Underhill, 1953, str. 116—117, 130—131.

taki trakovi našiti kot okraski na blagu. Ti vzorci so bili najprej preprosti, npr. ravne črte na obrobkih; iz teh se je kasneje oblikoval romb, šesterokotnik, kvadrat in vzorec cik-cak. Konec 19. stoletja so okrasili z aplikacijskih vzorcem ogrinjala, pregrinjala za otrokovo zibelko, gamaše, robove oblačil, manšete in prednje vložke na mokasinih. Aplikacijski vzorci so večbarvni. Našiti so splošno tako, da izpolnijo vso površino blaga.

Usnjena nožnica je del moške opreme. Baraga omenja, da visi ob pasu Indijancu vedno velik nož v nožnici. Heckewelder in Pirc ne poročata o njej, natančneje pa opisujeta druge kose oblačil. Nekatere usnjene nožnice so okrašene po vsej gornji površini, druge so le deloma vezene. Geometrični vzorec je zelo pogost, narejen z barvanimi vlakni ježevčevih bodic.

Moški in ženski mokasini, ki so v muzejski zbirki, pripadajo starejšemu tipu indijanskega obuvala. Izdelani so iz enega kosa jelenove, losove ali srnine kože; podplat je mehek, rob prednjega vložka je drobno naguban. Kroj obuvala, ki je šivan na peti in ob gležnjih, oblikuje mokasin. Zavihki ob gležnjih so kasneje dodani. Otroški mokasini in mokasini za starejše ženske so bili narejeni v nekaterih primerih iz dveh kosov usnja; šivani so bili po dolžini podplata. Indijanci so mokasine najprej šivali z vlaknom cedrovega lubja ali z vlaknom, pripravljenim iz jelenove hrbtne kite; kasneje so sukanec kupovali v trgovini. Zgodnji raziskovalci (Heckewelder, Baraga, Pirc), ki omenjajo mokasine, jih imenujejo kratke nogavice; okrašene so tako, da se ne vidi skoraj nič usnja. Mokasini so vezeni na prednjem, posebej prišitem vložku, in na manšetah ob členkih. Izvirni in starejši način krašenja mokasinov je vezenje z vlakni ježevčevih bodic;[38] kasneje nadomesti ta vlakna bombažna in svilena prejica. Vezeni motiv na mokasinih temelji na dvojni krivulji in na dokaj realističnem cvetličnem vzorcu. Najlepše so bili okrašeni mokasini Indijancev Sioux; preprosteje vezeni so bili mokasini pri skupini Ojibwa. Več plemen (Ojibwa, Winnebago, Cherokke, Seneca) je imelo navado prebosti peto otroškega mokasina; tako so želeli obvarovati otroka, da ga ne bi izvabili hudobni duhovi.[39]

V muzejski zbirki je tudi indijanska zibelka, pravzaprav le lesena podlaga brez druge opreme. Vezeno pregrinjalo, ki ga omenja Ilirski list, se ni ohranilo. V nekaterih indijanskih rezervatih so tako zibelko opustili, v drugih jo še uporabljajo, npr. Ojibwa.[40] Prve tedne po rojstvu je otrok še premajhen, da bi ga lahko polagali v tako zibelko, zato mu pripravijo ovalno posodo iz brezovega lubja. Ko nekoliko odraste, ga dajo v zibelko. V njej mu toplo posteljejo in ga trdno privežejo. V takem ležišču dobi otrok raven hrbet, mati pa ga laže prenaša na potovanju. Kadar mati dela, je zibelka z otrokom lahko postavljena pod drevo, ob vigvam ali obešena na drevo, da otroka ne bi vznemirjale živali. Zibelka je okra-

[38] Driver, 1964, str. 150, 193—194.
Encyclopaedia Brtannica, 1965. Chicago. Vol. 18, str. 243.
Severnoameriški ježevec — Erethizon dorsatum je zajetna žival z dolgo dlako, ki delno ali popolnoma skrije bodice, in živi le na drevesih, hrani se z mladimi drevesnimi brstiči in lubjem. Bodice so rumenkaste s črno konico.
Prim. tudi: Ilustrirana enciklopedija živali (prev. A. Polenec, S. Škerl), 1967, Ljubljana, str. 163.
[39] Lyford, 1953, str. 106.
Bernatzik Hugo, A., 1939: Die grosse Völkerunde. Leipzig. Bd III, str. 47.
[40] Lips, 1956, str. 165.

šena. Leseni del je rezljan, pregrinjala so vezena z biseri, z bombažno ali svileno prejico.

Muzejska zbirka posod iz brezovega lubja kaže nekaj značilnih primerkov, ki so pomembni po obliki, krašenju in uporabi. Posoda **makak** je oblikovana kot prisekana piramida, ima okrogle kote, je različne velikosti in navadno je temnejša stran lubja na zunanji strani posode. Taka posoda je sešita z razcepljenimi vlakni raznih drevesnih koreninic ali z vlakni lubja ameriške lipe. Indijanci uporabljajo take posode za shranjevanje javorovega sladkorja, divjega riža in za nabiranje gozdnih sadežev. V prvi polovici 19. stoletja so imeli Indijanci večinoma take posode. Uporabljali so jih celó za kuhanje; v posodo so polagali razbeljene kamne in kuhali dnevne obroke. Baraga piše o teh posodah, da so ročno izdelane, vendar niso dolgotrajne; tudi so lepo okrašene. Pirc meni, da so posode zelo zanimive in jih morajo videti tudi njegovi prijatelji v domovini, zato jih pošilja.

Posode iz brezovega lubja so lahko propustne ali nepropustne. Slednje so brez šiva na dnu; stranice posode so oblikovane tako, da lubje segrevajo nad ognjem in ga upogibajo nad soparo vrele vode, kolikor je potrebno. Ko se lubje ohladi, ostane upognjeno. Robovi posod so sešiti z rastlinskimi vlakni.[41] Vlakna za šivanje robov pripravi Indijanka tako, da jih žveči, vlaži in valja med kazalcem in palcem, nato jih še segreva nad ognjem. Če je posoda večja, okrepi robove z vrbovimi ali jesenovimi vitrami. Poškodbe na lubju popravi s smolo ali z drevesnim katranom. Posebej je oblikovan prilegajoč se pokrov. Posode so tudi okrašene. Risba na njih je lahko vrezana ali izpraskana, če je bilo brezovo lubje pripravljeno spomladi. Okras na teh posodah je lahko poslikan ali vezen z vlakni ježevčevih bodic. Na ozemlju Indijancev Ojibwa živi ameriški ježevec, ki je zelo koristna žival. Indijanci ga lovijo predvsem zaradi njegovih dolgih bodic, ki so poglavitni material pri starejših okrašenih predmetih. Kožnata oblačila in obuvala ter drugi uporabni predmeti so bili vezeni s temi vlakni. Okraski na posodah iz lubja so preprosti; vzorci so spirale in geometrični liki, prilagojeni predmetu in njegovi površini. Cvetlični vzorci na lubju so togi, okorni in težki, ker jih ni lahko prilagoditi neupogljivi podlagi. Redko je uporabljena šablona vzorca, risba je namreč pogosto narejena s koščeno iglo.

Tehnika vezenja z vlakni ježevčevih bodic je dokaj preprosta in enaka pri vseh skupinah Ojibwa v Michiganu, Minnesoti in Wisconsinu. Ženske, ki vezejo te posode, si najprej pripravijo ta vlakna. Namočijo jih v vodi, da se zmehčajo. Najboljša vlakna so, če so oprana v milnici. Ženska ima med delom vedno nekaj vlaken v ustih, da jih vlaži. Ko mora vzeti vlakno iz ust, ga zgnete z zobmi in splošči s palcem in kazalcem. Topla slina v ustih zmehča ježevčeve bodice. Zmehčana vlakna lahko upogibajo in vbadajo skozi majhne luknjice, napravljene s koščenim ali roženim šilom. Vlakno je vtaknjeno na narobni strani površine, upognjeno ob vbodu, povlečeno po površini vzorca do naslednjega prebodenega mesta in spet povlečeno na narobno stran. Ko je delo končano, je vlakno odrezano na hrbtni strani, upognjeno in pritisnjeno na podlago lubja. Posušena ježevčeva vlakna so trda in popolnoma zapirajo vbodeno odprtino v lubju.

[41] Lips, 1956, str. 165.
Rastlinska vlakna za šivanje posod so pogosto pripravljena iz koreninic jelk in dišeče trave, ki ima zelo prijeten vonj, ko se posuši.
Lyford, 1953, str. 56—57.

V muzejski zbirki je shranjen model kanuja iz brezovega lubja, ki je izdelan natančno tako kot čoln prave velikosti. Kanuji iz brezovega lubja so različno veliki; navadno so uporabni eno leto. Indijanci Ojibwa še posebno slovijo kot spretni izdelovalci takih kanujev. Moški mora najprej nabrati masivno brezovo lubje in sicer najbolje v juniju ali juliju. Ko ima dovolj tega gradiva, ga mora zviti in shraniti v senci. Prav tako kot lubje mora pripraviti les iz bele cedre (Thuja accidentalis L.) ali kakšno drugo vrsto lepo raščenega lesa. Ta les je razcepljen in obdelan na palice, ki sestavljajo leseno ogrodje čolna. Obdelani les je namočen v vodi, da postane upogljiv. Vse mere čolna so izračunane z nekaterimi deli človeškega telesa, npr. globina kanuja je razdalja med komolcem in palcem; razdalja med rebri v čolnu je razmak med mezincem in palcem.[42] Indijanec dela kanu navadno zvečer ali na oblačen dan, ker mora lubje ostati vlažno. Lubje mora najprej razgrniti, ga obtežiti s kamni in postaviti začasen okvir nanj. Po tem okviru je oblikovana širina kanuja in koničasti del na prednjem in zadnjem koncu. Ženske sešijejo robove lubja, oblikovanega po modelu. Šivajo z vlakni koreninic jelke (Picea rubra), tamarake (Larix laricina) ali bora (Pinus banksianna Lamb.). Vlakna namočijo v ribjo juho, da postanejo upogljiva in voljna. Notranje leseno ogrodje čolna sestavi moški. Ženske končajo obšite robove in zasmolijo vse šive na lubju. Ta drevesna smola je pripravljena že leto dni prej; zmešana je s črnim ogljem, da šivi delajo okrasni videz. Zadnje delo pri čolnu je vrhnji rob, ki se mora oviti z močnimi vlakni smrekovih koreninic. Vesla so preprosta, izdelana so iz lahkega lesa bele cedre ali temu podobnega. Čolnu sta potrebni dve vesli. Veslač kleči ali sedi s podvitimi nogami. Čoln iz brezovega lubja dela navadno šest oseb; od teh štiri ženske.

Krplje v muzejski zbirki sodijo v koničasti tip. Druga vrsta krpelj ima ovalno oblikovan leseni okvir. Krplje so na območju Indijancev Ojibwa zelo pomembne; nekateri zgodnji raziskovalci so poročali o takoimenovanem kulturnem območju snežnih krpelj.[43] Kulturni elementi: krplje, mokasini z mehkimi podplati, vezenje z ježevčevimi vlakni, posode iz brezovega lubja, čoln in šotor iz brezovega lubja pripadajo območju, koder so razširjene snežne krplje.

Koničaste krplje uporabljajo moški; ovalne, ki so oblikovane kot medvedja šapa, natikajo ženske. Ovalne krplje imajo preprosto mrežo med okvirji, koničaste bolj zapleteno. Lesen okvir krpelj je navadno iz jesenovega lesa in je okrepljen s prečnimi palicami. Jesenov les (Fraxinus sp.) kuhajo in segrevajo nad ognjem, da ga zmehčajo, potem upogibajo in oblikujejo.[44] Mreža med okvirji je narejena iz nestrojenih trakov losove ali jelenove kože. Zelo uporabna je karibujeva koža, ker se ti trakovi ne raztezajo in ne krčijo, kadar so vlažni. Včasih so trakovi izdelani tudi iz konjske kože. Mreža na konceh krpelj je lepše tzdelana; tkana je iz kitastih vlaken, ki so vtaknjena skozi okvir. Ostali del mreže je narejen tako, da se trakovi ovijajo okrog okvirjev. Trakovi in vlakna na robovih okvirjev so

[42] Lyford, 1953, str. 49—56.
Hilger, 1951, str. 115—117, Pl. 14, 15, 16, 17.
Underhill, 1953, str. 62.
Lips, 1956, str. 82—85, 168—169.
[43] Birket-Smith Kaj, 1948: Geschichte der Kultur. Zürich, str. 56.
Bernatzik, 1939, str. 44—46, Bd III.
[44] Lyford, 1953, str. 43.
Underhill, 1953, str. 113.

pogosto zavarovana s krpicami rdeče flanele. Na mreži pod nogami je pritrjen kos nestrojene kože; usnjen jermen veže nogo na krplje, peta je prosta.

V zbirki je shranjen pomanjšan primerek vreče starejšega tipa. Pravilna mera take vreče je uporabljena za shranjevanje in prenašanje živeža ali drugih predmetov. Primerek prikazuje način dela, ki je raziskan na starejših obrtnih izdelkih na tem indijanskem ozemlju. Izdelovalec tke táko vrečo na dveh lesenih pokončnih opornikih. Osnova so pokončne niti. Te križajo votkove niti v parih in sicer tako, da je ena votkova nit tkana nad osnovo, druga pod njo. Ob vsakem križanju sta votkovi niti zaviti na pol poti tkanja. Tako tkanje je včasih gosto, včasih luknjičasto. Pogosto so te niti nesukana vlakna iz cedrovega lubja. Vrečo, ki je bila tkana brez šiva na dnu, so uporabljali za shranjevanje divjega riža. Okraski na taki vreči so večinoma črtasti, lahko pa imajo geometrične like in živalske figure, predvsem tiste, ki so pomembne v njihovih legendah. Značilna okrasna lika sta: panter, ki po verovanju Indijancev živi pod zemljo in ptič gromovnik. Pogosto je oblikovan tudi jelen, metulj in vidrina sled.[45] Na muzejskem primerku je okrasni lik panter.

Manjši rogoznici v zbirki sta pleteni iz cedrovih vlaken, ki so pripravljena iz lubja rdeče cedre (Juniperus virginana var.).[46] Vlakna so naravna ali črno in rjavo barvana. Tkalec tke v senci, da vlakna ostanejo vlažna in so laže upogljiva. Take rogoznice iz cedrovega lubja pogrinjajo zunaj šotora poleti, ali pa jih uporabljajo v šotoru za ležišča, stene in vrata. Te rogoznice so danes redke, ker jih znajo delati le še starejše ženske.

V zbirki je shranjena pletena okrogla posoda. Ta pletarska obrt se ni tako razširila pri Indijancih Ojibwa. Raziskane so okrogle in ovalne posode, ki so imele pokrov in locanj. Pletli so jih iz viter črnega jesena, cedrovih korenin, lubja ameriške lipe in iz dišeče trave. Tehnika pletenja starejših posod je iz ovijanja in prepletanja osnove in votka v raznih variantah.

Leseni izdelki v zbirki so preprosti. Sklede, krožniki, žlice in zajemalke so izdelane iz grčavega bresta, javora ali kakšne druge vrste lesa. Okraski na lesenih izdelkih so izpraskani ali zarezani z ostro kostjo. Ti so črno barvani s sajami, oranžno pa z drgnjenjem sveže korenine neke rastline. Skromen reliefni okrasek je raziskan le na ročajih žlic.

Od glasbil je v zbirki le dolg, nekoliko ukrivljen rog. Uvrščamo ga med piščalke in flavte, ki so ugotovljene pri Indijancih Ojibwa in še pri nekaterih drugih plemenih.[47] Muzejski rog je lesen in ovit z brezovim lubjem. Raziskano je, da so bile podobne lesene piščalke edino glasbilo indijanskih mladeničev, kadar so igrali svojim dekletom. Taka piščalka je lahko dala le skromen čivkajoč ton.

Lok in puščica je poglavitno orožje severnoameriških Indijancev. V muzejski zbirki je shranjenih nekaj primerkov. Značilni lok Indijancev Ojibwa je ploščat, izdelan iz ameriškega belega oreha (hikori), iz jesena ali rdeče cedre in iz lesa »ironwood«

[45] Lyford, 1953, str. 84—85.

[46] Lyford, 1953, str. 91—92.

[47] Underhill, 1953, str. 119.
Densmore Frances: 1910: Chippewa Music. Washington. Bureau of American Ethnology, Bulletin 45, str. 11—12.

(Carpinus caroliniana Walt.).[48] Lok je narejen iz mladega drevesa, ki mu je najprej odstranjeno lubje, nato je upognjen. Predniki današnjih Indijancev so delali loke s preprostim kamnitim orodjem, zagozdami in s pomočjo ognja. Dolžina loka je bila določena z razdaljo od ene rame do konice srednjega prsta na drugi roki. Širina najširšega loka je tri prste. Lok je zelo trden, saj je z njim mogoče izstreliti puščico na 50 korakov skozi jelenov bok. Lok je lahko okrasno pobarvan z rastlinsko črno in rdečo barvo. Okrasne črte so jedkane z razbeljenim ostrim kamnom in barvane z rdečo barvo. Tetiva loka je narejena iz losove ali jelenove kite, iz stebla koprive ali iz kože sladkovodne želve. Vlakna koprive so povoščena ali prevlečena z drevesno smolo. Najbolj primerna tetiva je iz želvine kože, ki se ne razteza in ne krči.

Puščice, ki so lesene, koščene, rožene, bakrene, iz školjkinih lupin ali iz raznih kamnin, so nasajene na trstično ali leseno držalo in so na zadnjem koncu vedno operjene.[49] Puščice Ojibwa so krajše kot puščice Sioux. Krajše držalo je primernejše pri streljanju v gozdovih in iz klečečega položaja, kot imajo navado streljati Indijanci Ojibwa. Puščica je privezana na držalo z živalsko kito. Nekatere puščične osti so nazobčane. Poglavitne osti puščic so tope, s temi ubijajo ptiče in manjšo divjad; druge so koničaste, z njimi pa ubijajo vso drugo divjad. Prilepljena in privezana orlova ali sokolova peresa so pogosto barvana s svetlimi barvami. Indijanci nosijo puščice v tulcu, ki je narejen iz trdega jelenovega usnja.

Pomen muzejske zbirke in njene pomankljivosti

Zbirka indijanskih predmetov skupine Ojibwa je bila zbrana v času, ki že označuje ameriško kolonialno zgodovino. V 19. stoletju so se indijanska plemena ogorčeno borila za lastno zemljo. Skušala so ohraniti deželo svobodno in si tudi priboriti pravico odločati in voditi pogajanja o dodeljevanju ozemlja pri ameriških oblasteh. Nepravilno ravnanje prvih evropskih naseljencev pa je povzročilo načrtno uničevanje indijanskega prebivalstva in njihove kulture ter izseljevanje v puste in nerodovitne kraje. Vsi ti boji, ki so se razširili na indijanskem ozemlju že v času delovanja prvih slovenskih misionarjev, so vplivali na njihovo pionirsko raziskovanje omenjenih skupin.

Pomembna je bila pobuda rojakov iz domovine, da bi slovenski misijonarji zbirali indijanske izdelke in jih pošiljali ljubljanskemu muzeju. Tedanje muzejsko vodstvo je želelo povečati začetni muzejski material tudi z izdelki neevropskih ljudstev. Že v prvi polovici 19. stoletja je bila izredna priložnost, da muzej pridobi nekaj izdelkov severnoameriških Indijancev, ker so delovali Slovenci med temi plemeni. Slovenski misijonarji, ki so se ukvarjali tudi z raziskovalnim delom, so menili, da bodo gotovo zanimivi indijanski predmeti privabljali obiskovalce v muzej. In tako so bili poslani indijanski izdelki razstavljeni v ljubljanskem muzeju že leta 1844. Očitno je, da so tedanji muzejski sodelavci pokazali mnogo zanimanja za tuje kulture. To je razvidno tudi iz zgodnjih muzejskih kronik. V njih je nave-

[48] Lyford, 1953, str. 32.
Hilger, 1951, str. 173.
[49] Ratzel Friedrich, 1886: Völkerkunde. Leipzig. Bd II, str. 577—578.
Lyford, 1953, str. 33.

Ozemlje Indijancev Ojibwa in Otava ob Gornjem in Michiganskem jezeru

deno, da so domači izdelki in umetnine iz kranjske dežele sicer poglavitni, vendar so prav tako pomembni izdelki iz tujih dežel.

Slovenski misijonarji so še menili, da so se dolžni oddolžiti ljudem v domovini, ki so jih moralno in gmotno podpirali. Zbrani indijanski predmeti naj bi nazorno predstavili način življenja indijanskih plemen; bili naj bi tudi sredstvo, ki bi pripomoglo zbrati več denarja in drugih darov. Poleg zbiranja indijanskih izdelkov, ki je bilo dokaj načrtno, so se slovenski misijonarji uveljavili še na drugem raziskovalnem področju. Baraga je, kot smo že navedli, preučeval indijanski jezik; Pirc je učil indijanske prebivalce umno poljedelstvo in sadjerejo. Čebul je nastopal zoper prodajanje alkoholnih pijač Indijancem in skušal doseči več pravic pri tedanjih ameriških oblasteh.

Muzejski indijanski predmeti imajo določeno vrednost, predvsem so zgodovinski izdelki, ki prikazujejo izvirnost kulturnih dosežkov indijanskega človeka v 19. stoletju. Predmete so zbrali raziskovalci, ki so dobro poznali indijansko kulturo na obravnavanem območju. Zbirka predstavlja nekaj njenih poglavitnih značilnosti. Posebej omenjamo le nekatere izdelke, na primer slavnostne torbe, na katerih je predvsem značilen način krašenja in prikaz izvirnih motivov. Mirovne pipe so eden najpomembnejših izdelkov tega rodu; prav tako krplje, ki označujejo obsežno kulturno območje. Drugi izdelki so mokasini, otroška zibelka, ali izdelki iz brezovega lubja. Indijanska imena so pripisana vsem predmetom.

V sedanjem oddelku neevropskih kultur v našem muzeju ima zbirka posebno vrednost, saj je edina večja zbirka iz severne Amerike, ki predstavlja izvirno indijansko kulturo iz preteklosti. Pomembno je omeniti, da so ti predmeti prvi, ki so dali podlago za nastanek omenjenega oddelka. Končno moramo poudariti, da so slovenski zbiratelji mnogo prispevali kot raziskovalci na področju etnološke znanosti. Misijonarji so živeli v indijanskih naseljih v enakih razmerah kot domačini, zato so jih spoštovali kot člane rodu. Otavani so na primer sprejeli Barago za člana svojega plemena na veliki slavnostni prireditvi leta 1847.

Kultura današnjih indijanskih plemen se bolj in bolj spreminja, kljub temu, da se tradicionalni rodovni način življenja še nadalje razvija na določenih ozemljih. Razvoj splošnega ameriškega življenja in sodobna tehnika na gospodarskem področju prodira tudi med indijansko prebivalstvo. Mladi indijanski rod spreminja način življenja, navaja se na sodobno življenje in bolj in bolj opušča nekdanji preprosti izvirni način. Številna dosedanja raziskovanja, ki so jih opravili ameriški in evropski raziskovalci pri indijanskih skupinah, so pokazala mnogo sprememb. Tako vidimo, da so Indijanci danes drugačni po zunanjosti, kajti bolj in bolj izginja njihova nekdanja izvirna noša. Mnogi med njimi se oblačijo sodobno, tako kot drugi ameriški prebivalci; vsakdanjo in praznično obleko kupujejo v trgovinah. Mladi Indijanci se izobražujejo v raznih šolah; starši pa navajajo otroke na sodoben način življenja.

Zbirka bi bila dokaj popolnejša, če ne bi manjkal zvitek z vsebino midé na brezovem lubju, ki je bil raziskan v 19. stoletju. Hieroglifska pisava in slike na teh zvitkih poročajo o davni indijanski zgodovini.

V zbirki je majhna vreča, imenovana mashkimod. Prava velikost vreče, tkane na dveh lesenih opornikih, predstavlja enega najpomembnejših starejših obrtnih izdelkov. Tak primerek bi izpopolnil muzejsko zbirko. Velika vrzel je, da nimamo torbe midé. To je posebna vreča, narejena iz bobrove kože ali kož drugih živali

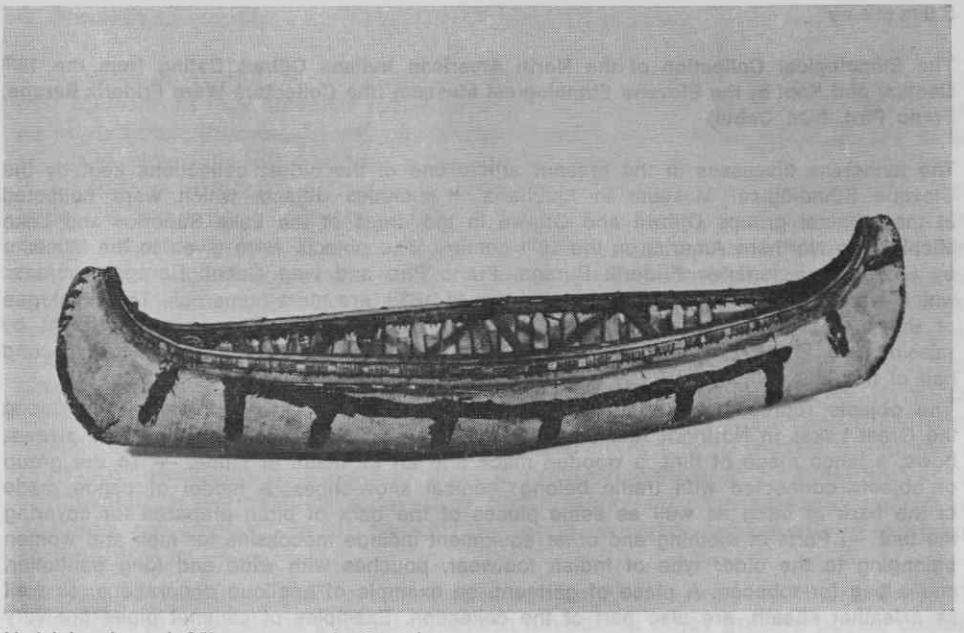

Model kanuja, rod Očipve, prva pol. 19. stol.

(kune zlatice, vidre, podlasice). Na zunanji strani je bila vreča okrašena z biseri. Vsak član moške rodovne družbe midéwiwin je imel tako torbo; ta je bila tako pomembna, da so jo navadno pokopali z umrlim lastnikom.

V zbirki manjkajo tudi oblačila. Moške in ženske gamaše bi bistveno sodile k mokasinom; te prikazujejo posebno umetnost okraševanja, predvsem bogato, polno vezenje po vsej površini blaga. Še pomembnejši bi bil dvojni štirikoten kos usnja ali blaga, prav tako bogato vezen. Predstavlja sramni predpasnik, ki so ga nosili moški, en del zadaj, drugi spredaj. Ta kos oblačila omenjajo zgodnji raziskovalci in misijonarji (Pirc, Baraga, Heckewelder). Vezeni pasovi, trakovi, predvsem čelni, bi zbirko izpopolnili, ker menimo, da jih danes ni težko dobiti. Precej nenavadno je, da ni v zbirki venca iz školjkinih lupinic (wampum); o njej poroča Baraga in drugi.

Glede predmetov, ki jih v muzejski zbirki nimamo, smo omenili le nekaj poglavitnih primerkov, ki so bistveni v kulturi Indijancev Ojibwa. Ta razmišljanja o manjkajočih predmetih, ki naj bi jih skušali pridobiti, smo navedli zato, ker menimo, da zbrani predmeti predstavljajo tehtno in dragoceno gradivo v muzeju in da zaradi tega le moramo razmišljati o nekaterih možnih dopolnitvah.

Summary

The Ethnological Collection of the North American Indians Ojibwa Dating from the 19th Century and Kept by the Slovene Ethnological Museum (the Collectors Were Friderik Baraga, Franc Pirc, Ivan Čebul)

The authoress discusses in the present article one of the oldest collections kept by the Slovene Ethnological Museum in Ljubljana. It includes objects which were collected at the ethnical groups Ojibwa and Ottawa in the areas of the Lake Superior and Lake Michigan in Northern America in the 19th century. The objects were given to the Museum by Slovene missionaries Friderik Baraga, Franc Pirc and Ivan Čebul. Baraga's objects, which were obtained by the Museum already in 1836, are most numerous. The catalogue of these objects was printed in the **Illyrisches Blatt** in 1837. The objects brought by missionaries Franc Pirc and Ivan Čebul have been in the Museum since the second half of the 19th century.

The objects represent material culture of the Ojibwa and Ottawa Indians living along the Great Lakes in Northern America. The arms and the tools are represented by arrows, bows, a lance made of flint, a wooden mace and an ax made of stone. — To the group of objects connected with traffic belong: conical snow-shoes, a model of canoe made of the bark of birch as well as some pieces of the bark of birch prepared for covering the tent. — Parts of clothing and other equipment include moccasins for men and women belonging to the older type of Indian footwear, pouches with wide and long bandolier, and a bag for tobacco. A piece of garment, an example of appliqué decorations, as well as a leather sheath, are also part of the collection. Examples of calumet pipes are very original. An Indian cradle board represents a characteristic case of wood carving and painting of wooden products. — Other usable objects are birch bark containers. These are cups, dishes — containers in the shape of a truncated pyramid, of rectangular shape, and an octangular container which has belly-like sides. The collection also includes woven and wooden objects. — Musical instruments include a wooden horn, tightly wrapped up by the bark of the American birch. — All objects are richly decorated and they represent various techniques of decoration, original motifs and materials used.

The Indian objects gathered at the Museum have a definite value; they are primarily precious historical material dating from the first half of the 19th century. The objects were collected by people who had a good knowledge of this Indian culture, because the collection represents some of its essential characteristics. It should be mentioned that the original names of objects in the Ojibwa language are also added.

Finally, it should be stressed that all the collectors of this collection are the Slovenes and that they contributed a lot as researchers in this field of science. Thus Baraga is considered to be among the first investigators of the Indian culture and Indian language, because he created basic works just in the linguistic sphere. He wrote the following works: **A Theoretical and Practical Grammar of the Otchipwe Language** (1850), and **A Dictionary of the Otchipwe Language** (1853). Already in 1837 he wrote a booklet, **Geschichte, Character, Sitten und Gebräuche der nord-amerikanischer Indier,** which was published in French, Slovene and German languages. — In 1855 Franc Pirc wrote the following work: **Die Indianer in Nord-Amerika, ihre Lebensweise, Sitten, Gebräuche.**

O dravskih splavarjih

O dravskih splavarjih ali, natančneje, o splavarjih iz Dravske doline in iz Dupleka pod Mariborom je v slovstvu razmeroma precej podatkov. Pri tem gre praviloma za objavo pisanih virov, še več pa ustnega izročila o tej dejavnosti in ljudeh, ki so se z njo ukvarjali. Naj naštejemo poglavitna zadevna dela.

R. G. Puff je poročal o splavarskem prometu na Dravi v Mariboru sredi 19. stoletja.[1] Ta izvajanja je deloma ponovil J. Pajek, ki je spregovoril tudi o nekaterih šegah dravskih splavarjev.[2] J. Koprivnik je opisoval izdelavo splavov v Dravski dolini in tamkajšnji splavarski izvoz,[3] medtem ko je J. Mravljak objavil pričevanja o bratovščini splavarjev v Vuzenici.[4] F. Mišič je pisal o šegah in vožnjah dravskih splavarjev,[5] M. Čas pa o izdelavi splavov v Dravski dolini in posameznih značilnostih iz življenja na njih.[6] J. Furlan je opisoval izdelavo splavov in prosti čas, zlasti pa mezdne razmere in strokovno organizacijo dravskih splavarjev.[7] A. Ingolič, ki se je 1937 udeležil splavarske vožnje zavoljo priprave za roman o življenju dravskih splavarjev, je nadrobneje upodobil vso dejavnost te družbene skupine v oni dobi.[8] Podobno nadrobno je pisal o dravskih splavarjih F. Pahernik, ki je spričeval izdelavo splavov, splavarsko organizacijo, mezdne razmere, vožnjo in življenje na splavih.[9] In J. Baukart je sledil dravsko splavarstvo v pretekla stoletja.[10]

Medtem ko vsebujejo našteta dela (razen zadnjega) t. i. vire prve roke o dravskih splavarjih, je R. Ložar na podlagi nekaterih navedenih objav gradiva povzel čaščenje sv. Miklavža pri dravskih splavarjih in omenil vuzeniško splavarsko bratovščino.[11]

Gornjim delom o dravskih splavarjih je 1972 in 1973 pridružil prof. dr. Franz Leskoschek iz Gradca dva spisa. V obeh primerih so predmet našega zanimanja tista njuna izvajanja, ki veljajo splavarstvu in splavarjem v Dravski dolini, ne pa tudi šajkam in njihovim posadkam na tem območju. Če povzamemo vsebino prvega spisa, so v njem objavljeni poglavitni podatki pisanih virov o splavarstvu

[1] R. G. Puff, Marburg in Steiermark, seine Umgebung, Bewohner und Geschichte I, Gratz 1847, str. 253 d.
[2] J. Pajek, Črtice iz duševnega žitka štaj. Slovencev, Ljubljana 1884, str. 152.
[3] J. Koprivnik, Pohorje, Maribor 1923, str. 64 d.
[4] J. Mravljak, Bratovščina splavarjev v Vuzenici, Časopis za zgodovino in narodopisje 22, Maribor 1927, str. 86 d.
[5] F. Mišič, Sv. Miklavž — zaščitnik splavarjev, Slovenec, 6. 12. 1933, str. 3; isti, V žaru in čaru šumovitega Pohorja, Maribor 1934, str 148, 175 d; isti, Zaščitnik slovenskih splavarjev, Razori 6, Ljubljana 1937—38, str. 117 d; isti, Trift, Plättenfahrten und Flösserei im Drautal, Mariborer Zeitung, 3. 4. 1938, str. 6 d.
[6] M. Čas (nepodpisano), Podravski splavarji, Jutro, 20. 4. 1935, str. 11.
[7] J. Furlan, Flosarji, Mariborski Večernik Jutra, 12. 8. 1937, str. 2, 13. 8. 1937, str. 2, 14. 8. 1937, str. 1, 16. 8. 1937, str. 2, 17. 8. 1937, str. 2, 18. 8. 1937, str. 2, 19. 8. 1937, str. 2.
[8] A. Ingolič, S splavarji po Dravi in Donavi, Žika 9, Ljubljana 1937, str. 1 d, 15 d, 47 d, 79 d; isti, Podravski splavarji, Naš rod 9, Ljubljana 1937-38, str. 151 d; Na splavih.[1] Ljubljana 1940, 310 str.; Na splavih[2], Koper 1959, 281 str.; nemški prevod (F. Hille — S. Hafner), Die Drauflösser, Wien 1943, 434 str.
[9] F. Pahernik, Šajke in splavi na Dravi, Gozdarski vestnik 21, Ljubljana 1963, str. 227 d, 279 d; isti, Miniło je splavarstvo na Dravi, Planine ob meji, Maribor 1963, str. 32 d.
[10] J. Baukart, Stoletja ob Dravi, Večer, 5. 7. 1968, str. 10.
[11] R. Ložar, Ljudska obrt in trgovina v Sloveniji, Zgodovinski zbornik, Buenos Aires 1959, str. 121.

v Dravski dolini od poznega srednjega veka do druge svetovne vojske,[12] ki je napravila konec tej dejavnosti. Neposredneje: v Dravski dolini se splavarstvo z vso verjetnostjo domneva najprej 1371/72; to je na omenjenem ozemlju terminus post quem non za začetek obravnavane gospodarske panoge. Nekaj razvitejše splavarstvo je sporočeno v Dravski dolini v 16. stoletju; kot mesti, kamor je bil usmerjen splavarski izvoz, se takrat navajata Maribor in Ptuj. V 17. in 18. stoletju pa so izdelovali dravske splave tudi v strateške namene (v Dravogradu in Mariboru).

Za 19. stoletje so viri številnejši. Žal je njihove izpovedi posnel Leskoschek premalo urejeno, tako da ugotovitve niso dovolj pregledne. — Za 1812 je izpričano, da so izvažali z dravskimi splavi smrekove deske vseh vrst, hrastove in češnjeve deske, potem hlode, strešne letve, okenske in vratne okvire, čreslovino, vinogradniško kolje, skodle, apno ipd., in sicer v Maribor, Ptuj, Varaždin, pa vse do Pančeva in Bele Crkve. Dravski splavarski izvoz »na Hrvaško, v Slavonijo in do turške meje« pa je potrjen tudi že 1802. V falskem okraju je zaposlovalo splavarstvo 1812 čez 200 splavarjev. Kosmati dobiček te dejavnosti se je cenil čez 6000 goldinarjev, čisti dobiček pa čez 5000 goldinarjev (s šestino kosmatega dobička so se poravnali stroški za vožnjo). V tej dobi so deloma izvažali na dravskih splavih tudi izdelke pohorskih steklarn (na Hrvaško in naprej na vzhod). L. 1822 je zopet beseda o splavarskem izvozu iz Dravske doline v Pančevo in Banatsko Palanko.

Sredi 19. stoletja je obsegal splavarski promet na Dravi povprečno po 1100 do 1200 splavov na leto. Vrednost splava s kurivom je znašala tedaj 50 do 60 goldinarjev, vrednost splava s čreslovino 400 goldinarjev, medtem ko je veljala dravska mitnina za splav 36 krajcarjev.[13] Pri slednjih podatkih Leskoschek razen glede števila splavov, ki so v povprečju vozili na leto po Dravi, ne navaja Puffa,[14] od katerega je zajel zadevno znanje. Ko pa omenja, da je šlo okoli 1850 skozi Maribor na leto do 1200 splavov, se sklicuje pri tem na vir,[15] ki je izšel 1822.[16]

Spodrsljaje najdemo prav tako pri Leskoschkovih opisih splavarskega izvoza iz Dravske doline v času stare Jugoslavije. Ker uporablja slovensko gradivo edinole v prevodu (sam ne zna slovenski), je napačno uporabil stavek F. Mišiča: »Sto let stara poročila pravijo, da gre letno skozi Maribor povprečno 2000 splavov . . .«.[17] Leskoschek pa je omenjeni stavek povzel takole: »Noch im Jahre 1934 passierten jährlich bis zu 2000 Flösse Marburg (Maribor) . . .« in navaja ob tem ustrezno mesto pri Mišiču.[18] Glede nadaljnjih podatkov o splavarskem prometu skozi Maribor se Leskoschek opira na F. Pahernika, in sicer na njegovo rokopisno delo o šajkah in splavih na Dravi (v Pokrajinskem arhivu v Mariboru), ne da bi poznal (le prav malo spremenjeno) objavo tega dela.[19] A tudi Pahernikovih ugotovitev Leskoschek ne uporablja pravilno.

[12] F. Leskoschek, Schiffahrt und Flösserei auf der Drau, Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark 63, Graz 1972, str. 115 d.
[13] F. Leskoschek, nav. delo, str. 117 d, 120 d, 127 d, 129 d, 135 d.
[14] R. G. Prff, na nav. mestu.
[15] F. Leskoschek, nav. delo, str. 130.
[16] C. Schmutz, Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark I, Gratz 1822, str. 89. Toda na tem, navedenem mestu ni številk, ki jih objavlja Leskoschek.
[17] F. Mišič, V žaru in čaru šumovitega Pohorja, str. 175.
[18] F. Leskoschek, nav. delo, str. 139 d.
[19] F. Pahernik, Šajke in splavi na Dravi, str. 141 d, 225 d, 279 d.

Pahernik piše: »V konjunkturnih letih 1935 do 1939 je šlo skozi Maribor okoli 100.000 m³ lesa letno, v 22 letih pa povprečno okrog 50.000 m³... Do Maribora ali še naprej so v letih 1920 do 1941 prepeljali splavi še okrog pol milijona prostornih metrov drv in sedem milijonov vinogradniških kolov«.[20] Leskoschek pa je to posnel: »...in den Konjunkturjahren 1935 bis 1939 gingen durch Marburg (Maribor) 100.000 Kubikmeter Holz und in den folgenden 22 Jahren im Durchschnitt 50.000 Kubikmeter Holz im Jahr. Vom Jahre 1920 bis 1941 transportierten die Drauflösser rund eine halbe Million Raummeter Holz und sieben Millionen Weingartenstecken«.[21] Pahernik je imel označbo »v 22 letih« za soznačnico obstoja stare Jugoslavije, ni pa imel pri tem v mislih »naslednjih 22 let« (»in den folgenden 22 Jahren«); to je, prvič, napačen prevod in, drugič, bi to pomenilo 22 let po obdobju 1935 do 1939, dravsko splavarstvo pa se je nehalo leta 1941 (kakor izrečno poroča tudi Pahernik[22]). Nadalje ni natančno prevedeno, da so izvažali dravski splavarji »pol milijona prostorninskih metrov lesa« (»eine halbe Million Raummeter Holz«), ko piše Pahernik o »okrog pol milijona prostornih metrov drv«.

Kar zadeva dravski splavarski izvoz 1938, navaja Leskoschek kot vir podatke v Gospodarskem vestniku. Toda kolikor sem lahko ugotovil, ni v tem času izhajal v Sloveniji Gospodarski vestnik, temveč le Gozdarski vestnik, in ta vsebuje zadevne podatke. Leskoschek sicer ne navaja »Gospodarskega vestnika« sub linea, marveč v besedilu, vendar brez omembe letnika in strani, na koncu pa omenja, da izvirajo ustrezni stavki iz poročila urednika Helfrieda Patza, ki je po vsem videzu priskrbel podatke iz Gozdarskega vestnika.[23] A v resnici se slednji podatki nekoliko razločujejo od tistih, ki jih navaja Leskoschek. Tako kažejo zadevni statistični podatki za 1936 (Leskoschek jih ni upošteval), da je šlo tedaj po Dravi 1052 splavov,[24] medtem ko spričujejo za 1938, da je takrat obsegal dravski splavarski promet 1245 splavov, na katerih je bilo 342.831 desk, 444.000 kosov stavbnega lesa, 16.979 kosov okroglega lesa, 1302 plm kuriva in 67.000 butar kolja.[25] Leskoschek pa pravi po »Gospodarskem vestniku« (ali, bolje, po Gozdarskem vestniku), da je šlo 1938 po Dravi 1167 splavov s 333.260 deskami, 444.000 kosi stavbnega lesa, 1145 kosi okroglega lesa in 67.000 butarami vinogradniškega kolja.[26] Razloček je posledica površnosti. Leskoschek namreč navaja podatke (vendar pri tem izpušča kurivo) po statističnem prispevku, v katerem niso šteti splavi, ki so pristali v Melju,[27] in hkrati ne ve za celotne ustrezne podatke.[28] Ni pomembno, kdo je to zagrešil, ali Leskoschek ali njegov poročevalec, pač pa je pomembno, da so Leskoschkove navedbe napačne.

Leskoschkek tudi ni dovolj natančen, ko omenja (zopet po »Gospodarskem vestniku«, t. j. po Gozdarskem vestniku) odpremne postaje dravskih splavarjev 1938. Iz statističnih pričevanj 1938 je razvidno, da je šlo v onem letu iz Marenberga

[20] F. Pahernik, Šajke in splavi na Dravi, str. 282.
[21] F. Leskoschek, nav. delo, str. 140.
[22] F. Pahernik, Šajke in splavi na Dravi, str. 282.
[23] F. Leskoschek, nav. delo. str. 140.
[24] Splavarski promet Slovenije I. 1936., Gozdarski vestnik 1, Maribor 1938, str. 111.
[25] Les v splavih Slovenije I. 1938., Gozdarski vestnik 2, Maribor 1939, str. 233.
[26] F. Leskoschek, nav. delo, str. 140.
[27] Gl. o tem Les v splavih po Dravi I. 1938., Gozdarski vestnik 2, Maribor 1939, str. 60; Splavarski promet po Dravi I. 1938., prav tam, str. 233.
[28] Gl. op. 25.

(današnjih Radelj) 89 splavov, Leskoschek pa jih zapisuje 69.[29] Če bi bil utegnil zakriviti to številko tiskarski škrat, pa je to izključeno za Leskoschkove navedbe dravskega splavarskega prometa v namembnih postajah v onem času. Isti statistični podatki spričujejo, da je šlo 1938 v takratni Petrov, današnji Veliki prekop, 55 dravskih splavov: 4 v Srbobran, 1 v Kulo, 2 v Crvenko, 8 v Sivac, 1 v Bački breg, 5 v Sombor, 34 v Bezdan.[30] Leskoschek pa piše, da je šlo 1938 v Kulo, Crvenko, Sombor in Bezdan skupaj 34 dravskih splavov.[31]

Vse te napake zbujajo do neke meje nezaupanje prav tako do drugih ugotovitev v spisu (spis končujejo izvajanja o raznovrstnih ovirah na vožnjah dravskih splavarjev). Ob tem ne smemo opustiti še besede o Leskoschkovi včasih oporečni pisavi slovenskih imen. J. Mravljak je pri njem J. Mrawljak in J. Mrawlag.[32] Krajevna imena piše v nemščini in jim pristavlja slovenska ali hrvaška in srbska imena (o takšnem ravnanju bi bilo mogoče razpravljati), ampak z naslednjimi napakami: Spodnji Duplek je tu Spondni Duplek, Osijek se navaja kot Ossijek, Novi Sad je postal Novisad, Sv. Primož je zapisan kot Sv. Primuš, Pančevo kot Pančova, Spodnja Vižinga je Spodna Vižinga, Gornja Vižinga pa se omenja kot Gorna Vižinga.[33]

Naj sklenemo: vrednost pregledanega Leskoschkovega spisa je to, da je napravil dostopne predvsem številne vire o poglavitnih prvinah splavarstva kot gospodarske panoge v Dravski dolini za dobo pred sredo 19. stoletja. Njegov naslednji spis, ki je namenjen dravskim splavarjem, njihovemu »delovnemu življenju in šegam«,[34] pa kaže tole podobo. — Tudi to delo je napisano premalo urejeno, tako da spoznanja niso zadosti pregledna. Pričujoče vrstice izhajajo zato pri razboru izvajanj v tem spisu iz tistega zaporedja, kakršno je utemeljeno v naravi splavarskega dela.

Če pravi Leskoschek, da so izvirali dravski splavarji povečini iz Vuzenice, nadalje Lovrenca, Sv. Primoža in Sv. Antona na Pohorju in pa iz Ruš, Dravograda in Dupleka,[35] pričuje o tem ohranjeno ustno izročilo[36] nekoliko drugače. Ta vir sporoča, da so bili dravski splavarji v 20. stoletju zvečine iz Ožbalta, Brezna, Selnice in Dupleka, manj iz Vuhreda, Vuzenice, Mute in Dravograda. In če obenem Leskoschek omenja, da je bilo po Ingoliču dravskih splavarjev okoli 500, kormanižev pa 30, in uvršča ta podatek v 1943, je to nesprejemljivo. Navedena letnica pomeni zgolj leto, ko je izšel nemški prevod Ingoličevega romana Na splavih; izvirnik je izšel 1940 in je bil napisan na podlagi pisateljevega študija o življenju dravskih splavarjev v prejšnjih letih, zlasti pa 1937, ko se je udeležil

[29] F. Leskoschek, nav. delo, str. 140.
[30] Splavarski promet po Dravi l. 1938., Gozdarski vestnik 2, Maribor 1939, str. 61.
[31] F. Leskoschek, nav. delo, str. 140.
[32] F. Leskoschek, nav. delo, str. 125, 143.
[33] F. Leskoschek, nav. delo, str. 115, 133 d, 140, 142.
[34] F. Leskoschek, Die Drauflösser, Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark 64, Graz, 1973, str. 203 d.
[35] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 204.
[36] Pričevanja ohranjenega ustnega izročila za ta članek so mi prispevali Franc Šarman, nekdanji splavarski gospodar, roj. 1905, Javnik 6 (pri Ožbaltu); Anton Ingolič, pisatelj, roj. 1907, Ljubljana, Pribinova 7; Ludvik Cepec, nekdanji splavar, roj. 1908, Javnik 8; Maks Čas, v študentskih letih tudi splavar, zdaj odvetnik, roj. 1909, Maribor, Partizanska 12; Ivan Čas, nekdanji splavar, roj. 1920, Javnik 1. Kadar se v naslednjem sklicujem na ohranjeno ustno izročilo, so mišljena s tem pričevanja navedenih poročevalcev, dobljena večidel junija 1973.

splavarske vožnje v Vukovar. L. 1943 ni bilo na Dravi, kot povedano, nobenega splavarstva več. To je dodobra razvidno tako iz ohranjenega ustnega izročila kakor iz tistega slovstva, ki ga je Leskoschek sicer obsežno[37] uporabljal.
Medtem ko savinjskim splavarjem ni bila splavarska dejavnost skorajda edini vir dohodkov ali edini poklic, je bila pri dravskih splavarjih podoba takale. Tistim dravskim splavarjem, ki so bili najemniki (»ofarji«), je pomenilo splavarstvo poglavitni poklic. Manj je bilo v Dravski dolini splavarjev, ki so se ukvarjali s splavarstvom le kot s postranskim delom. Splavarski gospodarji pa so imeli pri dravskem splavarskem izvozu drugačno vlogo kakor pri savinjskem. Splavarska lesna trgovina je bila v Dravski dolini v rokah lesnih trgovcev, ki so svoj les zmerom že pred transportom prodali na Hrvaško ali v Srbijo. Ves ta izvoz so dravski lesni trgovci poverjali splavarskih gospodarjem. Ti so najemali splavarje, nadzorovali izdelavo splavov, hodili z njimi na pot in naposled izplačevali splavarje, potem ko so predali izvoženi les. Bili so akordanti in so imeli vsak svojega pomočnika, imenovanega »fice«.[38] (Na savinjskih splavih so po veliki večini opravljali te naloge splavarski lastniki, ki so bili tam največkrat kmetje.)
Leskoschek v poglavitnem pravilno opredeljuje delo dravskih splavarskih gospodarjev, pri tem pa poleg slovstva navaja kot vir tudi »ustna poročila splavarjev«, ne da bi bil povedal, kdo vse in od kod so bili njegovi poročevalci in pa kdaj so mu dali podatke.[39] Ne morem si zamišljati, kako so potekali ti pogovori, ko Leskoschek ne razume malone besedice slovenski, zahvaljuje pa se samo prevajalcu »za prevod slovenskih tekstov«,[40] torej očitno pisanih besedil. In v ohranjenem ustnem izročilu nisem v zvezi s tem ugotovil, da bi bili izvirali dravski splavarski gospodarji tudi iz Lovrenca in Ribnice na Pohorju, kakor trdi Leskoschek.
Glede organizacij dravskih splavarjev omenja Leskoschek po J. Mravljaku podatke o splavarski bratovščini v Vuzenici, po I. Orožnu pa pričevanje o bratovščinah sv. Miklavža v Breznu, Hočah in Miklavžu pri Mariboru, ki da so jih sestavljali splavarji, vendar pri Orožnu ni najti na mestih, ki jih navaja Leskoschek, ustreznih podatkov[41] (gre za 16. in 17. stoletje).[42] Ničesar pa ne zvemo o Zadrugi splavarjev Dravske doline v Ožbaltu, ki je bila ustanovljena 1933, čeprav poročata o njej tudi F. Pahernik[43] in ohranjeno ustno izročilo. Slednji vir spričuje, da so se v to zadrugo kmalu včlanili tako rekoč vsi dravski splavarji.[44] Leskoschek prav tako ne omenja stavk dravskih splavarjev, niti njihove največje stavke ne (v prvi polovici tridesetih let).[45]
Izvajanja o splavarskem delu in vožnji so deloma poučnejša. Tako je opis posameznih prvin pri vožnji[46] do neke meje neoporečen, in to velja tudi za vezavo splavov. Vendar obakrat manjka zadostna omemba virov, na katerih temelji Lesko-

[37] Gl. op. 22.
[38] Po pričevanjih ohranjenega ustnega izročila.
[39] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 220.
[40] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 226.
[41] I. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant I, Marburg 1875, str. 268, 292, 134.
[42] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 216 d, 224.
[43] F. Pahernik, Šajke in splavi na Dravi, str. 229 d.
[44] J. Furlan, nav. delo, 16. 8. 1937, str. 2 in 17. 8. 1937, str. 2 pa sodi, da je bilo včlanjeno v zadrugo samo 300 od skupaj okoli 500 dravskih splavarjev. Gl. o tem tudi Arhiv Slovenije v Ljubljani, BAN VIII, konvoluti pridobitne zadruge, okraj Dravograd.
[45] Gl. o tem A. Ingolič, Na splavih[2], str. 205.
[46] Gl. o tem tudi Arhiv Slovenije v Ljubljani, normalije, vodne zadeve, 33565/1.

schkov opis. Nadalje manjka zadevno imenje; izjema je ime za zadnji del splava, ki pa je navedeno v nemščini (»Schwanz«), brez pripombe, da gre tu za prevod slovenskega imena.[47] Zato veljata kot dovolj natančen vir za izdelavo dravskih splavov slejkoprej ustrezni Ingoličev in Pahernikov opis.[48] (Imam vtis, da je Leskoschek tukaj v veliki meri porabil podatke Pahernikovega spisa, ne da bi ga bil pravilno omenil, saj je Pahernikov spis naveden šele na koncu treh dolgih odstavkov o splavarskem delu in vožnji ali po skorajda dveh tiskanih straneh, in sicer samo ena stran iz tega spisa, čeprav je zadevno besedilo v resnici obširnejše; gre za že omenjeno rokopisno delo, ne za njegovo objavo, ki je Leskoschek, kot rečeno, ne pozna.)

Hud spodrsljaj se je primeril Leskoschku pri naštevanju krajev, v katerih so v 20. stoletju vezali največ dravskih splavov. Po Paherniku je bil pri tem na prvem mestu Dravograd; drugi kraji v Dravski dolini pa, v katerih so vezali veliko splavov, so bili: Vuzenica, Muta, Vuhred in Ožbalt; manj pomembni kraji v dravskem splavarskem izvozu so bili Podvelka, Ruše in Selnica.[49] Leskoschek pa je pri ponavljanju navedenih krajev očitno zamenjal Podvelko z Ribnico in zapisal Ribnico na Pohorju med kraje, od koder so odpravljali (»abgefertigt«) dravske splave.[50]

Podobno ceno imajo tudi stavki o splavarskih posadkah. Vodja splava se je na obravnavanem ozemlju imenoval kormaniž ali kormoniž, ne »korman« ali »kormanoš«, kakor piše Leskoschek po Koprivniku.[51] Ime kormaniž je madžarskega izvira in pomeni krmarja.[52] Če Leskoschek ob tem sodi, da je »kerma« zadnji del ladje, »noš« pa mesto krmarja,[53] je to zgrešeno. Kormaniž je veslal spredaj na desni strani splava; poleg njega, se pravi na sredi in na levi, sta veslala prednjaka, ki pa nobeden od njiju ni bil kormanižev pomočnik.[54] To nalogo je imel ravnač ali splavar, ki je veslal zadaj na desni strani, medtem ko sta zraven njega veslala dva splavarja (prav tako ko spredaj). Vsi, ki so veslali zadaj, so se imenovali zadnjaki.[55] V ohranjenem ustnem izročilu nisem našel drugega imena za ravnača, ki ga Leskoschek imenuje »Ausrichter«, vendar zopet brez pripombe, da gre tukaj za prevod slovenskega imena, po Koprivniku pa ponavlja ime »zadnji korman« ali »zadnji plovec« (Leskoschek piše »sadnji plovec« ali »sadnji korman«).[56] Prav tako nisem ugotovil imena »notfari«, ki ga Leskoschek omenja za »nadomestne splavarje«,[57] temveč ime notfarerji.

Ko je beseda o mezdah dravskih splavarjev, je Leskoschek zagrešil nadaljnjo napako. Dravski splavarji so namreč dobivali dnevnice, t. j. bili so plačani po številu dni, ko so bili na splavih, poleg tega pa so dobivali tudi potnino ali »rajžo« do določenega kraja, vendar ne glede na to, koliko dni so potrebovali, da so

[47] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 206 d.
[48] A. Ingolič, S splavarji po Dravi in Donavi, str. 1 d, 8, 24; isti, Podravski splavarji ,str. 151; F. Pahernik, Šajke in splavi na Dravi, str. 227 d.
[49] F. Pahernik, Šajke in splavi na Dravi, str. 283.
[50] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 209.
[51] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 220.
[52] M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar I, Ljubljana 1894, str. 439.
[53] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 220 d.
[54] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 221, ki sledi Koprivniku.
[55] Po pričevanjih ohranjenega ustnega izročila.
[56] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 221.
[57] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 220.

pripeljali do tega kraja.[58] V letih pred drugo svetovno vojsko je znašala splavarska dnevnica okoli 30 dinarjev, potnina do Dubrave pri Kotoribi pa najprej okoli 100 dinarjev, 1938/39 150 dinarjev in 1940 230 dinarjev.[59] Leskoschek navaja za 1938/39 in 1940 edinole Pahernikove podatke o potninah, ne pa tudi splavarskih dnevnic, tako da dajejo zadevne vsote napačno podobo o mezdnih razmerah v obravnavani družbeni skupini.[60] Protislovno pa omenja Leskoschek splavarsko dnevnico za 1943 (da je zmota popolna, je ta omenjena v dinarjih, ko je bil takrat na Slovenskem Štajerskem v rabi vendar samo okupacijski, nemški denar), hkrati pa deloma neutemeljeno pristavlja, da so si morali dravski splavarji sami plačevati hrano in železniško vozovnico za pot domov.[61] Hrano so si morali dravski splavarji resda kupovati sami, medtem ko so jim splavarski gospodarji plačevali vso vozovnico od Kotoribe do doma, iz bolj oddaljenih krajev do doma pa tri četrtine vozovnice.[62]

Omenjeni podatki o mezdah sami zase le prav malo povejo. Če ni pojasnjeno, koliko je obsegal čisti splavarski zaslužek od ene poti, in če ni znano, koliko takšnih poti so v povprečju napravili dravski splavarji na leto, si ni mogoče ustvariti dovolj poučne predstave, kaj je zanje pomenil zaslužek od te dejavnosti. Ob raziskavi savinjskih splavarjev sem za primerjavo ugotovil, da je znašal pri dravskih splavarjih 1938/39 čisti zaslužek od vožnje do Osijeka (do tam so potrebovali zvečine teden dni) okoli 542 ali 582 dinarjev (ne vštevši tu četrtine železniške vozovnice za pot domov), 1940 pa okoli 870 ali 930 dinarjev (vnovič ne vštevši četrtine železniške vozovnice za pot domov).[63] Ohranjeno ustno izročilo, ki mi je doslej na voljo, pa ne omogoča zadosti zanesljivih sklepov o tem, kolikokrat na leto so dravski splavarji povprečno hodili na splave. Podatek ohranjenega ustnega izročila, da so vozili na leto večinoma po tridesetkrat do petdesetkrat do Dubrave, je treba preveriti po možnosti z večjim številom zadevnih pričevanj. To velja tudi za podatek ohranjenega ustnega izročila, da so napravili šumaki, se pravi tisti splavarji, ki so vozili od Dubrave naprej, po 10 do 15 takšnih voženj na leto.

Leskoschek nedvomno pretirava, ko sodi, da je bil zaslužek v obravnavani družbeni skupini »dober«.[64] Neredke stavke dravskih splavarjev v dobi med svetovnima vojskama govorijo zoper takšno sodbo, prav tako naslednje pričevanje: »Vzemimo, da je na splavu 90 m^3. Od tega dobi kmet 13.500 Din (m^3 po 150 Din). Naj znesejo prevozni stroški, gradnja splava idr. 70 Din za m^3 ali 6300 Din za splav, skupno torej 19.800 ali okroglo 20.000 Din, oziroma m^3 220 Din. Dol pa je cena m^3 celo nad 600 Din. Zaslužek tvrdk je torej ogromen«.[65] (Slednja vsota, 600 dinarjev, je bila po pričevanjih ohranjenega ustnega izročila približna prodajna cena desk, ne stavbnega lesa.)

[58] A. Ingolič, S splavarji po Dravi in Donavi, str. 24; isti, Podravski splavarji, str. 154.
[59] A. Ingolič, Podravski splavarji, str. 154; isti, Na splavih², str. 77; F. Pahernik, Šajke in splavi na Dravi, str. 230, 279.
[60] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 205.
[61] Prav tam.
[62] J. Furlan, nav. delo, 16. 8. 1937, str. 2; A. Ingolič, S splavarji po Dravi in Donavi, str. 24; isti, Podravski splavarji, str. 154.
[63] A. Baš, Savinjski splavarji, Ljubljana 1973 (tipkopis), str. 125 d.
[64] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 204.
[65] J. Furlan, nav. delo, 17. 8. 1937, str. 2.

Sl. 1. Pri Podvelki (1935)

Glede hrane se Leskoschkova izvajanja ujemajo[66] z že znanimi ustreznimi spoznanji.[67] Edinole »prenosna pečica za kuho«, ki jo Leskoschek navaja[68] po Paherniku,[69] pomeni nadaljnjo zmoto. Ohranjeno ustno izročilo je ne spričuje, marveč se spominja le ognjišča na »tragah«, kakršno so lahko prenašali, če so nasedli[70] (ognjišče je bilo na levi strani »sprednjega kraja«, pred huto; kuhal je vsak zase).

Opis prenočišča na splavih je precej natančen.[71] Tu naj dostavimo le tole. Kakor je razvidno iz ohranjenega ustnega izročila, je bila huta, tako so imenovali prenočišče ali kolibo iz desk, široka okoli 1,80 m, dolga okoli 4,5 m, visoka pa okoli 120 cm. Včasih so si v njej postlali s slamo, včasih pa so ležali na golih tleh; vsak se je pokril s svojim kocem.

Glede noše objavlja Leskoschek po J. Pajku podatke o noši šajkarjev, kakor je ta upodobljena v 17. stoletju, ne da bi bil spregovoril tudi o novejši noši dravskih

[66] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 203 d, 222.
[67] A. Ingolič, S splavarji po Dravi in Donavi, str. 16; isti, Podravski splavarji, str. 152 d; isti, Na splavih², str. 23.
[68] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 208.
[69] F. Pahernik, Šajke in splavi na Dravi, str. 229.
[70] Prenosni pečici za kuho se dandanes odreka tudi F. Pahernik, ki mi v pismu z dne 17. 6. 1973 sporoča: »Ne vem več, kako se je vrinila beseda »prenosna«, morda je bil mišljen sam material v izrednem slučaju«.
[71] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 207 d.

splavarjev.[72] Naj zato po pisanih (tiskanih) virih navedemo zadevne označbe. Ko so se vračali z vlakom domov, so bili »precej obrasli, oblečeni v temne obleke«, nosili so »težke čevlje; zelen planinski klobuk« so imeli »nasajen nekoliko na oči«. In nosili so nahrbtnike, »čez pleča« še »zavito vrv«, v roki pa cepin. Na splavih so bili poleti nekateri »goli do pasu«. Takrat so tudi bili, razen kormaniža, »vsi bosi«.[73] Nakazano podobo dopolnjuje ohranjeno ustno izročilo s pričevanjem, da so bili dravski splavarji na vodi in na poti domov v eni in isti obleki in v enem in istem perilu.

Od bolezni omenja Leskoschek za 19. stoletje »epidemične bolezni«, ki so jih prinašali dravski splavarji »s Hrvaškega in iz Banata«.[74] O snagi na splavih pa ne pove ničesar, čeprav se lahko o tem poučimo iz slovstva: »Nekateri so segli z rokami v vodo in si močili zabuhla lica, drugi niso storili niti tega«.[75] Kar zadeva smrtne nesreče, so bile te razmeroma pogostne, ker po ohranjenem ustnem izročilu dravski splavarji zvečine niso znali plavati.[76]

O izrabi prostega časa zvemo premalo. Če Leskoschek po J. Pajku navaja rek: »Flosarji sveti zakon v Marburgu na most obesijo«,[77] je treba ta podatek dopolniti: »Most Zakánu imenujejo ‚zakonski most,' in ko ga imajo za seboj, prenehajo tudi zakonske ovire«.[78] Takšno, nevezano življenje je bilo po ohranjenem ustnem izročilu ponekod istovetno tudi z obiski javnih hiš. In Leskoschek ne omenja nobene pesmi dravskih splavarjev, čeprav so objavljene vsaj tri: »Bi flosar lušten biu«,[79] »Smo štirje brateci«[80] in »Hit! Hit«.[81]

Spis končujejo izvajanja o šegah. Ob tem je potrebno pripomniti naslednje. Če Leskoschek tu po Paherniku omenja »flosarski bal«, ki so ga prirejali vsako leto o pustnem času, in sicer po navadi v Gornji Vižingi,[82] je to seveda prav. Če pa v zvezi s tem spreminja Pahernikov stavek: »Na licitaciji so prodajali maketo splava, debelega koštruna ali kakšno drugo primerno darilo«[83] tako, da pravi: »wobei die sogenannte ‚maketo' der Flösser, ein fetter Kapaun oder ein anderes geeignetes Geschenk, versteigert wurde« (»pri tem so licitirali t. im. ‚maketo' splavarjev, debelega kopuna ali kakšno drugo primerno darilo«),[84] je to dvakrat napačno. Koštrun ni kopun, maketa pa pomeni isto ko model, vzorec, osnutek.[85] Leskoschek (oziroma njegov prevajalec) slednje besede sploh ne razume, saj jo navaja v izvirnem, slovenskem tožilniku in med narekovaji (»maketo«) in pristavlja: »Das Wort ‚maketo' scheint wohl aus dem Italienischen zu stammen« (»Beseda ‚maketo' izvira, kot se zdi, pač iz italijanščine«).[86] »Italijanski izvir« besede

[72] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 203.
[73] A. Ingolič, S splavarji po Dravi in Donavi, str. 47; isti, Podravski splavarji, str. 151 d.
[74] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 205.
[75] A. Ingolič, S splavarji po Dravi in Donavi, str. 56.
[76] O tem tudi F. Pahernik, Šajke in splavi na Dravi, str. 282.
[77] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 205.
[78] M. Čas (nepodpisano), na nav. mestu.
[79] J. Furlan, nav. delo, 19. 8. 1937, str. 2.
[80] A. Ingolič, S splavarji po Dravi in Donavi, str. 86; isti, Podravski splavarji, str. 154.
[81] A. Ingolič, Na splavih², str. 143 d; izvirnik je objavil Lipold Ročički, Pesm za Flosarje ali veslarje, Drobtince za novo leto 1849, 4, Celovec, str. 194 d.
[82] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 218.
[83] F. Pahernik, Šajke in splavi na Dravi, str. 283.
[84] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 218.
[85] F. Verbinc, Slovar tujk, Ljubljana 1970, str. 427.
[86] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 218.

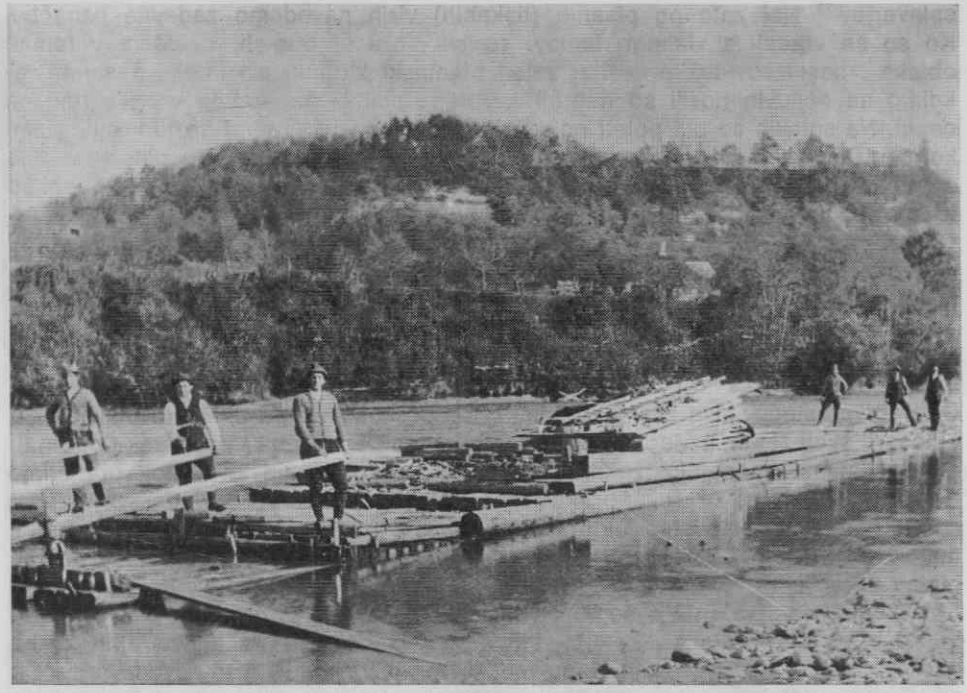

Sl. 2. Pri Ptuju (1926)

»maketo« razlaga s tem, da so bili na Koroškem na prehodu 19. v 20. stoletje »povečini italijanski splavarji«, ki so zapustili sledove v tamkajšnji splavarski govorici.[87] Vsaka nadaljnja beseda o zadevni sestavini »flosarskega bala« je zares odveč, razen te, da so v Dravski dolini vezali od začetka 20. stoletja naprej večje splave (dolge okoli 32 m, široke spredaj okoli 6 m, zadaj okoli 5 m, v njih je bilo 70 do 100 kubikov lesa) in da so se glede tega zgledovali pri Italijanih, ki so v oni dobi vozili les s Koroškega in izdelovali takšne splave (ti so dobili v Dravski dolini ime »talijanšek«).[88]

Ko so se odpeljali in ko so prišli z Drave na Donavo, so se po ohranjenem ustnem izročilu pokrižali, in sicer praviloma pred prvo svetovno vojsko, ne pa tudi pozneje, kakor bi bilo mogoče sklepati po Leskoschku.[89] Splavarski krst v Dubravi je opisan po Ingoličevem romanu, ob tem pa je napačno zapisano, da se je pisatelj »v svojih študentskih letih udeleževal splavarskega življenja«[90] Kot povedano, se je Ingolič udeležil (ene) splavarske vožnje 1937, torej kot trideset-letni gimnazijski profesor in že znan pisatelj.

Čaščenje sv. Miklavža kot zavetnika dravskih splavarjev je znano. Podobno

[87] Prav tam.
[88] A. Ingolič, S splavarji po Dravi in Donavi, str. 2; F. Pahernik, Šajke in splavi na Dravi, str. 228.
[89] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 218.
[90] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 219.

kakor Mišič[91] postavlja tudi Leskoschek to čaščenje predaleč nazaj in mu odmerja prevelik obseg. Če se, kot rečeno, za začetek splavarstva v Dravski dolini z vso verjetnostjo domneva kot terminus post quem non 1371/72, ne pride v poštev, da bi bili več ko 100 let prej v Vuzenici sv. Miklavža kot splavarskega zavetnika tako zelo častili, da bi mu bili zavoljo tega posvetili tamkajšnjo cerkev.[92] Za kaj takega bi moralo biti splavarstvo v Dravski dolini takrat tolikanj razvito, da bi bilo imelo to območje od njega pomembnejše gospodarske koristi,[93] kar pa se je dogajalo šele stoletja pozneje. Nadalje nikakor ne drži, da so na obravnavanem ozemlju vse posvetitve cerkva ali oltarjev sv. Miklavžu neogibno povezane s tem, da je štel le-ta v določeni dobi za splavarskega zavetnika,[94] saj je dobilo Miklavževo čaščenje na Slovenskem na splošno »mogočen odmev«.[95]

Glede čaščenja Matere božje pri dravskih splavarjih so viri skopi. F. Mišič poroča o verovanju, po katerem jim Mati božja »s posebno naklonjenostjo ščiti življenje«,[96] in o šegi, da so spomladi, ko so splavili prvi splav, prižigali »pred njenim kipom v ‚kolibi' na splavu sveče in svečke, da si tako izprosijo njeno milost«.[97] Vendar navedeni pričevanji pogrešata omembo virov, medtem ko ohranjeno ustno izročilo, ki mi je na voljo in ki pričuje v poglavitnem o času od prve svetovne vojske naprej, ne pozna tega čaščenja in sploh ne posebnega splavarskega čaščenja Matere božje. Tudi Pahernik ga v okviru svojega opisa šeg ne omenja.[98] Če Leskoschek zgolj povzema navedeno Mišičevo izvajanje,[99] ni s tem nakazano vprašanje nič bolj pojasnjeno. Tu v bistvu prav tako ne odpomore omemba[100] božjih poti k cerkvam v Rušah in Puščavi, posvečenih Materi božji; v prvi, v njenem križnem oltarju, so imeli dravski splavarji[101] skupno svetinjo (križ).

Mnenje, da bi bili dravski splavarji častili sv. Janeza Nepomuka, je doslej brez vsakršnega neposrednega dokaza. Leskoschek resda pravi, da so bili dravski splavarji domnevno včlanjeni v bratovščino tega svetnika pri Sv. Janezu na Suhi, ustanovljeni 1735, toda brez kakršnekoli utemeljitve.[102]

Da je bil tudi sv. Aleks zavetnik dravskih splavarjev, poroča F. Pahernik.[103] Leskoschek sledi temu sporočilu in ugotavlja, da je pri Sv. Janezu nad Dravčami

[91] F. Mišič, Sv. Miklavž — zaščitnik splavarjev, str. 3; isti, V žaru in čaru šumovitega Pohorja, str. 176 d; isti, Zaščitnik slovenskih splavarjev, str. 117 d.
[92] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 222.
[93] Gl. o tem tudi K. Meisen, Nikolauskult und Nikolausbrauch im Abendlande, Düsseldorf 1931, str. 124, 374, 383, 385, 525, 548; E. Neweklowsky, Die Schiffahrt und Flösserei im Raume der oberen Donau II, Linz 1954, str. 191 d. Spisa F. Tremla, Der hl. Nikolaus in Steiermark, Aus Archiv und Chronik II, Graz 1949, str. 125 d (navajam po F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 222) žal nimam pri roki.
[94] Posredno sodi tako F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 222 d.
[95] N. Kuret, Praznično leto Slovencev IV, Celje 1970, str. 20 d.
[96] F. Mišič, Sv. Miklavž — zaščitnik splavarjev, str. 3; isti, V žaru in čaru šumovitega Pohorja, str. 177.
[97] Prav tam.
[98] F. Pahernik, Šajke in splavi na Dravi, str. 283.
[99] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 224.
[100] Prav tam.
[101] J. Pajek, nav. delo, str. 152; Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 420, 424.
[102] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 224 d. Gl. o tem tudi F. Mišič, V žaru in čaru šumovitega Pohorja, str. 156.
[103] F. Pahernik, Šajke in splavi na Dravi, str. 283.

Sl. 3. Pristanek pri Borlu (1932)

stranski oltar posvečen temu svetniku, da so 1668 brali tam mašo na dan sv. Aleksa in da je bil 1724 v podružnici na Radlju oltar sv. Aleksa.[104] Ne glede na to, da ohranjeno ustno izročilo ne spričuje čaščenja sv. Aleksa v obravnavani družbeni skupini, veljajo za Leskoschkovo sklepanje mutatis mutandis gornje pripombe glede čaščenja sv. Miklavža. Če je ob tem na voljo še podatek, da so šteli dravski splavarji sv. Aleksa za varuha zoper neurje, sprejemam ta podatek s pomisleki, saj ga je prispeval Leskoschkov prevajalec,[105] o katerem naj mi bo dovoljeno imeti svoje mnenje.

Po Ingoliču so dravski splavarji častili še sv. Martina.[106] Na to pričevanje je navezal tudi Leskoschek, ko (po ustnem sporočilu avstrijskega časnikarja) pravi, da se je na Martinov dan vsako leto končalo splavarjenje na Dravi in da je bila takrat v Ožbaltu zahvalna maša.[107] Ne Pahernik[108] ne ohranjeno ustno izročilo, kolikor ga poznam, za to ne vesta, tako da bo treba za natančnejšo podobo Martinovega čaščenja uporabiti številnejša zadevna poročila.[109] Ni pa Leskoschek omenil praznovanja ožbaltske in »flosarske« nedelje. Prva je bila v začetku avgusta (pred 5. avgustom ali po njem), drugo pa so praznovali v Ožbaltu in

[104] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 225.
[105] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 226.
[106] A. Ingolič, Podravski splavarji, str. 155.
[107] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 226.
[108] F. Pahernik, Šajke in splavi na Dravi, str. 283.
[109] Gl. o tem tudi N. Kuret, nav. delo III, Celje 1970, str. 133 d.

Breznu (v Ožbaltu je bila drugo nedeljo po 1. novembru, v Breznu sredi julija). Tedaj je po možnosti skušal biti vsak splavar doma: prihajala so dekleta in prosila za odpustke; kupovali so jim sladkorčke, medico ipd.[110]
Edini fotografiji o dravskem splavarstvu v 20. stoletju, ki jo objavlja Leskoschek, manjka podatek, za kateri kraj gre. Sicer pa je tudi v tem spisu ponekod oporečna pisava imen in naslovov. I. Gams je tu dosledno I. Garms, J. Mravljak pa J. Mrawlag. L. 1934 je v Mariboru izhajala Mariborer Zeitung, ne Marburger Zeitung, kot navaja Leskoschek. In napačna je pisava Kulturni in Naravni Spomeniki namesto Kulturni in naravni spomeniki (zbirka vodnikov Zavoda za spomeniško varstvo), Gornjigrad namesto Gornji grad, Sv. Primuš namesto Sv. Primož, Novisad namesto Novi Sad, Veliko Gradišče namesto Veliko Gradište, Bratoviščina splavarjev v Vuzenici namesto Bratovščina splavarjev v Vuzenici (Mravljakov spis). Časopis za sgodovino in narodopisje namesto Časopis za zgodovino in narodopisje, Nadšupnija in Dekanija Vuzenica namesto Nadžupnija in dekanija Vuzenica (Mravljakova knjiga), Bajke in pripodvedke Slowenskega ljudstva namesto Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva (Keleminova knjiga), Miklauš namesto Miklavž, Marija v Puščava namesto Marija v Puščavi, Sv. Tri kralje na Radlju namesto sv. tri(je) kralji na Radlju, Prasnikov leto Slovencev namesto Praznično leto Slovencev (Kuretova knjiga), ne vštevši pri tem izrečne tiskovne pomote.[111]
Če sklenemo pretres drugega Leskoschkovega spisa, ugotavljamo, da temelji predvsem le na pisanih virih (največ na slovstvenih, dosti manj na arhivskih), medtem ko skorajda pogreša ohranjeno ustno izročilo. Zato ta rekonstrukcija ne prispeva povečini ničesar novega k etnološki podobi dravskih splavarjev; omembe vredna je samo manjša dopolnitev pričevanj o šegah v obravnavani družbeni skupini. In pri izrabi gradiva za ta spis je zagrešil Leskoschek vrsto napak, kakršne se pri znanstvenem delu ne bi smele dogajati. Če torej pričujoče vrstice v poglavitnem ne sprejemajo Leskoschkovih etnoloških izvajanj o dravskih splavarjih, pa hočejo hkrati opomniti, da zahteva navedena téma v etnologiji slejkoprej sintetično obdelavo. Kajpada to ne more biti naloga članka, kakor je tale, tudi ne krajše obravnave, kakršna je po obsegu Leskoschkova, temveč je lahko edinole naloga posebne knjige.

Angelos Baš

Fotografske posnetke, ki so objavljeni v tem spisu, je napravil Ludvik Cepec, Javnik-Ožbalt

[110] Rokopisno gradivo M. Časa o dravskih splavarjih (v lasti A. Ingoliča).
[111] F. Leskoschek, Die Drauflösser, str. 203 d, 209, 212, 214 d, 217 d, 220, 223, 225.

Zusammenfassung

Über die Drauflösser

Die vorangehenden Ausführungen behandeln die beiden Aufsätze von Prof. Dr. Franz Leskoschek (Anm. 12, 34) insofern sie sich auf die Flösserei und die Flösser im steirischen Draugebiet beziehen. — Der Wert des ersten, hauptsächlich historischen Aufsatzes besteht darin, dass hier vor allem zahlreiche Quellen über die Hauptelemente der Flösserei als eines bestimmten Wirtschaftszweiges im Drautal vor der Mitte des 19. Jahrhunderts zugänglich gemacht werden. Die Zeit zwischen den beiden Weltkriegen wird von dem Verfasser weniger erfolgreich dargestellt, da er die einschlägigen slowenischen Quellen manchmal nicht einwandfrei zu verwerten im Stande war. — Der zweite, volkskundliche Aufsatz wurde beinahe ausschliesslich auf schriftlichen Quellen (zumeist literarischer, viel weniger archivalischer Art) aufgebaut, während die mündliche Überlieferung fast gar nicht herangezogen wurde. So steuert der Aufsatz im Grunde nichts Neues zum volkskundlichen Bild der steirischen Drauflösser bei. Erwähnenswert ist lediglich eine gewisse Ergänzung der Zeugnisse über die Bräuche in der behandelten Gesellschaftsgruppe. Bei der Verwendung des Quellenmaterials unterlief dem Verfasser eine Reihe von Fehlern, wie sie in einer wissenschaftlichen Arbeit nicht vorkommen sollten.

Poročila

Slovo od ljudskega življenja

Ko je končal delo nemški etnološki kongres v Würzburgu oktobra 1967 in ko smo se odpravili udeleženci na izlet po Majni, so nam med vožnjo razdelili tübinški študentje, ki so se udeležili tega kongresa, hektografirani list papirja, na katerem je bila navedena vrsta njihovih kritičnih misli o kongresu kakor tudi o nemški etnologiji nasploh. Letak mi je bil všeč, ker se je ponašal z nekaterimi premišljenimi sodbami in pokazal priznanja vredno prizadetost in pogum avtorjev študentov, pa tudi zato, ker me je spomnil jugoslovanskih študentov in njihove docela drugačne udeležbe na podobnih etnoloških zborovanjih. Vendar ob tem nisem prezrl marsikaterih površnih in neizdelanih formulacij v letaku, ki jim je deloma botrovala pač naglica, s katero so tübinški študentje pripravili ta letak, deloma pa tudi njihovo začetništvo v etnoloških prizadevanjih.

Ko sem čez leto prišel za dlje časa v Tübingen, sem prišel tudi v bližje stike z avtorji letaka. Nekateri so se medtem nekoliko odtegnili etnološkemu študiju na tübinški univerzi, starejšim so se pridružili novinci, jedro pa ali, bolje, žarišče študentov etnologije so tudi tedaj sestavljali tisti, ki so bili nastopili v Würzburgu. Ozračje v Inštitutu Ludwiga Uhlanda, kakor se imenuje etnološki inštitut tübinške univerze, je bilo spodbudno. Le malo koga ni zajel pravcati ogenj, s katerim so se lotevali študentje temeljnih vprašanj v svoji vedi. Pisalo se je leto 1968, ki je bilo leto razmaha zahodnonemškega študentskega gibanja. In tako so takrat tudi tübinški študentje etnologije dejavno povezali svoj študij z bojem za spremembo univerze. Poleg svojega študija (tu je bil na prvem mestu študij etnološke teorije) so se z mladostno zagnanostjo potegovali za spremembo študijskega sistema, za spremembo fakultetnih ustrojev itn. Od tega je bilo v ospredju prizadevanje za razdelitev filozofske fakultete v posamezna strokovna območja (Fachbereiche). Vodja Inštituta Ludwiga Uhlanda, tübinški ordinarij za etnologijo Hermann Bausinger, je bil po usmeritvi svojega znanstvenega dela dovolj blizu zadevnim študentskim zahtevam in je podpiral njihov načrt, naj se uvrsti etnologija v eno strokovno območje s sociologijo in psihologijo. To se je v naslednjem letu uresničilo tako, da so se povezale v skupno strokovno območje etnologija, sociologija, politologija, psihologija in pedagogika, in sicer pod naslovom »socialne vede in vede o ravnanju (Verhaltenswissenschaften), pedagogika«.

V boju za navedeni cilj so tübinški študentje poglabljali posebej svoj teoretični študij, da bi tako dovolj uspešno utemeljevali svoje zahteve. Ob tem se je porodila zamisel o prireditvi tako imenovanega kompaktnega seminarja (kakršne prirejajo pri študiju etnologije v Tübingenu praviloma v vsakem študijskem letu) na temo »dokumentacija in terensko delo«. Ta seminar, bil je aprila 1969, je pomenil enotedensko zasedanje, izpolnjeno s predavanji in diskusijo, z namenom, da bi se ob tej priložnosti »razjasnilo razmerje med teorijo, empirijo in prakso v (nemški) etnologiji«. Najpomembnejši udeleženci tega seminarja so nanizali poglavitne misli, kakršne so izoblikovali na tem seminarju, nekaj mesecev pozneje v svojih predavanjih ali diskusijskih prispevkih na nemškem etnološkem kongresu septembra 1969 v Detmoldu, za katerega so si (kljub drugačnemu izročilu) izbojevali možnost, da so sooblikovali njegov program. Toda tu ni prišlo do prave izmenjave mnenj o teh mislih. Tako je nastala knjiga raznih avtorjev z naslovom »Slovo od ljudskega življenja«,[1] ki je ena njenih nalog, da s svojim

[1] Abschied vom Volksleben. Raziskave Inštituta Ludwiga Uhlanda pri univerzi v Tübingenu,

izidom odpomore zoper ignoriranje, s katerim so povečini sprejeli na kongresu sodbe, ki so prišle iz Inštituta Ludwiga Uhlanda.

Kot opredelitev nemške etnologije konec šestdesetih let predlaga ta knjiga v predgovoru podobo, ki kaže, da ni mogoče ohraniti razdelitve prostorov v stari raziskovalni stavbi in samo sobe olepšati z modernimi tapetami, se pravi z novim besednjakom, v preostale proste kote pa postaviti nekatere nove pohištvene kose; stavbo je treba po mnenju predgovora v celoti kritično pregledati in, če v njej ne bi bilo več mogoče prebivati, določiti prostor in gradivo za novo stavbo. Po predgovoru so se lotili avtorji knjige obeh nalog, zmerom pa s pozivom k »slovesu« (str. 8). A to pomeni, da je zanje njihova podoba, kakor je bila pravkar nakazana, pomanjkljiva, saj končujejo svoja izvajanja tako rekoč s predlogom za opustitev ali podrtje stare stavbe. To potrjuje naslednji odstavek: »negativni« naslov knjige pove, da je določena le začetna postaja potovanja, medtem ko končna postaja še ni povsem znana. V spisih, ki so objavljeni v naši knjigi, se izraža to tako, da so v njih le redka mesta, ki so »konstruktivna« in nadrobneje razlagajo, kakšna naj bo veda, ki naj bi nasledila dosedanjo etnologijo (str. 8). Mimo takšnega postopka ni mogoče brez ugovora. Ali je nemška etnologija (ali katera druga etnologija) zares te vrste, da bi jo bilo treba v bistvu odpraviti, ne da bi si bili zadosti na jasnem, kaj bi ob tem veljalo oblikovati drugega? Povedano še v jeziku gornje primerjave: ali je stavba res tako zelo slaba, da jo je bolje podreti, ne da bi hkrati dovolj natančno vedeli, kaj postaviti namesto nje, kakor pa jo zboljšati? — Konkretnih razlogov za omenjeno stališče iz predgovora ni mogoče spoznati.

Pojem »ljudsko življenje« zavrača predgovor naše knjige zato, ker ga šteje »kot šifro za vse nereflektirane kategorije, ki pomenijo izročilo v (nemški) etnologiji in je v njih resničnost upodobljena zgolj popačeno, ki nadalje ovirajo oblikovanje porabne znanstvene teorije in zavajajo k zanemarjanju recepcije modernih socialnoznanstvenih metod ali pa jih, kjer se te uporabljajo, ponižujejo v modni okras« (str. 9). Pred navedenimi besedami pa beremo, da se pojem »ljudsko življenje« v naslovu knjige ne nanaša »na specifično kategorijo, kakor je bila eksplicirana v skandinavskih raziskavah« (str. 9); ob tem je navedena razprava Sigurda Erixona. Toda ta razprava ne vsebuje v nemškem povzetku, dolgem 11 strani, nikakršne natančnejše razčlenitve ali razlage tega imena ali pojma,[2] tako da je glede tega, kot se zdi, na podobni stopnji kakor marsikatera nemška opredelitev predmeta v etnološki vedi.[3] Gornja formulacija torej dvojno šepa: ni korektna pri navedbi Sigurda Erixona in dovoljuje sklep, da obstaja poleg pojma o ljudskem življenju, kakor je navzoč v nemški etnologiji, tudi še drugačen ustrezni pojem, ki pa ga ne kaže zavrniti. V tem primeru bi bilo potrebno ta pojem opredeliti in zavzeti do njega stališče, vendar ni o tem nobene besede. Na str. 10 beremo edinole to, da naj ljudsko življenje ne bo več »predmet raziskovanja«; gre torej za dočista določen aksiom, ki pa ni razložen.

ki jih izdajajo po naročilu Tübinškega etnološkega društva Hermann Bausinger, Gottfried Korff, Martin Scharfe in Rudolf Schenda, 27. zvezek, Tübingen 1970, 202 strani. Redakcijo tega zvezka so oskrbeli Klaus Geiger, Utz Jeggle in Gottfried Korff.

[2] Sigurd Erixon, Folklivsforskningens framväxt, Folk-Liv 28—29, Stockholm 1964-65, str. 35—45.

[3] Gl. o tem Herbert Freudenthal, Die Wissenschaftstheorie der deutschen Volkskunde, Hannover 1955, str. 208—223.

Preden se predgovor sklene, se pridruži misli Karla R. Popperja: »Neka tako imenovana znanstvena stroka je samo omejeni in konstruirani konglomerat problemov in poskusov rešitev. Resnično pa obstajajo problemi in znanstvene tradicije« (str. 9 d). Kajpak to drži, toda vsaj za šolanje raziskovalcev so vendarle potrebni določeni okviri, te pa je treba postaviti po znanstveni logiki, ki tako nujno začrtuje tudi meje predmetov v posameznih vedah. Izteka pa se predgovor z ugotovitvijo, da je avtorjem naše knjige skupno samo izhodišče ali kritika dosedanje (nemške) etnologije, naprej pa hodi vsak izmed njih po svoje. Ta, vsem avtorjem skupna kritičnost opravičuje izdajo njihovih zadevnih spisov v knjigi.

Predgovor je potemtakem v marsičem oporečen. — Če vprašamo zdaj po avtorjih knjige, so to poleg predstojnika Inštituta Ludwiga Uhlanda profesorja Hermanna Bausingerja docent Rudolf Schenda, asistent Martin Scharfe, Utz Jeggle, ki je promoviral nekaj pred omenjenim kompaktnim seminarjem, medtem ko so drugi avtorji Roland Narr, Gustav Schöck, Horst Neisser in Thomas Metzen študentje višjih semestrov ali doktorandi (na filozofskih fakultetah zahodnonemških univerz je mogoče diplomirati ali napraviti tako imenovani državni izpit samo iz tistih strok, ki jih poučujejo na srednjh šolah; sicer se končuje študij z doktoratom, brez izpita, ki bi ustrezal naši diplomi). V zvezi s tem: v Tübingenu študira etnologijo razmeroma precej študentov, ki so skorajda vsi dejavno sodelovali v prizadevanjih za nakazano razdelitev filozofske fakultete kakor tudi na omenjenem kompaktnem seminarju, vendar večina njih ni objavila svojih pogledov na etnologijo v naši knjigi. »Slovo od ljudskega življenja« pomeni glede študentskih prispevkov izrečen izbor.

V praksi Inštituta Ludwiga Uhlanda je torej, kot je razvidno, uresničena zahteva zahodnonemške študentske levice, naj se študentje na univerzi kar najbolj uvajajo v znanstveno delo in naj po možnosti tudi objavljajo izsledke svojih raziskav. Mimo rečenega naj bo še navedeno, da je Hermann Bausinger kot urednik razprav v osrednjem zahodnonemškem etnološkem glasilu objavil tu dognanja svojih študentov na seminarsko temo o stenskem okraševanju.[4] Takšno ravnanje je treba v načelu pač pozdraviti, če gre za študente, ki so zadosti prizadevni in tudi zadosti nadarjeni. Ne bi si pa hkrati smeli zatiskati oči pred tem, da znanstveni svet od takšnih raziskav praviloma (izjeme so le zelo redke) ne more imeti večjih koristi. Zakaj največkrat se ne dogaja, da bi prišel študent višjega semestra pri svojem raziskovalnem delu do pomembnejših teoretičnih ali empiričnih ugotovitev. Teoretično delo je mogoče razvijati samo na podlagi in s pomočjo empiričnega dela,[5] to pa zopet izraža teoretične poglede na vedo oziroma na posamezna vprašanja v njej.

Tako praviloma ni mogoče kaj drugega, ko da so študentska znanstvena dela bolj ali manj obtežena z značilnostmi začetništva in da zato po veliki večini nimajo kaj večje cene. Če trdi Bausinger, da »sveža zasnova, ki ni obremenjena s preveč nadrobnostmi, pojmuje teoretična vprašanja pogosto ostreje in manj kompromisno«,[6] to v poglavitnem drži, obenem pa ni nič manj res, da od samega

[4] Wandschmuckforschung am Tübinger Ludwig-Uhland-Institut, Zeitschrift für Volkskunde 66, Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz 1970, str. 87—150.

[5] Gl. o tem Wolfgang Brückner, Über die Schwierigkeiten wissenschaftlichen Redens heute, Zeitschrift für Volkskunde 66, Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz 1970, str. 58.

[6] Hermann Bausinger, Diskussion, Zeitschrift für Volkskunde 64, Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz 1968, str. 12.

Kot smo lahko videli, Bausingerjev spis[14] ni tako zelo kritičen, kakor bi bilo pričakovati po predgovoru naše knjige. Razen tega, da mu je pojem »ljudstvo« premalo razčlenjen, ni zapisal glede temeljnih vprašanj v (nemški) etnologiji korenitejših kritičnih sodb. Za Bausingerjev spis torej ne veljajo načrti predgovora o zidavi nove stavbe ali o potovanju v druge kraje; iz njegovega spisa je razvidna poglavitna želja po spopolnjeni opredelitvi predmeta v (nemški) etnologiji. Ostrejši kritik je Rudolf Schenda v svojem spisu »Enotno — prvotno — še danes«, s podnaslovom »Problemi etnološkega spraševanja« (str. 124—154).
Za ta izvajanja je treba najprej poudariti, da so edina v knjigi, pri katerih je v večjem obsegu pritegnjeno nenemško etnološko slovstvo, medtem ko je uporabljeno v drugih prispevkih od tujega slovstva skorajda samo sociološko, tako da v njih do malega ni mogoče zaslediti nenemških etnoloških del; posebej velja to za nenemška etnološka dela iz vzhodnoevropskih držav. Celo tistih nenemških etnoloških del, ki bi bila lahko po svoji vsebini zlasti poučna za avtorje naše knjige in ki so natisnjena v nemščini in na Zahodu, niso upoštevali v »Slovesu od ljudskega življenja«. Tako so poleg Jaroslava Kramařika prezrli npr. tudi S. A. Tokareva[15] in Jenő Barabása.[16] — Schenda podaja na začetku vrsto podob o tehniki etnološkega spraševanja v zahodni Evropi v 19. in 20. stoletju, nato pa preide k oceni zadevne dejavnosti pri Nemcih. Še bolj kakor Bausinger piše tudi Schenda v jeziku, ki je preobložen s tujkami, in v razmeroma težavnem slogu (prav kakor drugi avtorji naše knjige in na sploh današnji zahodnonemški razumniki; Nietzschejeva načela o čisti ali nemški nemščini so med njegovimi potomci danes očitno precej pozabljena ali neznana; to je obenem tudi opravičilo pisca teh vrst, zakaj so navedbe takšne, kakršne so).
Pri tej oceni Schenda ne ravna neoporečno. Neko delo lahko velja kot znanstveno samo tedaj, če ga lahko tudi drugi raziskovalec, ki se ukvarja z isto temo, zmerom znova pregleda oziroma ugotovi poti, po katerih so nastali izsledki.[17] Schenda pa nastopa marsikdaj drugače. Če piše, da (nemška) etnologija »nikoli ni mogla priti do problemsko usmerjenega spraševanja« (str. 143), bi moral tako uničujočo sodbo pač podpreti z dokazi, teh pa ne navaja. Podobno je z naslednjim stavkom na isti strani: »S tem naj bo rečeno, da so spraševali samo po tem, kar je bilo ali kar se je zdelo, da je, ali po tem, za kar so verjeli, da je, komaj pa po vzrokih ugotovljenih dejstev, nikoli po njihovi frekvenci v zvezi z drugimi dejstvi, redko po funkciji in predvsem ne po njihovi socialni pogojenosti in relevanci.« In podobno je tudi s stavkoma v povzetku, ki nista bila prej utemeljena in v katerih je rečeno, da tehnika etnološkega spraševanja od Napoleonovih vojská sem »v bistvu ni napredovala, ker je slej ko prej izhajala iz idej o primitivni enotnosti spraševanih skupin, predominirajoči signifikanci kulturnih reliktov in potrebni kontinuiteti do sedanjosti... Etnološki spraševalci doslej niso bili zainteresirani za objektivne ‚faits sociaux' in raziskovalne izsledke, temveč za

[14] Gl. za dopolnitev tega spisa Karl-S. Kramer, Zur Problematik historischer Volkskunde, Zeitschrift für Volkskunde 67, Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz 1971, str. 51—62.
[15] S. A. Tokarev, Die Grenzen der ethnologischen Erforschung der Völker industrieller Länder, Ethnologia Europaea 1, Paris 1967, str. 30—37; isti, Das Prinzip des Historismus in der sowjetischen Ethnologie, Ethnologia Europaea 1, Paris 1967, str. 117—124.
[16] Jenő Barabás, Die unterschiedlichen Ziele von Soziologie und Ethnologie, Ethnologia Europaea 2—3, Arnhem 1968-69, str. 44—48.
[17] Walter Rüegg, Soziologie (= Fischer Bücherei, Funk-Kolleg 6), Frankfurt am Main 1969, str. 113.

teze, ki potrjujejo že obstoječe atitude in institucije ali vnaprejšnja mnenja o ureditvah in konzonancah (harmonijah)« (str. 153). Tudi do poročevalcev na terenu ni Schenda dosti manj kritičen. Ker (tudi) te njegove sodbe povečini niso opremljene z opombami pod črto, gre tukaj, kot je podoba, po vsej verjetnosti za lastne izkušnje pri spraševanju. Po Schendi zadovoljujejo poročevalci na terenu z intervjuji »svojo radovednost, skušajo povečati svoj prestiž, sami sebi se zdijo važni ali pa imajo spraševalca za svojega spovednika ... Že samo zato bi bilo neprevidno, če bi se zanašali samo na enega poročevalca v kraju«. Poročevalec vidi v spraševalcu »le neko projekcijo širšega kroga oseb, nekega naročnika, v novejšem času pač etnologije, kakor jo že razume« (str. 145). In naprej: glede družbenega položaja poročevalcev pri nekaterih švicarskih, francoskih in nemških etnoloških raziskavah meni Schenda, da je ta nadpovprečen ali nereprezentativen za povprečje prebivalstva. »Poročevalec naj bi kot individuum dajal generalne podatke, česar pa očitno ne more. Potisnjen je v vlogo, ki se je ni učil igrati ... Ne sme blamirati ne sebe ne svoje občine, ne sme priznati, da pozna, prav kakor njegova občina, le malo šeg. Pasivno znanje prodaja kot aktivno« (str. 146). »Napačno je potemtakem imeti večino podatkov, ki jih je prispeval tak poročevalec, za čisto zlato in jih generalizirati« (str. 147). Pogosto vsega tega kajpada ni mogoče zanikovati. Toda to niso kdove kako nova spoznanja. Premalo poznam v tem pogledu nemško etnologijo, tako da ne smem očitati Schendi, da ve vse to pač vsak kolikor toliko izkušen (nemški) terenski etnolog, in ne verjeti njegovi posplošeni oceni, po kateri »so (nemške) etnološke izkušnje v območju empiričnega socialnega raziskovanja ... minimalne« (str. 154). Vsekakor pa lahko podčrtam, da je slovenska etnologija po drugi svetovni vojski, v določenem obsegu pa tudi že prej, poznala gornja svarila za terensko delo in se ravnala po njih. V zadnjem četrt stoletju se pri nas razen v posebnih primerih komaj še kje dogaja, da imajo etnologi za kak kraj samo enega poročevalca, medtem ko vprašalnice in spraševanje uravnavajo kritična vodila, ki izvirajo iz izkušenj, in ta vodila so številnejša, kakor pa jih najdemo pri Schendi. Naj bodo v zvezi s to vrsto etnološkega dela pri Slovencih neposredno omenjene le nekatere nadrobne vprašalnice, ki so bile sestavljene po drugi svetovni vojski v Slovenskem etnografskem muzeju in v Inštitutu za slovensko narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani.

Strinjam se s Schendovim pozivom, da bi bilo v etnologiji treba spoznati tehnike in metode empiričnega socialnega raziskovanja in jih uporabiti pri posebnih vprašanjih, ki se zastavljajo v naši vedi; ob tem bi bilo potrebno objavljati tudi poročila o izkušnjah zadevnih raziskav (str. 152). Ne soglašam pa s predlogom, da bi bilo vsekakor treba v načelu nadomestiti poročevalce s t. i. sample — postopkom[18] (str. 152). Saj gre pri slednji zvrsti dela vendar zgolj za obravnave sodobnih množičnih pojavov (ali tudi množičnih spisov), ne glede na to, da je tudi v takšnem primeru vir podatkov posamezni poročevalec, ki usmerjajo delo z njim vodila, kakršna so se oblikovala na podlagi ustreznih izkušenj. Če pa gre za obravnavo,

[18] Natančnejše razčlenjuje pojem »sample« René König (izd.), Das Interview, Köln—Berlin 1968, str. 372—381. Beseda sama pomeni izbor ali (naključni) poskus, pojem pa »postopke, ki omogočajo načrtno izbiranje nekega števila enot iz neke celote tako, da je lahko to izbiranje v okviru določenih mej pri napakah reprezentativno za celoto in je do neke mere njen pomanjšani model«: Erwin K. Scheuch, Methoden, v: René König (izd.) Soziologie (= Das Fischer Lexikon 10), Frankfurt am Main 1967, str. 218.

za katero lahko prispevajo gradivo praviloma samo tisti, ki so o določenih vprašanjih kaj bolj poučeni, se pravi le redkejši posamezniki, tedaj uporaba sample — postopka ne more priti v poštev; ti primeri pa so pri etnološkem raziskovanju zelo pogostni.

In naposled: plodno je Schendovo povezovanje etnološkega spraševanja z opredelitvijo predmeta v etnološki vedi oziroma njenih osnovnih pojmov. Naslednja misel je resda preveč posplošena in bo le stežka obveljala za vse raziskovalne smeri v (nemški) etnologiji, vendar zvečine ni daleč od resnice: »Manjkal ji (nemški etnologiji) je predvsem eksaktni in splošno obvezni pojmovni aparat, konkretno pojmovni besednjak, in specificiranje ali tematiziranje takšnih pojmov, ki vodijo do problemsko relevantnih vprašanj« (str. 143).

Z zadnjim stavkom v svojem spisu je Schenda dodobra zvest predgovoru naše knjige. Predmet prihodnjega etnološkega spraševanja naj bodo sedanji socialni problemi (ki imajo nedvomno historično dimenzijo). Gesla takšnih anket ne smejo biti več »enotno«, »prvotno«, »še danes«, marveč se morajo glasiti »individuum v socialnem konfliktu«, »nanašanje na sodobnost« in »kaj jutri?« (str. 154). Zakaj naj danes etnologe zanimajo na terenu samo sodobni socialni problemi in kaj vse naj ti obsegajo, ni razloženo.

Podobno priostren ko Schenda je v svojem spisu »Kritika kánona« (str. 74—84) tudi Martin Scharfe. — Po njegovem pomeni kritika kánona kritiko »tistega naštevanja kulturnih objektivacij, s katerim je navadno garnirana vsaka definicija naše discipline, vsak uvod za študijske začetnike in amaterje in ki je pri Wilhelmu Heinrichu Riehlu relacionirano takole: ‚Te študije o pogosto otročjih in brezumnih šegah in navadah, o hiši in domu, suknji in kamižoli in kuhinji in kleti so v resnici same zase le ničeva šara, znanstveno kakor tudi poetično posvetitev dobijo šele s svojim razmerjem do čudovitega organizma celotne ljudske osebnosti'« (str. 74). Krajši, a neposrednejši je Scharfe, ko naslednjič opisuje ta etnološki kánon: ta naj bi nadomestil ali dopolnil opredelitev etnologije in jo tudi razložil (str. 75 d). Preprosteje rečeno: kánon je za Scharfeja razčlemba opredelitev o etnologiji ali naštevanje območij, ki sodijo v okvir etnoloških raziskav. Tako pojmovan kánon je zato res lahko manjvreden nadomestek teorije (str. 76), vendar to v načelu ni neogibno. Opredelitve ved so pač največkrat tako zgoščene, da zahtevajo določene razčlenitve. Podoba pa je, da Scharfe zlasti ni zadovoljen s tistim kánonom, ki se najpogosteje uveljavlja v nemški etnologiji.

To je posredno razvidno iz nekaterih njegovih nadaljnjih izvajanj, ko namreč ocenjuje kategorije »ljudsko«, »temeljno plastno« (Grundschichtig) ali »pritalno« (Grundständig) in sodi, da to »niso analitične, marveč decizionistične kategorije, ki posredujejo aprioristično znanje; nihče še ni empirično dognal, kaj je ‚pritalno'« (str. 77). »Pojmi ‚ljudsko', ‚temeljno plastno', ‚pritalno' so pogojeni s pojmom ‚ljudstvo'; zato izražajo tudi njegove slabosti. Brez odgovora ostajajo vprašanja, ali je ‚temeljno plastno' to, kar je splošno človeško, in ali je kot táko predhodnik vse kulture ali samo poglavitna sestavina vseh kultur« (str. 78). Vsemu temu danes pri nas pač nihče ne bo ugovarjal, toda ob tem ni mogoče mimo vprašanja, kaj ima Scharfe postaviti nasproti »ljudstvu« in pojmom, ki so iz tega izvedeni, kot predmetu etnologije. Vse, kar graja ob kánonu v nemški etnologiji, se v bistvu nanaša na posamezne prvine v nekaterih dosedanjih opredelitvah o predmetu v nemški etnološki vedi. Pričakovali bi torej hkrati drugo ali primernejšo zadevno opredelitev, ki pa nam jo Scharfe ostaja dolžan.

O merilih Richarda Weissa za opredeljevanje tega, kaj je ljudsko, se pravi za

skupnostne in tradicijske vezi, meni Scharfe (z Bausingerjem in Helmutom Möllerjem), da sta ta pojma postala topo in neuporabno orodje, in sicer »deloma zato, ker sta nediferencirana in premalo reflektirana, deloma zato, ker ... izvirata iz funkcionalne teorije, ki jo je mogoče empirično falzificirati« (str. 79).
Ob koncu je beseda o »izoliranih, daleč raztresenih dokazih za kako dejstvo«. Scharfe zavrača zadevne raziskave, če vidijo v takšnih primerih znamenja za ozemlje, ki je bilo prvotno povezano, in če spregledujejo splošno ali obširno razprostranjenost določenih pričevanj (str. 84). Zadnja Scharfejeva misel pa je namenjena poročevalcem na terenu, ki »poročajo o specialnih objektivizacijah, ne dajejo pa nikakršnega poroštva za družbeno in kulturno relevanco svojih podatkov« (str. 84). Ob tem Scharfe (kakor prej tudi Schenda) po vsem videzu ne ve ali pozablja,[19] da je za etnološko spraševanje na terenu bistveno, kako ga zasnuje raziskovalec: ta mora biti vendar »problemsko usmerjen«, ne poročevalec, in v njegovi glavi mora biti pravilno zastavljeno vprašanje, ki ga obravnava; tehnika spraševanja je naloga, ki jo mora obvladati raziskovalec ali njegov spraševalec, ne poročevalec; enaka misel velja seveda prav tako za pretres in končno obdelavo podatkov, zbranih od poročevalcev na terenu.

Prvi spis v naši knjigi je prispeval Utz Jeggle, »Pogoji vrednot v etnologiji« (str. 11—36). Kot sam pravi, je postavka za ta spis misel, da je »razumna praksa mogoča samo pri takšnem pojmovanju znanosti, ki je usmerjeno prek sebe in danih razmer in se ne zadovoljuje z boljšim ‚funkcioniranjem' te družbe« (str. 32). Tako se Jeggle povezuje z omenjenim kompaktnim seminarjem v Tübingenu, kjer so izoblikovali stališče, po katerem je naloga znanosti »omogočiti človeku prek emancipacije zavesti humano življenje«,[20] kakor tudi s svojim marburškim vrstnikom Dieterjem Kramerjem, ki šteje za cilj (nemške) etnologije kot socialne vede »prakso, ki je usmerjena k spreminjanju družbe, k humaniziranju socialnih pogojev in razmerij«.[21] Iz navedene postavke je razvil Jeggle naslednje poglede.
Po njegovem merijo vsi raziskovalci na enake vrednote, ne da bi vsi to priznali (str. 17). Dozdevna ustrezna zadržanost pri etnologih pomeni »povsem trden poseg v družbeno realiteto« (str. 18). In Jeggle skuša dopovedati, da je (nemška) etnologija »praviloma podpirala vsakokratno vladajočo skupino oziroma razred«; nagnjenje (nemške) etnologije do »reševanja prav tega, kar izginja«, je na določen način odsevalo v politiki (str. 19).
Dalje. Jeggle trdi, da je nemška etnologija »zmerom izhajala iz neke organske in zdrave celote kot pogoja za vrednotenje« in da je imela za svojo »poglavitno nalogo vsaj miselno obnoviti« to celoto; ta naloga se je kazala v ciljih vrednot, kot so npr. »obnova rajha, obnovitev stanovske države ali kmetstvo kot vzor za novo ljudsko skupnost«. Ob tem so bili »osnovni pojmi vselej: ljudska duša, skupnost, tradicionalna ureditev, nikoli: lakota, revščina, odtujitev«. Nemška etnologija je tako utrjevala tradicionalne norme (str. 20); služila je družbeni neenakosti in zatiranju in »je koristila izključno vladajočim skupinam vsakršnega izvira« (str.

[19] Sodbe o terenskih poročevalcih in njihovih pričevanjih, kakor jih zastopata Scharfe in Schenda, so bile deloma sprejete na omenjenem kompaktnem seminarju v Tübingenu: Martin Scharfe, Dokumentation und Feldforschung, Zeitschrift für Volkskunde 65, Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz 1969, str. 227.
[20] Navedeno po: Martin Scharfe, nav. delo, str. 225.
[21] Dieter Kramer, Wem nützt Volkskunde?, Zeitschrift für Volkskunde 66, Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz 1970, str. 4.

21). K tem mislim je treba pripomniti isto ko prej pri Schendi: pri tolikanj uničujočih sodbah bi pričakovali navedbe vsaj poglavitnih del s takšno usmeritvijo, toda o njih Jeggle molči. Do neke meje mu moram tudi neposredno nasprotovati, saj sta delo in osebna usoda Willa-Ericha Peuckerta, Adolfa Spamerja ali Viktorja von Geramba v letih nacizma — če omenim kot tujec, ki mu ustrezne razmere niso nadrobneje znane, samo ta tri imena, ki predstavljajo tudi tri različne tokove v nemški etnologiji — zadosti tehten dokaz za ugovor, da se ob naštetih navedbah ne bi smela uporabljati izraza »zmerom« in (vsa) nemška etnologija.

Deloma prihaja Jeggle v nasprotje s samim seboj, ko piše, da obstojijo tudi raziskave, ki so »tako zelo brez vrednosti, da jih nihče noče kupiti, ker nikomur ne koristijo« (str. 22). Sicer pa sodi, da se raziskovalci, če ne vključujejo v svoja dela vrednotenja ali ne zavzemajo etičnega stališča v vprašanjih, ki jih obravnavajo, »s tem že podrejajo vladajočemu sistemu vrednot« (str. 23). In še: »Ločevanje med stvarnimi sodbami (Sachurteil) in sodbami, ki tudi vrednotijo, pomeni ločevanje raziskav od njihovih namenov, to pa omogoča uporabljati vsako raziskavo za vsak namen« (str. 24). S tem kaže soglašati, a z dopolnitvijo, da je treba v tem pogledu razločevati med posameznimi stopnjami raziskav (ožje in širše téme, večje ali manjše sinteze).

Z Myrdalom pribija Jeggle, da se socialne vede ne smejo »ogibati vrednotenjem, temveč jih morajo uvajati kot eksplicirane, specificirane in dovolj konkretizirane premise o vrednotah« (str. 26). Nato kritizira Bausingerja in njegovo pogojno opredelitev o predmetu etnologije, se pravi t. i. popularno kulturo. Ta opredelitev je po Jeggleju mogoča samo na podlagi »liberalistične družbene teorije« in utegne zbujati vtis neke samostojne kulture, ki v njej ni razvidna manipulacija. Popularna kultura se po Jegglejevem mnenju povsem razjasni, če ji postavimo nasproti Horkheimerjev in Adornov kritični pojem t. i. kulturne industrije, ki vsebuje »vrednoto in značilnost naše kulture, naravo blaga« (str. 27).

Vsa spoznana Jegglejeva izvajanja so podlaga za njegove misli o nemški etnološki praksi v naših dneh. Ob tem obžaluje nevoljo mlajših etnologov do t. i. ljudskega dela (Volkstumsarbeit) ali do njihovih stikov z učitelji, časnikarji, ljubitelji ipd., ki se sprevrača v hudo nasprotovanje zoper vsako prakso, to pa v resignacijo (str. 30). Jegglejevi predlogi za nemško etnološko prakso so v poglavitnem tile. Če se zanikujejo etnološke tradicije, ne spreminja ta »subjektivna rešitev« sama po sebi ničesar v etnološki praksi. Treba bi bilo razložiti stvarne funkcije pojmov, kot so npr. »ljudstvo«, »skupnost«, »šege«, »kri in tla« ipd. (str. 33). Nadalje je treba vprašati, kje so ti pojmi učinkovali ali kje so prispevali k utrditvi človeške nesvobode. Tu ima Jeggle po Adornu v mislih tudi nekatere šege, ki so v njih prvine telesnega nasilja. In ko bi bilo odstranjeno vse, o čemer je bila beseda, bi se bilo treba lotiti »novih problemov«: »Kdor se je doslej zmerom ukvarjal s skupinsko duhovnostjo in skupnostjo, ta naj bi se zdaj usmeril k trpljenju obstrancev (Aussenseiter)... raziskovalec kmečke hiše bi lahko pokazal, da živijo na deželi stari ljudje kot preužitkarji v t. i. predalastih stavbah pogosto kot psi, in bi lahko preudarjal, kako bi kazalo to izboljšati«. Pri vseh teh »naključno izbranih nalogah« in pri delu na terenu bi morala biti rdeča nit »odpraviti človekovo odvisnost, ki je je (nemška) etnologija sokriva«, ali še drugače: treba bi bilo ustvariti »pozicijo kritičnega odpora do tega, kar je. Samo tako lahko dosežemo, kar naj bi bilo« (str. 35). Takšno znanje je težko razširjati v množičnih občilih, ki so v sponah tradicionalne etnologije. Podobno je pri poljudnih preda-

vanjih, pri katerih je med poslušalci zakoreninjeno »določeno predznanje« (str. 35). Tako ostajata etnologom z Jegglejevo usmeritvijo le dve možnosti za vplivanje na širšo javnost. Prva je dolgoročna in je zajeta v znanstvenem delu, ki njegove izsledke prebirajo kolegi, jih posredujejo »zainteresiranim laikom« in »spodbujajo razmišljanje« (str. 36). Ostaja predvsem druga možnost: ob terenskem delu si velja prizadevati za odpravljanje »neumnosti«, »neupravičene avtoritete«, »tradicionalnega nasilja«. Zadnji Jegglejev stavek pa je Heglov: »Če je revolucionirano območje predstav, tedaj resničnost ne vzdrži« (str. 36).

Ti načrti so različne cene. Glede na zgodovino nemške etnologije je nedvomno zelo blagodejno, če se naposled kar najbolj natančno presvetlijo pojmi, o katerih razpravlja Jeggle in ki so bili pogosto soznačnica za nacionalistično in nacistično etnologijo. Nasilne prvine, kakor so ohranjene v nekaterih še živih šegah, pa prav gotovo niso vprašanje, ki bi zaslužilo omembe vrednejšo pozornost v nemški entološki praksi. In vprašanja, ki jih predlaga Jeggle za današnje etnološke obravnave, so oblikovana prehitro in preveč poenostavljeno, pač pa bi bil dobrodošel daljši in skrbneje pretehtan seznam »novih problemov«, ki bi se v dobršni meri izenačeval z drugačno opredelitvijo o predmetu nemške etnologije, kakor pa je bila doslej večidel uveljavljena. Neprijetno pretirano ali naivno je mnenje o človekovi odvisnosti, ki da je je sokriva nemška etnologija. Njen delež pri nacionalističnih in nacističnih vplivih na razna domačijska društva, folklorne in podobne skupine in pa na poljudnoznanstveno dejavnost se vendar nikakor ne da primerjati z drugimi prvinami, ki so oblikovale »človekovo odvisnost«, kakršna je v našem času. Jeggle to deloma protislovno potrjuje, ko pove, kako borne so možnosti, ki jih imajo etnologi njegove smeri v društvih, pri predavanjih itn. To ni samo zavoljo drugačnega in ustaljenega izročila, kot meni Jeggle, marveč tudi zato, ker nobeno prosvetno delo, ki ni po svoji vsebini za širše plasti privlačno, ni kaj bolj učinkovito, ne prodre globlje med ljudi; kdor koli bo postavil v ospredje prosvetnega dela v svoji stroki teoretična vprašanja, bo v najboljšem primeru doživel nevtralen sprejem.

Kar zadeva širjenje Jegglejevih pogledov med ljudmi na terenu, pri tamkajšnjem etnološkem delu, pa tole. Oznanjanje teh pogledov je za naprednega etnologa samo po sebi zelo pozitivno dejanje, vendar se obenem vsiljuje vprašanje, če ne bo takšna dejavnost slej ko prej vplivala tudi na barvo pričevanj, ki jih zbirajo etnologi na terenu. Dosedanjim vplivom, ki so jim izpostavljeni pripovedovalci, se s tem pridružujejo novi. Kakšna bo v tem primeru vsebina terenskega ustnega izročila? In še nekaj: koliko bi izviralo propagandno delo, ki bi ga opravljali etnologi Jegglejevega kova pri terenskih raziskavah, iz etnoloških izsledkov in koliko iz drugačnih virov? Koliko lahko tu še govorimo o etnološki praksi ali, natančneje, o praksi v etnologiji?

Spisi, ki smo jih pregledali doslej, v poglavitnem niso izpolnili obljube, ki je bila v predgovoru, da bodo namreč vzeli slovo od dosedanje nemške etnologije ali od »ljudskega življenja« kot predmeta, ki je doslej prevladoval v nemški etnološki vedi. Zakaj če po tem vidiku natančneje pregledamo bistveno vsebino prispevkov, o katerih je bila v prejšnjih odstavkih beseda, lahko povzamemo edinole to, da je za Bausingerja pojem »ljudstvo« premalo razčlenjen; da Schenda kritizira dosedanjo etnološko tehniko spraševanja in predlaga za predmet nadaljnjega zadevnega dela sedanje socialne probleme; da Scharfe oporeka kánonu, kakor je največkrat uveljavljen v nemški etnologiji, s tem pa tudi »ljudstvu« kot predmetu te vede; da Jeggle predvsem kritizira nazadnjaške prvine v nemških

etnoloških raziskavah in snuje načrte za prihodnjo etnološko prakso. Glede osnovnih pojmov vede, kamor prištevamo v prvi vrsti natančnejšo opredelitev predmeta in ciljev, pa niso ti spisi v resnici ničesar prispevali. V njih je izraženo samo neko določeno nezadovoljstvo z izročilom, kakršno prevladuje v nemški etnološki vedi, toda temu nezadovoljstvu, ki je samo do neke meje usmerjeno k omenjenima osnovnima pojmoma, manjkajo natančnejše formulacije, sicer pa je to nezadovoljstvo namenjeno drugotnejšim vprašanjem. Vsekakor v štirih pregledanih spisih ni bilo mogoče zaslediti nobene niti približne utemeljitve, zakaj naj bi kazalo vzeti slovo od dosedanjega prevladujočega pojmovanja o predmetu v nemški etnologiji, se pravi, poenostavljeno rečeno, o »ljudstvu« ali o »ljudskem življenju«.

Edini spis v naši knjigi, ki je v tem pogledu nekoliko drugačen, je spis Rolanda Narra »(Nemška) etnologija kot kritična socialna veda« (str. 37—73); to je prvi od naslednjih prispevkov v knjigi, ki so jih napisali študentje višjih semestrov ali doktorandi. — Narr najprej poudarja ob kritiki Torstna Gebharda, da mora biti pri zbranem gradivu razvidno, po katerih metodah je bilo zbrano in po katerih vodilih je urejeno, saj sicer raziskovalcem ni mogoče uporabljati gradiva (str. 42), ob kritiki Karla-S. Kramerja pa ugotavlja, kako se v nekaterih raziskavah »družbena podskupina ‚ljudstvo' kot celotni pojav izloča iz historičnega procesa in nehistorično ugotavlja« (str. 43). In ob Marthi Bringemeier ponazarja razmeroma še pogostno smer v nemški etnologiji, po kateri je ta veda »oznanjevalka že minulega ali samo še v reliktih obstoječega časa« (str. 46).

Težišče Narrovega spisa je v opredelitvi predmeta v etnologiji. Najprej beremo, da piščeva izvajanja »intendirajo etnologijo, ki... poudarja interdependenco družbenih fenomenov« (str. 38). Ob vrsti razprav meni nadalje Narr, da bi morale te slediti »posredovalne procese (Vermittlungsprozesse) in pokazati, kako je znanstveno stanje npr. v teologiji ali medicini delovalo na mišljenje in ravnanje spodnje plasti« (str. 43). Naposled pa opredeljuje predmet etnologije za »nekaj takega kot ‚sociologijo vsakdanjega življenja spodnjih ali zatiranih družbenih plasti'« (str. 57). O vprašanju glede uvrstitve ali prehoda etnologije v sociologijo bo v pričujočem poročilu beseda dlje spodaj. Tu naj bo o navedeni Narrovi opredelitvi povedano tole. Navedena opredelitev (mimo vprašanja o etnologiji kot sociologiji) je enačba z dvema neznankama. Kaj je »vsakdanje življenje?« Če pojmujem ta izraz dobesedno, ne sodi v okvir omenjene označbe t. i. praznično življenje, ki pa je nedvomno pomembna sestavina v življenju vsake družbene enote in je tesno povezano z vsakdanjim življenjem v dobesednem pomenu. Če sem še naprej dobeseden, ugotavljam, da sodi v okvir označbe »vsakdanje življenje« vse delo, ki ga opravljajo pripadniki »spodnjih ali zatiranih družbenih plasti«, se pravi, da bi se morala etnologija ali sociologija tako pojmovanega »vsakdanjega življenja« ukvarjati tudi s preučevanjem prav vseh zvrsti dela med pripadniki nakazane družbene enote. Ali pa ne bi s tem postala takšna etnologija ali sociologija v marsičem že etnologija ali sociologija dela? In naprej: katere so vse t. i. spodnje ali zatirane družbene plasti?

Nadalje opredeljuje Narr nemško etnologijo kot vedo o t. i. sedanjosti (str. 57), in sicer ne zato, kot pravi posredno po Richardu Mautzu,[22] ker bi raziskovala

[22] Richard Mautz, Problem- und Gegenwartswissenschaft, Zeitschrift für Volkskunde 64, Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz 1968, str. 20.

samo »sedanje gradivo«, marveč zato, ker »izhaja iz problemov, ki jih imajo živeči ljudje. Prav kritična teorija pa, ki pojmuje družbo kot proces, kaže v tem okviru na pomen zgodovinske zveze« (str. 57 d). Tej misli, ki ji pač ni ugovarjati, pa Narr sam nasprotuje, ko pravi, da ob tem ne gre »izpolnjevati znanstvene zahteve historične etnologije in kar najbolj natančno zajeti predindustrijskega življenjskega sveta« (str. 58). Nasprotje med navedbama je na dlani. Prva navedba nima s časom, iz katerega izvirajo vprašanja, ki naj jih raziskuje etnologija, ničesar skupnega. In če gre etnologiji po Narrovi opredelitvi za »vsakdanje življenje spodnjih ali zatiranih družbenih plasti«, je pač jasno, da je to »vsakdanje življenje« obstajalo v vseh dobah, ko so živele »spodnje ali zatirane družbene plasti«, ne samo v »sedanjem« ali, pravilneje, v najnovejšem času. Če se Narr v dopolnilu svoje opredelitve o predmetu etnologije odpoveduje »predindustrijskemu življenjskemu svetu«, je to pač huda nedoslednost.[23]

Pri opredelitvi ciljev v etnologiji uporablja Narr zanjo izraz »kritična socialna veda«. Kaj šteje za socialno vedo, ne pove (kakor tudi ne Jeggle, ki prav tako uvršča etnologijo med socialne vede, str. 11, 29), medtem ko določa »kritično« socialno vedo po Adornu z »zavestjo in voljo, spremeniti obstoječo družbo« (str. 49). To zelo splošno misel konkretizira Narr za etnologijo v poglavitnem takole (in se pri tem zelo približuje Jegglejevim načrtom za etnološko prakso). — Etnologija naj bi se po njegovem ukvarjala s temile »kompleksi vprašanj«: a) ideološko kritične raziskave njenega dosedanjega vpliva, b) analize institucij, ki so z etnologijo bolj ali manj tesno povezane (muzeji, domačijsko varstvo, spomeniško varstvo), c) razkrinkati politično domačijsko propagando, d) ugotoviti objektivne pogoje za delo in stanovanje, udeležbo v javnem življenju in oblikovanje prostega časa, te ugotovitve pa vzporediti v vladajočimi vrednotami in predstavami po eni in pa z danimi možnostmi družbe po drugi strani (str. 67 d). Da bi bili ti cilji izvedljivi, bi bilo treba raziskovanje na novo organizirati. V ta namen naj bi se a) povezalo »historično in socialno raziskovanje«; b) etnologija bi morala zasnovati »raziskovalne projekte«, ki bi bili »dovolj po okusu« drugim strokovnim območjem, da bi ta tako sodelovala z etnologijo; c) treba bi bilo propagandno delovati med terenskim delom in dognati, koliko bi bilo mogoče tehniko etnološkega terenskega dela tako razviti, da bi rabila tudi ustrezni propagandi (?!) (str. 68).[24]

Ker so te misli deloma enake Jegglejevim, naj bo spregovorjeno samo o tistih, ki jih zastopa le Narr. Nikjer ni določil raziskovalnih ciljev etnološke vede, kakor bi ustrezali opredelitvi njenega predmeta. T. i. etnološka praksa lahko vendar zgolj tako ali drugače odseva temeljne raziskovalne cilje v vedi, teh pa Narr ni omenil. Če govori o povezavi »historičnega in socialnega raziskovanja«, bi moral pač najprej opredeliti oba pojma, zlasti drugega, nato pa tudi torišča in namene takega skupnega dela, a o tem ni zopet nobene besede. »Raziskovalni projekti« etnologije, ki bi bili »po okusu« drugim vedam in bi s tem vabili k sodelovanju, pa naj bodo navedeni kot primer vse premajhne načelnosti, pa tudi že plitvine pri snovanju meddisciplinske povezave za raziskovalno delo.

Preostali prispevki v knjigi so precej pod ravnijo spisov, ki smo ji spoznali doslej, čeprav so ti različne cene, toda ob njih se praviloma ne vsiljuje vprašanje, ali

[23] Gl. o tem tudi Arnold Niederer, na nav. mestu.

[24] Gl. za omejitev pri današnjem terenskem delu v etnologiji Dieter Kramer, Probleme der gesellschaftlichen und beruflichen Praxis in der Kultursoziologie und europäischen Ethnologie, Zeitschrift für Volkskunde 67, Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz 1971, str. 239 d.

je bila upravičena njihova objava. O tem pa sem se tu in tam spraševal pri branju naslednjih treh spisov. — Gustav Schöck obravnava »Zbiranje in reševanje« (str. 85—104), toda o teh vprašanjih pove vse premalo. Njegova izvajanja so predvsem le izpisovanje zelo različnega slovstva o zelo različnih vprašanjih; kolikor pa prihaja na dan s sodbami, se v njih pridružuje že znanim sodbam drugih, sicer pa razsoja (pars pro toto) takole. (Nemška) etnologija ali »‚veda o ljudstvu' je postala zgolj upravnica arhiviranega gradiva in izdaja to dejavnost v sili kot znanost« (str. 87); »Tesnobno je, kako malo se zaveda (nemška) etnologija bede svoje zgodovine« (str. 93); »Tukaj se ne očita (nemški) etnologiji, da implicira vrednote, temveč da jih sramežljivo zamolčuje« (str. 103).

Komajda boljši je spis »Statistika, ena od metod v etnologiji« (str. 105—123), ki ga je prispeval Horst Neisser. Sam priznava, da je »gotovo veliko tega, kar je omenjeno v tem spisu, kljub vsemu nekaterim bralcem dobro znano» (str. 120). Če je Neisser kljub temu obnovil to znanje, je ravnal tako zato, ker »doteka tako malo tega znanja v objavljena dela« (prav tam). Spis torej samo na novo opominja na pomen statistike za etnologijo. Ta namen je resda primeren, toda če se vrnem k predgovoru v naši knjigi: ali tak prispevek tudi le za las premika dosedanje opredelitve o predmetu in ciljih v nemški etnologiji? Ali ta spis tudi samo za hipec spodbudi k razmišljanju, ali bi bilo treba spremeniti ali vsaj pretresti pojmovanje o »ljudskem življenju« kot predmetu nemške etnološke vede? Temu ugovoru se pridružuje naslednji.

Kakor Schenda tudi Neisser zavrača pri terenskem delu poročevalce in jih hoče (s pomočjo statistike) nadomestiti s t. i. sample-postopkom (str. 121 d). Nadrobneje. »Poročevalci posredujejo izpovedi o realnih zvezah in dogodkih, kakor se izražajo v zavesti določenih individuov. Hipotez ni nikoli mogoče preskusiti samo z izpovedmi poročevalcev. Kaka komplicirana in kompleksna struktura, kakršno najdemo danes npr. v občinah, se ne da zajeti z izpovedmi dveh, treh ali v najboljšem primeru štirih ljudi« (str. 121). To, kar trdi Neisser v prvem navedenem stavku o poročevalcih, velja pač za vsakega človeka, tudi za znanstvenika. In ni mi znano, da bi kdaj načelno zahtevali ali izvajali preskušnje hipotez samo na podlagi poročevalcev. Zares bi rad zvedel za utemeljitev tega stavka. Terenske raziskave v slovenski etnologiji kažejo povsem drugačno podobo, saj se pri podobnih raziskavah sprašujejo po možnosti vsi prebivalci v naselju, ki so bili kdaj kaj bolj dejavni v tej in tej smeri ali ki so o njej kaj bolj poučeni. O zamenjavi etnološkega terenskega dela, ki temelji na pričevanjih poročevalcev, s t. i. sample-postopkom, pa smo spregovorili že prej.

Thomas Metzen je nanizal »Pripombe k ‚Volkskunde der Schweiz' Richarda Weissa« (str. 173—190). To je zelo nadrobna, pogosto tudi že prav pikolovska kritika teoretičnih temeljev za navedeno Weissovo knjigo. Metznove kritične misli so deloma napisane ostroumno, a tolikanj razdrobljeno, da se zavoljo dreves komaj vidi gozd in se tukaj ne dajo pregledneje povzeti.

Če potegnemo zdaj črto pod vsebino naše knjige, ugotavljamo, da ta vsebina v poglavitnem ne ustreza zasnovi knjige, kakor je napovedana v predgovoru. Velika večina misli v knjigi velja kritiki nacionalistične in nacistične ideološke navlake v nemški etnologiji, zasnutkom današnje etnološke prakse in spopolnitvi tehnike terenskega dela, medtem ko o osnovnih pojmih vede ali o prizadevanjih za novo opredelitev predmeta v etnološki vedi, namesto »ljudstva« ali »ljudskega življenja«, praviloma ni govora, s tem pa tudi ne o opredelitvi ciljev, kakršni bi izvirali iz opredelitve predmeta v vedi. Izjema je edinole Roland Narr, ki oprede-

ljuje kot predmet etnologije »sociologijo vsakdanjega življenja spodnjih ali zatiranih družbenih plasti«. Vsi drugi prispevki pa se niso poslovili od ljudskega življenja in niso ne podprli stare stavbe ne odpotovali s starega mesta, kaj šele, da bi določili prostor za novo stavbo ali izbrali končno postajo potovanja. To zadeva, kot rečeno, v bistvu prav tako Bausingerjev in Schendov spis. Če je v knjigi mimo Narra ponekod drugod omenjena (nemška) etnologija kot t. i. socialna veda, to ničesar ne spremeni.

Kaj je socialna veda, ni v naši knjigi nikjer povedano. Ali se šteje ta pojem potemtakem za nekaj, kar se zdi, da je samo po sebi znano, ali pa si avtorji v tem niso na jasnem?[25] Bodi tako ali drugače, v knijgi nisem našel razlage, kaj je »socialna veda«, tako da sem se skušal o tem poučiti po eni strani drugje v nemški etnologiji, po drugi strani pa tudi še v sociologiji. Günter Wiegelmann sodi, da se discipline s filozofskih fakultet in tudi nekatere druge »z enako pravico« opredeljujejo kot duhovne, kulturne in socialne vede hkrati[26] (kakršne so pač ustrezne tradicionalne kategorije v nemški znanosti), medtem ko sodi Walter Rüegg, da so socialne vede tiste, ki je njihov predmet družba; mimo sociologije so to, ko omenja najpomembnejše, gospodarske vede, zgodovinska veda, politologija, (splošna) etnologija, demografija.[27] Ti dve sodbi pomenita za tukajšnje vprašanje, namreč, ali je uvrstitev (nemške) etnologije med socialne vede istovetna tudi s spremembo v opredelitvi njenega predmeta, toliko ko nič. Da je etnologija, če dobesedno razumemo zadevni pridevnik, tako duhovna in kulturna kakor socialna veda, je neoporečno, ne glede na to, kako natančneje opredeljujemo njen predmet. Če pa sodijo v okvir socialnih ved tudi zgodovinske vede in (splošna) etnologija, potem je bila (nemška) etnologija tudi že doslej socialna veda,[28] saj pravi, če ponovimo, Günter Wiegelmann, da je bila (nemška) etnologija dejansko »vselej pojmovana kot zgodovinska veda«. — Nejasnost, ki je razvidna ob gornjem vprašanju, je v nemški etnologiji posledica preživelih kategorij za posamezne vede.[29] V resnici pa se deli vse znanstveno raziskovanje v dve poluti, na družbene in naravoslovne vede; prve raziskujejo družbo, in njihov predmet je človek kot družbeno bitje;[30] posamezne družbene vede se razločujejo »med seboj edinole po svojem predmetu«.[31]

Če naša knjiga ne nosi po pravici svojega naslova in praviloma ni zavrgla ljudskega življenja kot predmeta etnologije, pa je treba obenem poudariti, da so to storili drugi nemški etnologi, in sicer še pred izidom naše knjige. Tukaj naj bodo omenjena tista stališča, ki so mi dostopna. — Gerhard Heilfurth je pribil, da je

[25] Naj mi bo ob tem dovoljeno povedati, da v pogovorih, ki sem jih imel med svojim bivanjem v Tübingenu z nekaterimi avtorji prispevkov v naši knjigi, nisem mogel dobiti jasnejšega odgovora na vprašanje, kaj je socialna veda, kakor tega, da gre uvrstiti v to enoto sociologijo in socialno psihologijo, ne da bi bil s tem navedeni krog tudi sklenjen. V poglavitnem se je tako oblikovalo tudi strokovno območje »socialne vede in vede o ravnanju, pedagogika« na tübinški univerzi.

[26] Günter Wiegelmann, nav. delo, str. 19.

[27] Walter Rüegg, nav. delo, str. 107.

[28] Gl. o tem tudi Karl Meisen, Volkskunde als Sozialwissenschaft, Actes du Congrès International d'Ethnologie Régionale (Arnhem 1955), Arnhem 1956, str. 38—55.

[29] Gl. kot izrazit primer te vrste Leopold Schmidt, Die Stellung der Volkskunde im Gefüge der Geisteswissenschaften, Actes du Congrès International d'Ethnologie Régionale (Arnhem 1955), Arnhem 1956, str. 21—31.

[30] Jože Goričar, Sociologija, Ljubljana 1959, str. 9.

[31] Jože Goričar, nav. delo, str. 46.

»ljudstvo« težko opredeliti, saj sodi k tistim resničnostim, kot »so ‚stvar', ‚stanje', ‚svet', ‚zemlja'« in »jih ni mogoče izčrpno, zlasti pa ne bistveno s posameznimi značilnostmi pojmovno zajeti«, tako da so to besedo uporabljala »številna prizadevanja ... za svoje namene«.[32] Wolfgang Emmerich je prišel do prepričanja, da »‚ljudstvo' ni tip, ki bi mogel zanesljivo obseči neko socialno ali etnično členitev«; »pojem ljudstvo je treba kot hermenevtski tip za znanstveno delo načelno opustiti«.[33] Sorodno se glasi sodba Richarda Mautza, ki pravi, da »nima pojem ‚ljudstvo' sam zase in v svojih sestavah za etnologijo kot vedo ... nikakršne izpovedne moči in da se je izkazal bolj v oviro kakor v korist. Treba si je zastaviti samo vprašanje: ‚Kdo je ljudstvo?', pa pridemo v etnologiji v največje težave«.[34] Ingeborg Weber-Kellermann meni, da postaja dandanes »vse bolj brezuspešno, tudi samo približno določiti količino ‚ljudstvo'«,[35] medtem ko Ina-Maria Greverus zavrača pojem ljudstvo v zvezi s svojo, drugačno opredelitvijo o predmetu etnologije,[36] podobno kakor Hermann Bausinger.[37] Ljudstvo kot predmet etnologije zavrača tudi Dieter Kramer, za katerega obstajajo v našem času »samo prebivalstvo in skupine prebivalstva, ki se razločujejo po različnih znamenjih«.[38] (Po izidu naše knjige sodi skorajda enako kakor Dieter Kramer tudi Martin Scharfe, ki [po Brechtu] predlaga, naj se uporablja namesto »ljudstva« »prebivalstvo«,[39] nekaj pozneje pa trdi, »da ‚ljudstvo' ni analitična, temveč v najboljšem primeru nepripravna in nekoristna kategorija«.[40]) Za »slovo od ljudskega življenja« gre torej v teh primerih, ne v naši knjigi.

To »slovo od ljudskega življenja« je razvidno tudi v ustreznih opredelitvah predmeta v nemški etnologiji. — Gerhard Heilfurth šteje za predmet etnologije »strukturo in funkcijo temeljnih oblik socialnokulturnega življenja«,[41] Wolfgang Emmerich pa »kulturo kot socialni fenomen«; takšna veda naj bi po Emmerichu zasnovala »kulturno teorijo, ki bi pojasnjevala medsebojna razmerja med kulturo in socialno zvezo in razlagala, kako se aktualizacija kulture uresničuje vsakokrat samo iz aktualizacije socialnih razmerij«.[42] Ingeborg Weber-Kellermann pojmuje kot predmet etnologije »sisteme odnosov med socialnim in kulturnim življenjem« ali »vsakokratno sorazmerje med socialnimi in kulturnimi strukturami«,[43] Ina-

[32] Gerhard Heilfurth, Volkskunde jenseits der Ideologien, Hessische Blätter für Volkskunde 53, Giessen 1962, str. 9 d.

[33] Wolfgang Emmerich, Germanistische Volkstumsideologie (= Volksleben 20), Tübingen 1968, str. 297.

[34] Richard Mautz, nav. delo, str. 19.

[35] Ingeborg Weber-Kellermann, Deutsche Volkskunde zwischen Germanistik und Sozialwissenschaften, Stuttgart 1969, str. 93.

[36] Ina-Maria Greverus, Zu einer nostalgisch-retrospektiven Bezugsrichtung der Volkskunde, Hessische Blätter für Volkskunde 60, Giessen 1969, str. 22 d.

[37] Hermann Bausinger, Kritik der Tradition, Zeitschrift für Volkskunde 65, Stuttgart—Berlin —Köln—Mainz 1969, str. 243.

[38] Dieter Kramer, Wem nützt Volkskunde?, str. 7.

[39] Martin Scharfe, Abschied vom Volksleben, Abschied vom 'Volksleben', Tübinger Korrespondenzblatt Nr. 1, (Tübingen) Juli 1970, str. 4.

[40] Martin Scharfe, Kulturologie, Soziokulturologie, soziokulturelle Forschung, Tübinger Korrespondenzblatt Nr. 3, (Tübingen) April 1971, str. 3.

[41] Gerhard Heilfurth, nav. delo, str. 10.

[42] Wolfgang Emmerich, nav. delo, str. 299.

[43] Ingeborg Weber-Kellermann, nav. delo, str. 93 d.

Maria Greverus pa »obrazce kulturnih norm in oblik in pa kulturnega ravnanja (Verhalten) v diferenciranem evropskem civilizacijskem svetu«.[44]

Hermann Bausinger priznava, da ne razpolaga z nobeno jasnejšo opredelitvijo za predmet etnologije, kar je od ordinarija te vede osupljiva, hkrati pa zelo odkrita in poštena izjava, vendar razpravlja o naslednjih poglavitnih različicah ali predlogih za opredelitev predmeta v etnologiji. Tako sodi za subkulture, ki jih v določenem obsegu raziskujejo nekateri nemški etnologi, da so te danes glede socialne in prostorske določitve oporečne, in vprašuje, ali je smiselno izločati cilje raziskav o subkulturah iz splošnega območja sociologije. Pogojno opredeljuje za predmet etnologije t. i. popularno kulturo: ta pojem mu zveni »nevtralno« in z njim bi bilo odpravljeno napačno nasprotje med t. i. ljudsko in t. i. množično kulturo, obenem pa se tudi zaveda, da je ta opredelitev premalo izdelana. Nadalje omenja Bausinger (še neobjavljeno) opredelitev nekaterih svojih doktorandov in asistenta, ki ima za predmet etnologije pretežno t. i. difuzijsko raziskovanje (to zajema tudi inovacije in adopcije); ob tem se sprašuje o razmejitvi do t. i. splošne komunikacijske vede, zlasti pa o tem, ali ne bodo pri omenjenem raziskovanju prevladujoče »prostorske predstave« ločevale etnologijo od »bolj kompleksnih komunikacijskih dogajanj«; treba bi bilo ugotoviti, ali ne bi bil bolje uporaben vse širši pojem »posredovanje«, tako da bi se pojmovala etnologija kot »kritično raziskovanje posredovanja, strukture in funkcije norm, usmeritev in dobrin«. Naposled se Bausinger sprašuje o raziskovanju tradicij kot predmetu etnologije. Pojem tradicija sodi v območje »komunikacije, posredovanja, difuzije, vsebuje pa nekatere upoštevanja vredne odtenke«, saj obsega ta pojem tudi bolj komplicirane in abstraktnejše procese; ne »izključuje upoštevanja inovacij, vendar je bolj usmerjen k sekundarnim ... posredovalnim procesom, v katerih se inovacije postopno ‚popularizirajo', difundirajo in posredujejo čedalje širšim plastem ... In pojem tradicija označuje poleg procesa tradiranja tudi rezultate nastajajočih objektivacij«. O pojmu tradicija se da skratka diskutirati samo tedaj, če se ne pojmuje preozko ali če se načelno ne omejuje na »skupnost«; v njem je treba spoznati tudi vprašanje neravnotežja in sinhronizacije. Povzeto: raziskovanje tradicij predpostavlja teorijo tradicije. Kar pa zadeva »naglo izenačevanje« etnologije in kulturne sociologije, meni Bausinger, da to zavoljo različnih ciljev teh dveh ved ne vodi k uspehu.[45] In končno naj bo navedena še opredelitev Dieterja Kramerja: »... raziskovati se morajo način življenja in pogoji za življenje pri skupinah prebivalstva, ki se razločujejo po različnih znamenjih in ki oblikujejo v razširjenih kulturah subkulture (posebne kulture) s specifičnimi sistemi norm in načinov ravnanja (Verhaltensweisen), in sicer v zvezi z njihovim družbenim položajem in njihovimi problemi«.[46]

Vse navedene opredelitve se smejo kljub medsebojnim razločkom v poglavitnem uvrstiti v tisto etnološko smer, za katero sodi Emilio Willems, da je ena izmed treh razmeroma novih smeri, ki v zadnjih desetletjih dopolnjujejo ali razširjajo etnologijo. Mimo raziskovanja akulturacije in uporabne etnologije (v manj razvitih družbah) označuje Willems to smer kot raziskovanje »kulture in osebnosti«. »Sociologi, socialni psihologi in etnologi pojmujejo danes človeško osebnost na

[44] Ina-Maria Greverus, nav. delo, str. 23.
[45] Hermann Bausinger, Kritik der Tradition, str. 242 d.
[46] Dieter Kramer, Wem nützt Volkskunde?, str. 7.

splošno kot dinamično strukturo načinov ravnanja (Verhaltensweisen), ki jo pridobi človek kot člen nekega socialnega sistema odnosov. Specifični etnološki prispevek k temu pojmovanju pomeni odkritje, da so predstave o vrednotah kakor tudi ustrezno usmerjeni načini ravnanja in občutki kulturno pogojeni. Z drugimi besedami, ljudje, ki sodijo k mišljenjskemu, čustvenemu in dejavnostnemu območju iste kulture ali subkulture, so si bolj podobni v svoji osebnostni strukturi kakor tisti, ki sodijo k različnim kulturnim območjem«.[47] Raziskovanje »kulture in osebnosti« in raziskovanje akulturacije (nakazana uporabna etnologija ne prihaja v poštev za namen teh vrstic) oblikujeta po mojem bistveno enotno smer v etnologiji. Zakaj pri raziskovanju akulturacije je osredotočeno delo na povsem določen kulturni proces, ki se lahko razlaga samo na podlagi opisanega kulturnega stanja.

Kar zadeva tu slovensko etnologijo, lahko za svojo opredelitev rečem, da bi jo kazalo prav tako prišteti k omenjeni smeri: etnologijo opredeljujem za vedo o zgodovini načina življenja posameznih narodov; ob tej opredelitvi mi »način življenja« pomeni razmerje vseh družbenih skupin, ki sestavljajo kak narod, do danih kulturnih prvin kakor tudi vplive, ki jih je imelo zadevno razmerje na življenje teh družbenih skupin.[48] — Pobudo za odmik od tradicionalne opredelitve o predmetu etnologije mi je dalo navedeno Heilfurthovo delo, ki je (zame) zelo prepričevalno pokazalo, da je »ljudstvo« tolikanj ohlapno in tolikanj različno uporabljano (in zlorabljano)[49] ime, da se mu bo treba za znanstveno raziskovanje slej ko prej odpovedati. Ob obravnavi razmejitve med etnologijo in umetnostno zgodovino sem ugotovil, da etnolog ne more obdelovati stvaritev t. i. ljudske umetnosti kot umetnin, marveč samo razmerje, ki so ga zavzemali v določenih družbenih enotah do teh stvaritev.[50] In ko sem pri postopnih pripravah za izdajo spopolnjene prireditve svoje doktorske disertacije dokončno spoznal, da ni mogoče dovolj plodno obravnavati noše samo pri posamičnih družbenih enotah, in ob tem prišel do sklepa, da naj se etnologija kakor tudi nobena druga družbena veda ne omejuje pri svojem raziskovanju le na določene enote ljudi, so bili tako izoblikovani temelji za stališča, ki sem jih povzel v gornji opredelitvi. Ta opredelitev še ni bila deležna presoje v tisku. Upam pa, da ne grem predaleč, če se mi zdi, da je do neke meje in posredno potrjena s štirih strani. Če se Karl-S. Kramer pridružuje, čeprav ne dovolj izostreno in dosledno,[51] mnenju Richarda Weissa, po katerem je »želja etnologije, spoznati človeka prek stvari (durch die Dinge) in v njegovem razmerju do stvari«,[52] pomeni to zame naslednje. Weiss ni objavil druge opredelitve o predmetu etnologije kakor tele: »Etnologija je veda o ljudskem življenju. Ljudsko življenje sestoji iz medsebojnega razmerja med ljudstvom in ljudsko kulturo, kolikor je to razmerje določeno s

[47] Emilio Willems, Ethnologie, v: René König (izd.), Soziologie, str. 67 d.
[48] Angelos Baš, Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju v dobi kapitalistične izrabe gozdov, Maribor 1967, str. 7 d; isti, O predmetu etnologije, Časopis za zgodovino in narodopisje n. v. 4, Maribor 1968, str. 274 d.
[49] Gerhard Heilfurth, nav. delo, str. 9 d.
[50] Angelos Baš, Uz temu: etnologija i istorija umetnosti, Etnološki pregled 6-7, Beograd 1965, str. 12 d (predavanje na posvetovanju Etnološkega društva Jugoslavije v Budvi 1963).
[51] Karl-S. Kramer, Volkskunde jenseits der Philologie, Zeitschrift für Volkskunde 64, Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz 1968, str. 8.
[52] Richard Weiss, Häuser und Landschaften der Schweiz, Erlenbach—Zürich und Stuttgart 1959, str. 292.

skupnostjo in tradicijo«.[53] Toda za zadnje obdobje pred njegovo smrtjo (1962) je sporočeno, da je tedaj znova preudarjal pojma »tradicija« in »skupnost«.[54] Tako bi utegnilo omenjeno Weissovo mnenje o razmerju med človekom in stvarmi, ki izvira iz njegovih zadnjih let, izpričevati za materialno območje v bistvu isto misel, kakor je vsebovana v moji opredelitvi.

In zdi se mi, da je podobno z mislijo Hermanna Bausingerja, ki jo je izrazil bolj mimogrede: »Tako je lahko smiselno, postaviti poleg dobrin in njihovih funkcij pojem usmeritev, s katerim naj se razumejo predvsem utrjene predstave o vrednotah in mnenja«.[55] Čeprav se Bausinger, kot smo videli, ne odloča za nobeno od različic opredelitev o predmetu etnologije, ki je bila o njih pri njem beseda, in čeprav navedenega stavka ne uvršča med te različice, si upam trditi, da je omenjeni stavek v poglavitnem istoveten s (pogojno) opredelitvijo, po kateri je predmet etnologije raziskovanje »posredovanja, strukture in funkcije norm, usmeritev in dobrin«. Če bi tu odmislili pojem »dobrine«, ki ga Bausinger ni zadosti razložil, bi šlo v tem primeru za temeljno enako opredelitev,[56] kakor je moja.

Tako sodim tudi za mnenje Ine-Marie Greverus, kakor ga je pred kratkim oblikovala in v njem nekoliko spremenila svojo, že navedeno opredelitev o etnologiji: »(Nemška) etnologija... mora izvesti ‚obrat k življenjskemu svetu' in reflektirati ‚obrat k naravi', ne da bi izgubila pogled v zgodovino, ki je nekoč sodil k njenemu fundamentu, in ne da bi opustila svojo drugo pozitivno sestavo — medkulturno primerjavo —, temveč jo mora metodično izdelati posebej glede na doslej premalo raziskano kulturno ravnanje... Če uporabljamo ‚življenjski svet' kot operacionalni osnovni pojem, pomeni to poskus za raziskovanje razmerij med subjektom človekom in njegovim objektom okoljem. To ne sme izključevati ne biološke pogojenosti razmerja ne spoznavanja realnega okolja z njegovimi ekonomskimi in družbenimi pogoji«.[57] Če povzamem to najnovejše ali spremenjeno mnenje Ine-Marie Greverus, gre tu v poglavitnem za raziskovanje razmerij med vsakokratnim subjektom in objektom »okolje«. Kaj takega pa je (po mojem) zelo blizu raziskovanju o razmerju vseh družbenih skupin pri kakem narodu do danih kulturnih prvin.

Opredelitev Dieterja Kramerja pa se skorajda ujema z mojo.

Ob vsem tem se zavedam, da je izraz »način življenja« sam zase, kljub razlagi, kakor je zajeta v moji opredelitvi, nasploh nevarno širok. In mimo že znane rabe v geografiji, kjer ima ta beseda drug pomen: »končni izraz človeške dejavnosti v določenem naravnem okolju«,[58] sodi zdaj Bausinger za »način življenja«, kakor se pojmuje v Nemški demokratični republiki in v vzhodnoevropskih državah, namreč »v naslonitvi na ruski byt«, da »ne dovoljuje za stroko nobene specifične omejitve ali konkretizacije«.[59] Tako omogoča ime »način življenja« nejasnosti ali

[53] Richard Weiss, Volkskunde der Schweiz, Erlenbach—Zürich 1946, str. 11.
[54] Hermann Bausinger, Diskussion, str. 12.
[55] Hermann Bausinger, Kritik der Tradition, str. 239.
[56] Gl. o tem tudi Walter Escher-Hans Trümpy, »Sinn und Aufgabe volkskundlicher Forschung in unserer Zeit«, Schweizer Volkskunde 59, Basel 1969, str. 57.
[57] Ina-Maria Greverus, Kulturanthropologie und Kulturethologie: »Wende zur Lebenswelt« und »Wende zur Natur«, Zeitschrift für Volkskunde 67, Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz 1971, str. 25.
[58] Ivan Crkvenčić, Naučno-istraživački rad agrarne geografije u svjetlu suvremene socijalne geografije, Zbornik radova prvog jugoslavenskog simpozija o agrarnoj geografiji u Mariboru od 3. do 5. decembra 1964, Ljubljana 1967, str. 54.
[59] Hermann Bausinger, Kritik der Tradition, str. 235 d.

zamenjave. To potrjuje tudi Gottfried Korff, ki trdi na podlagi nekaterih vzhodnonemških etnoloških mnenj, da je »‚način življenja' primarno sociekonomska kategorija, ki meri na konkretne življenjske pogoje neke skupine ... v produkcijskem procesu« in omenja sodbo H. Hankeja, po kateri se s pojmom »način življenja, »ne razume preprosto struktura vsakdanjega življenja, temveč zlasti socioekonomska situacija in materialni življenjski pogoji«.[60] Zatorej bo treba razmišljati o drugem imenu, ki bi bolje ko »način življenja« izrazilo to, kar sem povzel s tema besedama. Nemara se bo mogoče v ta namen okoristiti tudi z izmenjavo mnenj, ki se utegne razviti ob naši knjigi.

Pričujoče poročilo o tej knjigi pa se ne sme sklepati brez naslednjega pripisa. Zakaj knjiga »Slovo od ljudskega življenja« je doživela neke vrste nadaljevanje. Manj pomembno je, da se je z našo knjigo spremenilo ime zbirke »Volksleben«, ki je v njej od 1963 do 1970 izšlo 26 zvezkov in ki je z našo knjigo dobila naslov (tj. prejšnji podnaslov) »Raziskave Inštituta Ludwiga Uhlanda pri univerzi v Tübingenu«. Vse bolj pomembna je sprememba imena za vedo, ki jo je bistveno spodbudila ta knjiga. Spremembo imena za (nemško) etnologijo je zahteval v Tübingenu že Wolfgang Emmerich, ki je namesto imena »Volkskunde« predlagal imeni »kulturna antropologija« ali »kulturna sociologija«,[61] vendar ta predlog tedaj ni bil deležen dejavnejšega odmeva. Podobno je bilo v tem pogledu z zborovanjem predstavnikov (nemške) etnologije na nemških univerzah, ki je bilo oktobra 1968 v Kielu in ki so na njem razpravljali prav tako o imenu vede.[62] Pač pa so kmalu po izidu knjige »Slovo od ljudskega življenja« na »delovnem zborovanju« v Falkensteinu, ki ga je septembra 1970 priredil stalni odbor za univerzitetna in študijska vprašanja pri Nemški družbi za etnologijo, soglasno sprejeli resolucijo, ki je za nas poučna v dveh točkah. V prvi je kot naloga etnologije opredeljeno analiziranje »posredovanja (njegovih vzrokov in spremnih procesov) kulturnih vrednot v objektivacijah in subjektivacijah. Cilj je, sodelovati pri reševanju sociokulturnih problemov«, medtem ko izraža tretja točka v resoluciji mnenje, da ime »Volkskunde« »ni združljivo s sprejetim ciljem in z internacionalnimi standardi«; ob tem je dobil največ glasov predlog za ime »kulturna antropologija«.[63]

Slednjemu predlogu je nasprotoval izid povpraševanja, ki ga je po zborovanju v Falkensteinu izvedla Nemška družba za etnologijo med nemškimi (in tujimi) etnološkimi institucijami in raziskovalci. Izid tega povpraševanja je povzel predsednik te družbe Günter Wiegelmann tako, da bo za vedo odslej lahko veljala »kot nova normalna oblika za označbo stroke« »Volkskunde (Europäische Ethnologie)«.[64] V Tübingenu pa so skorajda hkrati preimenovali vedo v »empirično vedo o kulturi«.[65] To ime ima svojo zgodovino, ki si jo je vredno na kratko ogledati.

[60] Gottfried Korff, Bemerkungen zur Arbeitervolkskunde, Tübinger Korrespondenzblatt Nr. 2, (Tübingen) Januar 1971, str. 7 d.
[61] Wolfgang Emmerich, nav. delo, str. 298 d.
[62] Gerhard Lutz, Volkskunde und Kulturanthropologie, Zeitschrift für Volkskunde 67, Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz 1971, str. 1.
[63] »Falkensteiner Resolution«, Tübinger Korrespondenzblatt Nr. 2, (Tübingen) Januar 1971, str. 13 d; Helge Gerndt, Volkskundliche Arbeitstagung in Falkenstein, Zeitschrift für Volkskunde 67, Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz 1971, str. 161, 165 d.
[64] Günter Wiegelmann, Zur Benennung des Faches, dgv-Informationen Nr. 80, Heft 1, Mainz, Januar 1971, str. 18.
[65] (Podpisano uredništvo), Zur Umbenennungsfrage, Tübinger Korrespondenzblatt Nr. 3, (Tübingen) April 1971, str. 1 d.

Predloge za spremembo imena o vedi so pripravljali v Inštitutu Ludwiga Uhlanda dije časa, povzeli pa so jih oktobra 1970. Tedaj je Martin Scharfe objavil predlog, po katerem naj bi se odslej (nemška) etnologija imenovala »sociokulturologija«,[66] Ulrich Ammon predlog, po katerem naj bi se veda preimenovala v »raziskovanje subkultur«,[67] Klaus Geiger in Roland Narr pa predlog, po katerem naj bi se preimenovala veda v »kulturno sociologijo«;[68] slednjemu predlogu se je takrat v bistvu pridružil tudi Hermann Bausinger.[69] Konec oktobra 1970 so na zboru inštituta razpravljali o teh predlogih in izglasovali kot »oficialni predlog« inštituta preimenovanje vede v kulturno sociologijo.[70] Ta predlog pa se v Tübingenu ni uresničil, ker ga na univerzi ni bilo mogoče uveljaviti v strokovnem območju, imenovanem »socialne vede in vede o ravnanju, pedagogika«, v katero je uvrščena etnologija.[71]

Tako je januarja 1971 Bausinger v imenu Inštituta Ludwiga Uhlanga predlagal omenjenemu strokovnemu območju na tübinški univerzi spremembo imena za vedo in (ustrezno označbo inštituta) v »empirično vedo v kulturi.« Sprememba je utemeljena takole. Vse delo inštituta je bilo že dolgo v nesorazmerju z njegovim imenom, in sicer na podlagi »konsekventnega notranjega razvoja v vedi«, tako da poteka v povezavi etnologije s sociologijo. V raziskavah inštituta se obravnavajo »objektivacije manj po svoji zunanji zgodovini, motivnih zvezah ipd., temveč po svoji funkciji, socialni mestni vrednosti, z njima povezanimi usmeritvami etc.«. Zato je inštitut najprej mislil na kulturno sociologijo kot na novo ime za vedo, vendar je to ime opustil, ker vključuje »težave pri omejitvi v širšem območju sociologije; namesto tega predlaga ime ‚empirična veda o kulturi'«. Pri tem je »na dlani, da je tudi to ime... podvrženo različnim interpretacijam... Kultura je tu pojmovana kot obsežen korelat k družbi; ime kaže na nagnjenje večine raziskav v območje objektivacij; atribut ‚empirična' ne karakterizira teoretične abstinence ali principialno pozitivističnega stališča, marveč izkustvenoznanstveno orientacijo, ki je v nasprotju z delom prejšnje etnološke znanstvene tradicije. Poleg tega je ta dostavek primeren za ločevanje stroke od številnih ved o kulturi s specialnejšim predmetom in pretežno historično-starinoslovno smerjo«.[72]

Pojem empirične vede o kulturi, ki je bil na uradnih mestih kmalu sprejet, razlaga zadevni študijski načrt 1971 takole. »Empirična veda o kulturi se je razvila iz (nemške) etnologije (‚Volkskunde'), ki so že v njej bili zametki konceptov za raziskovanje kulturnih objektivacij, pripadajočega vedenja ljudi in skupin (zlasti v spodnjih plasteh) in historičnih sprememb teh objektivacij in vedenja. Naslednja formulacija postavlja te zametke konsekventno v socialnoznanstveni horizont: empirična veda o kulturi analizira kulturne vrednote in posredovanje kul-

[66] Martin Scharfe, Kulturologie, Soziokulturologie, soziokulturelle Forschung, str. 2—10.
[67] Ulrich Ammon, Zum Begriff »Subkultur« und zur Fachbezeichnung »Subktulturforschung«, Tübinger Korrespondenzblatt Nr. 3, (Tübingen) April 1971, str. 10—14.
[68] Klaus Geiger-Roland Narr, Kultursoziologie, Tübinger Korrespondenzblatt Nr. 3, (Tübingen) April 1971, str. 14—18.
[69] Hermann Bausinger, Zur Diskussion der Fachbezeichnung etc., Tübinger Korrespondenzblatt Nr. 3, (Tübingen) April 1971, str. 18—21.
[70] Rundbrief des Ludwig-Uhland-Instituts an die volkskundlichen Institute und Institutionen, Tübinger Korrespondenzblatt Nr. 3, (Tübingen) April 1971, str. 21—24.
[71] (Podpisano uredništvo), Zur Umbenennugsfrage, str. 2.
[72] Hermann Bausinger, Empirische Kulturwissenschaft, Tübinger Korrespondenzblatt Nr. 3, (Tübingen) April 1971, str. 25 d.

turnih vrednot (kakor tudi vzroke in spremne procese posredovanja) v objektivacijah (npr. dobrinah, normah, šegah) in subjektivacijah (npr. mnenjih, usmeritvah, verovanju, znanju). Empirična veda o kulturi meri na kritično analizo družbe in hoče prispevati k poskusom rešitev problemov in s tem k razvoju emancipatorske prakse. — Empirična veda o kulturi je torej, povzeto, socialna veda, ki je predvsem izkustveno znanstveno usmerjena, poudarja kulturni aspekt družbe, analizira sedanjost in njene zgodovinske pogoje, spričuje s tem obstoječe stanje kot spremenljivo, je problemsko orientirana in se zato posebej koncentrira na kulturo širokih množic, na popularno kulturo, ki jo danes obširno ustvarja kulturna industrija, in pogosto tudi na izdiferencirane subkulture«.[73]

Priznati je treba, da je sprememba nemškega imena za vedo (Volkskunde) sama po sebi dosledno dejanje, če se za predmet vede ne šteje več ljudstvo (Volk). Tistih nemških etnologov pa, ki so se poslovili od tega predmeta v svoji vedi, ni najmanjše število, posebej ne spričo cene, ki jo ima delo večine od njih. To dosledno dejanje podpira tudi okoliščina, da zbuja ime »Volkskunde« v širši javnosti pri Nemcih pogosto napačne predstave o vedi,[74] zlasti glede na ideološko obremenjenost pojma »Volk« v novejši nemški zgodovini.[75] Iz pričujočih izvajanj je razvidno, da so tudi ponekod drugod, ne samo v Tübingenu, bolj ali manj nezadovoljni z dosedanjim nemškim imenom za vedo[76] (t. i. falkensteinske resolucije npr. niso sprejeli le tübinški etnologi). Razlog za nakazano nezadovoljstvo je po vsem videzu v tem, da dosedanje obravnave o vprašanju, kaj je ljudstvo, niso privedle do kakega splošneje sprejetega sklepa,[77] tako da velja to vprašanje še zmerom za nezadostno razsojeno. (Po vsem, kar je bilo zgoraj povedano o tem pojmu, kaj drugega tudi ni mogoče.)

Če se potemtakem v samem načelu ne da ugovarjati prizadevanjem za spremembo nemškega imena za vedo, pa so po mojem zadevni predlogi, ki smo jih spoznali, oporečni. T. i. falkensteinska resolucija pravilno (posredno) zahteva, da mora ime vede ustrezati »internacionalnim standardom«. Toda v Evropi je takšen standard edinole »etnologija« (o tem bo beseda na koncu), ne »kulturna antropologija«, kakor so izglasovali v Falkensteinu, pa tudi ne »sociokulturologija« ne »raziskovanje subkultur ne »kulturna sociologija« in ne »empirična veda o kulturi«, kakor so predlagali in naposled sklenili v Tübingenu. Tam so prva tri od slednjih imen, kot rečeno, zavrnili, nato pa je bil sprejet predlog za kulturno sociologijo kot novo ime vede. — Znano je, da je v nemški etnologiji v zadnjem obdobju vse več raziskovalcev, ki se pri svojem delu oplajajo s sociološkimi vodili; med temi raziskovalci sta najpomembnejša Wilhelm Brepohl[78] in Hermann Bausinger.[79] Tako lahko trdimo, da se v nemški etnologiji širi smer, ki se nagi-

[73] Studienplan für das Fach Empirische Kulturwissenschaft (Universität Tübingen), Tübinger Korrespondenzblatt Nr. 4, (Tübingen) September 1971, str. 12.
[74] Wolfgang Emmerich, nav. delo, str. 298.
[75] Wolfgang Emmerich, nav. delo, str. 298; Ingeborg Weber-Kellermann, nav. delo, str. 85.
[76] Gl. o tem tudi Martin Scharfe, Abschied vom Volksleben, Abschied vom 'Volksleben', str. 3.
[77] Ina-Maria Greverus, Zu einer nostalgisch-retrospektiven Bezugsrichtung der Volkskunde, str. 23; Martin Scharfe, Kulturologie, Soziokulturologie, soziokulturelle Forschung, str. 3.
[78] Od njegovih del naj bo navedeno poglavitno: Wilhelm Brepohl, Industrievolk im Wandel von der agraren zur industriellen Daseinsform, dargestellt am Ruhrgebiet, Tübingen 1957, 400 str.
[79] Najtehtnejša podlaga za njegove raziskave v tej smeri je teamsko delo Hermann Bausinger-Markus Braun-Herbert Schwedt, Neue Siedlungen, Stuttgart 1959, 193 str. — Pri nas je

ba k sociologiji ali pa prehaja vanjo. Toda dokler ni ta smer hkrati tudi večinska smer v nemški etnologiji, je prezgodaj razpravljati o tem, ali naj se vsa veda preimenuje v sociologijo ali eno njenih zvrsti, saj bi takšno preimenovanje ne moglo pravilno odsevati resničnega ali prevladujočega stanja v vedi. Če pa je »sociologizacija« prevladala v enem nemških etnoloških središč, tedaj še ni dovoljeno preimenovati v tej smeri celotne vede pri vsem narodu, v našem primeru še več: na vsem nemškem jezikovnem ozemlju. Vrh tega: kolikor lahko presojam kot nesociolog, imam vtis, da tudi v sociologiji še ni pojem »kulturna sociologija« takó obdelan, da bi bila katera izmed njegovih natančnejših opredelitev splošneje spejeta in s tem (so)ustvarjen temelj, iz katerega naj bi se v prihodnje razvijala etnologija.

Od zadevnih opredelitev, ki jih poznam, je (zame) podoba, da je najbolj logično zaokrožena tale: »Kulturna sociologija raziskuje zakonitost gibanja kulture v neki dani družbeni ureditvi kot celoti kakor tudi notranjo strukturo in razvojne zakone njenih delov... V njej se kultura ne pojmuje kot območje poleg produkcijskih sil, ekonomske baze in nadstavbe, marveč kot specifična stran družbene življenjske dejavnosti, ki je imanentna navedenim območjem, ne da bi bila z njimi identična. Iz tega sledi, da ima marksistično-leninistična kulturna sociologija z drugimi družbenimi vedami skupna raziskovalna torišča, v katerih pa raziskuje specifično kulturne aspekte. Njen specialni predmet so tendencialne spremembe v kulturni ravni določenih socialnih skupin v zvezi z naravo njihovega družbenega oblikovanja življenjskega okolja, njihovih načinov ravnanja (Verhaltensweisen) in razvoja zavesti kakor tudi vpliv teh sprememb na zvrst potreb, na estetsko razmerje do resničnosti, njegovo oblikovanje v umetnostih in učinkovanje umetnosti v razvoju kulturne ravni socialnih skupin«.[80] Očitno je, da bo treba še v obeh vedah, v etnologiji in sociologiji, poglobljeno obravnavati vprašanje o njunem zlitju v eno vedo, preden bo lahko predlog o preimenovanju etnologije v kulturno sociologijo utemeljen tako glede na stanje v etnologiji kakor glede na opredelitev kulturne sociologije.

Če dopuščam možnost, da bi bil sčasoma prehod nemške etnologije v sociologijo utemeljen glede na notranji razvoj, kakor se postopoma snuje v dobi po drugi svetovni vojski in je čedalje obsežnejši, tako da utegne postati predlog za preimenovanje vede v kulturno sociologijo po preteku določenega nadaljnjega razvoja v vedi upravičen, pa zavračam novo ime »empirična veda o kulturi«, in sicer iz več razlogov. Prvi je ta, da to ime ni nastalo iz kakega načela, zakaj Inštitut Ludwiga Uhlanda, s svojim predstojnikom Hermannom Bausingerjem vred, je premišljeno izoblikoval kot svoj predlog za novo ime vede kulturno sociologijo. Če tega predloga ni bilo mogoče uresničiti v strokovnem območju, v katerem je etnologija na tübinški univerzi, so bili tega krivi potemtakem drugi, prozaični razlogi. Opustitev predloga, ki je bil načelne narave, iz prozaičnih razlogov ne spričuje zadostne načelne trdnosti ali prepričanosti o kulturni sociologiji kot najprimernejšem imenu za vedo. Nadalje mi ime »empirična veda o kulturi« komaj kaj pove. Spominja pa me na t. i. kulturno zgodovino, kakor se je včasih pojmovala

Franjo Baš v knjižnem poročilu to delo tudi opredelil kot deloma sociološko, Slovenski etnograf 13, Ljubljana 1960, str. 249.

[80] Wörterbuch der marxistisch-leninistischen Soziologie[2] (izd. Wolfgang Eichhorn I, Erich Hahn, Günter Heyden, Manfred Puschmann, Robert Schulz, Horst Taubert), Opladen 1971, str. 264.

v srednji Evropi kot pravi mixtum compositum ali kakor je štela ponekod v muzejih kot označnica za stroko, ki obravnava kulturo, kolikor ni ta predmet ustaljenih ved o posameznih kulturnih panogah. Sigurd Erixon je pribil, da (celotna) kulturna zgodovina kot samostojna znanstvena veja ne obstoji.[81] Navedena utemeljitev imena »empirična veda o kulturi« se v začetku nanaša na ime »kulturna sociologija«, ne na ime »empirična veda o kulturi«. Odstop od imena »kulturna sociologija« je nato opisan nejasno, saj ni mogoče iz ustreznega stavka zvedeti, zakaj niso uresničili predloga za ime »kulturna sociologija«. To pa bi bilo vendar neogibno potrebno. Sama razlaga imena »empirična veda o kulturi« tu ne zadostuje.

Mnenje, da je »tudi to ime — kakor vsaka označba kake vede — podvrženo različnim interpretacijam«, lahko ustvarja pomisleke, ali je potlej prikladno spreminjati ime, saj bo tudi ime »empirična veda o kulturi« izpostavljeno različnim razlagam, med drugim tudi napačnim, podobno kakor je z imenom »Volkskunde«. Pridevnik »empirična« je po mojem odveč ali napačen, saj je dandanes pač že aksiom, da sta teorija in empirija neločljivi v znanstvenem delu. Se pravi, da mora »veda o kulturi« samoumevno obsegati poleg empiričnih tudi teoretične raziskave. Pri tem ničesar ne popravi dostavek, da kaže ta pridevnik na izkustveno-znanstveno usmeritev v novo imenovani vedi, ki jo je deloma pogrešala dosedanja nemška etnologija. To zadeva drugo vedo, pa še to le deloma, tako da je odveč ex contrario vključevati takšno stanje v ime nove vede. In prav gotovo ne ločuje pridevnik »empirična« nove vede »od številnih ved o kulturi s specialnejšim predmetom in pretežno historično-starinoslovno smerjo«. Če pogledamo za pojem »empiričen« k sociologom, ki so avtorjem imena »empirična veda o kulturi« najbližji, se poučimo, da je »empirično delo« »zbiranje gradiva« z določenimi tehnikami, ki mu sledi interpretacija.[82] Tako je pač neoporečno, da se npr. v literarni, umetnostni ali glasbeni zgodovini gojijo empirične raziskave, mimo teoretičnih; »specialnejši predmet« in »historično-starinoslovna smer« sta ob tem brezpredmetna.

Ko je rečeno v navedenem študijskem načrtu za »empirično vedo o kulturi«, da se je le-ta razvila iz nemške etnologije (Volkskunde), je tudi priznano, da je že ta veda do določene meje raziskovala isti predmet, kakor ga raziskuje in kakor ga bo raziskovala »empirična veda o kulturi«. Toda: predmet »empirične vede o kulturi« je analiza kulturnih vrednot in posredovanje kulturnih vrednot v objektivacijah in subjektivacijah. Tako opredeljen predmet je po moji sodbi vse preširok. Če uporabimo za opredelitev kulture opredelitev Edwarda B. Tylorja, ki jo največkrat upoštevajo, je kultura »tista kompleksna celota, ki obsega znanje, vero, umetnost, moralo, pravo, šege in vse druge zmožnosti in navade, ki jih je pridobil človek kot član družbe«.[83] Analiza kulturnih vrednot je v eni vedi nemogoča; to je bilo nakazano že ob t. i. kulturni zgodovini. Takšna analiza v eni vedi bi bila za vrsto območij v kulturi tudi neupravičena. Zakaj številne kulturne vrednote se že analizirajo v posameznih drugih vedah, ki se ponašajo v svojih okvirih z bogatimi spoznanji: v literarni, umetnostni in glasbeni zgodovini, v zgodo-

[81] Navedeno po: Kustaa Vilkuna, Das Kerngebiet der ethnologischen Forschung, Ethnologia Europaea 4, Arnhem 1970, str. 169.
[82] Erwin K. Scheuch, nav. delo, str. 204.
[83] Navedeno po: William F. Ogburn, Kultur und sozialer Wandel (= Soziologische Texte 56), Neuwied und Berlin 1969, str. 33.

vini filozofije, religije, prava itn. V zgornji opredelitvi je, če ponovim, predmet »empirične vede o kulturi« vse preširok in zato neuporaben. In zato je po moji sodbi neuporabno tudi celotno ime za vedo. Sámo posredovanje kulturnih vrednot v objektivacijah in subjektivacijah pa bi bilo lahko predmet neke vede; tu se je torej, kot je podoba, v bistvu uveljavila opredelitev nekaterih nekdanjih Bausingerjevih učencev, ki sodi v poglavitnem nedvomno v smer t. i. raziskovanja »kulture in osebnosti«.

Nadaljnja razlaga »empirične vede o kulturi« v navedenem študijskem načrtu ima zame dve plati. Tu je rečeno, da analizira »empirična veda o kulturi« »sedanjost in njene zgodovinske pogoje«. Tudi če ob tem popravimo »sedanjost« v najbližjo preteklost, je ta načrt pomanjkljiv. Kulturne vrednote pač niso obstajale samo v najbližji preteklosti in se niso posredovale samo v tej dobi; zakaj naj bi potemtakem obravnavali ti vprašanji edinole v eni dobi? (Ali je tu vplival zadevni zgled v sociologiji?[84]) Ne glede na to, kako bi kazalo potegniti spodnjo časovno mejo »sedanjosti« ali najbližje preteklosti.[85] Če pa berem, da je »empirična veda o kulturi« problemsko usmerjena in se zato predvsem osredotoča na »kulturo širokih množic«, na »popularno kulturo« in tudi na »izdiferencirane subkulture«, menim, da je treba to stališče pozdraviti. Zakaj to stališče zavrača omejitev raziskav le na določene enote ljudi in zajema v poglavitnem vse družbene plasti. Vendar kljub temu delnemu soglašanju summa summarum sodim, da se ni mogoče strinjati z opredelitvijo »empirične vede o kulturi«. V resnici gre v tem primeru zgolj za osamosvojitev in dopolnitev neke smeri v nemški etnologiji, kakor so jo izvedli etnologi (po veliki večini mlajšega in najmlajšega rodu) v Tübingenu, ne da bi doslej potegnili za seboj druge etnologe na nemškem jezikovnem ozemlju. Ta oporečna osamosvojitev v posebno, novo vedo pa si je nadela neprimerno ime.

Če smo tako zopet pri imenu za nemško etnologijo, sodi pričujoče poročilo, da zgolj sprememba imena »Volkskunde« (kljub vsemu, kar je bilo zanjo povedanega) do nadaljnjega ne bi bila umestna, marveč samo določena dopolnitev tega imena. Ob tem naj bodo ponovljene pripombe, kakor so bile zapisane ob vprašanju, ali naj se preimenuje nemška etnologija v sociologijo. Dokler »sociološka« ali katera druga smer v tej vedi ne postane prevladujoča smer, bi pomenilo zadevno preimenovanje napačno označbo. Neposredneje rečeno: to velja tudi za smer, ki ne šteje več ljudstva, »Volk«, za predmet nemške etnologije. Zakaj ta smer je ne glede na ugled večine raziskovalcev, ki jo zastopajo, še zmerom v manjšini, in vprašanje je, kdaj in koliko se bo še razširila. Nezadovoljstvo z dosedanjim imenom »Volkskunde« je omejeno predvsem na vrsto najmlajših etnologov in na študente, zakaj »delovno zborovanje« s takšno udeležbo je soglasno sprejelo t. i. falkensteinsko resolucijo, ki je zahtevala spremembo imena »Volkskunde«. »Številni resnično odločilni zastopniki (nemške) etnologije (tja) niso prišli«.[86] To dokazuje tudi omenjeni izid zadevnega povpraševanja, ki ga je izvedla Nemška družba za etnologijo, ko sta na vsem nemškem jezikovnem ozemlju le en inštitut in en seminar (na tübinški in kielski univerzi) zavrnila ime »evropska etnologija«, medtem ko so na drugih inštitutih in institucijah to ime sprejeli kot novo ali, natančneje, dodatno ime k dosedanjemu imenu vede (Volkskunde), z

[84] Gl. o tem Jenő Barabás, nav. delo, str. 45.
[85] Gl. o tem tudi Karl-S. Kramer, Zur Problematik historischer Volkskunde, str. 61 d.
[86] Gerhard Lutz, nav. delo, str. 3; gl. o tem tudi Helge Gerndt, nav. delo, str. 162.

izjemo treh ki pa puščajo navedeno vprašanje še odprto (inštitut na frankfurtski univerzi) ali sprejemajo to ime posredno (stolica na dunajski in inštitut na hamburški univerzi).[87] Takšna odločitev torej spričuje, da podoba, ki danes prevladuje v nemški etnologiji, ne upravičuje preimenovati te vede. Še več: slednja odločitev odseva dejansko stanje v nemški etnologiji, ne more pa tega stanja pravilno izražati t. i. falkensteinska resolucija ali zlasti le študentje in nekateri mlajši etnologi, ki so s svojim delom doslej razmeroma le še malo prispevali k vedi.

Še ni dolgo tega, ko je tudi Hermann Bausinger pustil preimenovanje nemške etnologije odprto in je kot najtehtnejši razlog za ohranitev imena »Volkskunde« navajal »historično identiteto stroke«, če se namreč ta »ne pojmuje nápak tradicionalistično, temveč če se razume s historično identiteto konsekventna in kritična razprava o tem, kar je bilo doslej«, čeprav je hkrati zatrdil, da »pojmu ‚Volkskunde' ne ustreza noben realni predmet«, kar da govori za spremembo imena.[88] To, slednje mnenje bi bilo treba po mojem popraviti, in sicer tako, da pojem »Volkskunde« nima splošneje sprejetega predmeta, in to zlasti tudi zavoljo pomembnih novejših pogledov v vedi, kakor so bili opisani. Ali pa je pri tolikanj različnih pojmovanjih vede (kako je glede tega z »ljudstvom«, je bilo tukaj pač že dovolj razloženo) mogoče spremeniti ime vede, »Volkskunde«, ne da bi prišli z dežja pod kap? Če je ime za kako vedo »pretežno stvar dogovora«,[89] tedaj velja za nemško etnologijo, da v njej danes ni več trdnega dogovora za nadaljnjo rabo imena »Volkskunde«, neprimerno manj pa obstoji ali se lahko oblikuje tak dogovor za kakšno drugo ali novo ime, ki se zato ne da uveljaviti, razen samo v določenem krajevnem obsegu, kakor se je to zgodilo v Tübingenu.

Kaj drugega pa je dopolnitev »Volkskunde« kot nemškega imena za vedo z »evropsko etnologijo«, ki bo »nova normalna oblika za (dodatno) označbo stroke«. Takšna dodatna ali dopolnilna označba je za nemško etnologijo razmeroma pozna. Na začetku petdesetih let je prišla iz Skandinavije pobuda za oblikovanje »evropske etnologije« (Sigurd Erixon je bil njen duhovni oče), v kateri naj bi se povezali k sodelovanju vsi evropski etnologi.[90] Nemški etnologi so šli mimo zasnove »evropske etnologije« in se niso vključili vanjo,[91] tudi kljub prizadevanju Jorge Diasa v tej smeri ne.[92] Njemu je sledil prav tako Branimir Bratanić: »Volks-

[87] Günter Wiegelmann, Zur Benennung des Faches, str. 8—18; (prispevki iz različnih inštitutov in institucij), Zur Benennung des Faches, dgv-Informationen Nr. 80, Heft 2, Münster, Mai 1971, str. 47—49; (prispevki iz različnih inštitutov in institucij), Zur Benennung des Faches, dgv-Informationen Nr. 80, Heft 4, Münster, Dezember 1971, str. 99 d.

[88] Hermann Bausinger, Kritik der Tradition, str. 247 d.

[89] Branimir Bratanić, Europäische Ethnologie, Actes du Congrès International d'Ethnologie Régionale (Arnhem 1955), Arnhem 1956, str. 15; isti, Regionalna ili nacionalna i opća etnologija, Slovenski etnograf 10, Ljubljana 1957, str. 10.

[90] Gerhard Lutz, Volkskunde und Ethnologie, Zeitschrift für Volkskunde 65, Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz 1969, str. 77; isti, Deutsche Volkskunde und europäische Ethnologie, Ethnologia Europaea 4, Arnhem 1970, str. 26, 28.

[91] Gerhard Lutz, Deutsche Volkskunde und europäische Ethnologie, str. 27.

[92] Jorge Dias, Volkskunde und Völkerkunde, Actes du IVe Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques, Vienne, 1—8 Septembre 1952, II, Wien 1955, str. 14—20; isti, The Quintessence of the Problem: Nomenclature and subjectmatter of Folklore, Actes du Congrès International d'Ethnologie Régionale (Arnhem 1955), Arnhem 1956, str. 1—14. — Gl. o tem tudi Gerhard Lutz, Volkskunde und Ethnologie, str. 76; isti, Deutsche Volkskunde und europäische Ethnologie, str. 31.

kunde« in »Völkerkunde« sta ena veda, ki naj imata eno ime; »večina razlogov govori ... odločno za ime ‚etnologija'«, mimo katerega se lahko v posameznih jezikih uporabljajo tudi druga, tradicionalna imena, »kot npr. nemška ‚Volkskunde', in ‚Völkerkunde'«.[93] (V dokaz za mednarodno rabo imena »etnologija« navaja Bratanić mednarodni kongres za evropsko in zahodno etnologijo v Stockholmu 1951, mednarodna kongresa antropoloških in etnoloških ved na Dunaju 1952 in v Philadelphii 1956 in pa mednarodni kongres za regionalno etnologijo v Arnhemu 1955,[94] ki je predlagal v svojih priporočilih enotno rabo imena »etnologija«, z morebitnim dopolnilom »regionalna« ali »nacionalna«;[95] dandanes lahko tem primerom dodamo Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore, od 1964 naprej.) Sklep se glasi: ime »etnologija« naj se »dokončno uvede tudi za evropsko ali regionalno etnologijo (‚Volkskunde') povsod v mednarodno in po možnosti tudi v narodno jezikovno rabo«.[96] (Če je Hermann Bausinger pred časom zamenjal »regionalno etnologijo« z »regionalno etnografijo«, je bila to napaka, če pa je štel »regionalno etnografijo« v poglavitnem za opisno vedo,[97] je sledil prevladujočemu merilu, po katerem je etnografija opisni del vede, ki se v celoti, »zlasti v svojem eksplikativnem in interpretativnem delu« imenuje etnologija.[98] To merilo je posledica dogovora, ki se tudi izvaja; obstoji pa prav tako stališče, da iz samih besed »graféin« in »lógos« ni mogoče izpeljati medsebojnega pomenskega razločka.[99])

Nemški etnologi tem predlogom vse do nedavnega praviloma niso sledili. Zakaj pri njih se »Völkerkunde« enači z raziskovanjem t. i. primitivnih ali naravnih ljudstev ali s (splošno) etnologijo, ki je deloma opredeljena tudi kot sociološka panoga, namreč »kot sociološka teorija interetničnih sistemov«.[100] Poleg tega sta imeni »Volkskunde« in »Völkerkunde« stari: »Volkskunde« se pojavi prvič 1787, »Völkerkunde« pa 1778.[101] Ime »etnologija« je precej mlajše, prvič se pojavi v Franciji 1830[102] (zatorej ni ne »Volkskunde« ne »Völkerkunde« nemški prevod »etnologije«, kot meni Bratanić),[103] v Nemčiji pa 1848.[104] Tako je bila pri Nemcih iz jezikovnih in pojmovnih razlogov »Volkskunde« praviloma edino ime za vedo, čeprav so znani tudi izjemni poskusi, povezati nemško etnologijo s splošno etno-

[93] Branimir Bratanić, Europäische Ethnologie, str. 16; isti, Regionalna ili nacionalna i opća etnologija, str. 10 d.
[94] Branimir Bratanić, Regionalna ili nacionalna i opća etnologija, str. 11.
[95] Recommandations présentées par le Symposium d'Amsterdam à la CIAP, Actes du Congrès International d'Ethnologie Régionale (Arnhem 1955), Arnhem 1956, str. 137.
[96] Branimir Bratanić, Europäische Ethnologie, str. 20; isti, Regionalna ili nacionalna i opća etnologija, str. 15.
[97] Hermann Bausinger, Kritik der Tradition, str. 249.
[98] Gl. o tem Branimir Bratanić, Europäische Ethnologie, str. 16; isti, Regionalna ili nacionalna i opća etnologija, str. 11.
[99] Edith Klenk - Emil Schneeweis, Probleme einer international gültigen Terminologie und Methodologie, Ethnologia Europaea 2—3, Arnhem 1968—69, str. 207.
[100] Wilhem E. Mühlmann, Rassen, Ethnien, Kulturen (= Soziologische Texte 24), Neuwied und Berlin 1964, str. 11.
[101] Helmut Möller, Volkskunde, Statistik, Völkerkunde 1787, Zeitschrift für Volkskunde 60, Stuttgart 1964, str. 220.
[102] Geza de Rohan-Csermak, La première apparition du terme »ethnologie«, Ethnologia Europaea 1, Paris 1967, str. 170—184.
[103] Branimir Bratanić, Europäische Ethnologie, str. 16; isti, Regionalna ili nacionalna i opća etnologija, str. 11.
[104] Gerhard Lutz, Volkskunde und Ethnologie, str. 69 d.

logijo v enotno vedo.[105] Pri Švedih, ki so imeli za vedo podobno ime kakor Nemci, »folklivsforskning«, je glede tega drugače, saj je bilo hkrati z navedenim imenom v rabi tudi ime »etnologija«,[106] ki pa so se zanjo 1971 domenili kot za edino ime vede.[107]

»Evropska etnologija« kot »nova normalna oblika za (dodatno) označbo stroke«, ki se bo v prihodnje skorajda gotovo uveljavila v nemški etnologiji, je do nadaljnjega najboljša rešitev ali najboljši dogovor.[108] Nemška »Volkskunde, ki pomeni zadevno vedo, kakor je doslej obstajala pri Nemcih ali o Nemcih[109] (temu je bilo v pričujočem poročilu prilagojeno ustrezno besedje), se tako uvršča v širše območje evropske etnologije in sledi s svojim dodatnim imenom mednarodnim standardom.[110] Natančneje: slednje je samo po sebi formalno dejanje, toda obenem tudi okvir za povezavo k sodelovanju; takšno evropsko sodelovanje pa neogibno spopolnjuje vsebino vede.

Marca 1972 Angelos Baš

Zusammenfassung

Abschied vom Volksleben

Die obigen Zeilen bringen eine eingehendere Besprechung des Sammelbandes »Abschied vom Volksleben« (Anm. 1). Die Autoren des Buches sind Utz Jeggle, Roland Narr, Martin Scharfe, Gustav Schöck, Horst Neisser, Rudolf Schenda, Hermann Bausinger und Thomas Metzen. Ihre Beiträge behandeln Probleme der historischen Volkskunde und der volkskundlichen Befragung, kritisieren den Kanon in der Volkskunde, gehen an gegen ihre reaktionären Komponenten, umreissen die Perspektiven der Praxis in dieser Disziplin und rollen schliesslich einige Richtungen in der neueren Forschung auf, — um nur ihre wichtigeren Themen zu nennen.

Die Aufsätze enthalten zahlreiche anregende und scharfsinnig-kritische Gedanken, jedoch auch eine Reihe von nicht genügend begründeten oder durchdachten Urteilen. Nach dem Titel des Sammelbandes und zumal nach der Logik der behandelten Probleme wäre zu erwarten, dass die prinzipielle Auseinandersetzung mit einem grossen Teil der bisherigen deutschen Volkskunde, wie man das Vorhaben des Buches wohl bezeichnen darf, von einer neuen Bestimmung des Gegenstandes der volkskundlichen Forschung ausgehen würde. Eine solche Bestimmung fehlt jedoch in allen Aufsätzen, mit Ausnahme des Auf-

[105] Gl. o tem Gerhard Lutz, Volkskunde und Ethnologie, str. 74 d; isti, Deutsche Volkskunde und europäische Ethnologie, str. 30.

[106] Gerhard Lutz, Deutsche Volkskunde und europäische Ethnologie, str. 30.

[107] Nils-Arvid Bringéus, Die Fachbezeichnung in Schweden, dgv-Informationen Nr. 80, Heft 2, Münster, Mai 1971, str. 43—45.

[108] Gl. za ugovore zoper ime »Volkskunde (Europäische Ethnologie)« Utz Jeggle, Ethnologie — des Kaisers neue Kleider, Tübinger Korrespondenzblatt Nr. 3, (Tübingen) April 1971, str. 27—32; isti, Beharrung oder Wandel?, Zeitschrift für Volkskunde 67, Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz 1971, str. 26—37. Do neke meje ne soglaša z imenom »etnologija« tudi Milovan Gavazzi, Die Situation der Fachbezeichnung in Südost- und Osteuropa, dgv-Informationen Nr. 80, Heft 1, Mainz, Januar 1971, str. 5 d.

[109] Gerhard Lutz, Deutsche Volkskunde und europäische Ethnologie, str. 27.

[110] Tu ne načenjamo sodbe, ki uvršča »Volkskunde« in »Völkerkunde« v »etnologijo«, katere predmet je »človek kot zoon politikon« ali »človek v zgodovini«: Gerhard Lutz, Volkskunde und Ethnologie, str. 77.

satzes von Roland Narr. Und so fehlt in der Regel in den Aufsätzen das notwendige Fundament, auf das allein man den erwünschten Neubau (um mit dem Vorwort zu sprechen) errichten kann. So sind die vielen Anregungen zumeist ohne die entsprechende Grundlage oder werden nicht konsequent zum Abschluss gebracht.

Nach Narr wird der Gegenstand der Volkskunde als »so etwas wie eine ‚Soziologie des Alltags der unteren oder unterdrückten Gesellschaftsschichten'« definiert (S. 57). Abgesehen davon, dass damit Volkskunde aufhören würde, Volkskunde zu sein und zur Soziologie, d. h. zu einer anderen Disziplin würde, ist die angeführte Definition im wesentlichen eine Gleichung mit zwei Unbekannten. Was ist der »Alltag?« Wenn man die Bezeichnung wörtlich nimmt, gehört hierzu nicht das sogenannte festliche Leben, das jedoch ein wichtiger Bestandteil im Leben jeder sozialen Gruppierung und eng verbunden mit dem Alltag im wörtlichen Sinne ist. Wenn wir weiterhin die Bezeichnung »Alltag« wörtlich nehmen, so stellen wir fest, dass in diesen Rahmen alle Arbeit einzuordnen ist, die von den Angehörigen »der unteren oder unterdrückten Gesellschaftsschichten« verrichtet wird. Mit anderen Worten: Volkskunde bzw. Soziologie eines derart aufgefassten Alltags müsste ebenso die Erforschung aller Arten von Arbeit bei den Angehörigen der erwähnten Bevölkerungsgruppe in Angriff nehmen. Doch würde eine solche Volkskunde bzw. Soziologie nicht vielfach zur Volkskunde bzw. Soziologie der Arbeit werden? Und endlich: welche sind denn die »unteren oder unterdrückten Gesellschaftsschichten«?

Weiterhin definiert Narr die Volkskunde als »Gegenwartswissenschaft«, doch »nicht dehalb . . ., weil ihre Forschung nur an gegenwärtigem Material vorgenommen würde, sondern weil sie von Problemen ausgeht, die die Lebenden haben. Gerade eine kritische Theorie aber, die Gesellschaft als Prozess auffasst, verweist in diesem Rahmen auf die Bedeutung des geschichtlichen Zusammenhanges« (S. 57 f.). Diesem Gedanken widerspricht Narr selbst, wenn er meint, »dass es nicht darum gehen kann, eine wissenschaftliche Forderung der historischen Volkskunde zu erfüllen und die vorindustrielle Lebenswelt möglichst genau zu erfassen« (S. 58). Der Widerspruch liegt auf der Hand. Das erste Zitat begrenzt in keiner Weise den Zeitraum, dem die Probleme. die die Volkskunde erforschen solite, entstammen. Wenn jedoch die Volkskunde, nach der Definition von Narr, den »Alltag der unteren oder unterdrückten Gesellschaftsschichten« untersuchen soll, so steht es ausser Zweifel, dass es diesen »Alltag« zu allen Zeiten, da »untere oder unterdrückte Gesellschaftsschichten« existierten, gegeben hat, nicht nur in der »Gegenwart« oder, richtiger, in der allerneuesten Zeit. Dabei erkennt der Rezensent mit Sergij Vilfan (Anm. 7) keinen wesentlichen Unterschied zwischen der Vergangenheit und der »Gegenwart« an, da die »Gegenwart« jeden Augenblick zur Vergangenheit wird und im wörtlichen Sinn nicht der Gegenstand der Wissenschaft sein kann.

Wenn der Sammelband »Abschied vom Volksleben« in Wirklichkeit kaum Abschied vom Volksleben, wie dieser Begriff vorwiegend als Gegenstand der deutschen Volkskunde verstanden wird, genommen hat, so haben dies bereits vor dem Erscheinen des besprochenen Buches andere deutsche Forscher getan: Gerhard Heilfurth (Anm. 32), Wolfgang Emmerich (Anm. 33), Richard Mautz (Anm. 34), Ingeborg Weber-Kellermann (Anm. 35), Ina-Maria Greverus (Anm. 36, 57) und Hermann Bausinger (Anm. 37), um die Namen zu nennen, die dem Rezensenten vertraut sind. Er hatte im »Abschied vom Volksleben« eine Fortsetzung dieser Diskussion erhofft, doch im grossen und ganzen leider vergebens.

Etnološko raziskovanje Prlekije

Pomurska založba v Murski Soboti je leta 1967 izdala knjigo »Etnografija Pomurja I«, ki pa je bolj prekmurska kot panonska, saj obravnavajo vse razprave, razen ene, materialno in duhovno kulturo Prekmurja. Knjiga »Etnografija Pomurja II«, ki je predvidena v petletnem programu pomurske založbe v Murski Soboti, pa naj bi zajela kot dopolnilo »Etnografiji Pomurja I« študije iz Prlekije. Tako bi v dveh delih predstavili Pomurje.

Kulturna skupnost Slovenije je v letu 1972 odobrila nekaj namenskih sredstev Pokrajinskemu muzeju v Murski Soboti za etnološka raziskovanja Prlekije. Raziskovalno akcijo je Pokrajinski muzej v Murski Soboti izvedel v sodelovanju s Slovenskim etnografskim muzejem v Ljubljani. V oktobru leta 1972 so sodelavci obeh muzejev na področju okoli Jeruzalema, v vaseh Plešivica, Radomerje, Ilovci, Desnjak, Godemarci, Precetinci, Stara cesta, Mekotnjak, Vinski vrh, Cerovec in Veličane raziskovali panoge iz materialne, duhovne in socialne kulture.

Ljudsko stavbarstvo in hišno opremo so raziskovali in dokumentirali s posebnim ozirom na stopnjo stanovanjske ravni in na problematiko lastniških odnosov med bivšimi gospodarji-lastniki in viničarji. Prikažemo naj le nekaj značilnosti, ki so jih pokazala ta raziskovanja.

Do druge svetovne vojne je bilo vprašanje lastništva stanovanjskih hiš ozko povezano v funkcionalnostih prostorov. Kot najstarejše in najskromnejše viničarjevo bivališče lahko označimo leseno, s slamo krito dvocelično viničarijo. V njej je bil prvi prostor prvenstveno namenjen za namestitev »preše« in »prešanju« ob trgatvi, hkrati pa je v kotu stalo ognjišče za kurjenje in kuhanje v peči. Edini bivalni prostor je bila hiša s pečjo, tremi ali štirimi majhnimi okni, z lesenim stropom in ilovnatimi tli. Zadnje take viničarije so se podrle v letih po drugi svetovni vojni. V viničarijah, v katerih je veža rabila za črno kuhinjo, so iz tega prostora na eno stran vodila vrata v hišo, na drugo v klet. »Klet« so rabili za shranjevanje živil in svinjske krme. Včasih je bilo v tem prostoru tudi zasilno ležišče. Če je viničarija imela štiri prostore, so trije rabili kot stanovanjski prostori, četrti prostor z vhodom iz dvorišča pa je bila »klet«. Za vse viničarije je bila značilna gradnja iz lesa, slamnata streha, majhne dimenzije prostorov in zemlja na tleh v vseh prostorih. Viničarije okoli Jeruzalema, Miklavža, Vinskega vrha in Brebrovnika so bile v splošnem nekoliko boljše, kajti imele so več obdelovalne zemlje kot viničarije na območju Cerovca, Žerovincev in Radomerščaka.

Po drugi svetovni vojni, ko so bivši viničarji postali hišni lastniki, so po večini zamenjali slamnato streho z opeko, v stanovanjskih prostorih pa so položili lesena tla. Prvotno črno kuhinjo so predelili v priklet in kuhinjo. Nekateri so majhna okna zamenjali z večjimi.

Domovi želarjev so bili podobni večjim viničarijam in so navadno imeli tri stanovanjske prostore (črno kuhinjo prednjo in in zadnjo »hišo«) ter najnujnejše gospodarske prostore (klet, štalo, skedenj, listnik in svinjak).

Kmečki domovi so se že v preteklem stoletju razlikovali od domov želarjev in viničarjev. Mnogi so bili zidani, kriti z opeko, imeli so več bivalnih prostorov, gospodarski prostori so bili priključeni k hiši pravokotno »v ključu«. Le domovi kmetov, ki so imeli do 6 ali 5 ha zemlje, se niso bistveno razlikovali od želarij.
Na tem terenu je nekaj hiš pletenih, ometanih z ilovico, druge so lesene vezane hiše, lesene »podbite« hiše in zidane hiše, imenovane »zid«.

Poglavitna gospodarska panoga na tem področju je vinogradništvo. Tukaj so živeli viničarji, želarji in manjši del kmetov. Korist od tega ozemlja pa so imeli še kmetje, ki so živeli izven teh krajev, nekmetje-meščani, ki so bili lastniki goric, trgovci, gostilničarji, uradniki, cerkvena gosposka z veleposestniki itd. Meščani in cerkev so imeli pomemben del goric v svoji lasti. Veleposestniki so imeli tudi nekaj zemlje, predvsem pa najboljše vinograde.
Kmečke gorice so bile velike le okoli 1 orala, ali pa 60 do 70 arov več. Mnogo kmečkih goric pa je bilo tudi manjših, 20 do 30 arov, nad 1 ha velike gorice pa so bile redke. Najštevilnejša družbena skupina so bili tukaj viničarji. Ti so delali na zemljiščih, ki so bila last veleposestnikov in pri kmetih. Prvi so bili za delo plačani v gotovini, imeli so užitek večje njivske površine, možnosti za rejo več živine in prašičev, imeli so pravico do več sadja, pa tudi več priložnosti za postranski zaslužek. Glede zaslužka, površine deputatne zemlje, drv, tropin so bili na boljšem tudi viničarji nekmetov, kmečki pa so imeli včasih le nekaj ugodnosti pri dohodkih v naravi. Poseben vir za dodaten zaslužek je pomenila viničarjem »mlačev« ali pa tudi skrajšano »mlat«.

Središča ljutomersko ormoškega okoliša so bila v lasti tujcev, cerkvene gosposke in meščanov (Jeruzalem, Brebrovnik, Svetinje, Cerovec, Veličane, Gresovščak, Ilovci, Slamnjak, Rinčetova graba, Nunska graba). Obrobni kraji so bili pretežno kmečki (Globoka, Gomila, Kog, Lešniški vrh, Runč, Desnjak, Lahonščak). Pa tudi tu je treba poudariti, da so boljše gorice bile od kmetov izven okoliša, slabše pa od kmetov in želarjev iz teh vasi. V obrobnih, pretežno kmečkih krajih, se je ohranilo tudi več vinogradniških šeg in navad. Člani ekipe so proučevali delovni proces trgatve »brôtva«, »drüzganje«, »trêtanje« grozdja, umivanje sodov, vretenarjenje itd. Za kletarstvo je posebno zanimiv kletarski koledar po mesecih. Na ljutomerskem področju nobena od starih vinarskih zadrug ni sama stiskala grozdja. Vinogradniki se še danes neradi odločajo za prodajo grozdja, ker so pač navajeni predelovati grozdje sami. Danes opravljajo v glavnem vsa opravila okoli prešanja moški, nekdaj pa so pri večjih prešanjih moški prenašali, ženske pa so nosile mošt v posodah od preše, rekli so jim »moštarce«. Nekdaj je dobil viničar tropine za nagrado. Tropine se še danes vsaj deloma uporabljajo za kuhanje žganja, vinski kombinati pa skušajo tropine vnovčiti (vinska kislina), ali pa jih uporabljajo tudi za gnojilo. Za kis uporabljajo »trop« ostanke od prešanja jabolk. Iz tropin se dobi »pikota«. Boljše nadomestilo za jabolčnik se dobi, če se pikoti doda še sladkor. Iz tropin žgejo »tropinovec«. V slabih sadnih letinah so delali »pikolo ali petjot« (tropine, voda in sladkor).
V ljutomerskih goricah so nekdaj streljali proti toči z velikimi možnarji. Pred trgatvijo so streljali tudi z malimi možnarji, da bi odgnali kače iz vinograda. Pri trgatvi gospodar pogosti zjutraj pred pričetkom vse brače z žganjem, pri južini v vinogradu postrežejo brentarjem in ostalim delavcem vino, kruh in zaseko. Pri okopavanju vinograda še danes pravijo: »Čüješ ti jónar, kaj rêpar veli, če bodemo skópali bodemo lükof pili«. Stari ljudje pa se še spominjajo šeg, ki so bile v navadi še pred nekaj leti. Zanimiva in zelo razširjena je bila šega pri tretjem prelaganju ob prešanju. Ko so sprešali dva koša grozdja, so razmetali tropine po podu. Tolkli so po podu »trjančili« ali »klupali« z motikami v taktu mlatičev. Ko so potrkali trikrat v levo stran je prinesla gospodarjeva hčerka prešarjem vina ali pa je dala znak za večerjo. Tedaj jih je pogostila gospodinja ali gospodar z najboljšim vinom. Pri obiranju grozdja so zadnjemu trsu odrezali vršič, nanj nataknili jagodo. S tem so trti simbolično povrnili moč in da ne bi bila žejna

naslednje leto. Jagodo je nataknilo dekle ali gospodinja. Ob vsaki jagodi, ki so jo nataknili na reznik, so morali »zahuškati« (zavriskati). Po trgatvi so brači okrasili »prêšpan« s trto polno grozdja, z »bíki«, ki so jih pustili včasih na prešpanu do druge trgatve. Na »Hénževo« so blagoslovljeno vino uporabljali kot zdravilo za živino in ljudi. Ob Martinovem so hodili s sitom vino čakat na potok. Še danes gre na Martinovo sosed k sosedu in popijeta kozarček vina.

Terensko delo je vključevalo tudi dokumentacijo ljudske obrti. Zanimivi so zbrani podatki o postranskem zaslužku viničarjev. Ko je viničar zadostil obveznostim, povezanim z viničarskimi odnosi, si je našel »vmesno delo« in še kaj dodatno zaslužil. Predvsem zidarji in tesarji so lahko dobili delo. Pred prvo svetovno vojno in nekaj let po njej je bilo mnogo samoukov tesarjev in zidarjev, ki so hodili v »partijah« po delu. Danes je več izučenih mojstrov, starih mojstrov samoukov je vedno manj. Mojstri, ki še pletejo iz slame, so redki, stari so večinoma nad 70 let. Danes na splošno vsi kupujejo slamnate izdelke od Hrvatov iz Lepoglave. Bolj številni so pletarji, ki pletejo izdelke iz vrbovih šib. Posebno značilna za to območje pa je vsekakor sodarska obrt.

V vzajemni pomoči razločujejo tri glavne oblike sodelovanja med samimi viničarji ter kmeti: 1. »gverilo«, 2. »odslúž« in 3. »bog plati«. »Gverilo« poimenujejo delo, kjer gre nekdo pomagat na osnovi recipročnosti kmet kmetu ali viničar viničarju ali današnji vinogradniški delavec delavcu delat v vinograd. Toda »gverila« med viničarjem in kmetom ni obstojala nikdar in tudi danes ne. »Odslúž« je bil pogost v odnosu viničar—kmet in tudi želar—kmet. Za »odslúž« so se dajali prasci, oranje s konji, vožnje, tudi drva in podobno. Ljudje si izposojajo med seboj razno orodje, posodje, darujejo hrano z besedami »bog plati«.

Od oblačilnih obrti se je v današnjem času ohranilo izdelovanje suhih rož za krašenje pozavčina in svatov. Do druge svetovne vojne in še nekaj let po njej so izdelovali obleko in obutev domači »sabole« in »švelje«, večidel na domu, ko so hodili v štero. Po pripovedovanju starejših ljudi so domače platno kupovali na sejmih v Ljutomeru in Ormožu, barvat in »drukat« pa so ga nosili v Selnico ob Dravi.

Nekako do prve svetovne vojne so se le še starejši in to pretežno kmetje oblačili v nošo starejšega kroja in tvoriva. Kmetje so oblačili ob delavnikih hlače »bregúše« iz domačega platna, istočasno pa so bile precej v navadi »robače« iz druka, kot so ga nosile ženske. Vrhu srajce, ki so jo zatikali za hlače, so nosili »pruslek«, obuvali čevle (škornje). Le redko kateri je nosil platneno srajco, in v tem primeru iznad hlač. Namesto nogavic so ovijali obujke. V zimskem času so pred prvo svetovno vojno kmetje nosili tudi še kožuhe, rjave barve. Poleg kape pa je tudi še danes pri starejših moških upoštevano pokrivalo klobuk ter »slamnjak« za poletne dni. Viničarji niso pred prvo svetovno vojno hodili v platnenih hlačah, marveč vedno v dolgih iz cajga za delovne dni. Obvezno dopolnilo kmečki in viničarski noši je predpasnik »šürc«. Mesar in pozavčin nosita bel »šurc«. Pozavčin ima na glavi, ko vodi gostüvanje, klobuk okrašen z živimi ali umetnimi rožami ter suknjič s pušeljcem in pozvačinsko palico, prav tako okrašeno z rožami. Ženska viničarska noša je v kroju izenačena s kmečko, razločki pa so spet tako kot pri moških, v številu in kvaliteti blaga. Ženska noša pred prvo svetovno vojno za delovne dni je bila naslednja: »drukane jajnke«, »drukance« in »pluza, surka, madžur« in tudi rokavci. Medtem, ko so bili rokavci tesno in bluza nekaj ohlapneje krojeni, pa sta se surka oziroma madžur telesa tesno oprijemali, krojeni sta bili iz več delov. Pod krilom so nosile še unterčke, ki so bile ob ne-

deljah iz belega blaga, okrašene s čipkami, za vsak dan pa iz pisanega pa tudi iz modrega »parhanta«. Obvezno delovno in pražnje pokrivalo žensk, razen mlajših je še danes »robec«, ki ga vežejo ženske poleti in pozimi pod brado. Podobno kot moški so tudi ženske nosile večinoma svinjske »šolje« (to je čevlje na vezalke). Obvezno dopolnilo je tudi ženski noši za delovne dni predpasnik »firtoh«, namesto plašča so se pozimi in ob hladnejših dneh, predvsem za v cerkev, ogrinjale s hekljačo, mlade z belo, starejše navadno z rjavo ali črno.

Izredno nizka življenjska in kulturna raven tamkajšnjega prebivalstva je po svoje botrovala tudi pomnjenju ljudske medicine in vraževerja in je v neki meri prizanesla le ljudskim šegam (porodno krstnim, ženitovanjskim, šegam ob smrti in pogrebu in šegam v zvezi z delom: ob trgatvi, ob žetvi, pri košnji, nekdaj ob teritvi lanu, ob kožühanju koruze. Registriranih je tudi veliko število vraž, ki so še danes žive pri ljudeh.

Razslojenost prebivalstva, posebne oblike najemniških odnosov in raztresena naselja na omenjenem območju, so ustvarjali posebne pogoje za povezavo med ljudmi. Zaprtost med istimi premoženjskimi skupinami je bila najbolj zaznavna pri ženitvenih in možitvenih stikih, manj pa pri ostalih manifestacijah življenja v skupnosti. Zelo močna povezava, ki so se je viničarji zavedali, so bile sorodstvene vezi. Pri gospodarjih, ki so bili delodajalci večjega števila viničarskih družin, niso pa prebivali v goricah, je posle oskrbnika opravljal »šafar«. Ta je bil v stalnem stiku z viničarji, gospodar pa je prišel v gorice le enkrat, dvakrat letno, navadno ob bratvi. Tu je bila v odnosu viničar—lastnik—gospod in viničar—lastnik—kmet velika razlika. Viničarji so pogosto prosili za krstno kumstvo lastnika kmeta, gospoda pa nikoli. Tudi ob teh priložnostih ga je nadomestoval šafar, saj je bil eden od njih. Kumstvo za krst se namreč po nepisanem pravilu ni smelo odkloniti. Birmanske botre pa so že zbirali otroci sami med sorodniki in sosedi. Kmečkega lastnika so viničarji navadno klicali za očeta, četudi je bil po letih še mlajši. Kmetje so imeli neke vrste patronat nad svojimi viničarji.

Nova dognanja so ta raziskovanja prinesla tudi na področju ljudske prehrane. Ta je bila vse do druge svetovne vojne močno socialno pogojena. S spremembo socialne strukture prebivalstva, z odpravo viničarskih in želarskih odnosov se je bistveno spremenila. Z vključevanjem večjega števila prebivalstva v industrijo in s prestruktuiranjem viničarja v odnos delavca v vinskih kombinatih, se znatno izboljšuje tudi prehrana teh ljudi. Ekipa je proučevala vrsto prehrane, njeno vlogo v vsakdanjem in prazničnem življenju kot tudi njene socialne dimenzije.

To kratko poročilo je le skromno opozorilo na delo slovenskih etnologov v severovzhodni Sloveniji. Svoje delo bodo etnologi v naslednjih letih nadaljevali še v drugih predelih Pomurja.

Vlasta Koren

Zusammenfassung

Volkskundliche Erhebungen in Prlekija

Die vorangehenden Zeilen berichten über die volkskundlichen Erhebungen in Prlekija, die das Museum in Murska Sobota in Zusammenarbeit mit dem Slowenischen Volkskundemuseum in Ljubljana im Jahre 1972 durchgeführt hat.

Slovenski etnograf

izhaja letno v eni knjigi — paraît une fois par an

Uredništvo in zamenjave — Rédaction et échange:

Slovenski etnografski muzej
61001 Ljubljana, Prešernova 20
poštni predal 73, tel. 22 475

Uprava — Administration:

Slovenski etnografski muzej
61000 Ljubljana, Prešernova 20

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Slovenski etnograf XXV—XXVI, 1972/73

Izdal in založil Slovenski etnografski muzej
Za izdajatelja in založbo dr. Boris Kuhar
Oprema: Marjan Loboda, dipl. ing. arh.
Tisk tiskarne Tone Tomšič v Ljubljani
Naklada 1000 izvodov

| | | |